

zbornik

POVIJESNOG DRUŠTVA PAKRAC – LIPIK

2019., broj 11

ISSN 1845-111X

**Zbornik
Povijesnog društva Pakrac – Lipik**

Broj 11
2019. godina
ISSN 1845 – 111X

Glavni i odgovorni urednik:
Stjepan Benković

Uređivački odbor:
Jelena Hihlik
Tea Lokner
Stjepan Benković

Lektor:
Sonja Tomašević

Grafička obrada:
Ivan Černi / FOTOimago

Izdavač:
Povijesno društvo Pakrac – Lipik

Tisak:
Gradska tiskara Osijek

Naklada:
300 primjeraka

SADRŽAJ

Riječ urednika	4
<i>Jelena Hiblik – Pakračka munjara</i>	7
<i>Stjepna Benković – Fiale i mlinovi</i>	18
<i>Daniel Grčević – Vanda Shrenger Weiss</i>	45
<i>Nives Matijević – Četiri lipičke godine Ivana Tomašića (1868. – 1956.)</i>	53
<i>Siniša Njegovan Stárek – U Slavoniju</i>	73
<i>Tea Lokner – Terenski pregled arheoloških lokaliteta na području Grada Lipika</i>	83
<i>Duško Kliček – Društveni život na pakračkoj pilani od 1936. do 1965. godine</i>	89
<i>Stjepna Benković – Školstvo pakračko-lipičkog kraja</i>	95
<i>Danela Vujanić – Zaštita dobara od lokalnog značaja</i>	107
<i>Izvori – Dnevnik neprijatelja</i>	121
<i>Izvori – Spomenica badljevačke župe</i>	138
<i>Daliborka Duchač – Naš zavičaj: Grad Pakrac Grad Lipik</i>	169
<i>Daniela Crnković – Povijest pakračkog kraja za niže razrede osnovne škole</i>	192
<i>Kod veprove glave – Srednjovjekovna kraljevska kuhinja</i>	210
<i>Kod veprove glave II – Grofovska kuhinja – 18. i 19. stoljeće</i>	214
<i>In memoriam – Vjekoslav Štrk</i>	216
<i>In memoriam – Ana Murišan</i>	217
<i>In memoriam – Ivan De Zan</i>	218
<i>In memoriam – Elvira Ančić</i>	219

Riječ urednika

Nakon vrlo turbulentnih napora u protekle dvije godine čast mi je predstaviti novi broj Zbornika Povijesnog društva Pakrac – Lipik. Čak jedanaest autora radilo je na devet istraživačkih radova, dva povijesna izvora i šest prigodnih tekstova.

Ako želite saznati o *Pakračkoj munjari*, pročitajte tekst Jelene Hihlik kojim započinjemo jedanaesti broj zbornika. Početci elektrifikacije grada Pakraca sežu u daleku 1906. godinu i vezani su uz ime velikog belgijskog poduzetnika Maurice Scheuera. Muzej grada Pakraca započeo je još 2015. godine s istraživanjem ove teme. Povodom Noći muzeja 2016. godine cijela muzejska noć posvećena je velikoj obljetnici – 110 godina od otvaranja munjare i elektrifikacije grada. Uz tematsku izložbu izdan je prigodni brošuru. Predstavljeni povijesni članak rezultat je istraživanja koja su nastavljena i nakon spomenute izložbe.

Članak *Fiale i mlinovi* bavi se ekonomskom poviješću, točnije proučavanjem povijesti mlinarstva na području Grada Lipika mada se površno dotiče i područja cijelog pakračko-lipičkoga kraja. Obraduje ovu tematiku kroz tri segmenta: općenita povijest mlinarstva na spomenutom području, povijest mlinarske obitelji Fiala te povijest njihovih mlinova u Lipiku i Jagmi.

Vanda Shrenger Weiss jedna je od najvećih psihoanalitičarki, Židovka rođena i djetinjstvo provela u Pakracu. Danijel Grčević, autor ovog teksta, do njenog imena došao je slučajno baveći se filatelijom. Njeno ime pronađeno na kuverti poslanoj iz Pakraca zaintrigiralo ga je i usmjerilo na istraživanje. Vrijedne informacije prikupio je prvenstveno od njene kćeri Marianne, ali i iz biografije Rite Corse. Pred vama se nalazi još jedan članak o slavnim osobama podrijetlom iz Pakraca.

Nives Matijević donosi nam članak o Ivanu Tomašiću, velikom hrvatskom pedagogu i učitelju koji je na početku svoje karijere četiri godine službovao na nižoj pučkoj školi u Lipiku. Kao dopisnik nekoliko hrvatskih novina izvještava o Lipiku tako da su njegovi novinski članci dragocjen povijesni izvor o lipičkom lječilištu ali i o stanju školstva u upravnoj općini Lipik krajem 19. stoljeća.

O povijesti Čeha ponovno piše marljivi istraživač Siniša Njegovan Stárek. Ovaj put predstavlja nam tekst Lujka Snedorfa *U Slavoniju*, objavljen u godišnjem kalendaru *Rodiny kalendař Českoslováků v Jugoslavii na rok 1929, Vydano pět matice školské, Jugo – čechoslováků a Česke Besedy v Daruvaru* koji govori o doseljenju Čeha u naš zavičaj.

Povijesno društvo Pakrac – Lipik 2018. godine je, pod vodstvom arheologinje Tee Lokner, izvršilo terenski pregled tzv. rekognosciranje potencijalnih arheoloških nalazišta na području Grada Lipika: Dobrovac – Dabrovica, Dobrovac – Kućište I i Brezine – Greda. Arheologinja Tea Lokner nakon pregleda analizira površinske artefakte pronađene na spomenutim lokalitetima te o rezultatima rekognosciranja izvještava javnost u tekstu *Terenski pregled arheoloških lokaliteta na području Grada Lipika*. Ukazuje na važnost ovih potencijalnih arheoloških nalazišta te poziva javnost da o slučajno pronađenim artefaktima obavijesti Povijesno društvo Pakrac – Lipik ili Muzej grada Pakraca.

Članak *Povijest školstva u pakračko-lipičkom kraju* nastao je povodom obljetnica *140 godina svjetovnog školstva u Pakracu i 50 godina izgradnje nove (današnje) školske zgrade u Pakracu*. Izvorno je objavljen u *Godišnjaku Osnovne škole braće Radića Pakrac*. Uz manje preinake i dopune objavljujemo ga i u našem Zborniku. On je kratak pregled školstva od najranijih dana do danas te može poslužiti budućim istraživačima školstva na ovom područja.

Dugogodišnje napore Povijesnog društva u zaštiti 15 dobara na području Grada Pakraca i Lipika opisuje Danela Vujanić u članku *Zaštita dobara od lokalnog značaja*. Članak je vrijedan izvor aktivnosti i procedure koja se mora zadovoljiti prilikom zaštite povijesnih i kulturnih dobara od

lokalnog značaja tako da može poslužiti i u budućim sličnim aktivnostima. Osim toga članak predstavlja i opisuje sve objekte koji su na ovaj način zaštićeni.

Po prvi put objavljujemo originalne pisane povijesne izvore koji će olakšati rad budućim istraživačima. Prvi je tzv. *Dnevnik neprijatelja*, jedan od rijetkih pisanih izvora srpske strane u Domovinskom ratu. Urednici Stjepan Benković i Branko Križan vrlo detaljno analiziraju tekst i daju svoje komentare u obliku bilježaka. Izvor pokazuje gledišta i stavove srpske strane uoči rata i njihovo doživljavanje ratnih događaja.

Drugi izvor nedavno je stigao u Muzej Grada Pakraca. Prijepis Spomenice Badljevačke župe opisuje osnutak same župe godine 1925. te događanja u njoj sve do početka Drugog svjetskog rata. Osim vrijednih povijesnih podataka izvor obiluje i osobnim, subjektivnim razmišljanjima i stavovima župnika u odnosima sa župljanima ali i njihove političke stavove. Urednica Jelena Hihlik napisala je kratak uvod u izvor i priredila tekst za objavljivanje.

Kada smo 2015. godine započeli s projektom *Zavičajne povijesti*, jedan od planova bio je da se uz zavičajnu povijest za više razrede osnovne te srednju školu napiše i zavičajna povijest za niže razrede osnovne škole. Dugo je taj dio projekta stajao u ladici da bismo ga aktivirali i realizirali uz pomoć učiteljica Osnovne škole braće Radića Pakrac. Učiteljica Daliborka Duchač napisala je tekst *Naš zavičaj: Grad Pakrac Grad Lipik* koji sadrži geografska i prirodna obilježja pakračko-lipičkoga kraja tako da će služiti osim školi u Pakracu i osnovnim školama u Lipiku i Poljani. Učiteljica Daniela Crnković autorica je metodički pripremljenog i u udžbeničkom formatu izrađenom teksta *Pakrački kraj, zavičajna povijesti za niže razrede osnovne škole*.

Slijede kraća izvješća o gastronomskih aktivnostima društva pod nazivom *Kod veprove glave* i *Kod veprove glave II* koje smo priredili na lipičkom *Sajmu cvijeća* i pakračkom *Sajmu slavonski banovac*.

Zbornik završavamo sjećanjima na preminule članove društva i istaknute sugrađane s kojima smo surađivali na znanstvenom i kulturnom planu duži niz godina.

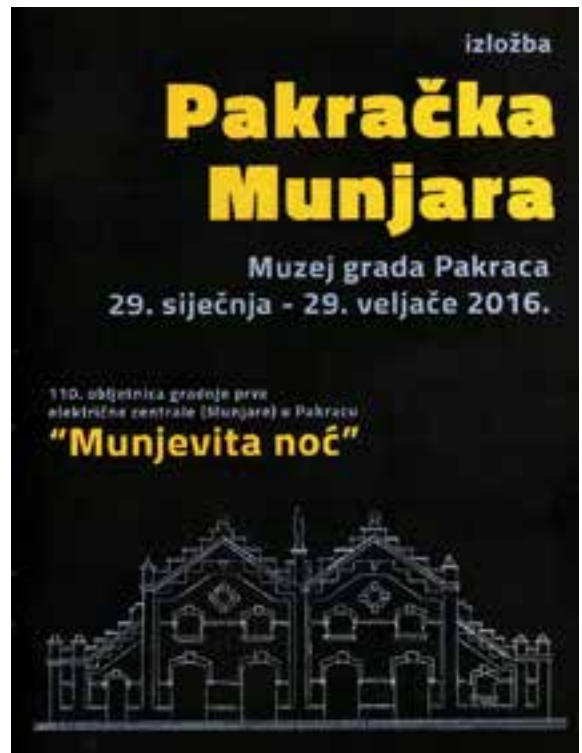
Zahvaljujem svim autorima na suradnji te utrošenim satima, danima i mjesecima u nastanku tekstova. Zahvaljujem Ivanu Černiju na strpljenju i inovativnosti u grafičkoj pripremi, lektorici Sonji Tomašević, članovima uređivačkog odbora te Gradovima Pakracu i Lipiku na financijskoj podršci. Pred nama je ponovno zbir raznovrsnih tema iz zavičajne povijesti koji će osnažiti identitet naše lokalne zajednice i služiti sadašnjim i budućim generacijama u preispitivanju vlastite prošlosti. Uživajte u našim tekstovima, istražite sami određenu temu iz zavičajne povijesti, javite nam se.

P.S. Zbornik je u originalnoj verziji nastao i grafički pripremljen u boji, no zbog financijskih prilika otisnut je kao i uvijek u crno-bijeloj tehnici. *Obojana* verzija bit će objavljena u digitalnom obliku na digi-pakrac.com i na facebook stranici društva.

Pakračka munjara

Jelena Hiblik

Veliki broj povijesnih priča vezanih za Pakrac još uvijek su neispričane. Njihov mali dio možda znamo, ali čim zagrebemo ispod površine, niz je nepoznanica koje nikada nisu ugledale svjetlo dana. Jedna takva priča vezana je i uz osvjetljavanje Pakraca i dolazak struje u grad početkom 20. stoljeća. Većina Pakračana možda i zna da je Pakrac dobio struju među prvim gradovima u Hrvatskoj još 1906. godine. Neki znaju čak i da je prvu električnu centralu, munjaru¹ u Pakracu sagradio jedan Belgijanac, a opet neki drugi znaju kako je u nekadašnjoj munjari, poslije radila pilana. Međutim sve spoznaje o toj temi ovdje uglavnom prestaju. Okolnosti u kojima je sagrađena, na koji način, kako je radila i što se dogodilo s Belgijancem koji je doveo struju u Pakrac mnogima su još nepoznate. Potaknuti nepoznavanjem ovih činjenica 2015. godine Muzej grada Pakraca započeo je s istraživanjem koje je rezultiralo izložbom i prigodnom brošurom izdanom povodom Noći muzeja 2016. godine kada smo cijelu muzejsku noć i tada otvorenu izložbu posvetili upravo ovoj temi. Istim događajem obilježili smo 110 godina od otvorenja munjare i elektrifikacije grada. Sljedeći članak predstavlja rezultate istraživanja i slikovni materijal koji smo tom prilikom pronašli te tehničke odrednice munjare zahvaljujući gospodinu Marijanu Pinhaku² koji nam je nesebično pomogao u rekonstrukciji i tog dijela njezina rada.

Naslovnica brošure za izložbu

U našem istraživanju krenuli smo gotovo od nule, nismo imali puno poznatih činjenica kao ni materijala vezanih uz munjaru. Međutim nakon malo vremena klupko se polako ali sigurno počelo odmotavati, pa smo uspjeli pronaći materijal za koji nismo ni mogli sanjati da još postoji. Zahvaljujući slučajnom kontaktu s gospodinom Zlatkom Grčevićem došli smo do spoznaje da već godinama čuva vrlo vrijedne i jedine sačuvane nacрте munjare koje smo na izložbi o munjari i prezentirali po prvi put. Krenuvši dalje s istraživanjem, pretražili smo Državni arhiv u Zagrebu, međutim tamo nismo naišli ni na jedan relevantan podatak o ovoj temi. Na svu sreću u Državnom arhivu u Požegi, u Zapisnicima trgovišta Pakrac³ uspjeli smo iščitati gotovo cijelu priču o elektrifikaciji grada. U tim zapisnicima zapisana je priča koju vjerujemo nigdje drugdje više ne možemo pronaći. Pa krenimo onda od samog početka...

¹ Munjara je uobičajen naziv za električnu centralu s kraja 19. stoljeća, Bogoslav Šulek, hrvatski jezikoslovac, u svom je *Hrvatsko-njemačko-talijanskom rječniku znanstvenog nazivolja (1874./1875.)* naveo pojmove iz elektriciteta: munjina, munjovod, munjenost.

² Zahvaljujem gospodinu Marijanu Pinhaku na pomoći pri rekonstrukciji i tehničkih karakteristikama munjare.

³ U požeškom odjelu Državnog arhiva u Slavonskom Brodu čuvaju se *Sjednički zapisnici općine trgovišta Pakrac od 1883.-1941. godine*. U Zapisnicima se nalaze sve najvažnije odluke Zastupstva, najvišeg tijela upravljanja ovog tada trgovišta, koje su utjecale na život i razvoj grada s kraja 19. i prve polovice 20. stoljeća. Stoga su od neprocjenjive važnosti za proučavanje povijesti Pakraca u tom razdoblju.

Električna rasvjeta u gradovima se počela koristiti nakon izuma koji su doveli do konačnog korištenja električne energije za rasvjetljavanje u drugoj polovici 19. stoljeća. Prvi grad koji je *zasvijetlio* u Hrvatskoj bio je Šibenik i to 1880. godine. U ono vrijeme još su se uvijek vodile rasprave o najboljoj javnoj rasvjeti, je li to acetilenska, plinska ili ona najnovija, električna.

U Pakracu su se početkom 20. stoljeća također vodile rasprave o najboljem i najisplativijem rješenju za novu javnu gradsku rasvjetu. Tako u Zapisnicima trgovišne općine Pakrac, čije zastupstvo je bilo najviše tijelo upravljanja, pronalazimo kako se već od 1903.⁴ raspravljalo o načinima modernizacije javne rasvjete s ozbiljnom namjerom uvođenja acetilenske, one koja će rasvjetljivati grad. Javna rasvjeta, kao i ona u domovima Pakračana, do tada je bila petrolejska. Vanjska javna rasvjeta sastojala se od petrolejskih lampa koje su bile postavljene na drvene stupove, a paljenje svjetla davalo se u zakup. Vanjsko svjetlo zimi je gorjelo do šest sati, a ljeti do tri sata ujutro. Vjerujemo da svjetlost petrolejskih lampa i nije bila baš najbolja što je naravno utjecalo i na sigurnost u gradu nakon što je pao mrak. Zbog toga je uređenje i unapređivanje javne rasvjete bilo jedno od važnijih pitanja uređenja grada i života njegovih stanovnika.

Zastupstvo je objavilo oglas na koji se javilo nekoliko ponuđača sa svojim cijenama tražene usluge. Nakon toga je angažiran Ignaz Pfeifer, stručnjak po preporuci Kraljevske zemaljske vlade, koji je trebao odlučiti o najboljoj ponudi za acetilensko rasvjetljavanje grada. Kao najbolju, ocijenio je onu Richarda Klingera iz Budimpešte. Ipak, nakon svega, Zastupstvo odustaje od uvođenja acetilenske rasvjete jer su u međuvremenu, vjerojatno, već započeti pregovori o uvođenju električne te su zastupnici htjeli ustanoviti koja će od ove dvije opcije biti povoljnija za općinu.

16. studenog 1904.⁵ čitana je ponuda za uvođenje javne električne rasvjete u trgovištu Pakrac Mauricea Scheuera, koji se u Zapisnicima trgovišta predstavlja kao ravnatelj raznih električnih poduzeća u Wilhelmshöheu. Na ovoj je sjednici jednoglasno zaključeno kako se ponuda usvaja uz nekoliko uvjeta od kojih donosimo one najvažnije:

- Maurice Scheuer ima obvezu uvesti 85 uličnih svjetiljaka sa svjetlom 16 normalnih svijeća.⁶
- Svih 85 svjetiljaka mora gorjeti do 23 sata, a 25 svjetiljaka do izlaska sunca.
- Općina obvezuje *dotičnika* plaćati godišnji paušal od 4 500 kruna za javnu rasvjetu.
- Sve troškove za javnu rasvjetu obveznih gradnji i postava snosi sam Maurice Scheuer.
- Maurice Scheuer jest obvezan za svotu od 150 kruna po komadu postaviti u cestovnu mrežu Bognlampe (ulične svjetiljke), svaku po 500 normalnih svijeća jaku, a trošak električne struje za te svjetiljke platit će se posebno uz cijenu 7 filira i 25 % popusta po hektovat satu.
- Općina će izabrati svjetiljke koje će gorjeti cijelu noć.
- Za slučaj produženja mreže, za svaku novu svjetiljku po 16 normalnih svijeća platit će u ime instalacije te godišnje rasvjete paušalnih 500 kruna godišnje prema razmjeru označenom pod točkom 2.

Predloženu osnovu ugovora Zastupstvo je jednoglasno primijenilo u cijelosti⁷, a za njegov potpis su u ime općine izabrani općinski bilježnik i upravitelj Mihajlo Todorović te općinski odbornici Jakob Miller i Petar Jurišić. Ugovor je nadopunjen 19. lipnja 1905. kada se broj svjetiljaka povećava za 20 komada (105), a Zastupstvo se obvezuje višak ovih svjetiljaka podmiriti iz općinskih prihoda.

⁴ Sjednički zapisnik zastupstva općine trgovišta Pakrac (1904.- 1907), sjednica 16. veljače 1904.

⁵ Sjednički zapisnik..., 16. studeni 1904.

⁶ tadašnja mjera za jakost osvjetljenja

⁷ Sjednički zapisnik..., 5. prosinac 1904.

Maurice Scheuer bio je inženjer elektrotehnike, Belgijanac koji se početkom 20. stoljeća zatekao u Pakracu. Još uvijek ne znamo što ga je dovelo ovdje. Postoje naznake da je jedno vrijeme bio direktor pakračke pilane. U nekim drugim mjestima prije Pakraca također je dao stručni doprinos elektrifikaciji. Vjerojatno je sudjelovao u gradnji i stavljanju u funkciju električnog tramvaja u Wilhelmshöheu nedaleko od Kassela. Ono što znamo jest da ga je osim centrale u Pakracu zadržala i ljubav: naime, oženio je Pakračanku Margitu Paulin.

Maurice Scheuer

Općina je za gradnju električne centrale ustupila besplatno gradilište i pri tom je oslobodila vlasnika nameta u deset idućih godina. Ugovor o opskrbi električnom strujom iz ove centrale potpisan je na 20 godina. Zanimljivo je da u Zapisniku pronalazimo i podatak o tome kako su zastupnici trgovišta razmišljali o uvođenju električnog tramvaja između Lipika i Pakraca za koji su smatrali kako bi znatno poboljšao prometnu komunikaciju između ova dva grada pogotovo u doba ljetne kupališne sezone. Tako 1905.⁸ predlažu da se podnese predstavka po ovom pitanju na Visoko kraljevsko ugarsko ministarstvo trgovine i na Društvo lonjsko-doljske željeznice u Budimpešti. Ideja očito nije realizirana i više se u zapisima ne spominje.

Munjara, Pakrac, 1992.

Gradnja i osnivanje električne centrale išla je prilično brzo. Kao mjesto gradnje određeno je zemljište nedaleko samog središta grada, u današnjem Prolazu baruna Trenka. Radovi su vjerojatno išli prema planu jer je već 1906. sagrađena prva električna centrala u Pakracu tzv. munjara. Pakračani su je od milja zvali i *letrika*. Munjara je bio uobičajen naziv za električne centrale na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće.

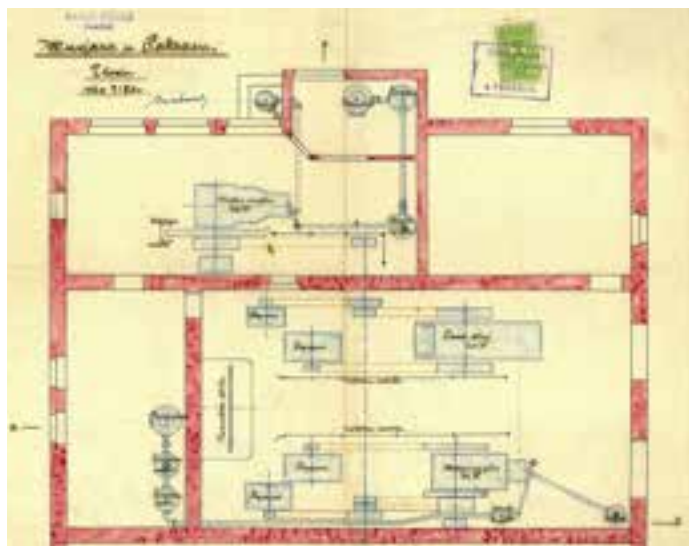
Sagrađena je kao katnica od opeke s visokim dimnjakom i zanimljivim stilskim pročeljem karakterističnim za industrijsku arhitekturu s početka 20. stoljeća. Kontrastiranjem boja (crvene boje opeke i bijele boje žbuke) i oblika graditelj je uspio stvoriti razigrano, a opet ujednačeno pročelje koje će dugi niz godina obilježiti ovu zgradu i isticati je kao jednu od najzanimljivijih i najneobičnijih građevina toga doba u Pakracu. Mogli bismo je usporediti s još nekim primjerima manje industrijske arhitekture u gradu kao što je kompleks obiteljske kuće i gospodarskih zgrada Davida Picka (pecara, kuća, skladište, trgovina). Vjerujemo da bi daljnja istraživanja mogla pokazati kako se radi o istom graditelju.

⁸ Sjednički zapisnik..., 11. listopada 1905.

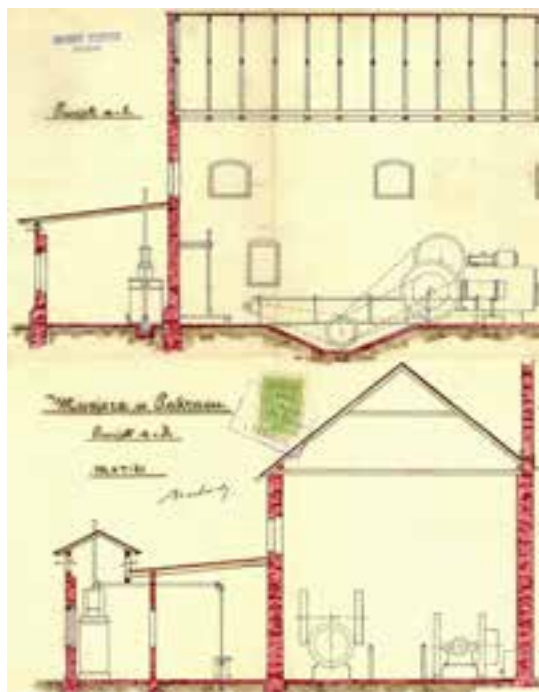
Nažalost, graditelj munjare je nepoznat, a osim toga sačuvan je i vrlo mali broj dokumenata o povijesti gradnje. Nakon rušenja ove zgrade pronađen je veliki broj cigala s otisnutim slovima S i G odnosno cigala izrađenih u ciglani poznatog pakračkog graditelja i poduzetnika Stjepana Golubića pa postoji mogućnost da je upravo on, možda, projektirao i gradio munjaru. Zasad ipak sve ostaje na pretpostavkama. Zbog svoje izuzetne povijesne i graditeljske vrijednosti zgrada munjare bila je pod zaštitom Ministarstva kulture RH kao nepokretno kulturno dobro.

Tehničke karakteristike munjare

Kako smo već napomenuli, dokumentacija o munjari nije sačuvana, tek sporadični nacrti od kojih neki nisu označeni ni godinom iz koje potječu. Zbog ovih razloga nije bilo lako rekonstruirati tehničke karakteristike pogona munjare, način na koji je radila te jačinu struje koju je osiguravala. Postoje različiti izvori o broju generatora kao i o njezinoj snazi. Ipak zahvaljujući preostalim nacrtima i stručnom znanju gospodin Pinhak uspio je rekonstruirati tehničke pojedinosti vezane uz njen rad.

Munjara, Pakrac, tlocrt, Maurice Scheuer

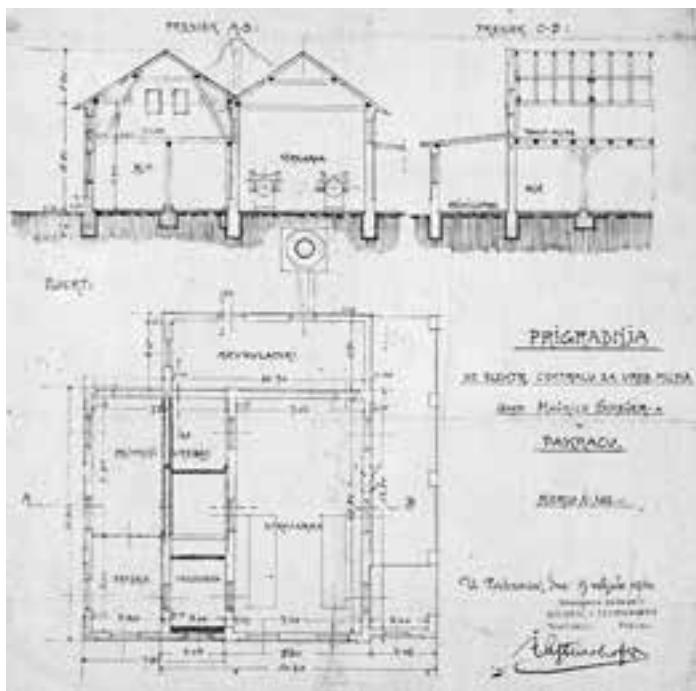

Munjara, Pakrac, nacrt, Maurice Scheuer

Po svemu sudeći puštena je u pogon 1906. ali samo s jednim generatorom dok su onda i generator i pogonski strojevi nadograđivani zbog povećanog obima potrošnje ali i sigurnosti pogona. Prema prvim nacrtima munjara je vjerojatno trebala sadržavati dva vertikalna ložišta za proizvodnju plina nepotpunim sagorijevanjem drvene mase, dva uređaja za pročišćavanje plina, lokomobil odnosno parni stroj za pogon transmisije, dva plinska motora za pogon generatora i transmisije, tri istosmjerna generatora snage 20, 22 i 26 kW za proizvodnju električne energije te dva pomoćna stroja (dinama) za pokretanje generatora.

Ipak, po svemu sudeći, ovo je bio idejni projekt koji na kraju nije izveden u cijelosti. Naime temeljem kasnijih nacрта može se zaključiti kako je bila opremljena jedna strojarnica u koju je prvo bio ugrađen jedan parni stroj i jedan generator snage 20kW. Postojala je još jedna prostorija za akumulatore koji su služili za napajanje rasvjete kod vrlo malog opterećenja danju kako bi se uštedjelo na pogonu strojeva. Tada vjerojatno nije ni bilo potrebe za većom snagom jer osim bolnice i javne rasvjete većih potrošača nije ni bilo, a za rasvjetu su se koristile žarulje snage tek 15W. Kasnije, uslijed povećanja opterećenja i zbog povećanja sigurnosti, dograđuje se i drugi generator. Prvi pogonski stroj bio je lokomobil, stroj na postolju s ložištem, parnim kotlom i parnim strojem koji je vidljiv i

na jednoj od fotografija iz munjare. Kako je potrošnja električne energije rasla, strojevi u Munjari su se također morali prilagođavati novonastaloj situaciji. Tako su s vremenom uvedeni i novi generatori na izmjenični napon pri čemu je izvršena i rekonstrukcija razvodne ploče.

Prigradnja mlina uz pakračku Munjaru, graditeljsko poduzeće Golubić i Steierhofer, 1914.

vrijeme bio zapuštena močvara koja se zatrpavala. Ložište za generator plina bilo je vertikalno, a drvo i piljevina su se ručno ubacivali s gornje strane ložišta.

Održavanje cijelog pogona munjare, kasnije mlina i pilane, vodio je tehničar Johann Wagner. U munjari je imao svoj ured i radionicu gdje je provodio najveći dio dana. Uz ovaj pogon se nalazila i bravarska radionica u kojoj su se izrađivali dijelovi za održavanje strojeva. Johann Wagner je puno pažnje poklanjao ispravnosti pogona, vodio je svu administraciju i službenu korespondenciju te vršio nadzor nad radom strojeva, pilane, mlina i osoblja. Može se reći da je živio za ovaj pogon.

Rad munjare 1906. – 1932.

Nije nam poznato koliko je točno potrošača uz javnu rasvjetu koristilo struju iz pakračke munjare. Koliko se privatnih korisnika priključilo na električnu rasvjetu, ne znamo točno, no najvjerojatnije su to bili dobrostojeći građani, trgovci i obrtnici. Znamo da su priključeni bili Svратиšte i njegova *bašta*, općinska

Kada 1932. munjara prestaje raditi kao električna centrala, jedan generator ipak ostaje u pogonu za vlastite potrebe i za napajanje stambenog objekta obitelji Wagner. U pogonu munjare ostaje mlin koji je već prigraden uz centralu 1914. godine. Također ovdje je dograđena i pilana (gater) za piljenje trupaca koja se sastojala od jedne horizontalne pile i pripadajućeg pogona. Uz gater se dograđuje i cirkular za obradu građe (obrada rubova dasaka, rezanje letava i ostalih profila). Dograđena je i komora za sušenje voća uz ložište generatora plina. Pilana je radila za individualne korisnike koji su dovozili trupce s narudžbama za daske određene debljine, letve i ostale profile po potrebi. Trupci su se dovozili i odlagali na stražnjoj strani objekta. Otpadno drvo i dio piljevine se koristio za loženje, a višak piljevine se odvezio u opkop Starog grada koji je u to

Johann (prvi s desna) Wagner i radnici u Munjari, Pakrac

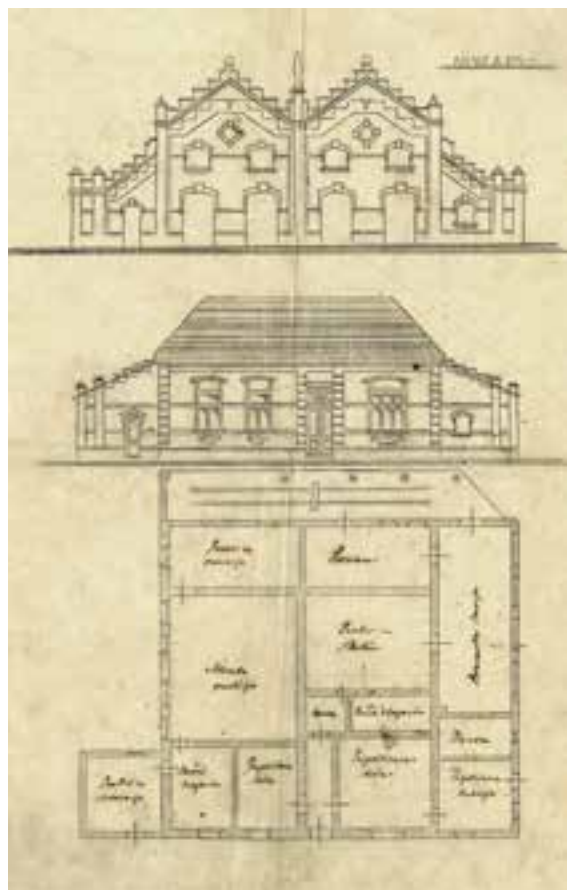
kuća, Niža pučka škola, gostionica Sevastopol, klaonica i Kraljevska zemaljska bolnica kao jedan od najvažnijih i najvećih potrošača.

Kako su građani Pakraca gledali na ovo čudo novog industrijskog doba, možda najbolje svjedoče zapisi Matije Grabrića, dugogodišnjeg javnog bilježnika, načelnika i pakračkog ljetopisca.⁹ U njima Grabrić piše da je u općinskom odboru bilo mišljenja da se ulice uopće ne trebaju osvjetljavati jer je svatko pošten već u 20 sati u krevetu. Osim toga građani su u domove prilično sporo uvodili struju, a naš ljetopisac navodi kako je 1906. izuzetno obilovala kišom i grmljavinom pa je postojalo mišljenje kako je uzrok tome upravo novouvedena električna struja.

Nažalost, iz Sjedničkih zapisnika općine trgovišta Pakrac iščitavamo kako su problemi s električnom rasvjetom i centralom bili vrlo česti pa se munjara nakon kratkog vremena pokazala kao neisplativa. Već 1907.¹⁰ godine postoje pritužbe na rasvjetu koja je sada znatno slabija nego na početku. Zastupstvo općine tada inzistira na angažiranju stručnjaka koji bi pregledao munjaru i električnu mrežu te dao svoje procjene i zaključke. Scheueru se u jednom trenutku izriče i kazna za lošu rasvjetu koja mu se nešto kasnije na njegovu zamolbu ukida. Ipak, bio je ovo samo početak međusobne stalne rasprave koja će se tijekom više godina voditi između vlasnika centrale i Zastupstva. Zastupstvo će se često tužiti na lošu rasvjetu dok će Scheuer opravdavati probleme s niskom cijenom struje i tražiti povećanje iste. Centrala nastavlja s radom i sa sličnim problemima pa tako radi i u doba Prvog svjetskog rata kada su posebno učestali zahtjevi za povećanjem cijene struje.

1916. Scheuer traži pomoć općine i ograničenje javne rasvjete uslijed ratnih prilika. Zastupstvo tada zaključuje kako će Scheueru dati predujam od 6 000 kruna potrebnih za nabavu novog *Dieselmotora*¹¹. Teška situacija će kulminirati u ovom razdoblju pa će prvi put Scheuer tražiti povećanje cijene struje od 10%¹², zatim 1917.¹³ za 100%, 1918.¹⁴ za 200% te ponovno u 1918.¹⁵ za daljnjih 200%. Ova povećanja je općina odobrila dok je nekoliko drugih zahtjeva odbila, ali cijena je struje dosegla povećanje veće od 500% od one utvrđene, početne.

Munjara se vjerojatno vrlo brzo pokazala neisplativom jer ju je Scheuer već nakon deset godina rada, 1916. godine,¹⁶ ponudio općini na prodaju za 125 000 kruna s tim da se plati 25 000 kruna

Nacrt Munjare u Pakracu, početak 20.st.

⁹ Arhiv Matije Grabrića, Muzej grada Pakraca

¹⁰ Sjednički zapisnik..., 19. travanj 1907.

¹¹ Sjednički zapisnik..., 31. siječanj 1916.

¹² Sjednički zapisnik..., 26. studeni 1916.

¹³ Sjednički zapisnik..., 13. veljača 1917.

¹⁴ Sjednički zapisnik..., 23. veljača 1918.

¹⁵ Sjednički zapisnik..., 12. studeni 1918.

¹⁶ Sjednički zapisnik..., 3. ožujak 1916.

u gotovini, 50 000 kruna preuzetih postojećih hipotekarnih dugova te preostalih 50 000 kruna u obrocima kroz 10 godina uz 6% kamata. Ponudu je općina odbila nakon što je stručnjak Fantoni, kojega su angažirali za provjeru stanja, zaključio da su strojevi u vrlo lošem i trošnom stanju¹⁷.

Na izvanrednoj skupštini općine trgovišta Pakrac 1923. godine dozvoljeno je povišenje paušala za uličnu rasvjetu uz uvjet da sve ulične svjetiljke moraju svijetliti od 1. studenog do 1. ožujka od 17:00 do 02:00, a privatnicima se kroz to doba mora osigurati svjetlo također od 17:00 do 02:00 te od 05:00.¹⁸

Također se u to vrijeme često raspravljalo i o drugim mogućim načinima osiguranja električne energije budući da se bližila 1925. i istek ugovora sklopljen s Scheuerom oko opskrbe grada električnom energijom.¹⁹ Razmišljalo se o gradnji nove električne centrale, produženju ugovora s Scheuerom, a odaslan je upit i pilani *Slaveks d.d.* koja se vrlo brzo izjasnila kako se tim poslom ne može baviti. Scheuer se 1924. izjasnio kako je voljan produžiti ugovor na idućih deset godina uz postavljanje nekih novih uvjeta od kojih je najvažniji bio njegov zahtjev da mu se dopusti da može cijenu struje ustanoviti dva puta godišnje ovisno o prihodima.

Poglavlarstvo se ponovno počelo raspirivati o nekim drugim mogućnostima opskrbe električnom energijom, a u rujnu 1925.²⁰ pred istek dotada sklopljenog ugovora s Scheuerom vodila se rasprava o novom koji će se tada sklopiti na još tri godine. U novom ugovoru je istaknuto kako će Scheuer biti obvezan davati električnu rasvjetu za privatnike ali i uličnu rasvjetu kroz cijelu noć. Po danu će biti dužan osigurati struju za razne pogone do 13:00, a od tada pa do 1 sat pred mrak će u tom pogledu nastupiti pauza. Za Kraljevsku zemaljsku bolnicu će biti dužan osigurati struju i u navedenom razdoblju. Ugovor je sklopljen na tri godine, a u njemu je naznačena cijena od 8 dinara po kilovatu struje za 1926. godinu. Također napomenuto je da se cijena struje za 1927. godinu mora zajedničkim sporazumom svih stranaka ustanoviti u prvoj polovici 1926. godine, a za 1928. u prvoj polovici 1927. godine. Ne postigne li se sporazum za jednu od ovih godina, ugovor će se smatrati raskinutim koncem godine u kojoj se povela rasprava. Za uličnu rasvjetu dogovorena je paušalna svota plaćanja od strane općine od 27 000 dinara uz obvezu da je Scheuer obvezan postaviti po ulicama 70 svjetiljaka računajući i one koje se moraju postaviti za poboljšanje rasvjete prema bolnici. Ovim ugovorom Scheuer se obvezao o vlastitom trošku postaviti i signal koji će spajati bolnicu s električnom centralom i tako dojavljivati moguće probleme koji su se pojavljivali pri opskrbi električnom energijom.

Upravo je Kraljevska zemaljska bolnica često podnosila pritužbe na probleme vezane uz rasvjetu te manjkavosti rada centrale. Najveća je bila ona iz 1928. godine²¹ kada je uslijed ovih problema čak iskazala mogućnost gradnje svoje električne centrale. Ovo upozorenje Zastupstvo je shvatilo prilično ozbiljno jer su se bojali kako će gubitak najvećeg gradskog potrošača utjecati na povećanje cijene struje, a pogotovo im je to bilo važno za postojeće buduće planove izgradnje vlastite općinske centrale što se tada činilo kao vrlo realna mogućnost. Stoga je ponovno potpisan sporazum s Scheuerom kojim se ovaj obavezao u centralu postaviti novi stroj jakosti 40 konjskih snaga s 4 cilindra kojima će omogućiti davanje stalne struje bolnici i u potrebnoj jakosti čim signalom bolnica bude najavila potrebu. U tu svrhu zaključeno je kako će u centrali jedan zaposlenik biti zadužen za posebno praćenje bolničkog signala i smjesta osigurati zatraženu struju. Također određena je i

¹⁷ Sjednički zapisnik..., 14. lipanj 1916

¹⁸ Sjednički zapisnik..., 30. listopad 1923.

¹⁹ Sjednički zapisnik..., 7. svibanj 1924.

²⁰ Sjednički zapisnik..., 12. rujan 1925.

²¹ Sjednički zapisnik..., 14. rujan 1928.

nešto niža cijena struje za bolnicu. Ipak je ugovor grada s Scheuerom ponovno produžen na još tri godine, do 1931. godine.

Usljed svih ovih previranja Zastupstvo ponovno ozbiljno razmatra mogućnosti gradnje nove općinske električne centrale²² i to u općinskom dvorištu. Postojale su još neke opcije koje su se razmatrale:

- Priključak na dalekovod uzdužnih električnih centrala Zagreb-Karlovac,
- priključak na centralu kupališta Lipik,
- otkup stare centrale Maurice Scheuera u Pakracu,
- priključenje na planiranu buduću električnu centralu na plin koja se trebala graditi u Bujavici.

1931. konačno, nakon niza rasprava, pregleda stručnjaka i sl. odlučeno je kako je najbolji način rješavanja problema elektrifikacije priključak na već postojeću električnu centralu u Lipiku te su u tom pogledu započeti pregovori s vlasnikom centrale, Odborom zaklade za suzbijanje tuberkuloze.²³ Također izabran je i stručnjak koji je trebao izvršiti stručne tehničke radove oko elektrifikacije i priključenja Pakraca na centralu u Lipiku. Bio je to ing. elektrotehnike iz Zagreba Eduard Kürschner. Za izvedbu nove električne mreže izabrana je tvrtka *Elin* (austrijska tvrtka s domaćim dioničkim društvom u Zagrebu) koja je dala najpovoljniju ponudu za izvedbu nove električne mreže. Ona se trebala sastojati od voda visokog napona u kابلu, mreže niskog napona, transformatorske stanice, javne rasvjete te izvedbu kućnih priključaka na novu općinsku električnu mrežu.²⁴

Trgovište Pakrac 17. srpnja 1931. godine zaključuje sa Zakladom kupališta Lipik ugovor o dobavi električne energije. U ugovoru stoji: *Električna centrala Lipik dobavljat će električnu energiju do učina 75 kVA u formi struje 3 x 380/220 V, 50 Hz. Trgovište Pakrac preuzimat će električnu energiju u centrali Lipik s proizvodnim naponom, pa se imade za svoje potrebe izgraditi prenosne uređaje do konzumenata u Pakracu. Za prijenos snage na tu udaljenost morao se koristiti viši napon, pa se u električnoj centrali Lipik instalira transformator snage 74 kVA s prijenosnim odnosom 0,22/6 kV, te se polaže kabel do Pakraca, a za potrebe grada i bolnice grade se dvije transformatorske stanice. Tehničku dokumentaciju za elektrifikaciju Pakraca izradio je ovlašteni elektrotehnički inženjer Eduard Kürschner iz Zagreba.*²⁵

Maurice Scheuer nudio je na otkup svoju kompletnu električnu mrežu (vodovi, drveni stupci, izolatori, ulične lampe, ostali pribor izuzev bakrene žice) za 90.000,00 dinara, međutim zaključeno je kako se od te mreže možda može upotrijebiti samo bakar (koji Scheuer nije htio prodati) i dio stupova, ali je cijena previsoka²⁶. Također zaključeno je da se razvodna mreža izvede iz posve novog materijala te da se alternativa, koja predviđa uporabu starog bakra, napusti.

Općina je troškove gradnje nove električne mreže proračunatih na 900.000,00 dinara planirala podmiriti kroz više načina financiranja. Jedan je bio gotovina kojom je u tu svrhu raspolagala na uloženoj knjižici, zatim kroz sredstva od prodaje općinskog hotela Pakrac te kroz kredit koji su namjeravali podići kod nekog novčarskog zavoda. Zanimljivo je da Zastupstvo ovdje spominje i kredit kojim će se podmiriti troškovi kućnih priključaka siromašnijih kućevlasnika koji te troškove neće biti u stanju podmiriti odjednom već postupno i obročnim otplaćivanjem²⁷.

²² Sjednički zapisnik..., 18. ožujak 1931.

²³ Sjednički zapisnik..., 12. svibanj 1931.

²⁴ Sjednički zapisnik..., 9. rujan 1931.

²⁵ Elektra Križ 1940. – 2000., 2000. Ur: Đurđa Sušec. Distribucijsko područje Elektra Križ. str. 11

²⁶ Sjednički zapisnik..., 2. rujan 1931.

²⁷ Sjednički zapisnik..., 2. rujan 1931.

Pitanje daljnjeg privremenog opskrbljivanja konzumenata strujom odnosno onih koji do kraja prosinca 1931. ne budu priključeni na novu električnu mrežu, riješeno je tako da se Scheuer ponudio prodavati struju svima onima koji nakon 31. 12. 1931. ne budu priključeni na novu mrežu²⁸.

Scheuer će prije toga još jednom ponuditi produljenje svog postojećeg ugovora o elektrifikaciji na daljnje tri godine, ali će općinski odbor ovu ponudu odbiti kao bespredmetnu i neozbiljnu budući da je pitanje elektrifikacije već definirano priključkom na električnu centralu kupališta u Lipiku²⁹. Električna centrala, munjara u Pakracu, prestaje s radom 1932. godine, a sam objekt će se koristiti u druge svrhe.

U veljači 1932.³⁰ na sjednici Poglavarstva općine Pakrac čitan je zapisnik od 27. 1. 1932. o primopredaji električne mreže, transformatorskih stanica i dalekovoda visokog napona Lipik-Pakrac te obračuna izvođača radova firme *Elin*. Izvješće se uzima na znanje uz napomenu kako se investicije obavljene kod centrale u Lipiku moraju smatrati vlasništvom općine Pakrac.

Uspomena iz Munjare, Pakrac, 1932.

Također u ožujku iste godine³¹ Zastupstvo konstatira kako je priključak na centralu kupališta Lipik samo privremeno rješenje dok se ne ostvari započeta elektrifikacija Savske banovine i pruži mogućnost priključka Pakraca na dalekovod neke velike električne centrale te bi se ovo pitanje na taj način konačno riješilo.

Ugovor s centralom kupališta Lipik sklopljen je do konca 1934. godine, dakle na tri godine, a broj svjetiljaka u javnoj rasvjeti povećao se na 150 od početnih 85³². Ovo privremeno rješenje ipak se produljilo sve do 1950. kada električna centrala Lipik prestaje s radom, a općina Pakrac uključuje se u elektroenergetski sustav sjeverozapadne Hrvatske. Novo električno poduzeće dobilo je i svoje ime: *Električna rasvjeta trgovišta Pakrac* te 1933. dobija i svoj poseban statut³³.

1932. Maurice Scheuer nudi na otkup preostale zalihe električne žice, sijalica i starih stupova električne rasvjete³⁴. Zaključeno je da se ponuđeni stupovi otkupe te iskoriste za eventualnu izgradnju dojavnih uređaja Pakrac-Lipik ili za gelendere za vezanje stoke na tjednom sajmištu.

Graditelj prve električne centrale u Pakracu, Maurice Scheuer, nakon prestanka njezina rada vratio se sa suprugom u Belgiju, u Bruxelles gdje se razbolio i ubrzo preminuo. Njegova se supruga vratila u Pakrac gdje je na kraju i ona preminula te je pokopana na pakračkom rimo-katoličkom groblju u obiteljskoj grobnici Paulin-Modly.

²⁸ Sjednički zapisnik..., 23. prosinac 1931.

²⁹ Sjednički zapisnik..., 5. listopada 1931.

³⁰ Sjednički zapisnik..., 10. veljača 1932.

³¹ Sjednički zapisnik..., 14. ožujak 1932.

³² Sjednički zapisnik..., 30. ožujak 1932.

³³ Sjednički zapisnik..., 13. travanj 1932.

³⁴ Sjednički zapisnik..., 13. travanj 1932.

Zanimljivo je zamijetiti kako je Zastupstvo tijekom niza godina djelovanja centrale prigovaralo Scheueru zbog loše kvalitete rasvjete dok je Scheuer uporno tražio povećanje cijena struje pravdajući lošu kvalitetu slabim prihodima i niskim cijenama usluge koju je nudio gradu. Kada Zastupstvo napokon gradi svoju električnu mrežu, već nakon godinu dana njenog rada 1933., općinski načelnik izvješćuje odbor kako su gubici u električnom kablju, transformatorima i mreži puno veći od onog što je bilo predviđeno što je, naravno, rezultiralo i gubitcima u prihodima³⁵. Stoga se općina, kao vlasnik poduzeća, vjerojatno našla u sličnim problemima kao i poduzetnik s kojim se godinama sporila oko sličnih problema.

Munjara će nakon 1932. nastaviti raditi kao motorni mlin i pilana koju će nastaviti voditi Johann Wagner, suradnik Maurice Scheuera od samog otvorenja električne centrale. Izmijenit će i svoj izgled, nestat će visokog dimnjaka, ali će još dugi niz godina biti korištena za različite namjene. Jedno vrijeme u ovoj zgradi bit će smješteno i skladište trgovačkog poduzeća *Budućnost*. Nažalost, nakon Domovinskog rata ovaj prostor gubi svoju funkciju, zgrada je napuštena, neiskorištena i zub vremena je polako ali sigurno uništava. 2012. uslijed vrlo lošeg stanja porušeni su zadnji ostatci ove važne povijesne građevine.

Zahvaljujući jednom Belgijancu, Mauricu Scheueru, njegovoj poduzetnosti koja ga je navela na gradnju i otvaranje munjare, Pakrac se smjestio u birano društvo gradova koji su među prvima u Hrvatskoj modernizirali svoju rasvjetu i uveli električnu energiju. Izložba 2016. kao i ovaj članak predstavljaju mali doprinos u prisjećanju na vrlo žive i zanimljive početke elektrifikacije i industrijalizacije Pakraca te ljude koji su sudjelovali u tome.

Izvori i literatura:

- Arhiva Matije Gabrića. Muzej grada Pakraca.
- *Elektra Križ 1940 – 2000*. 2000. Ur: Đurđa Sušec. Distribucijsko područje Elektra Križ, Hrvatska elektroprivreda. Zagreb.
- Brošura izložbe: Pakračka munjara - 110. obljetnica gradnje prve električne centrale (Munjare) u Pakracu. 29. siječnja – 29. veljače 2016. Jelena Hihlik. Muzej grada Pakraca. Pakrac.
- Obiteljska arhiva Zlatka Grčevića
- Sjednički zapisnici općine trgovišta Pakrac, 1904.– 1907.,
- Sjednički zapisnici općine trgovišta Pakrac, 1907.,
- Sjednički zapisnici općine trgovišta Pakrac, 1908.,
- Sjednički zapisnici općine trgovišta Pakrac, 1909.,
- Sjednički zapisnici općine trgovišta Pakrac, 1910. – 1911.,
- Sjednički zapisnici općine trgovišta Pakrac, 1911. – 1913.,
- Sjednički zapisnici općine trgovišta Pakrac, 1913. – 1915.,
- Sjednički zapisnici općine trgovišta Pakrac, 1915. – 1919.,
- Sjednički zapisnici općine trgovišta Pakrac, 1923.,
- Sjednički zapisnici općine trgovišta Pakrac, 1924.,
- Sjednički zapisnici općine trgovišta Pakrac, 1926. – 1928.,

³⁵ Sjednički zapisnik..., 31. ožujak 1933.

- Sjednički zapisnici općine trgovišta Pakrac, 1928. – 1930.
- Sjednički zapisnici općine trgovišta Pakrac, 1930. – 1933.
- Šulek, Bogoslav. 1874./75. *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenog nazivlja, osobito za srednja učilišta*, I – II. Zagreb.

Fiale i mlinovi

Stjepan Benković

Mlinovi su primjer povezanosti čovjeka i prirode, specifična simbioza i zatvoren krug čovjeka, plodne zemlje i vode. Uvijek su odisali osamom i zatvorenosti a istovremeno bili središte gospodarskog pa čak i društvenog života. Tradicionalnih, starih mlinova kao ni mlinarskih obitelji više nema. Ovaj tekst, iako ima naglasak na mlinarsku obitelj Fiala i njihove mlinove u Jagmi i Lipiku, posvećen je svim nestalim mlinovima i mlinarskim obiteljima. Fiale su svojim radom i velikim darom za stvaranjem obilježili povijest Grada Lipika prošlog stoljeća. Povijesna zbivanja odredila su njihovu sudbinu. Ovo je priča o njima.

Kratka povijest mlinarstva u pakračko-lipičkom kraju

Razdoblje ranog neolitika obilježeno je prijelazom s lovačko-skupljačkog načina života na ratarstvo i stočarstvo. Prva pripitomljena žitarica, porijeklom iz jugozapadne Azije, proširila se u jugoistočnu Europu preko mediteranskih otoka i Anatolije, a u Hrvatsku je stigla oko 6000 g.pr. Kr.¹ Prve prapovijesne kulture koje su uzgojile pšenicu razvile su i umijeće proizvodnje brašna.

Najnovija arheološka istraživanja, 2012. i 2013. godine, na trasi budućeg plinovoda Međurić –

Žrvanj (donji dio) i rastirač (gornji dio), izrađeni od granita, pronađeni na lokalitetu Dobrovac – Kućište. Izvor: Muzej grada Pakraca.

Dobrovac pronašle su veliki broj dijelova žrvnjeva na arheološkim lokalitetima Poljana – Poljana III, Kukunjevac – Brod i Dobrovac – Kućište. Ti nalazi i nalazišta pripadaju Korenovskoj kulturi (4940. – 4790. g. pr. Kr.) što znači da se na ovim prostorima žito mljelo pomoću žrvnja prije skoro 7000 godina.

Još su stari Rimljani poznavali mlinove vodenice. Uništenjem te civilizacije nestalo je ovo umijeće

proizvodnje brašna. Početkom razvijenog srednjeg vijeka (12. st.), smirenjem situacije u Europi te povećanje broja stanovništva uvjetovalo je potrebu za većom količinom hrane. Budući da se tadašnjim načinom nisu mogle proizvesti dovoljne količine brašna, kao tehnološka inovacija uvedeni su iz Bizanta mlinovi vodenice. Ovakva vrsta mlinarstva postojala je sve do industrijskog doba koje u hrvatskim uvjetima započinje krajem 19. stoljeća.

Prvi pisani spomen mlinova u pakračko-lipičkom kraju donose nam popisi stanovništva nakon oslobođenja od Turaka.

¹ Darovi zemlje neolitik između Save, Drave i Dunava, str. 156

U popisu iz 1698.² godine dat je poprilično detaljan popis mlinova po tadašnjim naseljima. Popisivači ne da samo nabrajaju mlinove, već ponekad navode njihov kapacitet pa čak i stanje u vrijeme Turaka. Pakračko-lipički kraj je u to vrijeme bio razdijeljen u nekoliko posjeda pa je tako i popisano. U **Kotaru Stara Subocka**³, popisivač navodi da postoji 5 manjih mlinova, no ne precizira u kojim se naseljima nalaze. Spominje da se od njih nije ništa plaćalo ni za Turaka, a ni poslije oslobođenja ovih krajeva. U **Vlastelinstvu Stupčanica** popisivač zatiče veći broj mlinova u brdskim naseljima Papuka i Psunja. U Grahovljanima je postojao mlin na rijeci *Grisni* za koji stanovništvo nije plaćalo ništa ni za Turaka ni poslije oslobođenja. Za dan i noć može samljeti do dvije cente⁴ žita. Postoje i dva napuštena mjesta slična gornjem mlinu. U Branešcima postoje tri mlina upotrebljiva samo za kišnog vremena. Budići, Popovci i Prgomelje imaju mlinove na rijeci Orljavi. Koturići dijele mlin sa stanovnicima Popovca. Tisovac ima jedan mlin na rijeci Tisovac koji može mljeti samo za kišnog vremena. Rogulje imaju mlin na rijeci Vrelo. Bjelajci imaju mlin na rijeci Šumečici (*Sumechicza*) koji može preko dana i noći samljeti kubul⁵ žita. Jakovci imaju jedan mlin na rijeci Orljavi koji može za dan i noć samljeti 1,5 centu žita. Sređani nemaju mlina niti mlinskog mjesta, kao i Kričke.

U popisu **Male Vlaške**⁶ 1698. godine navodi se da Pakrac ima 8 manjih mlinova koji se nalaze na rijeci Pakri koja protječe kroz središte grada. Svaki od njih može za dan i noć samljeti pola kubula žita. U Kusonjama se nalaze dva mlina na rijeci Pakri, u Donjoj Šumetlici dva na rijeci Šumetlici, a u Badljevini jedan na rijeci Pakri. Svaki od tih pet mlinova mogao je tijekom dana i noći samljeti 1 kubul pšenice. Za mlin u Badljevini piše da se nije ništa plaćalo ni za vrijeme turske vlasti ni nakon oslobođenja.

Popis stanovništva 1736. godine⁷ daje nam samo sumarni pregled mlinova. Pakračko vlastelinstvo koje se sastojalo od 36 sela i 1 trgovišta, imalo je ukupno 50 mlinova vodenica. Ako se uzme u obzir da je na području vlastelinstva popisano 816 domaćinstva i kuća, onda u prosjeku na jedan mlin vodenicu dolazi 16,32 domaćinstava i kuća. Sve to ukazuje da su ti mlinovi bili relativno malog kapaciteta.

Tradicionalni seoski mlin *kašikar* sačuvan još jedino u Gornjoj Šumetlici

Mliński kamen u unutrašnjosti mlina

² Sršan, S. 2000. str. 223 – 229, 313, 314, 321 – 333.

³ Kotar Stara Subocka sastojao se od posjeda Lipik, Kovačevac, Rogolji, Čaglić, Vujić, Skenderovci i Jagma,

⁴ 1 centa = 100 funti = 56 kg

⁵ kubul = od 20 pinti (31,758 litara) do 22 pinte (34,93 litara)

⁶ Mala Vlaška je područje oko Pakraca, Sirača i Dauvara tako prozvano jer je tamo i nakon Turaka živio veliki broj Vlaha.

⁷ Ive Mažuran. 1993. str. 731 – 767

To su bili tradicionalni mlinovi vodenice kojima je voda pokretala drveni kotač (koleso), a žito se mljelo *na kamen*. Ovakve mlinice bile su vrlo nepostojane jer je svako jače nevrijeme i obilne oborine uništavalo mlinsku infrastrukturu pa su ti mlinovi bili izvan pogona do ponovne obnove. Gotovo svako selo imalo je svoj mlin, rijeke su bile pune mlinova. Kao primjer navodimo riječi Petra Rađenovića, mlinara iz Jagme, koji opisuje stanje na Pakri početkom 20. stoljeća: *Osim našeg mlina u Jagmi bilo je u okolici još mlinova. Kada se ide iz Dobrovca i prođe skretanje za Jagmu, nakon 100tinjak metara udesno bilo je kako smo zvali Srđenović mlinište. Od toga mlina 800 metara nizvodno bio je Vujić mlin. To je držao moj djed po majci Mihajlo Vujić. Nizvodno, u Kukunjevcu nalazio se još jedan mlin tog mog djeda. On je kasnije otišao u Ameriku. I bio je mlin kod željezničke stanice u Kukunjevcu. Svi ti mlinovi bili su na Pakri, ona je u to vrijeme bila sva iskorištena.* Ovi mlinovi koristili su besplatnu i ekološki čistu energiju.

Ovakvo stanje održalo se sve do industrijalizacije krajem 19. i početkom 20. stoljeća kada se otvaraju veći i suvremeniji mlinovi s modernom tehnologijom, vodenim turbinama ili parnim strojevima. Oni preuzimaju primat, mlinarska proizvodnja se centralizira te se brojni manji mlinovi gase. Na području Grada Lipika ističu se: Fialini mlinovi u Jagmi i Lipiku, Fakov mlin u Poljani, Veghov mlin u Brekinskoj itd.

Fakov mlin u Poljani

Nakon Drugog svjetskog rata, 1948. godine, nacionalizirani su gotovo svi mlinovi u pakračko-lipičkomu kraju. Osnovano je *Mlinsko poduzeće* u čiji sastav ulaze nacionalizirani mlinovi: Fialin mlin u Jagmi i Lipiku, Veliki ili Hiterov mlin u Pakracu, Špančićev u Pakracu, Wagnerov u Pakracu, Bedijev u Sređanima... Sjedište poduzeća bilo je u Pakracu u današnjoj Ulici Gojka Šuška. U omanjem prostoru uz direktora Ivana Pilara radili su šef računovodstva, blagajnica i dva činovnika. Poduzeće je imalo vlastiti kamion koji se koristio za potrebe svih mlinova. Vozač je bio Josip Kocijan Pepo iz Pakraca.

Zbog velike suše 1953. godine izbila je velika nestašica žitarica. Žitelji pakračko-lipičkoga kraja odlazili su u istočnu Slavoniju i Mađarsku po žito i kukuruz. Mlinovi su radili smanjenim kapacitetom ili bili zatvoreni, a mlađi mlinari ostali su bez posla. Sljedeće godine brodovima je počela pristizati pšenica iz Amerike, Grčke i Turske u riječku luku. Odande se prevozila po cijeloj državi

PRVI UMJETNI MLIN NA VALJRE
FAK I DRUG, POLJANA.

Broj 22 POLJANA, 19.....

Gosp. Dolinski

iz Poljana

Čiste pšenice 136 kg. Raž 132 kg.

za pšenica		za raž	
Brašno br. 0.	kg <u>106</u>	Raženo brašno	kg <u>132</u>
Brašno br. II.	kg <u>28</u>	Ražene posije	kg <u>132</u>
Krušno brašno br. II.	kg <u>8</u>	Ušura	kg <u>2</u>
Krušno brašno br. III.	kg <u>2</u>	za rasprašenje	kg <u>2</u>
Pšenične posije	kg <u>2</u>	Ukupno	kg <u>272</u>
Ušura	kg <u>4</u>	Žito prevarzo i obrađivano	
za rasprašenje	kg <u>4</u>		
Ukupno	kg <u>272</u>		

Račun

pa je tako 15 vagona stiglo i na željezničku stanicu u Pakracu. Mlinari svih mlinova sudjelovali su u istovaru pšenice i njihovu prijevozu i skladištenju po mlinovima i drugim skladištima. Od tada je ponovno pokrenuta proizvodnja i mlinovi su počeli raditi.

Mlinsko poduzeće 1957. godine spojilo se s *Kotarskim obrtnim poduzećem* u Znanstveno uslužno poduzeće *Jedinstvo*. Ili kako bi subjektivno mlinari kazali: *nama su se priključili šusteri, vodoinstalateri, električari, plastičari...* U svome sastavu *Jedinstvo* je imalo sedam mlinova: Fialin mlin u Jagmi, Fialin mlin u Lipiku, Špančićev mlin u Pakracu, Veliki ili Hiterov mlin u Pakracu, mlinove u Španovici, Bučju i Badljevinu. Krajem 1970-ih *Jedinstvo* je počelo zatvarati mlinove. Onomu što nije zatvoreno, sudbinu je odredio novi rat.

Povijest obitelji Fiala

Fiala je prezime češkog podrijetla, izvedeno je iz imena cvijeta – ljubičica. Danas u Hrvatskoj postoji 90 osoba s ovim prezimenom. Većina su Hrvati, a manji dio Česi. U Češkoj ih ima oko 10 000.

Supružnici Gabrijel i Marija Fiala doselili su na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće u Slavoniju iz Češke. **Gabrijel Fiala** rodio se 24. 3. 1873. godine u mjestu Humek, a **Marija**, djevojački **Bervida**, 1880. godine u mjestu Veliki Medjić. Nakon odlaska iz Češke kraće vrijeme borave u Austriji odakle se doseljavaju u selo Trojeglava u blizini Daruvara gdje je živjela Rudolfova sestra. U Trojeglavi žive na kućnom broju 36 i bave se poljoprivredom. Ondje im se rodilo četvero djece: **Marija** (10. 2. 1901.), **Franciska** (1. 9. 1902.), **Rudolf** (14. 4. 1906.) te **Inocent** (7. 7. 1908.). Marijin brat bio je mlinar i imao mlin u selu. Odatle vjerojatno potječe njihova zainteresiranost i ljubav za mlinarskim pozivom.

Godine 1910. godine obitelj Fiala kupuje mlin u Jagmi i tamo se preseljava. Ondje im se rađa još dvoje djece: kći **Josipa** (4. 3. 1911.) i najmlađi **Stevo (Stjepan)** (24. 7. 1912.).

Matične knjige pokazuju veliku povezanost obitelji Gabrijela i Marije Fiala s Inocentom Fialom, seljakom iz Golubinjaka. Zasad nije jasno jesu li unatoč istom prezimenu bili u ikakvim rodbinskim vezama. On je krsni kum Mariji, Franciki, Rudolfu, Josipi, a vjerojatno i Inocentu iako ta matica rođenih nije sačuvana. Naime, u to vrijeme običaj je bio da krštenici dobivaju ime po kumu.

Obitelj Fiala živjela je i radila u mlinu u Jagmi (kućni broju 18, a kasnije 45). Mlin su unaprijedili do razine jednog od najmodernijih i napoznatijih mlinova u ovom kraju. Godinama su stvarali veliko imanje

pa su bili među najbogatijim obiteljima bliže i šire okolice. Djeca su odrastala, udavala se ili ženila, stvarala obitelji i napuštala stari dom. Sinovi su pomagali ocu i ubrzo preuzeli posao.

Marija Fiala udala se prva, 28. 5. 1922. godine, u Pakracu, za Stjepana Stokića rođenog u Bukovčanima. Zanimljivo je da je Stjepanov kum bio Antun Miškatović, mlinar iz Lipika, čiji će mlin

Obitelj Fiala snimljena ispred obiteljske kuće u Jagmi. Slijeva udesno: Inocent, Gabriel, Marica, Stjepan, Marija, Francika (gore), Josipa (dolje), Gabrielov otac, Rudolf. Snimljeno oko 1916. godine ispred obiteljske kuće u Jagmi.

kasnije doći u vlasništvo Fiala. Bogati miraz Marija je uložila u otvaranje trgovine u Šidu gdje se bračni par Stokić odselio. Postali su vrlo bogati i ugledni trgovci. Imali su sinove Mirka i Vladimira te kćer Ružicu.

Franciska Fiala sklopila je brak 28. 6. 1932. godine u Čagliću s Vaclavom Madrom. Svoj miraz uložila je u otvaranje tkaonice u Banovoj Jaruzi što ih je izgradilo u bogatu građansku obitelj. Kada je obitelji Madr nakon Drugog svjetskog rata nacionalizirana tkaonica, odselili su u Češku. Imali su sinove Vladimira i Zdenka.

Josipa Fiala sklopila je brak 18. 4. 1938. u Čagliću s Dragutinom Dosegovićem iz Vilić Sela. Svoj dio miraza utrošila je u obrazovanje, upisala je fakultet primijenjene umjetnosti koji nije završila. Živjeli su u Zagrebu u stanu Franciske i Vaclava Madra. Bračni par Dosegović imao je sinove Darka i Dubravka. Dubravko Dosegović bio je prof. engleskog i ruskog jezika, istaknuti član Hrvatsko-češkog društva i Češke besede Zagreb, veliki zaljubljenik u Češku i autor knjiga Češki mozaik i Češka kroz ključanicu.

Rudolf Fiala oženio se 3. 11. 1940. u Čagliću s Bosiljkom Acketom (1904.) rođenom u Jasenašu kod Bjelovara. Bosiljka je bila učiteljica u Jagmi i tako se upoznala s Rudolfom. Njihov brak priječila je zakonska uredba da se učiteljice ne smiju udavati. Oženili su se dosta kasno, tek nakon promjene ovog zakon. Bili su vlasnici mlina i bogatog gazdinstva u Lipiku. Imali su dvoje djece, Zlatka i Zdenku.

Inocent Fiala sklopio je brak 4. 11. 1934. u Pakracu s Marijom Majer iz Dobrovca, rođenom 25. 4. 1918. Inače, Marija je bila kći Vendela i Marije Majer, jednih od najbogatijih Dobrovčana, koji su u selu imali gostionicu i trgovinu te velike površine zemlje. Inocent i Marija odselili su u Sloveniju gdje su u Raskrižju kupili mlin. Imali su sinove Vladu i Dragu.

Braća (slijeva udesno) Rudolf, Inocent i Stjepan u Raskrižju.

Inocentov mlin u Raskrižju

Stjepan Fiala najmlađi je i jedini od braće i sestara kome Inocent Fiala nije bio krsni kum. Iako ga sva živuća rodbina i poznanici poznaju kao Stjepana, njegovo je pravo ime Stevo kako je upisan u svim matičnim knjigama. Vjerojatno je ime dobio po krsnom kumu Stevi Medarcu, pučkom učitelju iz Dobrovca. Stjepan je 18. 5. 1941. u Pakracu oženio Rozaliju Majer, rođenu 17. 5. 1920. u Dobrovcu, sestru Inocentove supruge Marije. Nakon smrti oca Gabriela 1936. godine, Stjepan je, iako najmlađi od sinova, naslijedio mlin u Jagmi jer su starija braća otvorila vlastite mlinove u

Lipiku i Sloveniji. Stjepan i Rozalija imali su tri kćeri: Ljerku (1943.), Ružicu (1945.) i Spomenku (1947.). Imali su i dva sina, ali su oba umrli u prvoj godini života.

Mlinari Fiale bili su vrlo poduzetni i jedni od najbogatijih ljudi u ovom kraju. Pripadali su građanskom *stališu*. Svi Gabrielovi sinovi nastavili su se baviti mlinarskim pozivom i stvorili velika i uzorna gospodarstva. Kćeri su se bogato udale i u nove obitelji donijele bogate miraze.

Crna strana ove obitelji je što je većina muških članova umrla neprirodnom smrću. Tako se Gabriel Fiala pri povratku iz Dobrovca za jakog nevremena utopio u nabujaloj Ilidži, Stjepan Fiala se ubio iz lovačke puške, a Inocenta je usmrtilo remenje vlastitog mlina.

Nažalost, obitelj Fiala izumire. Posljednji muški potomci, Inocentovi sinovi Vlado i Drago te Rudolfov sin Zlatko, nisu više među živima. Osim toga sva trojica su imali kćeri tako da obitelj izumire po muškoj liniji.

Obitelj Fiala u lipičkom parku. Slijeva udesno: Stjepan, Josipa, Rudolf, Franciska i Inocent.

Mlin u Jagmi

Na osami, istočno od samog naselja, nedaleko rijeke Pakre nalaze se jedva primjetni ostatci Fialinog mlina. Iako su Fiale bili najdugovječniji i posljednji privatni njegovi vlasnici, prošlost ovog mlina seže daleko u prošlost.

Razvoj i položaj mlina u Jagmi možemo pratiti na starim austrijskim vojnim zemljovidima. Na prvom zemljovidu *Slawonische Militärgrentze – First Mylitari Survey*⁸ iz 1780. godine mlin u Jagmi

Vojni zemljovid 1869. – 87.

nije ucrtan što upućuje na zaključak da tada još nije ni postojao. No, već na sljedećim zemljovidima *Croatia (1865. – 69.) – Second military survey of the Habsburg Empire*⁹ i *Habsburg Empire (1869. – 1887.) – Third Military Survey*¹⁰ možemo uočiti mlin na lokaciji spomenutog mlina. Na temelju ovih podataka možemo ugrubo odrediti vrijeme nastanka mlina i smjesti ga u prvu polovicu 19. stoljeća, mada je nekakav oblik mlinarstva postojao u selu i ranije.

⁸ <https://mapire.eu/en/map/firstsurvey-slavonia-mf/?layers>

⁹ <https://mapire.eu/en/map/secondsurvey-croatia/?layers>

¹⁰ <https://mapire.eu/en/map/thirdsurvey75000/?layers>

Prema riječima Antuna Cesara, devedesetgodišnjeg bivšeg jagmanskog mlinara, u početku je postojao primitivan mlin vodeničar. Voda iz rijeke Pakre pokretala je drveni kotač ili koleso, a svaka jača kiša i nevrijeme odnosila je nasip i branu te onesposobljavala mlin na neko vrijeme. Iako je mlin držala obitelj Mirolović, on je ustvari bio seoski, što znači vlasništvo svih seljana. Kasnije ga je selo prodalo mlinarima privatnicima koji su se često mijenjali i vrlo malo u njega ulagali.

Stjepan Fiala često je znao reći da je on 17. mlinar u Jagmi. Tko su se točno bili vlasnici mlina, teško možemo saznati. Jedini povijesni izvor iz kojeg možemo djelomično rekonstruirati vlasnike mlina su matične knjige jer se u njima uz imena roditelja, mladenaca, pokojnika i kumova upisivalo njihovo zanimanje (*stališ*).

Iz 1878. godine imamo prvi spomen mlinara u Jagmi. U Matičnoj knjizi rođenih župe Pakrac spominje se da se mlinaru **Stjepanu Gjurašinu** i supruzi Amaliji rođenoj Wuršter 23. listopada rodila kći Karolina (Helena). U napomeni piše da je rođeno dijete doneseno na krštenje u župu Pakrac, jer je čaglički župnik (kojemu je Jagma pripadala) bio odsutan.¹¹ U Paricama Matice krštenih župe sv. Gjurgja Mučenika u Čagliću¹² ime ovog jagmanskog mlinara je učestalo. Tako je 1880. godine zapisano da se mlinaru Stjepanu Gjurašinu i supruzi Amaliji rođenoj Vuršter rodio sin Herman Gjuro te da su stanovali u mlinu, na kućnom broju 18. Već sljedeće godine Gjurašin proživljava veliku tragediju. Prvo mu u travnju od upale pluća umire supruga u 38. godini života, a zatim u studenome od sušice i malodobni sin Herman. Godine 1883. oženio je novu suprugu, Emiliju rođenu Andrašek, s kojom je imao kćeri Anu Adelu (1883.) i Julu (1885.) te sina Antuna (1887.). Nažalost, 29. rujna 1887. godine, u 44. godini života smrtno je stradao jagmanski mlinar Stjepan Gjurašin. Kao uzrok smrti upisano je: *mlinarskim kolom satrt*.

Mlin u Jagmi na katastarskom zemljovidu iz 1906. godine

¹¹ Matica vjenčanih župne crkve sv. Marije u Pakracu, počem od 1. siječnja 1878. – 1890.

¹² Parice rođenih, vjenčanih i umrlih rkt župa Čaglić 1878. – 1916.

Nakon smrti Stjepana Gjurašina mlin preuzima novi mlinar **Antun Janež**. On živi u mlinu u Jagmi sa suprugom Anom rođenom Madlo, s kojom se vjenčao 1888. godine. Oni će biti seoski mlinari krajem 1880-tih godina.

Nakon njih mlin preuzimaju supružnici **Dömöter, Koloman i Marija Magdalena** (rođena Kühr). Njima se u mlinu u Jagmi rodilo troje djece: Margarita /Rozalija/ (1892.), Gizela /Terezia/ (1894.) i Antun Dragutin (1896.). Dömöteri su bili nadaleko poznata mlinarska obitelj, izdanci ove obitelji bili su mlinari u Lipiku, Badljevini, Sređanima i Kričkama.

Početak 20. stoljeća mlin dolazi u vlasništvo obitelji Galko. Antun Cesar kazuje da su Fiale kupile mlin od braće Galko, te da je jedan od braće bio iz Klise, a drugi iz Lipika. Matične knjige potvrđuju ovu priču. Godine 1902. rodio se bračnom paru **Danielu i Katarini Galko** sin Franjo, a 1908. Jozo. Pod zanimanjem supružnika upisano je *mlinari*, a kao adresa stanovanja Jagma 18 što je već od ranije poznata adresa mlina u Jagmi. Na istoj adresi spominju se i supružnici **Mijo i Ana Galko** kojima se 1908. godine rodio sin Ivan, a 1909. kći Marica. Na katastarskoj karti Jagme iz 1908. godine kao ime vlasnika mlina stoji ime **Josipa Galka**. U kakvim su rodbinskim vezama bili spomenuti Danijel, Mijo i Josip ne znamo, ali ostaje činjenica da su Galkovi bili vlasnici mlina u Jagmi u prvom desetljeću prošlog stoljeća.

Godine 1910. mlin u Jagmi za 4000 K kupuju supružnici **Fiala, Gabriel i Marija** rođena Bervida. Kupoprodajni ugovor potpisan je 21. rujna 1910. godine. Iz *Vlastovnice* nije vidljivo od koga su kupili mlin¹³. Supružnici Fiala se s četvero djece doseljavaju iz Trojeglave. U Jagmi im se vrlo brzo nakon doseljenja rodilo još dvoje djece: kći Josipa rođena 1911. i sin Stevo (Stjepan) 1912. godine.

Nakon dolaska Fiale počinju ulagati velika sredstva u modernizaciju mlina. Proširuju i nadograđuju postojeći mlin i obiteljsku kuću, grade betonsku branu, put do Dobrovca, ugrađuju vodenu turbinu i nove moderne mlinarske strojeve. Sva ova poboljšanja pretvorili su mlin u jedan od najmodernijih i najuspješnijih u bližoj i daljoj okolici.

Branu (šlajs) Fiale su sagradile ubrzo nakon preuzimanja mlina. Do tada brana i nasipi bili su građeni od zemlje i pruča koje je razvalio svaki viši vodostaj i prekinuo rad mlina na određeno vrijeme. Nova brana bila je izgrađena od betona i željeznih profila. Imala je osam drvenih vrata (ustava) širokih po metar i pol koja su se podizala uz pomoć čekrka u trenutcima

Obitelj Fiala snimljena 5.4.1926. godine na jezeru u Jagmi. Leže Stjepan (lijevo) i Rudolf, sjede Gabriel i Marija, stoji Francika

Akumulacijsko jezero u Jagmi snimljeno sredinom 1950. za vrijeme jedne proslave Mlinskog poduzeća. Rudolf Fiala je tom prilikom svojim čamcem doplovio iz Lipika.

¹³ Vlastovnica, k.o. Jagma, ZK UL: 83. Gruntovnica Pakrac,

nailaska visoke i jake vode. Zнала je voda iznenaditi gazdu Gabriela pa je po mraku i vodi dolazio do brane kako bi otvorio ustave. Tada bi se stvarali čepovi od klada, granja i drugog krša koje je i po desetak ljudi znalo gurati kako bi ih odčepili. Izgradnjom betonske brane nastala je povišena akumulacija vode (jezero) od koje je kanalom (jazom) voda usmjeravana na vodenu turbinu u mlinu. Šlajs je u ljetnim mjesecima bio omiljeno kupalište mladih iz cijeloga kraja. Na njemu se znalo okupiti i 100-tinjak kupača.

Antun Cesar i brat na mostu na rijeci Pakri

Kada su priskrbili nova sredstva, krenuli su u izgradnju dva kilometra duge ceste, od mlina do centra Dobrovca. Na istoj dionici sagradili su i dva mosta; jedan preko mlinskog kanala u dvorištu, a drugi na starom koritu Pakre. Izgradnjom ove ceste omogućili su mušterijama lakši i brži dolazak u mlin jer je stari put kroz selo za lošeg vremena bio teško prohodan. Kada bi gazda Gabriel opazio mušteriju kako dolazi cestom i nosi vreću na ramenu, odmah bi poslao kalfu ili šegrtu da preuzme teret. Žarko Marinković, konjušar kod Fiala, imao je zadaću da svaki dan iz Pakre u Kusionjama doveze kola šljunka kojim je nasipavao cestu i tako ju održavao. Osim toga Gabriel je tom cestom odlazio kolima u Dobrovac, uzimao od mještana vreće s pšenicom, odvezio ih na mljevenje u mlin i onda vraćao brašno prema dogovoru. Iako ovaj put danas nije više u funkciji, mnogi ga mještani još uvijek nazivaju Fialovom cestom.

Sljedeći korak u modernizaciji mlina bio je ugradnja vodene turbine snage 60 KS. Do tada mlin je pokretao drveni kotač na vodu (koleso) koji je također znao stradati za poplava i visokih vodostaja. Nakon ugradnje vodene turbine uz mlin je otvorena pilana ili tzv. gater.

Mlin je sada mogao proizvoditi istosmjernu struju koja se koristila samo za rasvjetu. U to vrijeme kada mnoga mjesta nisu imala struju, to je bio veliki tehnološki napredak. Kao alternativni pogon vodenoj turbini bio je parni stroj, tzv. *saugas* koji se koristio u vrijeme kada nije bilo dovoljno vode. Svi okrajci i pilanski otpad izrezivali su se i slagali u šupe te se po potrebi njime ložio parni stroj. Ovakav pogon mlin je imao sve do kraja 1960-ih godina kada se postupno uvodi električna energija.

Osim vodene turbine Rudolf je mlin opskrbio modernim mlinarskim strojevima. Do tada se mljevenjem na kamen dobivala samo jedna vrsta brašna. Modernim mlinskim kružnim sustavom, tzv. povratnom meljavom mogle su se dobiti sve vrste brašna, a i kapacitet je bio veći. Strojevi su bili njemačkog podrijetla pa je zbog toga i sva mlinarska terminologija bila tog podrijetla (*aufscug*, *selmašina*, *mišmašina*, *šnek*, *sikter*, *glatner*, *grismal*...).

Gabriel Fiala bio je uspješan poduzetnik. Osim modernizacije mlina stvorio je bogato gospodarstvo koje je bilo uzor drugima i pokretač gospodarstva u ovom kraju. Mlinom u Jagmi isfinancirao je mlinove sinovima Inocentu u Sloveniji te Rudolfu u Lipiku, a sve kćeri namirio bogatim mirazima.

Gabriel je postao jedan od uglednijih obrtnika na području sreza Pakrac. Tako je 1932. godine imenovan u ispitnu komisiju za mlinarski obrt zajedno s trojicom kolega: Josipom Špančićem i Josipom Erbekom iz Pakraca te Franjom Vajzerom iz Španovice.¹⁴

¹⁴ Kliček, D. 1997. str. 75

Na Osnivačkoj skupštini Prinudnog udruženja zanatlija za srez Pakrac, održanoj 26. lipnja 1932. godine u hotelu *Croatia* u Pakracu, prilikom izbora *zapovjednika za vanjske općine* izabran je za zapovjednika općine Kukunjevac.¹⁵

Fiale su bili osnivači i jedni od najaktivnijih članova u vatrogasnom društvu. Jedno vrijeme Gabriel je bio predsjednik, a Rudolf podzapovjednik Vatrogasnog društva Dobrovac.¹⁶

Godine 1936. Gabriel Fiala tragično je stradao utopivši se u potoku Ilidži. Četiri godine kasnije umire i supruga Marija. U vrijeme Gabrielove pogibije Inocent je već odselio u Sloveniju, a Rudolf kupio mlin u Lipiku. Najmlađi sin Stjepan naslijedio je mlin u Jagmi i vrlo uspješno nastavio očevim stopama. Svi sinovi osim mlinarskog poziva naslijedili su i očevu poduzetnost.

Neposredno prije Drugog svjetskog rata Stjepan Fiala došao je na ideju da uvede rasvjetu i izgradi cestu kroz Jagmu. Zauzvrat je tražio od sela da mu dade svoje šume koje bi izrezao na vlastitom *gateru* te prodao Talijanima za brodove. Iako je većina seljana pristala na ponudu, knez Damjan Srđenović tomu se usprotivio. Stjepan je već kupio dinamo za rasvjetu na vodeni pogon jer je bio uvjeren da će se knez predomisli. Kako se knez nije predomislio, a ubrzo je izbio rat ta ideja je propala.

Osim toga Stjepan je imao u planu sagraditi novi mlin na četiri etaže – identičan onom u Lipiku. Antun Cesar prisjeća se kako mu je Rozalija Fiala s ponosom pokazivala nacрте toga novog mlina. Već je bila pripremljena sva cigla i crijep, no i ovaj plan poremetio je rat.

U Drugom svjetskom ratu Stjepan je surađivao s partizanskim pokretom. Njegov mlin opskrbljivao je brašnom partizane, ali i sva okolna *srpska* sela. Predostrožnosti radi razmontirao je glavne mlinske strojeve i sakrio ih kod prijana Vendela Majera u Dobrovcu. U to vrijeme mlin je mljeo samo *na kamen*. Tek nakon završetka rata strojevi su vraćeni, brat Rudolf ih je ponovno postavio. Nakon rata mlin je proglašen *prvim partizanskim mlinom*.

No ni zasluge iz rata nisu ga spasile nacionalizacije. Komunističke vlasti 1948. godine oduzele su obitelji Fiala cjelokupno imanje: mlin, obiteljsku kuću i sve zemljište. Mlin ulazi u sastav *Mlinskog poduzeća*, a Stjepan Fiala od vlasnika postaje poslovođa i podstanar u vlastitoj kući.

Antun Cesar iz Dobrovca najstariji je živući mlinar u pakračko-lipičkom kraju, rođen davne 1929. godine. Većinu svoga radnog vijeka proveo je u mlinu u Jagmi, kraće u mlinu u Lipiku i Velikom ili Hiterovom mlinu u Pakracu. Sjeća se školovanja i opisuje život u mlinu neposredno nakon Drugog svjetskog rata: *Imao sam 14 godina kada sam krenuo u zanat kod Stjepana Fiale u Jagmu. Živio sam u mlinu, spavao u mlinarskoj sobi, tamo sam radio, jeo, pio. Sjećam se da rat još nije bio gotov, kraj od Kutine prema Zagrebu još nije bio oslobođen. Nakon rata polazio sam koja dva mjeseca šegrtsku školu u Lipiku. Putovao sam vlakom iz Dobrovca svako poslijepodne.*

Antun Cesar radi na valjcima u mlinu u Jagmi.

¹⁵ Kliček, D. 1997. str. 77. – 78.

¹⁶ Vatrogasni kalendar 1936. Biblioteka vatrogasne zajednice Savske banovine.

Nažalost, onda su donijeli zakon da tu školu smiju polaziti samo Lipičani. Školu za mlinara završio sam tek kasnije kada me je na školovanje poslalo Mlinsko poduzeće. Sjećam se da sam praktički rad polagao u Wagnerovom mlinu u Pakracu.

Stjepan Fiala bio je veliki gazda. On i žena držali su po 30-ak svinja. Imao je svoga svinjara, Krstu Vrhovca iz Jagme. Sjećam se; gazdarica namaže tri šnite kruha s putrom i stavi mu u ruksak, a u drugi ruksak kukuruza. On otvori svinjce, poviče prpr, protrese kukuruzima, a sve svinje krenu za njim u brdo u šumu. Imali su 3-4 krave i vlastitog bika. Kravar je bio neki Viboh iz Kukunjevca. Nakon što je namirio stoku, radio je s nama u mlinu. Imali su veliku krušnu peć u kojoj su istovremeno mogli ispeći šest velikih kruhova. Služavka je morala oprati noge da bi gazila tijesto u kaci. Za to vrijeme gazdarica je naložila vatru i pripremila peć. Taj kruh smo imali deset dana. Imali su stroj za pravljenje putra, vršalicu kojom su vršili žito po selima. Sjećam se da smo svake subote meli dvorište jer je bilo puno sijena i balege koje se nakupilo u tjedan dana iza zaprežnih kola.

Godine 1951. premješten sam u mlin u Lipiku. Kada sam se nakon nekoliko godina vratio, više ništa nije bilo kao prije.

Petar Rađenović odrastao je i još uvijek živi u Jagmi. Radio je u mlinu i bio posljednji jagmanski mlinar: *Fiale su bili poštene i vrijedni ljudi. Velike gazde za koje se znalo sve do Bjelovara. U vrijeme dok su Fiale bili vlasnici, u mlinu je boravila povećana družina. Osim same obitelji koja je bila brojna, ondje su još radili i živjeli šegrta, kalfe, sluškinje, svinjar, kravar itd. Imali su čak i svoje tamburaško društvo koje je nastupalo u mlinu, selu, išlo u čestitare za Božić i Novu godinu. Držali su 100-injak svinja, imali svoga svinjara. Imali su vršalicu kojom su vršili žito po cijelom kraju. Vršalica marke Danfer bio je parni stroj težine 5 tona. Kada bi dolazili u neko domaćinstvo, morala je biti pripremljena velika hrpa drva. Imali su jake konje s kojima su išli u kiriju i koji su mogli vući najveće klade. Postoji anegdota koja najbolje govori kakav je bio Stjepan Fiala. Za jednog kirijašenja priupitao ga je seljak iz Subocke: Gazda, je li vama sila to raditi? Na to mu ovaj odgovara: treba raditi da ne dođe do sile jer kada sila dođe, onda je kasno ići raditi.*

Vršalica Gabriela Fiale. Uz kotač stoji Rudolf Fiala. Snimljeno početkom 1930-ih godina.

Budući da je nakon nacionalizacije mlin bio jedan od manjih i zastarjelih mlinova, poduzeće ga je odlučilo zatvoriti. Stjepan Fiala je zahvaljujući brojnim poznanstvima uspio to spriječiti. Naime, Stjepan je bio poznat i vrlo cijenjen među stanovništvom ovog kraja, pa tako i u brojnim *srpskim* selima. Većina njih dolazila je u njegov mlin po brašno, svojom vršalicom vršio im je žito, bio je lovac pa se preko lova poznao s dosta uglednih ljudi. Nagovara tako nekoliko utjecajnih ljudi iz ovog kraja da u općini protestiraju protiv zatvaranja mlina. Delegacija odlazi u općinu i tamo nastupa s pričom kako je mlin za vrijeme rata hranio sva okolna *srpska* sela i partizane te zahtijevaju da se ne zatvori već da ga dadu njima na upravljanje. S velikim razumijevanjem bili su prihvaćeni od općinskih dužnosnika od kojih su pojedini bili podrijetlom iz susjednih *srpskih* sela, no tadašnji direktor *Mlinskog poduzeća*, Ivan Pilar, nije se složio s tom idejom. Odlučio je da neće zatvoriti mlin već da

će ga obnoviti i modernizirati kako bi nastavio s proizvodnjom. Fiala je tom prilikom darovao svu ciglu i crijep koju je pripremio za izgradnju novog mlina. Jedini uvjet mu je bio da se novim krovom natkrije i njegov stan što je poduzeće prihvatilo.

Obnova i nadogradnja mlina trajala je od 1952. do 1954. godine. Na već postojeći mlin nado-građuje se još jedan kat visine tri metra, postavlja se nova krovna konstrukcija i prekriva novim crijepom. U vrijeme obnove jedno kraće vrijeme mlin nije radio, da bi zatim radio smanjenim kapacitetima kada se mljelo samo *na kamen*.

Obnovljeni mlin imao je tri nivoa:

- mlinski podrum u kojem je bio pogon, transmisija i strojevi za čišćenje pšenice, odande su remenice prenosile snagu na valjke u mlinu i na pile u pilanu
- prizemlje gdje se zapimala i mljela pšenica
- potkrovlje na kojemu je bilo veliko sito, rezervoari za pšenicu i rezervoari nad valjcima

Mlin u Jagmi imao je dvije vrste meljave: *na kamen* i *na valjke*. Mušterija je mogla birati s time da je ušur *na kamenu* bio manji od onoga *na valjke*. Mlin je imao dva kamena i dva para valjaka.

Mljevenje žita na kamen starinski je način mljevenja koji postoji od pojave prvih vodenica. Taj način mljevenja nazivao se *na flock*. Postoje dva kamena, onaj fiksni i onaj koji se okreće i melje pšenicu. Na taj način mljelo se cijelo zrno, kako mlinari kažu, *nije bilo razdvajanja*. Ovakvo brašno koristilo se uglavnom za ishranu stoke, ali ako je bila čista pšenica, neki su je koristili i za jelo. Danas se to popularno zove integralno brašno.

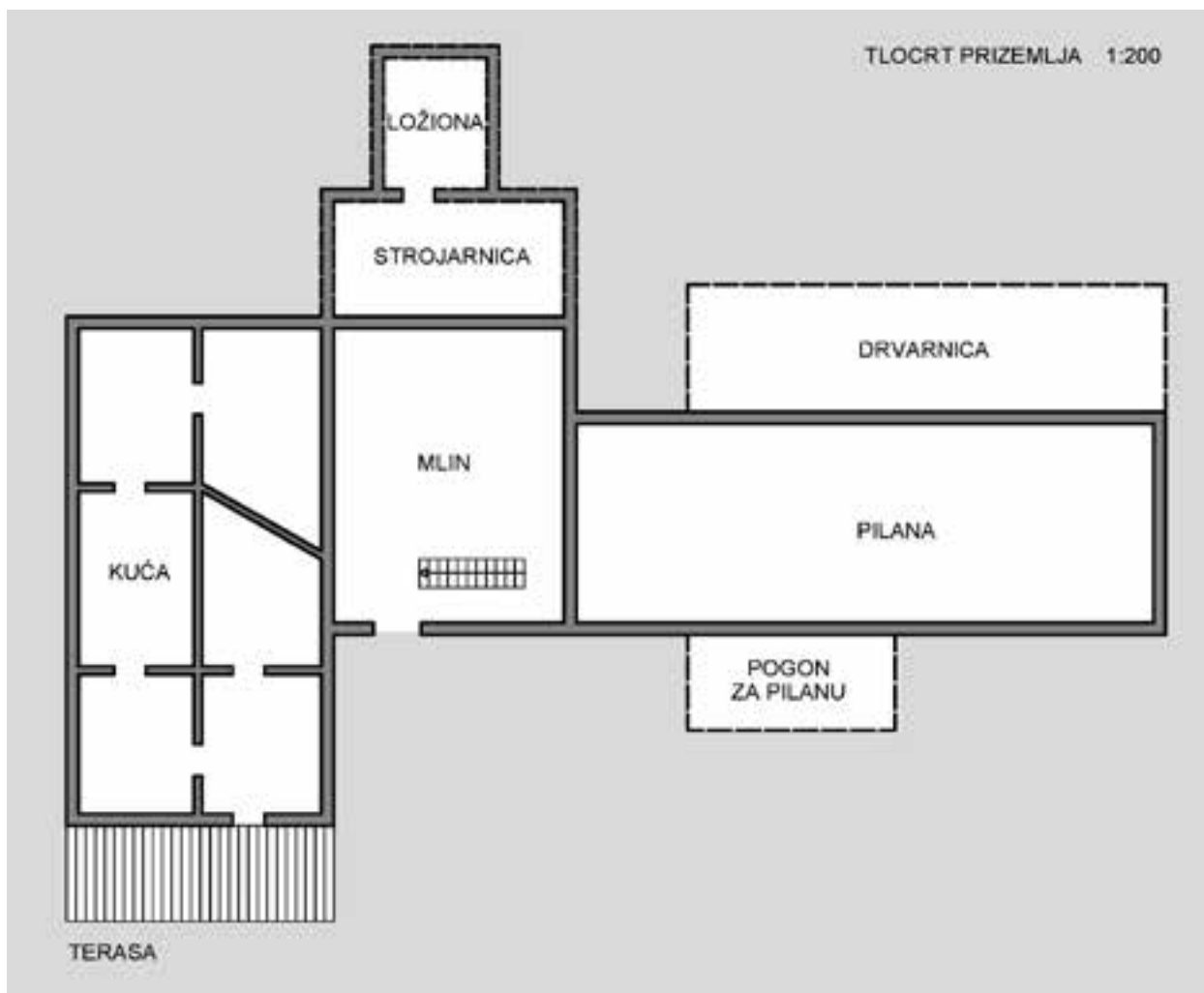
Mljevenje na valjke moderniji je način u kojem se od zrna odvaja nekoliko vrsta brašna. Žitarice prolaze nekoliko krugova u kružnom sustavu mljevenja. Na ovaj način mogu se proizvesti sve vrste brašna.

Proizvodnja započinje dovozom pšenice u mlin. Mlinari ju preuzimaju i nose na vaganje. Nakon vaganja isipava se u usipni koš, a poslovođa određuje koliko i kakvog brašna se može dobiti od te količine. Iz usipnog koša pšenica se *afscunzima* diže u rezervoare na tavanu. Odande se spušta na *trijer* u podrumu i nakon pročišćavanja ponovno diže u pripremni rezervoar na tavanu. Kada valjci završe s prethodnim zasipom, pšenica se s tavana pušta preko strojeva za pročišćavanje *triera* i *šelmašine* na valjke. U prvom krugu valjci se zatežu samo malo tako da ne samelju zrno u potpunosti. Valjci melju pšenicu i ona se *afscunzima* ponovno diže na tavan na *sikter* koji ju prosijava. Brašno odlazi na jednu stranu, a ostatak u koševu za valjke. Na tavanu su bila takva četiri koša, po dva za svaki valjak. Iz tih koševa *afscunzima* se prenosi natrag na valjke koji se sada malo jače zatežu i ponovno melju. I tako u krug šest puta sve dok ne ostane samo stočno brašno i posije. Taj način proizvodnje brašna naziva se povratna ili kružna meljava.

U prethodnom opisu proizvodnje koristila se mlinarska terminologija koja većinom potječe iz njemačkog jezika jer su i strojevi toga podrijetla. Radi lakšeg razumijevanja pojasnit ćemo neke od tih pojmova:

- *afscunzi* – elevator ili lopatice kojima se vertikalno prenosilo brašno u mlinu
- *sikter* – veliko sito koje se nalazilo na tavanu, ono je prosijavalo brašno kada je dolazilo s valjaka
- *trijer* i *šelmašina* – strojevi za pročišćavanje pšenice koji se nalaze u podrumu
- *trijer* – sito koje se trese i na njemu se izdvajaju lomljeno zrno, grahorica, ljuske i ostala prljavština
- *šelmašina* – stroj koji ima zatvoren tunel u kome se osam šipki okreće velikom brzinom i stvara vjetar koji odnosi svu prašinu s pšenice

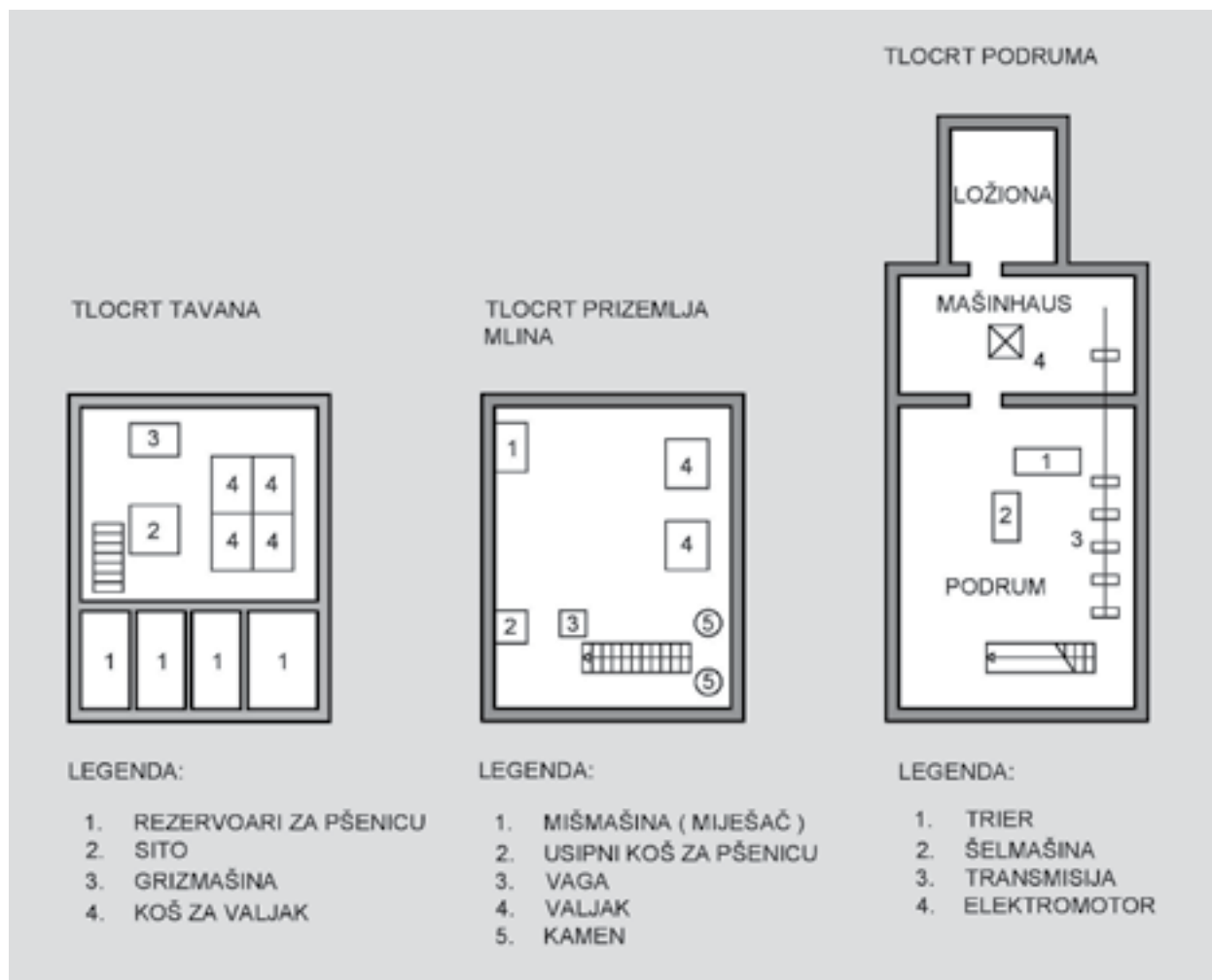
- kopštajn – otpad od pšenice koji ostaje nakon pročišćavanja pšenice na trijeru i šelmašinu
- mišmašina – služi za miješanje brašna, brašno iz sita ide u mišmašinu koja neprekidno miješa brašno s novodolazećim kako bi se postigla jednoličnost
- grizmašina – stroj koji iz meljave izdvaja griz, od njega se proizvodilo brašno TIP-400, oštro i meko

Tlocrt mlina izradio Jonatan Berlančić na temelju skice Petra Radenovića

Nakon obnove, krajem 1957. godine, mlin ulazi u sastav Znanstveno uslužnog poduzeća *Jedinstvo* čijem je sastavu bio sljedećih dvadesetak godina.

Mlin u Jagmi radio je samo prvu smjenu mada su radnici znali ostati i duže ako je postojala potreba. U jednoj smjeni mogao je samljeti tonu brašna. Iako nije bio velikog kapaciteta, mlin je bio poznat po izvrsnoj kvaliteti brašna tako da su u njega dolazili kupci iz udaljenih krajeva pa čak i pojedini Lipičani unatoč vlastitom mlinu. Proizvodio je sve vrste brašna. Seljaci su mljevenje žitarica plaćali u *ušuru* što je način plaćanja za nerazvijene tržišne uvjete. Takav način plaćanja održao se čak do Domovinskog rata. Ušur je udio brašna koji mlinar dobije za uslugu mljevenja žita u mlinu. Ante Cesar se sjeća da je ušur bio 10%, ali da se s vremenom mijenjao tako je na kraju bio 18% za bijelo brašno, 12 za rastavu, a 10 za flok. Petar Radenović se sjeća: *Kada bi čovjek dovezao 100 kg pšenice u mlin, od nje bi dobio 15 kg bijelog brašna, 39 kg krušnog brašna, 25 kg mekinja ili posija te 1 kg rastvora. Ušur odnosno naplata za mljevenje brašna bila je 20 kg.*

Tlocrt mlina izradio Jonatan Berlančić na temelju skice Petra Rađenovića

Ukupno su bila uposlena četiri radnika, dva u mlinu i dva na pilani. Mlin je bio prioritet, što znači da se ostavljao posao na pilani ako je trebalo pomoći u mlinu. Na pilani (gateru) rezala se razna građa i ostali proizvodi od drva. Živučni mlinari prisjećaju se kako se rezala cjelokupna građa za obnovu Španovice ili npr. ograda za ergelu. Pilana je mogla rezati debla debljine 120 cm. Na njoj je dugi niz godina radio Mihajlo Bikov (1896. – 1952.), Rus koji je nakon zarobljavanja u Prvom svjetskom ratu ostao u ovim krajevima. Našao je posao u mlinu kod Fiale, oženio se i ostao živjeti u susjednom Dobrovcu.

Nakon podnesene žalbe osobno predsjedniku Josipu Brozu, 1961. godine obitelji Fiala vraćena je obiteljska kuća i zemljište. Mlin je i dalje ostao u državnom vlasništvu.

1960-tih godina događaju se velike promjene koje su na izravan i neizravan način utjecale na rad mlina. Jedna od njih regulacija je toka rijeke Pakre, a druga početak rada lipičke staklane.

Regulacija toka Pakre započela je početkom 1960-ih godina. U to je vrijeme staro korito Pakre imalo brojne meandre, bilo obraslo brojnim vrbama i drugim drvećem, često plavilo subočansko i lipičko polje. Novo korito pravocrtno se kopalo od brane u Jagmi, a istovremeno se gradile i brane na njemu. Regulacija se odvijala u etapama, kilometar po kilometar, da bi se završila krajem 1970-ih. Staro korito Pakre tako je ostalo odsječeno i isušeno. Stjepan Fiala govorio je da je voda *starom Pakrom* od Pakraca do Jagme stizala za šest sati, a novim koritom tek za dva sata. Novi vodeni režim bio je brži te je destruktivski djelovao na branu koja se kasnije urušila.

Kada je 1968. godine puštena u rad lipička staklana, njeno postrojenje na Pjeskari potraživalo je velike količine vode za ispiranje pijeska. Budući da se voda za te potrebe također crpila iz Pakre, mlin u Jagmi bio mu je veliki konkurent. Zbog toga staklana kupuje mlinu elektromotor koji se uključivao kada u rijeci nije bilo dovoljno vode za obadva potrošača. To je trenutak kada mlin počinje raditi na električnu energiju iako još uvijek koristi i snagu vode.

Ostatci mlina u Jagmi

vati mlin u svome kraju. KP Dom je držao mlin u svom posjedu dok nije pronašao novog vlasnika koji bi nastavio mlinsku proizvodnju. Oko 1986. godine mlin kupuje PIK Lipik i upravlja njime do Domovinskog rata.

Nakon smrti supruge Stjepan Fiala ostao je sam. Kćeri su se poudale i odselile, a od uzornog gazdinstva ostalo je vrlo malo. Stjepan Fiala usmratio se lovačkom puškom 1986. godine u 76. godini života. Iza njega kao spomenik njegove obitelji stajao je mlin koji je također brojio svoje posljednje godine. Obitelj je nakon Stjepanove smrti prodala kuću i zemljište.

U vrijeme Domovinskog rata Jagma je bila pod srpskom kontrolom, a mlin još uvijek u funkciji. Sva okolna *srpska* sela prema tada stvorenom rasporedu dovozila su pšenicu. Mlin je u početku pokretala električna energija, a kada je nje nestalo, pokretao ga je traktor preko remenice. U mlinu je radio samo jedan radnik, Petar Rađenović, za kojega možemo reći da je posljednji jagmanski mlinar. Posljednje brašno samljeo je 6. prosinca 1991. godine. Sutradan je napustio selo s preostalim sumještanima kada je Hrvatska vojska u operaciji *Orada* oslobađala Lipik, Dobrovac, Kukunjevac i Jagmu. 4. lipnja 1992. godine mlin je zapaljen, a ubrzo pokradeni svi strojevi tako da je postao samo dio prošlosti.

Ostatci mlina

Mlin u Lipiku

Povijest mlinarstva u Lipiku također seže u daleku prošlost. Prvi spomen mlina u Lipiku je onaj iz Popisa stanovništva 1736. godine u kojem piše da se u Lipiku nalaze tri mlina vodenice. Iako ne znamo njihovu točnu lokaciju, za pretpostaviti je da su se nalazili negdje uz rijeku Pakru. Na tadašnjem pakračkom vlastelinstvu samo je Pakrac imao više mlinova – šest. Lipik je po tom popisu imao 44 kuće i domaćinstava¹⁷ što znači da je jedan mlin prehranjivao oko 15 domaćinstava odnosno oko 117 stanovnika¹⁸.

Stari austrijski vojni zemljovidi iz druge polovice 18. i prve polovice 19. stoljeća također su vrijedan povijesni izvor. Na prvom vojnom zemljovidu *Provinz Slavonien (1781. – 1783.) – First Military Survey*¹⁹ ucrtan je samo jedan mlin vodenica na rijeci Pakri, na predjelu Ražljevi (*Rasljev*) južno od Lipika. Već sljedeći vojni zemljovidi *Croatia (1865. – 1869.) – Second military survey of the Habsburg Empire*²⁰ te *Habsburg Empire (1869. – 1887.) – Third Military Survey*²¹ prikazuju mlin u Lipiku na današnjoj lokaciji.

O vlasnicima lipičkog mlina nemamo mnogo izvora. O njima nam svjedoče tek matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih župe Pakrac, s kraja 18. i početka 19. stoljeća.

Kao jedna od prvih mlinarskih obitelji u Lipiku spominje se obitelj **Dömötör (Dömöter, Dömetör)**, poznata mlinarska obitelj i u široj okolici.

Vojni zemljovid 1781. – 83.

¹⁷ Mažuran, I. 1993. str. 740

¹⁸ Povjesničari uzimaju za prosjek 7 ili 8 ljudi po domaćinstvu. U ovom izračunu uzeo sam 8.

¹⁹ <https://mapire.eu/en/map/firstsurvey-slavonia/>

²⁰ <https://mapire.eu/en/map/secondsurvey-croatia/>

²¹ <https://mapire.eu/en/map/thirdsurvey75000/>

Vojni zemljovid 1865. – 69.

Vojni zemljovid 1869. – 87.

Prvi iz ove obitelji spominje se **Mihalj Dömötör**. Godine 1874. rodio se Josip (Josephus), zakoniti sin mlinara Mihalja Dömetöra i Kate rođene Kovač. Kao adresa stanovanja upisan je mlin u Lipiku. Kršteni kum bio je Josip Fekervari, mlinar iz Badljevine.²² Zanimljivo je da se samo godinu dana ranije supružnici Mihalj i Kata spominju kao mlinari u Sređanima²³.

Spomenuti Josip (Joško) Dömötör vjenčao se 1899. godine s Katom Peterlić iz Pakraca. U matiči vjenčanih upisan je kao mlinar te da stanuje u Badljevini. U rubrici *roditelji* upisani su pokojni Mihalj i Kata rođena Kovač.²⁴

²² Matična knjiga rođenih župe Pakrac 1865. – 1874.

²³ Matična knjiga rođenih župe Pakrac 1865. – 1874.

²⁴ Matična knjiga vjenčanih župe Pakrac 1890. – 1899.

U vrijeme Josipova rođenja spominje se i **Petar Dömetör**. U kakvim je rodbinskim vezama bio s ranije spomenutim Mihaljem ne možemo saznati. Petru je 1876. godine u mlinu u Lipiku umrla kći Magdalena.²⁵ Nije upisano ime supruge. Sljedeće godine spominje se kao kum na vjenčanju Ivana Barišića i Rose Nenanović iz Lipika.²⁶ Godine 1888. umrla je Agneza Dömetör, kći Petra Dömetöra i Marije Pap, mlinarskih obrtnika te pokopana na novom mjesnom groblju u Lipiku.²⁷

Godine 1885. na dva mjesta u matičnim knjigama spominje se lipički mlinar **Josip** (Jožef) **Turanski** (Turansky). Prvi put 12.7.1885. kada supruga Ana rođena Kolar rađa kćer Anu. Tom prilikom se navodi da žive u Lipiku u mlinu. Rođenoj Ani krsni kumovi bili su mlinari Franjo i Juliana Miškey.²⁸ Drugi put je spomenut kao kum na vjenčanju Ivanu Dvoraku i Mari Babić.²⁹

Krajem stoljeća spominje se mlinar **Pavle Laky**. On je vrlo kratko živio te nije ostavio dublji trag. Oženio se 1892. 18-godišnjom građanskom djevojkom iz Lipika Terezijom Steiner. Kum mu je bio mlinar Koloman Dömöter iz Jagme.³⁰ Nažalost kada se supružnicima 1893. rodila kći Ana, mlinar Pavle Laky već se spominje kao pokojni. Rođenoj Ani kumovi na krštenju bili su mlinari Koloman i Marija Dömöter. Kako adresa Lakyevih upisana je Lipik 46.³¹

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća u poprilično povijesnih izvora spominje se mlinarska obitelj **Herk**.³²

- 1879. godine **Aleksandru Herku**, mlinaru iz Lipika i **Rosaliji** rođenoj Ritter, rodila se kći **Terezija**. Kao kumovi spominju se Amalija Lifkaj, trgovkinja i gostioničarka iz Lipika i Johan Herk, mlinar iz Terezienfelda.³³
- 1882. – mlinar **Aleksandar Herk** kum je na vjenčanju Maglaić Ivana i Ane Pelak.³⁴
- 1882. – Aleksandru Herku (upisan u mađarskoj inačici Šandor) i Rosaliji Ritter prerano se rodio i umro sin Alexander. Kao mjesto stanovanja upisan je mlin u Lipiku. Kuma djetetu bila je građanska djevojka Justina Lifkay.³⁵
- 1898 – **Terezia Herk**, građanka iz Lipika, udala se za Jackla Fridricha, željezničkog upravitelja sa željezničke postaje u Kukunjevcu. Kao mladenkini roditelji upisani su mlinari **Ivan Herk** i Terezija Königova.³⁶
- 1900. – umro je **Ivan Herk**. Iz matične knjige umrlih saznajemo osnovne podatke o njemu. Bio je mlinar po zanimanju, iza sebe je ostavio suprugu Rezu, stanovali su u Lipiku na kućnom broju 50, rodio se u Nagy Atádu u županiji Somogy u Ugarskoj 19. 4. 1833., sahranjen je na lipičkom groblju.³⁷

²⁵ Matična knjiga umrlih župe Pakrac 1872. – 1877.

²⁶ Matična knjiga vjenčanih 1867. – 1877., rimokatolici župa Pakrac

²⁷ Matična knjiga umrlih 1886. – 1893.

²⁸ Matična knjiga rođenih 1885. – 1889. župa Pakrac

²⁹ Matica vjenčanih župne crkve sv. Marije u Pakracu, počem od 1. siječnja 1878. – 1890.

³⁰ Matična knjiga vjenčanih župe Pakrac 1890. – 1899.

³¹ Matična knjiga rođenih 1890. – 1899.

³² Njihovo prezime u matičnim knjigama ponekad je upisano i kao Herg i Hrk, mada je najčešći oblik Herk.

³³ Matična knjiga rođenih župe Pakrac 1878. – 1885.

³⁴ Matica vjenčanih župne crkve sv. Marije u Pakracu, počem od 1. siječnja 1878. – 1890.

³⁵ Matična knjiga rođenih 1878. – 1885.

³⁶ Matična knjiga vjenčanih 1890. – 1899.

³⁷ Knjiga mrtvih župe rimo-katoličke u Pakracu od 1. siječnja 1900.

- 1901. – u *Imeniku zavičajnika mjesta Lipik* upisana je obitelj Herk: Terezija, udovica pokojnog Ivana, sin Eduardo po zanimanju mlinar rođen 1872., njegova supruga Terezija (1879.) i sestra Matilda (1880.). Ovdje piše da je obitelj živjela na kućnom broju 50 te da su se odselili u Mogoies u Ugarskoj.³⁸
- 1906. – na Katastarskoj karti kao vlasnik mlina i okolnog zemljišta upisan je **Eduardo Herk**.³⁹

Iz predočenih podataka vidljivo je da su Herkovi bili mlinari u Lipiku 30-ak godina. Poznata su nam imena mlinara iz ove obitelji: **Aleksandar, Ivan i Eduardo**. Znamo da su Ivan i Eduardo otac i sin, no u kakvoj su rodbinskoj vezi s Aleksandrom ne možemo dokučiti. Vidljivo je da su kumskim vezama povezani s drugim mlinarskim obiteljima ili građanskim obiteljima iz Lipika.

Mlin na katastarskoj karti iz 1906. godine.

Sljedeći poznati vlasnik mlina bio je **Antun Miškatović** (1876. – 1947.). On je 1914. godine, neposredno prije početka Prvog svjetskog rata kupio mlin u Lipiku. Kada je 1924. godine započelo krizno razdoblje za mlinску proizvodnju⁴⁰, našao se u teškoj ekonomskoj situaciji te se zadužuje kod Prve hrvatske štedionice i Hrvatske hipotekarne banke⁴¹. Kako nije mogao vratiti dugove, mlin mu je oduzet i prodan na javnoj dražbi.

Kupio ga je 1936. godine **Rudolf Fiala**, mladi mlinar iz Jagme, za svotu od 170.000 dinara. Ubrzo nakon kupovine Rudolf je krenuo s njegovom modernizacijom. Srušio je stari mlin i na njegovom mjestu uz staru obiteljsku kuću sagradio novi moderni mlin. Iz Češke je dopremio nove moderne mlinarske strojeve te je mlin 1940. godine započeo s radom. U planu je imao otvaranje

³⁸ Imeniku zavičajnika mjesta Lipik

³⁹ Arhiva Katastarskog ureda u Pakracu

⁴⁰ Kolar-Dimitrijević, M. 2007. Broj 3, str 85

⁴¹ Gruntovnica Pakrac. K.O. Lipik ZK UL: 39. *Upis vlasništva*: Godine 1927. zadužuje se kod Prve hrvatske štedionice za 20 000 Din, a 1928. 12 000 Din. Kod Državne hipotekarne banke posuđuje 1930. 60 000 Din.

pilane i izgradnju nove obiteljske kuće. Kći Zdenka i danas čuva nacрте te nove kuće koja nikada nije sagrađena jer je sve planove zaustavio rat i događaji poslije njega.

Marija Vera Mrak u *Mozaicima sjećanja na Lipik* na svoj način piše o lipičkom mlinu i njegovim mlinarima: *Na rijeci Pakri, nedaleko prve hrvatske škole i željezničke pruge nalazio se velik mlin koji je snabdjevaao brašnom Lipik i sva okolna sela i šire. Pripadao je gospodinu Miškatoviću. Njegove kćeri Mira i Ljubica bile su moje školske prijateljice. Nažalost, pomalo je propadao zbog zastarjele tehnike rada pa je nakon niza godina bio prisiljen prodati mladom perspektivnom Fijali koji je na istom mjestu sagrađio novu masivnu zgradu ogromnih razmjera i modernizirao proizvodnju ugradivši novo postrojenje s najsuvremenijim strojevima. U početku je posao cvjetao. Svi su bili oduševljeni, i žitelji Lipika i okoline, zapravo čitavog kotara. No, prevelika radost nije dugo trajala. Zaskočila nas je sve 1945. Došlo je do velikog zastoja jer je mlin nacionaliziran, a gospodin Fijala imenovan poslovođom, dok je za direktora postavljen polupismen čovjek i sve se gubilo u prekomjernoj administraciji i, kako se još kaže, birokraciji.⁴²*

Fialin mlin u Lipiku bio je najmoderniji mlin u ono vrijeme. Kapacitetom i tehnologijom bio je daleko ispred ostalih mlinova. Lipički mlinar Antun Cesar uspoređuje ga s onim jagmanskim: *Kad si ušao u lipički mlin, mogao si čuti strojeve kako tiho rade, remenice kako predu, nije bilo rondanja kao kod onoga u Jagmi. U Jagmi su u to vrijeme bili već zastarjeli strojevi, još iz doba Franje Josipa. Bio je jači od svih pakračkih mlinova.*

Način rada bio je identičan onom u Jagmi, samo što je ovaj uz dva kamena imao veći broj valjaka, a time onda i veći kapacitet. Osim toga mlin je imao 4 etaže: podrum, prizemlje, prvi kat i potkrovlje. Žito se zaprimalo u prizemlju. Tu je na ulazu bila tzv. *rampa* – povišeni ulaz u razini zaprežnih kola i kamiona s kojih su se bez većeg napora kolicima mogle uvesti vreće s brašnom. Rudolf Fiala često je znao reći: *U naš mlin mušterija je mogla doći u odijelu i kravati i ne bi se uprljala jer su radnici sve radili sami. Mogao je samo sjediti na kolima dok bi mlinari odnijeli vreće u mlin,*

Izgradnja mlina u Lipiku. Godina 1938.

Bosiljka i Stjepan Fiala na ulazu unovosagrađeni mlin 1941. godine.

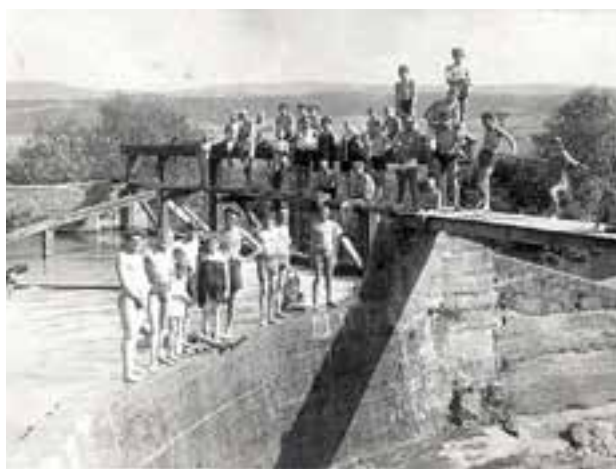
⁴² Mrak, M. – V. 1998. str. 23.

samljeli pšenicu i vratili se s brašnom. U prizemlju se nalazila vaga u razini poda, prijemni koš, jedna selmašina i strojevi za mljevenje (valjci i kamen). U podrumu je bio pogon, transmisija, remenje koje je pokretalo strojeve u mlinu te strojevi za pročišćavanje pšenice, selmašina i trijeri. Na tavanu je bilo veliko četverodijelno sito (*sikter*) i rezervoari nad valjcima. Sa sita brašno je odlazilo na prvi kat koji su mlinarskim rječnikom nazivali *patleraj*. Brašno se ovdje trpalo u vreće koje su se, s obzirom na vrstu, slagale uza zidove. Na *patleraju* je postojala vaga na kojoj se vagalo samljeveno brašno i stroj zvani *puž* ili šnek.

Glavni pokretačka snaga mlina od prvih dana bila je voda. Na rijeci Pakri bila je sagrađena brana kako bi se pregradila rijeka i stvorila akumulacija od koje se voda jazom usmjeravala na vodenu turbinu u mlinu. Brana je bila betonska s pet drvenih ustava koje su se po potrebi dizale ili spuštale. Bila je visoka 12 metara. Kao i mlin u Jagmi imao je za alternativu parni stroj tzv. *saugas* koji se ložio na drva u vrijeme suše i niskog vodostaja. Nakon Drugog svjetskog rata uvedena je električna energija koja se kombinirala s vodenom snagom. Na kraju je mlin pokretala samo električna energija.

Osim svoje tehnološke funkcije brana je imala za Lipičane i veliki društveni značaj. Ondje je bilo najveće kupalište na kojemu se znalo ljeti okupiti i po stotinjak djece i odraslih.

Mladen Nagy (1941.) prisjeća se djetinjstva 1950-ih godina: *Stara brana bila je stotinjak metara uzvodno od današnje brane. U to vrijeme, kada još nije bilo otvorenih bazena u Lipiku, to nam je bilo omiljeno kupalište. Ta brana i jezero bili su veliki kompleks na kojem je mogao boraviti veliki broj kupaca. Osim toga Pakra je u to vrijeme još uvijek bila relativno čista. Ispod brane bila je provalija s vodom. U to vrijeme bila su samo tri momka koja su skakala s brane: Zlatko Fiala, Nuna Klaić i Franjo Skender. Trebalo je znanja ali i hrabrosti da se skoči s brane, trebalo je dobro naciljati da se pogodi ta voda ispod brane. Kada su oni skakali, mi ostali smo se okupili i s divljenjem gledali. To je bila fešta... Inače, to je bilo vrijeme Tarzana, on nam je bio uzor. Neki su zbog njega razvijali tijelo, a neki plivali. Moj prijatelj Zlatko Fiala bio je talentiran plivač, da je samo imao tko trenirati s njime razvio bi se u vrsnog plivača. Njegov otac izradio je čamac pa smo njime plovili jezerom i Pakrom. Nije to bio onaj riječni plitki čamac, već pravi morski, na vesla. Kada je bila sušna godina, a Pakra do koljena, to je bila opća žalost. Uglavnom ako nisi bio viđen na Fialinoj brani, nisi ni postojao.*

Kupači na Fialinoj brani

Brana na Pakri

U Drugom svjetskom ratu Rudolf Fiala surađivao je s partizanima. Dolazili su u mlin ilegalno, noću te ih je pomagao u brašnu i drugoj robi. Zbog toga je bio vrlo cijenjen i u poslijeratnom režimu. Godine 1948. mlin kao i cijelo imanje je nacionalizirano. Mlin je postao sastavnim dijelom *Mlinskog poduzeća*, a zatim *Zanatsko – obrtnog poduzeća Jedinstvo*. Nakon uložene žalbe obitelji Fiala vraćena je obiteljska kuća, gospodarske zgrade i zemlja, dok su mlin, brana i jaz i dalje ostali državnim odnosno narodnim.

Nakon nacionalizacije Rudolf Fiala je od vlasnika postao poslovođu u mlinu, da bi na kraju svog radnog vijeka bio promaknut za tehničkog direktora u *Jedinstvu*. Na funkciji poslovođe naslijedio ga je Đuka Selman koji je u to vrijeme slovio za najstarijeg lipičkog mlinara. Iza Selmana je poslovođa bio Emil Bahnik, zatim Vukašin Milković i na kraju Antun Cesar. Zanimljivost je da je Rudolf, unatoč nacionalizaciji, mlin uvijek smatrao svojim i tako se odnosio prema njemu.

Ispred mlina lipanj 1938. godine

Zdenka Fiala ispred mlina 1948. godine

Godine 1953. nastupila je velika suša i nestašica pšenice pa je mlin od tri smjene spao jedva na jednu, a mlađi mlinari poslani su na čekanje. Kada je sljedeće godine iz riječke luke stiglo 15 vagona žita na željezničku stanicu u Pakrac, čak 2 vagona uskladištena su u lipički mlin. Zahvaljujući tome ponovno je pokrenuta proizvodnja, a mlin jedini u poduzeću počinje raditi u dvije smjene.

Stjepan Časar (1936.) iz Čaglića je kao četrnaestogodišnjak 1952. godine došao na zanat u mlin Rudolfa Fiale. Ondje je stanovao i učio se mlinarskom poslu. Istovremeno je polazio šegrtsku školu u Lipiku. U mlinu je proveo 5 godina; 3 godine kao šegrt⁴³ (naučnik) i 2 godine kao kalfa⁴⁴ (pomoćnik). Sjeća se tih poslijeratnih godina provedenih u mlinu: *Seljaci su nam dovozili pšenicu samo u prvoj smjeni. Dovezu zaprežna kola do mlina, mi preuzmemo vreće sa žitom, izvažemo, istresemo u koš, a gazda ima jednu tabelu na temelju koje izračuna i kaže kakvog i koliko sve brašna mogu dobiti. U dvorištu i na prilaznom putu često je znao biti dug red zaprežnih kola. Velike količine pšenice dovozili smo i iz Bosne. Kamion poduzeća svaki dan je dovezio barem jednu turu. Željeznicom nam je također stizalo žito, pa čak i iz Amerike. Ponekad i po 8 vagona. Sve smo to ručno istovarivali i prevozili u mlin prvo zaprežnim kolima, a kasnije kamionom poduzeća.*

Gazda Rudolf bio je dobar, pametan, pošten i vrijedan čovjek. Osim svog mlinarskog poziva bio je i vrstan stolar. U našem mlinu bilo je puno drvenarije, on je to sve sam napravio. Napravio je čak i čamac kojim smo se vozili po jezeru. Kada je brana znala propuštati, on i ja smo rano u jutro kosili travu, spuštali se niz branu čak i ronili i tu travu nogama nabijali u mjesta gdje je prolazila voda... Uglavnom u to vrijeme to je bio vrlo težak posao, a mala plaća.

Fialin mlin u Lipiku bio je najveći i najbolji od svih mlinova u sastavu *Jedinstva*. Radio je u dvije pa čak i u tri smjene. U njemu je uvijek bilo zaposleno 5 do najviše 6 radnika. Kapacitet mu je bio 4000 kg u dvije smjene. Proizvodio je sve vrste brašna.

Mlin, obiteljska kuća zajedno s nizom gospodarskih zgrada s istočne i sjeverne strane zatvaralo je prostrano dvorište četvrtastog oblika. Ovdje se nalazila štala, sjenik, svinjci u kojima se držalo 50-ak

⁴³ šegrt – učenik kod zanatlije, dječak koji uči zanat

⁴⁴ kalfa – pomoćnik u obrtu ili trgovini s položenim stručnim ispitom

Mlinari Antun Cesar i Zdenko Kadežabek na ulazu u mlin 1950-ih godina

Mlinari u lipičkom mlinu ispred kamiona *Mlinskog poduzeća*

svinja, kokošinjac, golubarnik, zečenjak, mljekara, moderna klaonica, prostorija za pečenje rakije, stolarska radionica, cvjetnjak, usred dvorišta razgranata lipa, a ispod nje velika krušna peć. Fiale su posjedovale i obrađivale velike površine zemlje, a na njihovom imanju radio je velik broj radnika, šegrta, kalfi, sluga, sluškinja, kuharica itd. Jedna žena bila je zadužena za krpanje mlinarskih vreća.

Bosiljka Fiala (sjedi druga zdesna) s kolegicama ispred stare škole.

Rudolf i Bosiljka Fiala stvorili su bogato i uzorno gazdinstvo i održali ga unatoč nacionalizaciji. Bosiljka je bila učiteljica u pučkoj školi u Lipiku. Jedno je vrijeme čak prestala raditi u školi jer se posvetila mlinu i obitelji. Imali su dvoje djece, Zlatka (1941.) i Zdenku (1944.). Kada je Zlatko oženio Anđelu Nagy (1942.), dio gospodarskih prostorija preuredili su u obiteljsku kuću. Imali su kćeri Vedranu i Tihanu.

Rudolf je bio cijenjen u udruženju obrtnika. Na godišnjoj skupštini Znanstvene komore za kotar Daruvar Povjereništva Pakrac održanoj 16. travnja 1961. godine u maloj dvorani *Hrvatskog doma* u Pakracu, izabrani su novi delegati u Skupštinu Znanstvene komore kotara Daruvar, te novi Odbor pakračkog Povjereništva. Rudolf Fiala tom je prilikom izabran kod predstavnika *Jedinstva* za jednog od delegata društvenog sektora zanatstva.⁴⁵

U međuvremenu kupuje vinograd od Milana Savića i počinje se baviti vinogradarstvom. U vrijeme kada u Lipiku ne postoji tradicija vinogradarstva, on obrađuje nekoliko jutara vinograda. Ima vlastitog vinicilira i sezonske radnike te proizvodi po tisuću litara vina koje prodaje po pristupačnim cijenama. Pod obiteljskom kućom nalazi se podrum s bačvama. Sin Zlatko nakon smrti oca parcelizira vinograd i prodaje ga.

Krajem 1970-ih poduzeće je pokušalo modernizirati proizvodnju u mlinu, no zbog nestručnosti i neodgovornosti kadra učinjene preinake samo su naštetile proizvodnji. Smanjen je kapaciteta i pogoršana kvaliteta brašna što je postepeno odbilo mušterije. Bilo je čak slučajeva vraćanja brašna.

⁴⁵ Kliček, D. 1997. str.110

U jednom trenutku kao mogući izlaz iz novonastale situacije poduzeće je ponudilo Rudolfu Fiali da preuzme mlin što je on odbio. Na kraju je 1979. godine mlin u Lipiku zatvoren, svi strojevi prodani mlinu u Piljenicama, a stara brana se uslijed nebrige urušila. Bosiljka je umrla 1975., Rudolf 1983., a sin Zlatko 1990. godine.

U Domovinskom ratu mlin su koristile vojske, ali nije znatno oštećen. Nakon rata kraće vrijeme obiteljsku kuće i pojedine gospodarske zgrade koristio je Kamen ingrad.

Danas više nitko ne živi u mlinu. Obiteljske kuće, gospodarske zgrade i zemljište vlasništvo su nasljednika Zdenke Fiala Šturlan, Tihane Kovačević i Vedrane Fiala Krajačić. Zgrada bivšeg mlina u vlasništvu je države, ali bez ikakvog mlinarskog značaja jer u njemu nema ni jednog stroja.

S jedne od berbi u lipičkim vinogradima krajem 1950-ih godina. Stariji čovjek s bradom u prvom planu je vinicilirin.

Zaključak

Na početku ove priče saznali smo da je nekada gotovo svako selo imalo mlin. Danas na području Grada Lipika ne radi više ni jedan. U najboljem je stanju Lončarevićev mlin u Brezinama. Nedavno je zatvoren jer je njegov mlinar i vlasnik našao novi posao. Iza njega po očuvanosti je Fialin mlin u Lipiku. Od Kablarićevog mlina kod Marinog Sela te Fialinog mlina u Jagmi ostale su samo ruševine. Fakov mlin u Poljani spalili su partizani, a od Veghova u Brekinskoj nije ostala ni cigla. Od malih seoskih mlinova vodenica nije sačuvan ni jedan. Koji su uzroci nestanka tih mlinova? Jesu li oni samo posljedica pravilnih gospodarskih odnosa i procesa ili su splet nesretnih događanja? Vjerojatno je riječ o jednom i o drugome.

Uzroci su raznovrsni, u konačnici svaki mlin ima svoje specifične uzroke nestanka. Industrijalizacija, deagrarijacija, ratovi, nacionalizacija, socijalistički način upravljanja, tehnološka zastarjelost, nesposobnost i nestručnost upravljačkog kadra i nebriga zajednice doveli su do ovakvog stanja u mlinarstvu na ovim prostorima.

Od početka industrijalizacije mlinarska tehnologija je strmoglavo napredovala, svako skorašnje neulaganje u tehnologiju značilo je zaostajanje u mlinarskoj proizvodnji i nekonkurentnost. Fialini mlinovi u vrijeme svoga nastanka bili su među najmodernijim i najnaprednijim mlinovima u široj okolici (mlin u Jagmi prije Prvog svjetskog rata, mlin u Lipiku prije Drugog svjetskog rata). Nažalost, već nakon nekoliko godina bili su zastarjeli, a s vremenom i premalog kapaciteta. Danas u Hrvatskoj postoje moderni mlinovi čiji su kapaciteti po stotinu tona dnevno što je potpuno neusporedivo s kapacitetima ovih naših mlinova (Jagma 1 t, Lipik 4 t). Najbolji pokazatelj nekonkurentnosti tih mlinova je kretanje (povećanje) cijene *ušura* koji je sam po sebi primjer primitivnog način tržišnog poslovanja. Pred Domovinski rat on je dosegao čak 20%.

Prije industrijalizacije većina stanovništva živjela je na selu i bavila se poljoprivredom. Svako domaćinstvo uzgajalo je žitarice za vlastite potrebe koje je zatim mljelo u mlinovima. S jačanjem

industrijalizacije sve je bilo manje domaćinstva koja su uzgajala žitarice. Brašno je zahvaljujući velikim industrijskim mlinovima postalo jeftinije i dostupnije na slobodnom tržištu. Danas pšenicu i druge žitarice uzgajaju samo veliki poljoprivredni proizvođači.

Lipički mlin mogao je opstati samo uz velika ulaganja *Jedinstva* i stručnost upravljačkog i tehnološkog kadra. Nažalost nije bilo ni jednoga ni drugog. S druge strane jagmanski mlin je praktički radio do fizičkog uništenja 1992. godine što je pokazatelj da se proizvodnja mogla nastaviti uz određenu političku volju. Mlin u Jagmi trebao je već ranije biti zatvoren u dva navrata, no održao se zahvaljujući nastojanjima određenih političkih i rukovodećih krugova.

S nestankom mlinova nestalo je mlinarskog poziva ali i tradicionalnih mlinarskih obitelji. Nestali su Demeterovi, Fiale, Veghovi, Fakovi, Kablarići... Nacionalizacijom nakon Drugog svjetskog rata razvlaštene su mnoge mlinarske obitelji (ali ne sve), oduzeta im je egzistencijalna osnova koja ih je svrstavala u rang jednih od najbogatijih zanimanja. Socijalističko uređenje uništilo je sav građanski sloj kome su pripadale i ove obitelji.

Obiteljska kuća i mlin u Lipiku 2019. godine

Mlinari su bili specifičan svijet za sebe. Poprilično zatvoren građanski društveni sloj koji se odlikovao ugledom i bogatstvom. Matične knjige pokazuju da su se pripadnici mlinarskih obitelji često vjenčavali međusobno. Osim toga gotovo da je pravilo da su krsni i vjenčani kumovi bili iz mlinarskih obitelji, ako ne, onda uglednih građanskih.

Treba spomenuti da su svi ti mlinovi osim gospodarskog imali i društveni značaj. Njihova akumulacijska jezera bila su omiljena kupališna mjesta u ljetnim mjesecima. Osim toga u vrijeme kada su ljudi bili zatvoreni u svoje seoske zajednice koje su napuštali samo u rijetkim slučajevima, odlazak u mlin značio je emotivan događaj i izlazak iz te zatvorenosti. Dok se čekalo mljevenje brašna, kupac je u hladu stoljetnog drveta razgovarao s gazdom ili s mještanima susjednih sela. Znala se tu popiti rakija pa čak *baciti* pjesma. Čak i kada su se otvorili veliki industrijski mlinovi u kojima se nije trebalo čekati i cijene su bile niže, seljaci su ostali vjerni starim mlinovima jer se nisu htjeli odreći ovakvog načina društvenog života.

Danas možemo samo razmišljati u duhu one što bi bilo da je bilo. Što bi bilo da su izuzetno poduzetni Fiale ostali vlasnici svojih mlinova? Što bi bilo da su imali potomke koji bi uspješno nastavili mlinarski poziv svojih očeva isto kako su oni naslijedili svoga oca Gabriela? No to su samo kalkulacije, pitanje na koje nećemo nikada naći odgovora.

Fiale su bili jedna od uglednih i bogatih mlinarskih obitelji. Svoje mlinove i uzorna gospodarstva podigli su zahvaljujući velikoj marljivosti, snalažljivosti i poduzetničkom duhu. Njihov životni put splet je povijesnih okolnosti i ljudskih sudbina. Njihova ostavština nažalost živi još samo u sjećanjima obitelji i starijih mještana. Mlina u Jagmi više nema, dok u Lipiku kao podsjetnik još uvijek stoji velebna, opustošena višekatnica. Koja će biti njena namjena u skoroj budućnosti, ovisi o njenom vlasniku – državi, ali i o nama samima... Nadam se da će i ovaj tekst potaći revitalizaciju ovog zaboravljenog objekta.

Izvori i Literatura

- Buble, Sanja. 2009. Gradnja mlina – umijeće koje nestaje; Gašina mlinica u Solinu. *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, Vol. 33/34*. Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Splitu.
- *Darovi zemlje neolitik između Save, Drave i Dunava*. 2014. Ur: Jacqueline Balen, Tomislav Hršak, Rajna Šošić Klindžić. Arheološki muzej Zagreb, Muzej Slavonije Osijek, Sveučilište u Zagrebu Filozofski fakultet. Osijek.
- Kliček, Duško. 1997. *Obrt kroz povijest Pakraca i Lipika*. Udruženje obrtnika. Pakrac.
- Kolar-Dimitrijević, Mira. 2007. Vodenice u Hrvatskoj (18.-20. stoljeće) kao primjer odnosa između ljudi i rijeka/potoka. *Ekonomija i ekohistorija*. volumen 3. Broj 3, str 85
- Mažuran, Ive. 1988. *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*. JAZU, Radovi Zavoda za znanstveni rad u Osijeku. Osijek.
- Mažuran, Ive. 1993. *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*. HAZU, Zavod za znanstveni rad u Osijeku. Osijek.
- Mrak, Marija – Vera. 1998. *Mozaici sjećanja na Lipik*. Grad Lipik. str. 23.
- Sršan, Stjepan. 2000. *Naselja u istočnoj Hrvatskoj krajem 17. i početkom 18. stoljeća*. Državni arhiv u Osijeku. Osijek.
- Vatrogasni kalendar. 1936. Biblioteka vatrogasne zajednice Savske banovine.
- <https://mapire.eu/en/map/firstsurvey-slavonia-mf/?layers>
- <https://mapire.eu/en/map/secondsurvey-croatia/?layers>
- <https://mapire.eu/en/map/thirdsurvey75000/?layers>
- Katastarska karta Lipik 1906.
- Katastarska karta Jagma 1906.
- Katastarska karta Lipika 1913. – 2019.
- Katastarska karta Jagma 1913.
- Podaci Gruntovnice Pakrac
- Podatci Matičnog ureda Pakrac, Ured državne uprave u požeško-slavonskoj županiji
- Matične knjige Državnog arhiva u Brodu, Odjel u Požegi:
- Matična knjiga rođenih župe Pakrac 1865. – 1874.
- Matična knjiga rođenih župe Pakrac 1878. – 1885.
- Matična knjiga rođenih župa Pakrac 1885. – 1889.
- Matična knjiga rođenih župe Pakrac 1890. – 1899.
- Matična knjiga vjenčanih 1867. – 1877., rimokatolici župa Pakrac
- Matica vjenčanih župne crkve sv. Marije u Pakracu, počem od 1. siječnja 1878. – 1890.
- Matična knjiga vjenčanih župe Pakrac 1890. – 1899.
- Matična knjiga umrlih župe Pakrac 1872. – 1877.
- Matična knjiga umrlih 1886. – 1893.
- Knjiga mrtvih župe rimo-katoličke u Pakracu od 1. siječnja 1900.

- Parice rođenih, vjenčanih i umrlih rkt župa Čaglić 1878. – 1916.
- Imeniku zavičajnika mjesta Lipik

Intervjui:

- Spomenka Fiala – kći Stjepana Fiale
- Zdenka Fiala Šturlan – kći Rudolfa Fiale
- Tihana Fiala – unuka Rudolfa Fiale
- Vedrana Fiala – unuka Rudolfa Fiale
- Petar Rađenović – mlinar u mlinu u Jagmi
- Antun Cesar – mlinar u mlinovima u Jagmi i Lipiku
- Stjepan Časar – mlinar u mlinu u Lipiku
- Siniša Njegova Starek – direktor kadrovskih i općih poslova u *Jedinstvu*
- Mladen Nagy
- Simo Perković
- Marko Perković
- Franjo Šimunović

Vanda Shrenger Weiss

(1892. – 1968.)

Daniel Grčević

Malo je tako znamenitih Pakračana o kojima se toliko malo zna kao što je psihoanalitičarka i pedijatrica Vanda Shrenger Weiss. Do saznanja o njoj došao sam slučajno. Baveći se filatelijom na jednoj od aukcija, pronašao sam kuvertu poslanu iz Pakraca: Pakračanka Nada Car šalje pismo Vandi Shrenger Weiss u Chicago¹. I tako je sve počelo. Ubrzo sam, zahvaljujući internetu, saznao tko je bila gospođa Shrenger Weiss, stupio sam u kontakt s njenom biografkinjom Ritom Corsom te kćeri Mariannom koja još uvijek živi u Sjedinjenim Američkim Državama. Tako je nastala ova priča o velikoj znanstvenici podrijetlom iz Pakraca.

Pakračka obitelj Shrenger

Shrenger je bila pakračka židovska obitelj. Vandin otac Lavoslav (Leopold) (1854. – 1928.), bio je bogati zemljoposjednik rođen u Pakracu. Treba napomenuti da je obrada i posjedovanje zemlje bio veliki uspjeh za Židove u Hrvatskoj. Ediktom o toleranciji, koji je 1781. godine donio car Josip II, Židovi su dobili pravo da prakticiraju svoju vjeru, da idu u vojsku, dobiju državni posao, školuju se u državnim srednjim i visokim školama, otvaraju vlastite škole, bave se svim oblicima trgovine i slobodno se naseljavaju. Carskim patentom iz 1860. dozvoljeno je Židovima posjedovanje nekretnina i poljoprivrednog zemljišta ako ga sami obrađuju.

Prema kazivanju Vandine kćeri Marianne najstarija zabilježena povijest obitelji Shrenger seže na kraj 18. stoljeća, u doba kada je pakračkim vlastelinstvom upravljala plemićka obitelj Janković. Jankovići su pozvali Židove, Talijane i Čehe da nasele njihovu zemlju. Dva brata blizanca, Yitzhak i Shandor, izabrani su da budu nadzornici na njihovom imanju. Jedan od njihovih poslova bio je osiguranje alata potrebnog za izgradnju cesta i mostova. Kada je car Josip II odredio da Židovi moraju uzeti obiteljska prezimena, oni su odabrali Mauttner (od njemačke riječi Maut što znači alat). Rozalia Mauttner (1841. – 1936.), udala se 1860. godine za Yitzaka Shrengera. Ni danas nije jasno u kakvim je rodbinskim odnosima bio Vandin otac Lavoslav i spomenuti Yitzhak Shrenger.

Vanda Shrenger Weiss

Uglavnom, Lavoslav Shrenger oženio je Annu (Faniku) Rosenberger iz Varaždina i s njom imao devetero djece: Jacquesa, Hedvigu, Adelu, Roberta, Vandu, Emmu, Juliusa, Reziku i Elviru.

¹ Nada Car je nećakinja Vande Shrenger Weiss, kći Vandine sestre Emme.

Ema Shrenger Car sa sinom Brankom

Robert i Julius borili su se u Prvom svjetskom ratu, u vojsci Austro Ugarske Monarhije, Robert kao inženjer dok je Julijus bio zarobljen u Rusiji. Uspio je pobjeći za vrijeme Listopadske revolucije te se pješice vratio u Hrvatsku. Ema se udala za Josipa Cara koji je postao poznati slikar. Rezika je bila uspješna glazbenica i učiteljica klavira.

Robert Shrenger u vojsci

Početak 20. stoljeća iznenadni financijski kolaps primorao je Lavoslava da proda svoje imanje te obavlja razne poslove kako bi uzdržavao svoju veliku obitelj. Prema kazivanju Marianne Shrenger početak napada astme od koje je Vanda patila cijeli život vezan je upravo uz gubitak obiteljske zemlje.

Robert, Vanda i Julijus Shrenger preživjeli su holokaust jer u tijeku Drugog svjetskog rata nisu živjeli u Jugoslaviji. Ema je ostala živjeti u Beogradu, a zatim u Zagrebu, preživjela je jer je bila udana za nežidova. Svi ostali članovi obitelji deportirani su iz Pakraca, Zagreba i Tuzle te ubijeni u Jasenovcu i drugim koncentracijskim logorima.

Odrastanje

Život Vande Shrenger povezan je s nekoliko najturbulentnijih događaja europske povijesti: Prvim svjetskim ratom, revolucijama i diktaturama 1920-ih i 1930-ih godina, antisemitskim progonima u jugoistočnoj Europi koji su uništili njezinu bližu i daljnju rodbinu te rasnim zakonima uvedenima u fašističkoj Italiji koji su kao posljedicu imali odlazak njene obitelji u Sjedinjene Američke Države.

Vanda je rođena 26. srpnja 1892. godine u Pakracu kao peto od devetero djece bogate židovske obitelji. Odlučnog karaktera, darežljiva i briljantnog uma, Vanda je od ranog djetinjstva sanjara o tome da postane liječnica. O njenom djetinjstvu i odrastanju u Pakracu ne zna se gotovo ništa.

Medicinu je studirala i završila u Beču, 1917. godine. Vanda Shrenger time je postala druga žena u povijesti prestižnoga bečkog fakulteta koja je diplomirala medicinu. Ovo je svakako bio veliki uspjeh za ženu židovskog porijekla. Vanda je bila financijski neovisna jer je uživala stipendiju koju je dobila na temelju izvanrednih uspjeha.

Na svojim predavanjima upoznala je Edoarda Weissa, studenta također židovskog podrijetla, rođenog i odraslog u Trstu u Italiji. Ubrzo se dvoje mladih ljudi zaljubilo. Zajedno su se počeli zanimati

Vanda Shrenger u dobi od 19 godina

zatim Vanda je ostala trudna sa svojim prvim djetetom, Emiliom. U Beču opterećenim teškim ratnim godinama, hrana i ostale svakodnevne potrepštine postale su rijetke i skupe. Edoardo nije bio u mogućnosti biti s Vandom zbog svojih obveza na bojišnici, te je ona odlučila potražiti utočište u Pakracu u obiteljskoj kući gdje je hrane bilo u izobilju. Tamo je 4. listopada 1918. godine rodila prvo dijete - sina Emila. Ovaj vremenski period je za obitelj bio vrlo dramatičan. Novorođenče je došlo na svijet u vrijeme ekstremnih previranja i kaosa, u vrijeme kada je postalo jasno da je rat za Središnje sile izgubljen. Veliki rat završio je i ostavio trag uništenja i smrti. Kao završni udarac uslijedilo je izbijanje pandemije španjolske gripe. Vanda je bila jedna od zaraženih ovom izuzetno teškom bolesti, no uspjela se izliječiti. U isto vrijeme u Pakracu je *zeleni kadar* prouzročio znatne probleme pljačkanjem privatne imovine. Obitelj Shrenger je tako ostala bez značajnog dijela imovine, no na sreću kuća nije bila zapaljena.

Sasvim drugačija sudbina zadesiti će Vandinu obitelj dva desetljeća kasnije. Noć prije Badnjaka 1941. ustaše će deportirati sve pakračke Židove među kojima su bili i Shrengerovi.

Najstariji njen brat Jakob, žena Mađarica Ella Schwartz i dvoje najstarije djece, Suzika i Julius,

za tada još misterioznu i kontroverznu disciplinu koju je zagovarao profesor Sigmund Freud. Oboje su pozivali njegova predavanja na medicinskom fakultetu u habsburškoj prijestolnici. U svojim kasnim godinama Vanda će se s uzbuđenjem i ponosom prisjećati svojih prvih susreta s ocem psihoanalize. Nastojala je dobiti Freudovo dopuštenje kako bi bila na svim njegovim akademskim predavanjima. Freud joj je iskazao ljubavnost i dobrodošlicu pokazujući veliku zahvalnost za hrabri interes koji je pokazivala. Vanda je nastavila odličan odnos s ovim vremenom profesorom koji se pokazao čovječnim i liberalnim za razliku od drugih profesora na bečkom fakultetu koji su s ironijom i podsmjehom dočekivali svoje studentice.

Prilikom izbijanja Prvog svjetskog rata Edoardo Weiss (koji je upravo završio medicinu 1914. godine), mobiliziran je od strane austrougarske vojske i poslan na istočno bojište kao medicinsko osoblje. Ovo je bila uobičajena sudbina za sve careve podanike talijanske nacionalnosti.

Unatoč globalnom sukobu koji se odvijao oko njih, 17. svibnja 1917. mladi par se vjenčao. Nedugo

Ella Shrenger, Mariannina majka sa svojim prvim djetetom, Suzikom

ubijeni su u logorima NDH. Najmlađa njihova kći Marianna, rođena 10. studenoga 1941., spašena je zato što je dana obitelji tetke nežidovke po braku koja ju je odvela u Zagreb u kojemu je provela prvih devet godina života. Godine 1951. poslana je u SAD gdje je udomljena od strane Vande i Edoarda.

Prije Drugog svjetskog rata, Vanda i Edoardo Weiss udomili su nećaka Enrika, sina Vandine sestre Hedvige, kako bi mu omogućili dobro obrazovanje u Trstu. Sestra Hedviga sa suprugom i kćeri Lolom deportirana je početkom 1940-ih. Vanda i Edoardo voljeli su Enrika kao svoga sina. Živio je i rastao s njima dok nisu morali emigrirati preko Atlantika 1939. godine. Enriko, jugoslavenski državljanin, nije mogao dobiti visu za ulazak u SAD zbog restrikcija na broj imigranata iz jugoistočne Europe te se odlučio na put prema Kubi.

Godine provedene u Trstu (1919. – 1931.)

Odmah poslije rata, 1919. godine, obitelj Weiss vratila se u Trst, grad Edoardova rođenja, gdje je vladalo podijeljeno raspoloženje stanovništva – radost zbog povratka Italiji i strah što donosi budućnost. I ovdje je kao i u velikom dijelu središnje i istočne Europe zavladao primirje u kojemu je pokrenuto niz socijalnih i političkih događanja koja su uzrokovala brojne konflikte između nacionalista i raznih etničkih skupina.

Edoardo je imao 30 godina i odmah je našao posao psihijatra u muškom odjeljenju Andrea di Sergio Galatti – javne mentalne bolnice otvorene 1908. godine. U isto vrijeme otvorio je privatni konzultantski ured u Via San Lazzaro 8, gdje je počeo prakticirati psihoanalizu po direktnom supervizijom Sigmunda Freuda i Paula Federna. Euforija oko psihoanalize koja je zapalila umove intelektualaca okupljenih u gradskim kavanama, nije ni u kom smislu bila zajednička s lokalnim medicinskim i psihijatrijskim institucijama. Većina neuropsihijatar, diplomanata iz Beča, Berlina ili Graza, znala je Freudova pisanja, ali je reagiralo s nepovjerenjem na njih te imalo neprijateljski pogled na psihoanalizu.

Weissov profesionalni život obilježen je bolnom izoliranošću. Činjenica je da nikad nije uspio u okupljanju sljedbenika koji bi ga podržali u njegovom radu u Trstu. Njegova supruga uvijek je bila uz njega pružajući mu potporu, emocionalnu i psihoanalitičku. Može se s pravom reći da je Vandino znanje raslo u korak s onim njezina supruga. Vanda se odlučila baviti pedijatrijom te možemo samo pretpostaviti da je primjenjivala psihoanalizu u svome radu. Talijanski psiholog i psihoterapeut Sadi Marhaba u svom djelu *Lineamenti della psicologia italiana: 1870.-1945.* (Firenza: Giunti-Barbera, 1981.) piše da je Vanda Weiss prva psihoanalitičarka koja se specijalizirala za dječju psihologiju i edukaciju.

U samom Trstu postojalo je bogato i stimulatívno okruženje za pedijatriju i neuropsihijatriju koje je pogodovalo mladim liječnicima. Vanda je zasigurno znala za rad Evelin Ravis, najvjerojatnije prva psihijatrica u Italiji. Ravis je psihijatrica i neuropsihijatrica židovskog

Sestra Suzika neposredno prije II. svjetskog rata

podrijetla koja je zvanje stekla na sveučilišnim bolnicama u Beču (gdje je i diplomirala medicinu 1913.) te Berlinu. Godine 1913. počela je raditi u tršćanskoj Bolnici za psihijatriju gdje je bila zadužena za ženski odjel. Bilo je to u isto vrijeme kada je Edoardo Weiss bio zadužen za muški dio iste bolnice. Ne postoji direktni dokaz da su Shrenger i Ravis surađivale, no zasigurno su imale iste interese te je sigurno da je Vanda proučavala rad Evelin Ravis kako bi poboljšala svoje vještine.

Životna borba

U međuvremenu je profesionalni život Edoarda Weissa bio rastrgan između rada s psihijatrijom i psihoanalizom te kontinuiranim radom na poboljšanju rada bolnice. Njegov rad na psihijatrijskim slučajevima bio je visoko cijenjen od njegovih nadređenih te mu je osigurao brz napredak u karijeri. 1927. godine promoviran je u glavnog liječnika odjeljenja da bi mu se 1928. godine sugeriralo da preuzme ulogu glavnog neuropsihijatra, ali pod uvjetom da talijanizira svoje prezime prema fašističkim zakonima za zaposlene u javnom sektoru. Weiss se s velikom hrabrošću i ponosom protivio fašističkoj diktaturi te je 1929. godine podnio ostavku i napustio bolnicu jer je odbio promijeniti prezime. Bilo je to nakon mučne borbe kojoj su slijedile godine nesigurnosti kao i financijskih problema.

Nakon dugog iščekivanja i nekoliko pobačaja Wanda je 29. 12. 1928. godine rodila drugog sina, Guida (trenutno profesora emeritusa matematike na Vašingtonskom sveučilištu, St. Louis, Missouri te se smatra jednim od najbriljantnijih američkih matematičara u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata).

Edoardovo profesionalno stanje kao i ono općenito bilo je tjeskobno, kritično dugo vremena, s teškim posljedicama za obiteljski život. Tada se činila odlična opcija napustiti Trst i otići živjeti negdje daleko gdje bi se mogao značajnije posvetiti psihoanalizi te osigurati mirnu ekonomsku budućnost za svoju obitelj. Godine 1930. u pismu koje šalje svojim prijateljima piše: *Ako ne postignem svoje ciljeve ovdje u ovoj godini, onda ću u jesen 1930-te otići u Ameriku.*

Ali za ovu opciju je njegovu ženu imala ključnu ulogu koja je odredila budućnost talijanske psihoanalize. Vanda se nije željela preseliti u Ameriku, tako daleko od Hrvatske i Pakraca gdje se nalazila njezina obitelj, s kojom je bila u bliskom kontaktu i koja joj je često pružala pomoć. Također nije se željela ponovno prilagođavati novoj okolini i novom jeziku. Naime, bila je uvjerenjena kako postoji nada da psihoanaliza može napredovati u Italiji. U tome je naišla na odobravanje Sigmunda Freuda koji je savjetovao Edoarda da ne napušta Italiju.

No usprkos svemu Trst je postajao opresivno mjesto i za Vandin život. Ne samo zbog privatnih stvari već i zbog tmurne političke klime vezane uz nacionalne manjine koje su bile na udaru ekstremnog nacionalizma, antisemitizma i ksenofobije. Kombinacija ovih socijalnih i privatnih elemenata učinila je svoje te su se 1930. godine Vanda i Edoardo odlučili preseliti u Rim.

Godine provedene u Rimu (1931. – 1939.)

Vanda je napustila Trst s djecom u kolovozu 1931. godine. Edoardo im se pridružio 13. rujna. Preselili su se u Via dei Gracchi 328-A u Rimu koji je odabran u odnosu na druge talijanske centre zbog obećavajućeg rada profesora Sante de Sanctis, jednog od osnivača psihologije u Italiji kao i zbog korisnih kontakata koji su već ostvareni u glavnome gradu s Emiliom Servadiom, urednikom *Treccani Italian Encyclopedia* i velikim obožavateljem psihoanalize. Weissovi su brzo stekli malu grupu sljedbenika te su već 1932. godine reorganizirali Talijansko psihoanalitičko društvo (*Società Psicoanalitica Italiana – SPI*), koje je još 1925. utemeljio Marco Levi Bianchini. U istoj godini je

Edoardo pokrenuo talijanski časopis za psihoanalizu *Rivista Italiana di Psicoanalisi*. Društvo i časopis imali su sjedište u kući obitelji Weiss.

Vanda Shrenger Weiss postala je jedna od osnivačica obnovljenog talijanskog psihoanalitičkog društva, *prva dama talijanske psihoanalize*, kako su je neki nazivali. S entuzijazmom je prihvaćala sve inicijative društva te organizaciju njega i časopisa. Uslijedilo je doba brojnih seminara, kongresa i znanstvenih radova na europskoj razini na kojima je Vanda sudjelovala te bila jedna od važnih sudionica. Osobno je poznavala Freuda i povremeno s Edoardom odlazila na znanstvene skupove koje je održavalo Bečko psihoanalitičko društvo. Ipak rimsko razdoblje života bilo je ispunjeno financijskom nesigurnošću. Edoardo se činio opsjednutim pitanjem novca. Nije bilo puno pacijenata iako je de Sanctis obećao da će slati pacijente na analizu te kolege na trening.

Vanda je obiteljskoj zaradi doprinosila radeći kao prevoditeljica za de Sanctisa. Edoardov ponos je na ovaj način bio na udaru no njegova žena je nastavila neumorni rad na prevođenju pomažući tako da se prebrode financijske nedaće. Njihova kći Marianna kazuje da je tih ranih godina u Rimu Vanda povremeno radila i kao radiolog na kirurgiji u blizine njihove kuće. Vanda je bila odlučna, darežljiva, pažljiva i pozitivna osoba. No isto tako bila je razumna i suosjećajna za Edoarda što mu je ulijevalo nadu za svijetlu budućnost.

Weissovi su u svojoj kući imali sobu za konzultacije koja je postala ured Talijanskog psihoanalitičkog društva, uredništvo talijanskog časopisa za psihoanalizu i mjesto okupljanja rimskih intelektualaca i umjetnika. Vanda je također započela s radom na psihoanalizi te je do ranih 1930-ih redovno radila kao psihoanalitičarka, koristeći istu konzultacijsku sobu kao i njezin suprug. Tijekom godina provedenih u Italiji Vanda i njezin suprug su ostvarili brojne kontakte s poznatim osobama iz domene psihoanalize. Također ostvareni su i brojni stručni radovi svjetskog značaja. Ovdje svakako treba napomenuti kako se sve ovo odvijalo u sjeni rastućeg fašizma i nacizma.

Amerika (1939. – 1968.)

Donošenjem rasnih zakona 1938. godine, svi građani židovskog podrijetla lišeni su građanskih prava. Budući da su gotovo svi talijanski psihoanalitičari bili židovskog podrijetla, bili su prisiljeni napustiti zemlju. Iste godine Edoardo Weiss sa starijim sinom Emilom napušta Italiju i odlazi u SAD gdje dobija posao u klinici Menninger, poznatoj ustanovi za mentalno zdravlje u Topeki u Kansasu. Vanda im se s mlađim sinom Guidom pridružuje 1939. godine došavši u New York transatlantskim brodom Vulcania. Godine 1942. obitelj Weiss trajno se nastanila u Chicagu.

U Sjedinjenim Američkim Državama Vanda Weiss je odmah nastavila sa svojim privatnim radom kao psihoterapeutkinja, no za razliku od Edoarda, nije se pridružila Udruženju psihoanalitičara Chicaga te Internacionalnom psihoanalitičarskom udruženju. U Topeki je nastavila s praksom psihoanalize u konzultacijskoj sobi njihove kuće uz prethodno službeno odobrenje. U Chicagu su se profesionalni pravci Edoarda i Vande oštro razdvojili. Vanda se sve više odvajala od Freudovog načina rada i približila Jungovom. Edoardo je, naprotiv, ostao vjeran razmišljanju prvih učitelja te se odrekao svoje prijašnje fascinacije Jungom. Kasnih 1940-ih, Vanda je počela pomicati fokus svojeg rada i života sve više prema zapadnoj obali, gdje je klima bila ugodnija od one jezera Michigan. Godine 1949. kupila je kuću u Berkeleyu u Kaliforniji, kako bi tamo provodila ljeto, jer više nije mogla izdržati visoku vlagu i vrućinu Chicaga koje su uzrokovale vrtoglavicu od koje bi se znala onesvijestiti na ulici.

Bila je jedna od osnivačica i vodećih izlagača Jungian škole u Kaliforniji (1949.), prve američke grupe koja je prakticirala Jungove metode rada.

Godine 1951. bračni par udomljuje devetogodišnju nećakinju Mariannu koja je preživjela progon pakračkih Židova i do tada živjela u Zagrebu. Ona tako postaje njihovo treće dijete.

Godine 1953. Vanda se s Mariannom preselila u Berkeley kako bi tamo provela cijelu godinu. Za vrijeme zimskih praznika vraćala se u Chicago dok je Edoardo odlazio u Californiju tijekom ljetnih mjeseci. Američko znanstveno djelovanje Vande Shrenger Weiss uglavnom se odvijalo pri Udruženju analitičkih psihologa u San Francisku tijekom 1950-ih i ranih 60-ih.

Godine 1964 dijagnosticiran joj je rak dojke te je morala na invazivnu operaciju. Preminula je 28. ožujka 1968. u Berkleyu.

Čuvena talijanska psihijatrica i psihoanalitičarka, kirurginja Rita Corsa, 2017. godine, napisala je knjigu: *Vanda Shrenger Weiss – La prima psicoanalista in Italia* ili u prijevodu Vanda Shrenger Weiss – prva psihoanalitičarka u Italiji. Njen susret s *likom i djelom* Vande Shrenger Weiss, dogodio se također slučajno. Za vrijeme pisanja knjige o njenom mužu Edoardu (*Edoardo Weiss u Trstu s Freudom*) pažnju joj je privuklo Vandino pismo prijatelju i psihoanalitičaru Paulu Federnu o zdravstvenom stanju svoga supruga. O tome pismu Rita kaže: *U čvrstim, toplim i kompetentnim riječima žene čula sam ne samo glas suputnika koji je s velikom ljubavlju stajao uz svog muškarca, nego i glas profesionalca koji je znao kako se nositi s psihičkom boli. I tako sam se počela zanimati za ovu ženu, potpuno zanemarenu u povijesti našeg pokreta. Otkrila sam pravu Pandorinu kutiju iz koje je izašlo mnogo boli, ali toliko vitalnosti.*

Pakračanka Vanda Shrenger Weiss bila je svjetski poznata psihoanalitičarka. Njen život bio je protkan turbulentnim povijesnim događajima. Životni put odveo ju je od rodnog Pakraca preko Beča, Trsta, Rima do Kalifornije. Usprkos svemu uvijek je ostala vezana za svoju obitelj i rodni kraj u Hrvatskoj. Svakako je vrijedno naglasiti da je bila:

- Druga žena koja je diplomirala medicinu u Beču.
- Jedina žena koja je bila dio osnivačke grupe talijanskih psihoanalitičara.
- Prva žena koja je prakticirala psihoanalizu u Italiji.
- Prva pedijatrica koja je primjenjivala analitički pogled na djecu kao pacijente.

Naslovnica knjige *Vanda Shrenger Weiss – La prima psicoanalista in Italia*

- Prva žena koja je objavila članak u Rivista Italiana di Psicoanalisi.
- Jedna od osnivačica i vodećih izlagača prve američke grupe koja je prakticirala Jungove metode rada.

Rita Corsa opisala ju je ovim riječima: Vanda je bila velikodušna i hrabra žena u stalnom tranzitu između dva svijeta: između Hrvatske, rodnog kraja i Italije, gdje je živjela oko dvadeset godina s Edoardom i njihovom djecom; između voljene Europe i Amerike, gdje se s obitelji sklonila u kasnim 1930-im zbog uvođenja rasnih zakona (1938.); između Freudove i Jungove škole...

Četiri lipičke godine Ivana Tomašića (1868. – 1956.), zaboravljenog reformatora hrvatskog školstva

Nives Matijević

Lipičko razdoblje života Ivana Tomašića (1889. – 1893.), učitelja, pedagoga i kasnije političara, bilo je vrlo plodno i pribavilo mu je poštovanje učiteljskog svijeta. Tih je godina objavio dvije knjige, bio je dopisnik iz Lipika zagrebačkih Narodnih novina i petrinjskog Banovca. Iz njegovih izvješća doznajemo podatke važne za povijest lipičkoga školstva, a ostavio je i jedan od malobrojnih autentičnih opisa Lipika i njegovih društvenih prilika krajem 19. stoljeća. Iza Tomašića ostala je i popunjena školska knjižnica čiji je glavni darovatelj bio nekadašnji kupališni liječnik Hinko Kern. Tomašić je u Lipiku dočekao i 'svijetlog' bana Khuena Héderváryja koji je 1891. obilazio požešku županiju pa je tom prigodom posjetio i novu lipičku školu.

Kraj 19. stoljeća u Lipiku doba je velikih promjena. Vlasnici Jodne kupelji Lipik u to vrijeme su dr. med. Ernest Schwimmer, sveučilišni profesor u Pešti, i poduzetnik Josip Deutsch. Kupališno mjesto značajno mijenja izgled – grade se Kursalon, Wandelbahn i drugi objekti. Lipik se početkom 1890. odvojio od Pakraca i postao upravna općina, a od 1880. do 1890. broj stanovnika narastao je za više od 40%¹ – u stotinjak kuća živjelo je više od 700 ljudi.

Flaširanu lipičku jodnu vodu ravnateljstvo kupelji razašilje diljem Austro-Ugarske Monarhije pa sve do Amerike, a ona se može kupiti u *trgovinah rudnih vodah i mirodijah, kao i u ljekarnah i trgovinah mješovite robe*, navodi se u oglasima toga doba.

Raste i broj posjetitelja kupelji iz različitih krajeva Austro-Ugarske, ali i drugih zemalja, koji u Lipiku i jodnoj vodi traže lijeka svojim tegobama. Sve to unatoč lošim putovima – u kišnoj sezoni blatnjavim, u sušnoj prašnjavim – i počesto nasutim nevaljanim gorskim tučencem koji je putovanje činio još neudobnijim. Jedan je onodobni putnik ovako opisao vožnju kolima po takvim putovima:

Kad se krupni tučenac kao kamen nasipa hoće čovjeku da utroba vozeć se iz tiela izpadne, a kad se opet sdrobi, eto blata i rupa na cesti pa nikad dobro!²

Nakon što je 1885. puštena u promet željeznička pruga Barč-Pakrac, lakše se stizalo do Lipika, a ova se postaja Južne željeznice zvala Pakrac-Lipik. Vlak je vozio i do ugarske državne željezničke postaje Okučani, odakle se do Lipika išlo kolima. Ljetna *seisona* u kupalištu trajala je od travnja do listopada.

Ivan Tomašić

¹ Živila Hrvatska, Zagreb, 15. veljače 1900., br. 3 i 4 str. 2.

² Savez hrvatskih učiteljskih društava (SHUD) bilo je krovno udruženje učiteljskih društava u Hrvatskoj i Slavoniji. Savez je osnovan 1885. u Zagrebu, zalaganjem Ivana Filipovića (1823. – 1895.), prvoga predsjednika, sa svrhom povezivanja hrvatskih učitelja i promicanja materijalnih i duhovnih interesa pučkoga školstva i učiteljstva. Glavne su se skupštine održavale svake godine, a opće skupštine svake treće. Zajedno s Hrvatskim pedagoško-književnim zborom Savez hrvatskih učiteljskih društava izdavao je glasilo *Napredak*, poslije *Hrvatski učiteljski dom*.

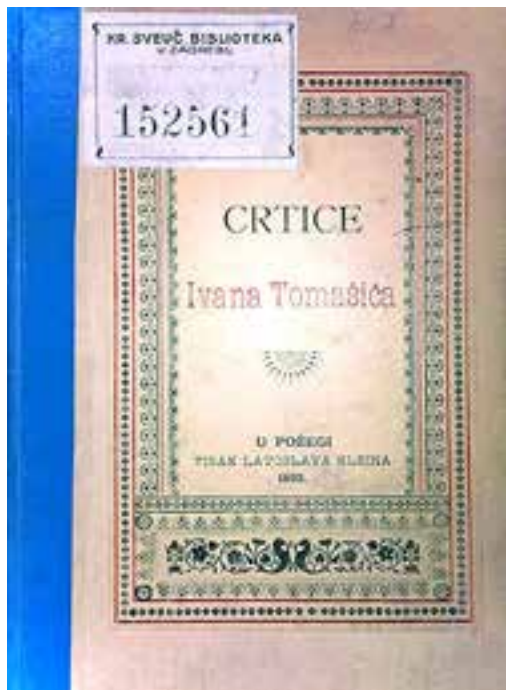
Godine 1886. u Lipiku je počela gradnja vrlo važne zgrade – niže pučke škole, tada, a i danas, jedne od najreprezentativnijih građevina u mjestu. Gradnja škole bila je veliki financijski teret za Lipik, koji se morao i zadužiti. A kad ni to nije bilo dovoljno, radovi su prekinuti tako da ni dvije godine kasnije, kada je u školi počela nastava, zgrada nije dovršena u smislu predviđenog nacrt.

Pučka škola u Lipiku početkom 20. stoljeća

Početak studenoga 1889. u školu Lipik u službu stiže mladi učitelj Ivan Tomašić. Budući istaknuti pedagog, pobornik modernijeg školstva povezanog uz sport i kulturno-prirodnu aktivnost, uzoran učitelj i utjecajni predsjednik Saveza hrvatskih učiteljskih društava³ u Zagrebu, pjesnik, pisac za mladež i prevoditelj niza djela, izdavač i političar, u Lipiku je kao učitelj na početku karijere proveo četiri godine.

Ivan Tomašić (1868. – 1956.) rođen je u selu Seoce kod Nove Kapele 3. kolovoza 1868. I njegov otac bio je učitelj, a službovao je u Novoj Gradiški, pa je Tomašić mlađi polazio pučku školu u Mlaci i Gornjem Rajiću, a građansku školu u Novoj Gradiški. Završivši ovu školu, prakticirao je godinu dana u pučkoj školi u Novoj Kapeli, a zatim je 1885. pošao na Učiteljsku školu u Petrinji koju je završio 1888. godine.

Crtice Ivana Tomašića

Iste je godine Dragutin ban Khuen Héderváry objavio novi školski zakon kojim je omekšao tvrde odredbe Mažuranićeva Školskog zakona iz 1874. gdje je država preko školskih nadzornika preuzela pojačanu kontrolu nad školstvom i umanjila utjecaj Crkve. Iako je Mažuranić oslobodio školu prevelikog crkvenog utjecaja dajući školstvu liberalnu notu i svjetovnu kontrolu, ipak je ostavljen vjerski odgoj u školama i to za katoličku, pravoslavnu i izraelsku vjeroispovijed, pa je to potvrdio i Zakon o školstvu iz 1888. s provedbenim uredbama.

Svršivši Učiteljsku školu u Petrinji, Tomašić je 1. studenoga 1888. počeo učiteljevati u Poreču kraj Kutjeva, a godinu dana kasnije već je premješten u Lipik.

Za vrijeme učiteljevanja u Lipiku Tomašić je pisao pripovijetke i tiskao ih u zbirci *Crtice Ivana Tomašića*. Kao svojevrsni dopisnik iz Lipika zagrebačkim je *Narodnim novinama* i petrinjskom *Banovcu* slao svoje priloge pa iz njegovih izvješća doznajemo važne podatke o ovdašnjim

³ Njegovim nastojanjem bio je izgrađen 1889. u Zagrebu Hrvatski učiteljski dom, učiteljski konvikt i druge učiteljske i prosvjetne ustanove. Jugoslavenske su vlasti Savez hrvatskih učiteljskih društava ukinule 1931., bio je obnovljen u doba Banovine Hrvatske 1940., djelovao je do 1945. (www.enciklopedija.hr)

školskim (ne)prilikama, a ostavio je i jedan od malobrojnih autentičnih opisa Lipika i tamošnjih društvenih prilika krajem 19. stoljeća. Lipičko razdoblje Tomašićevog života vrlo je plodno po radovima i pribavilo mu je poštovanje učiteljskog svijeta.⁴

Službujući u Lipiku, družio se s Hinkom Kernom (1826. – 1897.), uglednim kupališnim liječnikom i istaknutim stanovnikom Lipika. Kern, tada već u svojim šezdesetima, više nije upravljao kupalištem, koje je pod njegovom upravom značajno unaprijeđeno, ali je, zapisat će Tomašić, koristio svaku priliku da nekome pomogne ili radi na podizanju ugleda Lipika.

Tomašić je za sobom ostavio i popunjenu školsku knjižnicu nove škole čiji je glavni darovatelj bio upravo Hinko Kern. Među darovanim knjigama bilo je i hrvatsko izdanje Kernove knjige *Jodna kupelj Lipik i njezine toplice* iz 1877. godine, moglo bi se reći – prvog turističkog vodiča o Lipiku.

Na darovanim knjigama Tomašić se Kernu u dva navrata javno zahvalio u *Narodnim novinama* (nekad Gajevim, u to doba u vlasništvu hrvatsko-slavonske Zemaljske vlade):

Javna zahvala

Veleučeni gospodin dr. Hinko Kern, ovdještjni kupalištni liečnik, darivao je knjižnici ove škole sljedeće knjige: I. tečaj Hrvatske vile, uvezan; Hoić: "Slike iz obćega zemljopisa", knjiga prva; Lopašić: "Dva hrvatska junaka Marko Mesić i Luka Imbrišimović"; dr. A. Flech: "Godišnje izvješće o djelovanju društva slavonskih liečnikah u Osieku" za društvenu godinu 1881.–82.; dr. Ferdinand Stamm: "Der Pavillon des kleinen Kindes"; dr. Heinrich Kern: "Die Heilquellen Kroatiens"; dr. Hinko Kern: Jodna kupelj Lipik i njezine toplice; prof. dr. Lobmayer: "Moda i zdravlje" i Emerich Bogović: "Eine lance fur den Schiffahrts-Kanal Rugvica-Agram" na kojem se daru plemenitom darovatelju ovime najljepše zahvaljuje.

Obća pučka škola

U Lipiku, 25. ožujka 1890.

*Ivan Jadoslav Tomašić, učitelj.*⁵

Poznati darovatelj knjižnice ove škole, veleučeni gospodin Hinko dr. Kern, miestni kupalištni liečnik, predao mi je opet za istu knjige:

- *"Die Naturkräfte". Eine naturwissenschaftliche Volksbibliothek herassgegeben von einer Anzahl von Gelehrten;*
- *svezak V. "Himmel und Erde". Eine gemeinffasliche Beschreibung des Weltalls von Prof. Dr. Zech in Stuttgart, uvezan;*
- *svezak X. "Wind und Wetter". Gemeinffasliche Darstellung der Metereologie von Prof. Dr. e. Lommel, uvezan;*
- *svezak XI. "Vergeschiededes europaischen Menschen". Von Dr. Friedrich Ratzel, uvezan;*
- *svezak XIV. "Das Mikroskop und seine Anwendung". Von Dr. Friedrich Merkel, prof. An der Universität Rostock;*
- *svezak XV. "Das Spektrum und die Spektralanalyse". Von Dr. P. Zech, Professor der Physik am Polytechnikum in Stuttgart;*

⁴ Kolar, M. 2007. str. 87.

⁵ Narodne novine, Zagreb, 29. ožujka 1890., br. 73, str. 3.

- svezak XVI. "Darwinismus und Tierproduktion". Von C. E. R. Hartmann;
- svezak XVII. "Fels und Erdboden". Lehre von der Entstehung und Natur des Erdbodens von Dr. Ferdinand Henft;
- svezak XVIII. "Gesundheitslehre des menschlichen Körpers" von Dr. P. Niemeyer zu Leipzig, i
- svezak XIX. "Die Ernährung des Menschen." Von Johannes Ranke, Professor an der Universität München.

Ne mogu propustiti, a da se i ovom sgodom javno najljepše ne zahvalim veleučenom gospodinu darovatelju, ponosno spominjuć, da je u knjižnici ove škole, koja do sada 86 primjeraka broji, preko polovice knjiga plemeniti dar gospodina dr. Kerna; cijom je požrtvovom dobrotom ova škola postala i članom – utemeljiteljem društva svetojerovinskoga.

Živio plemeniti darovatelj! Bio i nadalje prijateljem prosvjeti i školi; pa i ostali mogućnici naši našli u tom u njemu uglednika svoga!

Obća pučka škola.

U L i p i k u 17. travnja 1890.

Ivan Jadoslav Tomašić

učitelj⁶

U ljeto 1890. načelnik općine Lipik, Božo Rožanić, javnim pozivom u *Narodnim novinama* zatražio je pomoć djece i učitelja u tamanjenju bijelog leptira⁷ i ponudio novčanu nagradu:

U Lipiku, 19. srpnja. (Dopis.) (T a m a n j e n j e l e p t i r a h.) Primio sam u ime škole ovaj dopis: Br. 1705. Slavnoj obćoj pučkoj školi u Lipiku. Oglasite školskoj djeci, da se prostih satih bavi tamanjenjem bijelog leptira i da će ovo poglavarstvo svakomu koji donese 100 leptirah, platiti 1 novč. Pošto se ti leptiri mjestimice na jatih nalaze, te se za čas svi pohvatati mogu, to se time uz mali trud liep novac zaslužiti dade. – Školska djeca neka ovo i drugoj djeci, koja škole nepolaze, dojavu, te će i ova za izkazanih 100 leptirah rečenu nagradu od podpisanoga dobiti. Gosp. učitelj umoljava se, da djeci raztumači škodljivost ovih leptirah, te da djecu što većma na tamanjenje istih obodri.

Poglavarstvo obćine u Lipiku, 30. svibnja 1890.

Načelnik: Rožanić v.r.⁸

Do ožujka 1891. Tomašić je u Lipiku bio privremeni učitelj, a onda su *Narodne novine* objavile da je ban kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije imenovao privremenog učitelja u Lipiku Ivana Tomašića pravim učiteljem niže pučke škole u istom mjestu.⁹

Iste je godine *svijetli ban kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije* grof Khuen Héderváry obilazio požešku županiju¹⁰, pa je 8. listopada navratio i u Lipik te posjetio i školu. O njegovoj turneji novine su danima izvještavale, a jedno od tih izvješća, iako nije potpisano, po svom stilu vjerojatno je Tomašićevo djelo:

⁶ Narodne novine, Zagreb, 23. travnja 1890. br. 93, str. 4.

⁷ Vjerojatno je riječ o kupusnom bijelcu čije se gusjenice hrane listovima kupusnjača (op. a.)

⁸ Narodne novine, Zagreb, 22. srpnja 1890., br. 167, str. 4.

⁹ Narodne novine, Zagreb, 3. ožujka 1891., br. 50, str. 2.

¹⁰ Narodne novine, Zagreb, 8. listopada 1891., br. 230, str. 3.

U Lipiku, 16. listopada. (Dopis.) (Preuzvišeni gospodin ban u školi.) O boravku Nj. Preuzvišenosti, bana grofa K h u e n a - H é d e r v á r y a, izvijestile su "Nar. Nov." od 8. o.m. prilično obširnim telegramom. Dopusnite, da to brzojavno izvješće dopunim, javljajući Vam o posjetu svetlog bana školi. Škola je bila vienci i cviećem liepo izkićena. Pred ulazom pozdravila je preuzvišenog gosp. bana učenica IV. razreda Olga Müller, koje je gospodin dopisnik i spomenuo. Nu ipak mu je možda i nehotice iz pera izpalo, te nije spomenuo, da je pri tom oproštaju i učiteljstvo županije požeške pretežnije od svih korporacijah bilo zastupano, jer se je preko 60 učiteljah i učiteljicah skupilo na kolodvoru, da svojega bana još jednoć pri odlazku iz ove županije vide, pozdrave i da mu kliknu "sretno pošao!" Pučki učitelji koji su svagdje čedni, nijesu se ni ovdje izticali, pak ih i nitko nije predstavio svetlomu banu.

Na ovo je izvješće uredništvo *Narodnih novina* dopisalo:

(Moglo se je to dogoditi samo slučajno, pošto je između dolazka preuzvišenoga gospodina bana iz Pakraca i polazka vlaka u Zagreb bilo kratko vrijeme. Medjutim možemo gospodina dopisnika uvjeriti, da se vriedno pučko učiteljstvo u velike cieni na nadležnome miestu. Ur.)¹¹

U istom broju novina slijedi još jedan dopis, ali sada iz Okučana dokle su bana na vlak pratili građani Daruvara, Pakraca i Lipika u *100 kočijah*¹², u kojem se također govori o lipičkim školskim prilikama:

Iz požeške županije. 16. listopada. (Dopis.) (Učiteljstvo kod oproštaja banova u Okučanih.) Čitasmu u "Narod. Novinah" liepo opisan oproštaj sa preuzv. gosp. banom u Okučanih. Slažem se sa g. Dopisnikom, da je pri tom oproštaju bilo slavlje riedko vidjeno, da je bilo na tisuće osobah iz raznih stališah, liepom prigodnom pjesmom, koju je spjevao mjestni učitelj gosp. Ivan Tomašić, te mu uručila kitu cvijeća. Na nježni pozdrav djevojčice odgovorio je svietli ban, da mu je oduviek bila, a bit će i nadalje, najsvetija briga sve moguće učiniti za škole, za koje želi, da točno i savjestno vrše svoj poziv na korist naroda i domovine.

U školskoj sobi pozdravila su djeca visoku gospodu sa: "Dobro došli!" Tuj je načelnik g. Rožanić preuzvišenomu g. banu predstavio članove mjestnoga školskoga odbora lipičkoga i od samih gospodjah i gospodjicah naših vrljih krasoticah, sastojeci odbor – "Dobrotvora, društva za podporu siromašne školske djece u Lipiku", što ga je požrtvoovni naš načelnik iz ljubavi za školu i narod prošle godine ovdje zasnovao. Preuzvišeni je g. ban osobito pohvalio ovaj patriotski i humanitarni podhvat. Tom sgodom zamolio ga je g. načelnik, neka bi se kod visoke vlade uznastojalo, da bi se društvena pravila po mogućnosti čim prije potvrdila, što je svietli ban dragovoljno i obrekao. – Priupitav se o broju školske djece, saznao je svietli ban, da je od 110 ovogodišnjih školskih sposobnjaka bilo moguće uskolovati samo 70 školske djece, jer se za ostalu nema prostora u školi. Usljed toga i što Lipik radi ugleda hrvatskoga školstva pred stranom publikom našega kupališta, koje dolazi iz raznih zemaljah, priznata je neodkloniva potreba, da se školska sgrada prema nacrtu joj čim prije nadogradi, te je školskomu odboru preporučeno, da glede toga shodan predlog podnese nadležnim oblastim. – Riešila se ta stvar čim prije na korist naše dječice, koja školu željno očekuju, ko ozebo sunca. Odpjevavši "kraljevku"¹³, poprati školska mladež visoke goste, nakon što su se upisali u školsku "Spomenicu", sa: "Sretno pošao!"¹⁴

¹¹ Narodne novine, Zagreb, 19. listopada 1891., br. 239, str. 3.

¹² Narodne novine, Zagreb, 9. listopada 1891., br. 231 str. 3

¹³ Kraljevka (Carevka) bila je hrvatska himna u doba Austro-Ugarske. Bila je to prilagođena hrvatska verzija njemačke *Kaiserhymne*, za koju je melodiju napisao Joseph Haydn. Tekst je glasio:

*Bože živi, Bože štiti
Cara našeg i naš dom!
Vječnom ti ih slavom kiti,
Snagom jačaj ti ih svom.
Ti nam sretne dane množi,
Habsburškoj ih kući daj,
S njenom snagom zauvijek složi
Hrvatske nam krune sjaj.*

¹⁴ Narodne novine, Zagreb, 19. listopada 1891., br. 239 str. 3.

Nakon dvije godine učiteljavanja u Lipiku Tomašić je imao detaljan uvid u probleme lokalnog školstva, rak-rana kojeg su, piše on, prenatrpane učionice, loši i neprohodni putevi i udaljenost škole, ali i siromaštvo roditelja, kojima je financijski teret opremiti djecu za školu odjećom, obućom i učilima. On sastavlja opsežno izvješće o stanju školstva u Lipiku, koje su u studenom 1891. u dva dijela objavile Narodne novine. Izvješće donosi za lokalnu povijest vrlo vrijedne podatke, i u određenoj mjeri, oslikava i društvene prilike u Lipiku krajem 19. stoljeća. Napominje da vlada velika skupoća, a da je učiteljska plaća na razini one koju ima dobra kuharica. Tomašić se zalaže i za ustrojavanje novih škola, jer je nova lipička školska zgrada bila pretijesna za svu djecu doraslu za školu.

Stanje školstva u upravnoj obćini Lipik

Izvjješćuje: I v a n T o m a š i ć, učitelj lipički

Upravnu obćinu lipičku sačinjavaju mjesta: Lipik, Filipovac, Klisa, Prekopakra, Kraguj, Šeovica, Japaga, Dobrovac te majur Izidorovac. Ona je bila sustavni dio bitne upravne obćine pakračke, od koje se odlučila početkom godine 1890. I to je valjda razlogom, što djeca svih selah naše upravne obćine – osim Lipika do nedavno, te Dobrovca i majura Izidorovca – još i danas polaze nižu pučku školu u Pakracu. (Može biti da je tomu i drugi još razlog, naime što im je Pakrac bliže nego Lipik? Ur.) – napomena uredništva

Od ovih mjestah nalazi se L i p i k 4 kilometra daleko od P a k r a c a, na cesti, iz ovoga južno-zapadno vodećoj u Okučane. Izmedju Pakraca i Lipika, na istoj cesti jest selo F i l i p o v a c, koji je od Pakraca 3, a od Lipika 1 km. udaljen. Na humku, Pakracu sa zapada, a 1 km od ovoga daleko, jest selo P r e k o p a k r a, koja je od Lipika 5 km. udaljena. Jugo zapadno od Prekopakre jest mjesto K l i s a koja je udaljena od Prekopakre 2-8 km., od Lipika 2-9 km., a od Pakraca 6-9 km. Na cesti vodećoj zapadno od Lipika u Kutinu, 1-7 km. od Lipika daleko, jest majur I z i d o r o v a c, od koga je za 2 km. dalje jest na istoj cesti selo D o b r o v a c. Ostala mjesta naše obćine nalaze se na planini P s u n j u, koji se strmo nadvisio nad potok P a k r u, te s ovom, poput vienca, od sjevera k jugo-zapadu povitoga, dieli pakračko-lipičku kotlinu na iztoku od ubave požeške doline, a na jugu od Posavine. Prema sjevero-zapadu otvara se sa Psunja vidik na dolinu potokah Biele i Ilove s Lonjom, te na Moslavačku ili Garičku goru. Poput plandujućega krda bjelasaju se na Psunju, uz ina mjesta, na zapadnom obronku istoga, sela naše obćine: J a p a g a, od Pakraca 3-5, a od Lipika 7-5 km. daleko; K r a g u j, od Pakraca 3-6, a od Lipika 7-6 km. i Š e o v i c a, od Pakraca 4-3, a od Lipika 8-3 km. udaljeno.

Prema najnovijemu popisu pućanstva, od 31. prosinca 1890. naime, ima: P r e k o p a k r a 115 kućah sa 738 dušah, L i p i k 100 kućah sa 726 dušah, D o b r o v a c 60 kućah sa 387 dušah, Š e o v i c a 62 kuće sa 376 dušah, K r a g u j 42 kuće sa 303 duše, F i l i p o v a c 50 kućah sa 265 dušah, K l i s a 39 kućah sa 220 dušah, J a p a g a 26 kućah sa 156 dušah i majur I z i d o r o v a c 6 kućah sa 86 dušah.

Po vjeri i narodnosti jest žiteljstvo: u L i p i k u pretežno Hrvati rimokatolici. Od naseljenikah najviše je Magjarah. F i l i p o v a c je naselbina Talijanah i Čebah, vjerom najviše rimo katolici. P r e k o p a k r a je naselbina Čebah i Niemacah uz znatan dio Hrvatah; vjera je rimokatolička. U K l i s i su Hrvati i Srbi, vjere rimo-katoličke i grćko-iztoćne; te Magjari i po koji Čeh. I z i d o r o v a c i D o b r o v a c jesu naselbina ponajviše Magjarah, Čebah i Niemacah; a vjera je pretežno rimo-katolička. U selih: J a p a g a, K r a g u j i Š e o v i c a žive izključivo Srbi vjere grćko iztoćne.

Već odavna opažalo se je, da škola u Pakracu ne udovoljava zahtjevom školstva, što se tiće stanovništva područja sadanje upravne obćine lipičke. Razlozi tomu jesu nekoji u njoj samoj, a nekoji pako izvan nje. Od unutrašnjih razlogah jedan je obće poznata rak-rana našega školstva, a to je, da su nam školske sobe

prenatrpane djecom; a drugo prva šnja posve loša uprava samoga zavoda. Po službenih podacih iste škole, naime, može se svatko osvjedočiti, da je u istoj bilo učenikah, koji za dobe obvezanosti polazka škole nisu niti dana iste polazili. Ovi su u „Popisu školskih knjigah“, od polaza škole oprošteni ponajviše radi „umobolnosti“ ili „duševne nesposobnosti“; a u „Popisu“ od jedne godine moglo bi jih se takovih naći skoro toliko, da bi rad njih samih trebalo otvoriti zavod za umobolne...

Od izvanjskih uzroka ponajglavniji je, uz naše većinom dosta loše puteve u istinu razmierno dosta velika udaljenost pojedinih mjesta od sjedišta škole. Usljed tih i raznih drugih nepodobštinah nije niti čudo, šta se je ovdješnjemu, za školu i onako dosta nehajnomu puku, volja proti istoj jošte više oslabila. Duh vremena pako tražio je razvoj i napredak, te se nije obazirao na one, koji su zaostali, jer ga nisu sliedili. Ta kontrast ponajprije se je osobito jasno ukazao u mjestu Lipiku. Nema sumnje, da je sudbina ovoga mjesta uzko spojena sa udesom u njem nalazećih se jodnih kupeljih. Još pred nekoliko decenijah neznatno selce, uzpeo se je Lipik nečuvvenom brzinom do visine, koja mu u najkraćem vremenu zajamčuje važnost svjetski glasovite kupelji.

Nije dakle ni čudo, da je lipički podmladak uz rečene nepovoljne okolnosti duševno vrlo zaostao za toli prenglim razvitkom svoga mjesta. Bila je stoga skrajnja potreba, sa se ovdje zasnuje škola. Kr. zem. vlada izdala je 4. travnja 1883. Br. 2950. naredbu, u kojoj se izrazuje želja, da se čim prije podigne škola u L i p i k u i Š e o v i c i. I zbilja je g. 1886. u Lipiku građena školska sgrada troškom istoga mjesta, prema nacrtu, što mu ga je uz podporu od 1200 for. predložila visoka kr. zemalj. vlada. Ovo nije tek obična školska sgrada, no upravo prekrasan hram za narodnu prosvjetu. Ovakova školska sgrada posve odgovara budućnosti mjesta Lipik. Po ovoj školi sude ovamo dolazeći stranci obično i druge škole naše domovine. Lipik je za gradnju ove škole uložio svu svoju materijalnu snagu, dapače još i više, jer se je i zadužiti morao, ali kad su ga i skrajnje sile izdale, morao je gradnju prekinuti. Tako su do sada sagrađene samo dvie trećine školske sgrade, u kojih se nalazi samo jedna školska soba, a i ta je opredieljena tek za najviše 70 djece. Početkom mjeseca travnja 1888. odpočela je ovdje obuka. Otvoren bje samo I. razred, u koji je bilo upisano 82 djece iz Lipika, Filipovca, Klise, Dobrovca i Izidorovca. Obučavala je namjestna učiteljica, gospodjica Hermina B i t t m a n o v a. Djeca ostalih mjesta područja sadašnje upravne občine lipičke polazila su i na dalje školu pakračku. Školske g. 1888./9. imala je škola I i II razred, a polazilo ju je 80 djece. Više se nije moglo primiti u školu jer nije bilo prostora. S toga je i odbor školski koncem školske god. 1888./9. zaključio za škol. godinu 1889./90. u ovu školu uškoloovati samo djecu sela Lipika, Filipovac i Klisa uškoloovani su te godine u školu pakračku, a selo Dobrovac i majur Izidorovac morali su za nuždu ostati neuškoloovani.

Prvim novemberom 1889. g. zamijenio sam ja gospodjicu Bittmanovu kao učitelj na ovoj školi. Dobio sam tri razreda sa 92 djece. Već na prvi mah opazio sam, da bi od ovako odrasle djece, kao što su moji djaci, i 60 bilo dosta za prostor ove školske sobe, nu pomoći se nije dalo, ter se je pokruti moralo, koliko se je pružilo. Ali tek tečajem školske godine oćutio sam posljedice toga. Imao sam tisuće jadah, da medju od prevelikoga nagomilanja u klupah stisnutom djecom uzdržim valjanu disciplinu, a s istoga uzroka niti sav moj trud i naprezanje moje i djece nisam, osobito u pisanju s djecom I. razreda mogao polučiti trudu razmjerna uspjeha. U II. i III. razredu bilo je glede toga već nešto bolje, jer sam s njimi za vještine uzeo vrieme od 10–12 satih prije podne, pošto bih I. razred pustio kući.

(Svršit će se).¹⁵

¹⁵ Narodne novine, Zagreb, 14. studenoga 1891., br. 262 str. 2. i 3.

Stanje školstva u upravnoj općini Lipik

Izvješćuje: Ivan Tomašić, učitelj lipički.

(Svršetak.)

Kad je početkom godine 1890. bivša općina pakračka razdijeljena, ostala su djeca iz rečenih selah naše općine i na dalje u školi pakračkoj. Radi toga imala je naša općina na rečenoj školi uzdržavati jednu posebnu učiteljsku sobu, koji trošak iznaša godimice 608 for. Pošto je pako školu pakračku polazilo djece iz naše općine skoro na jednako sa onom pakračke, to je zastupstvo općine trga Pakraca uztražilo i dobilo, da su se i troškovi uzdržavanja škole pakračke razmjerno razdijelili medju obje općine, usljed čega je našu općinu, osim već navedenoga, zapao trošak od 1052. for. 33. kr. god. Proračun niže pučke škole lipičke za godinu 1891. iznaša 1040. for. 50 nč. Tako ove godine općina naša u svrhe školske troši ukupno 2700 for. 88 nč., podmirujući taj trošak, prema ustanovi §. 32. školsk. Zakona, od dohodka potrošarine, od koje općina ima ove godine 4152 for.

Uza sav rečeni trošak školski ima naša općina samo jednu školu, i to ovu u Lipiku, koja, prema već rečenomu, svojim prostorom neodgovara niti zahtjevom samoga mjesta Lipika, koji ove školske godine ima 110 školskih sposobnjakah, od kojih se je moglo uškolati samo 75 djece. Školu pakračku polazi ove godine od 225 školskih sposobnjakah naših 179 djece lipičke općine. Mjesto pako Dobrovac i majur Izidorovac imaju od navršene 6.-12. god. ukupno 95 djece, koja nisu nigdje uškološana već od početka školske godine 1889./90.

Usljed toga abnormalnoga stanja školstva u našoj upravnoj općini, stalo se je ozbiljno promišljavati, kako da se tomu zlu po mogućnosti čim prije na kraj stane. Kombinovalo se je svakojako. Htjelo se je pomoći dogradnjom lipičke škole. U dograditi se u imajućem dielu ove škole ima prema nacrtu iste u prizemlju biti stan za učiteljicu, a u katu jedna školska soba. Ali ni tad se u te dvie školske sobe, što bi ih naša škola imala, ne bi mogli smjestiti svi školski obvezanici naše općine, kojih je sada 350, a prema §. 11. školskog zakona valja se obazrieti i na moguću prirast djece, što su obvezana polaziti školu. Pomislilo se je, da se umjesto stana za učiteljicu sagradi takodjer jedna školska soba, pošto je već sada u sagradjenom dielu školske zgrade jedan stan za učitelja, što potpuno odgovara zahtjevu ustanove §. 27. školsk. zakona. Uvaživ, da prema §. 17. školsk. zakona "svaki učitelj uči u posebnoj sobi", a prema §. 18. jest za jednog učitelja maksimum 80 školske djece, opazilo se je, da niti ovako dogradjena školska zgrada lipička sa 3 školske sobe nebi udovoljila potrebi; a uz to bi se, kako se iz prije navedenoga dade razabrati, došlo u opreku i sa ustanovom druge alineje §. 24. školsk. zakona, po kojoj "udružena mjesta neka po mogućnosti nebudu u i š e o d 4 k i l o m e t r a udaljena od svoje škole. Tako zaključujući, došlo se je do čvrsta uvjerenja da je neobhodno nužno u lipičkoj upravnoj općini ustrojiti više školah.

Prema gore navedenoj naredbi visoke kralj. zemaljske vlade od 4. travnja 1883. treba u Š e o v i c i osnovati školu za mjesta Šeovicu, Kraguj i Japagu, koja sva tri sela ove školske godine (1891.-2.) u školi pakračkoj imaju od 85 školskih sposobnjakah uškološana 58 djece. Kad bi ova sela dobila svoju školu, bilo bi sigurno i više školskih obveznikah; treba računati i na moguću prirast. Da ova mjesta dobiju svoju školu, za to, osim spomenutoga, govore još i ovi vrlo važni razlozi: Ova su mjesta, kako sam već prije naveo, na briegu Psunju. Od Lipika su p r e v i š e u d a l j e n a, što se iz prvašnjega dade razabrati, a nespajaju ih s njime niti poljski kolnici-putevi, već samo nogostupi, koji vode preko nekoliko potočićah i nizko ležećih livadah. Ovamo se dakle nebi mogli nikako uškološavati. Nebi takodjer bilo probitačno, da se djeca tih mjestah i na dalje ostave u školi pakračkoj, jer su baš ona, koja u cijeloj sadanjoj školskoj konkurenciji pakračkoj školu najneurednije polaze; jedno radi daljine od škole, drugo radi neprohodnih putevah, treće radi posve mašnjega siromaštva, usljed česa jih roditelji nemogu pravo obskrbiti nuždnim odielom i obučom, te potrebnimi učili, te radi svega toga školu smatraju vrlo teškim teretom; a i sama škola pakračka trpi veoma mnogo s toga posve neurednoga polazka škole; jer je izvanredna riedkost, da i najbolji djaci iz ovih

mjestah jedva kako doturaju ma samo do trećega razreda, te skoro izključivo svi proborave svih 5 godinah obvezanosti polazka škole obično u I., a po koju godinu od toga i u II. razredu. Tako dakle podmladak rečenih selah uz školu ipak odraste bez iste, a to kod pučanstva istih mjestah znatno u oči upada, jer je duševno vrlo zaostalo. To pako i nepovoljno materijalno stanje uzrokom je, da isto dnevice očito nazaduje i propada, što se već sa stanovišta humaniteta nesmiije dalje mirno gledati. Po mojem nemierodavnom mnienju tomu će se zlu najuspješnije doskočiti, otvore li se tamošnjemu žiteljstvu duševne oči, a najjače i najsigurnije sredstvo ovomu jest – škola.

Kako je već napried rečeno, najveće mjesto lipičke upravne občine je P r e k o p a k r a. Ona je doduše od Pakraca udaljena samo 1 klm., ali ima već sada od 94 školska sposobnjaka u školi pakračkoj uskolovano 81 diete; što je prema prvoj alineji §. 23. školsk. zakona razlog, da se u mjestu mora osnovati škola.

Kad bi se djeca prekopakranska i na dalje ostavila u školi pakračkoj, naša bi občina za njih morala plaćati občini trga Pakraca. Medjutim treba na umu imati, da je žiteljstvo Prekopakre pretežno naseljenici, koji se silno množe; te bi se svejedno u najkraćem vremenu ukazala neodkloniva potreba, da Prekopakra dobije svoju školu.

Mjesto D o b r o v a c i majur I z i d o r o v a c, kako je već prije spomenuto, imaju već sada za školu sposobne 95 djece; a pošto su i ovdje izključivo sami naseljenici, kojih broj dnevice sve više raste, treba i za ta mjesta posebna škola, što je nužno tim više, buduć da ova mjesta još od god. 1889. nisu nigdje uskolovana. To se pako očito protivi ustanovi prve alineje §. 23. školsk. zak.

Tako je isto nužno, da se i u F i l i p o v c u ustroji škola za djecu iz toga mjesta i iz Klise, koja oba sela imaju ove školske godine u školi pakračkoj upisanih 46 školskih sposobnjakah, od kojih je uskolovano 40 djece, čime se zadovoljava zahtjevu prve alineje §. 23. školskog zakona. K tomu valja i ovdje stalno računati na prirast, jer je u Klisi polovica stanovništva naseljenici, a Filipovac je isključivo naselbina, koja se dnevice sve to većma povećava.

Sada mi je razpraviti pitanje: Bi li bilo umjestno, da se lipička škola dogradi, te da se djeca makar najbližih Lipiku mjesta ovamo uskolaju, da se time umanje troškovi školski ove občine. Odgovaram: Lipičku je školu neobhodno nužno čim prije nadograditi; ali bi sasna neshodno bilo u nju uskolovati ma ikoje drugo mjesto osim Lipika. Pokušat ću, da to dokažem.

Držim, da je napried rečenim dostatno opravdan nazor, da se u lipičkoj upravnoj občini uz lipičku ustroje još navedene četiri škole naime u: Šeovici, Prekopakri, Dobrovcu i Filipovcu. Nesmiije se dakle dopustiti, da se baš u našoj občini potvrdi poznata jadikovka, da se radi štednje (?) u prvom redu škrtari kod školah. K tomu, kad bi se još koje mjesto u našu školu uskolovalo, nebi već polazak škole mogao biti tako uredan, kao kad ju polaze djeca samo iz Lipika. To pako, kako je gore rečeno, u velike prieči valjan naukovni uspjeh. Ovomu naukovnomu uspjehu jako bi smetalo i to, što u najbližih mjestah Lipika žive izključivo naseljenici raznih narodnosti, kao što je već prije spomenuto, pak djeca tih mjestah došav u školu, potroše vrieme školske obvezanosti, učeći nastavni jezik hrvatski, te se nemože od njih zahtievati, da i u naukovnom gradivu uz to poluču uspjeh, koji se ima iztraživati u ovako uzornoj školi, ko što treba da bude škola lipička. Da ova škola u svakom pogledu treba u istinu biti uzorna, dokazom je, što ju osobito ljeti vrlo mnogo posjećuju mnoge ugledne osobe raznih zemaljah. Tako su prošle kupalištne saisons uredbu ove škole razgledali: jedan gymnazijski profesor iz Heidelberga, koji tamo radi takodjer i kod pučke škole, za tim ruski učitelj Mihail A. Vrabel, koji je takodjer i uvažen pisac, te je od mene tražio potanka izvješća glede školstva hrvatskoga u obće, a lipičke škole na pose, pak N. D. Spineanu, profesor iz T. Severina (Romania); profesor Constantin Popovici iz Bukurešta; profesor arabskoga jezika gymnazija sarajevskoga efendija Repovac; a da i ne spominjem gg. drugove i družice iz naše domovine, Bosne, Hercegovine, Bačke, Banata, Srbije, te ostale ugledne ličnosti raznih zvanjah i narodnostih, koje potonje privlači i sama sgrada školska, pošto je ista jedno izmedju najljepših zdanjah u Lipiku, a k tomu skoro u centru istoga.

Ova će škola odgovarati važnosti položaja svoga prema ostalim školam naše domovine istom kada bude dogradjena. Tad neće, inače prekrasna naša školska sgrada, izvana nalikovati krletci, kao sada, radi čega već i s gledišta estetskoga nebi smjela biti nedogradjena. K vanjskoj ljepoti sgrade mnogo će doprinijeti perivoj oko iste, koji želim urediti sljedećega proljeća, dočim je ove godine tik školskog dvorišta lijepo uređen školski vrt.

Kako je već prije navedeno, ima ova škola ove školske god. od 110 školskih sposobnjakah uskolovane samo 75 djece, pošto se više nije moglo primiti radi tjesnoće u školi; a dojuče godine biti će i mnogo više djece za školu. Od sada uskolovanih jest 54 katolikah, 8 grčko-iztočnih, 7 izraeličanah i 6 evangelikah. Prema školskim propisom ne smije niti jedno diete u školi ostati bez potrebite obuke u vjeri. Biti će s toga ove godine vrlo teško, da ja i još četvorica gg. katehetah obučavamo u samo jednoj školskoj sobi. S toga razloga želi se, kad se bude ova škola dogradjivala, da se na katu sagradi, prema nacrtu, jedna školska soba poput sadašnje; a u prizemlju, mjesto stana za učiteljicu, koji bi imao biti po nacrtu, dvie omanje sobe, od kojih bi se jedna upotriebila za obuku u vjeri mladeži onih konfesijah, koje su u ovoj školi u manjini; a druga od tih sobah rabila bi se kao ravnateljeva pisarna, učiteljska sbornica, te bi se u njoj nalazila školska knjižnica i pohranjivala školska učila. Ove dvije sobe neka bi se uredile tako, da bi se mogao maknuti zid između njih, kad bi se jednom ukazala potreba, da se na ovoj školi namjesti i treća učiteljska osoba. Više od tri učiteljske osobe, ne mislim, da će ova škola i kašnje kada imati, jer toga neće, bar tako skoro, zahtievati broj učenikah (§. 18. šk. zak.); a i sa tri učiteljske osobe udovoljava se razdieljenju, prema dotičnoj naukovnoj osnovi, svih 5 razredah niže pučke škole u tri odjela (§. 64. šk. i nast. Reda).

Učiteljskim osobam, koje neimaju stana u naravi, pripada po §. 119 školsk. zakona stanarina od 100 for. na godinu. Kad bi se ta svota dala mjesto stana drugoj učiteljskoj osobi ovdje, bila bi ista jako oštećena u svojih berivih. Životni odnošaji u obće, a stanbene okolnosti na pose, zahtievaju u kupalištnomu mjestu Lipiku, gdje je tako velika skupoća, mnogo bolju plaću, nego li ju učiteljem ovdje određuje naš školski zakon. Lipik nije baš veliko mjesto, te škola u njemu, buduć, kako već rekoh, jedna od najkrasnijih sgradah, jako u oči upada. Učitelj, pako, kao predstavnik škole, treba svakom sgodom da u ime iste imponira. Toga sigurno ne može dostojno vršiti učitelj, koji od plaće, kakovu ima i dobra kuharica ovdje, treba zvanju svomu primjerno uzdržavati sebe i obitelj svoju. S tog i jest, na temelju ustanove §. 122. školsk. zak., učitelju ovdje podieljen mjestni skuparinski doplatk u iznosu od 120 for. god.

Ima mjestah u našoj domovini, koja su učiteljem opredielila veće mjestne doplatke, nego učiteljicam. I ovdje se želi drugo učiteljsko mjesto osnovati za učiteljicu; a to je sasma umjestno. Tada će se među obje učiteljske osobe razdieliti razredi, a tim će se i u školi moći polučiti mnogo bolji naukovni uspjeh, nego li je to moguće sada; te će i u ovom pogledu škola udovoljavati odnošaju svomu naprama ostalim školam naše domovine.

Sada ću razložiti, odakle bi občina mogla namaknuti novčanih sredstavah za gradnju rečenih školah u našoj občini. Htjelo se je u tu svrhu prodati šumu občinsku; ali se tome protivi naredba visoke kr. zem. Vlade, odiela za unutarne poslove, od 19. lipnja 1891., br. 25.125. S toga su sada sve oči drugamo uprte. U kotaru pakračkomu, a u mjestu Bučju, krasna je školska sgrada, koja stoji do 4000 for. Strukovnjak je izjavio, da bi občina lipička mogla dobiti četiri ovakove nužдне joj škole za svotu od 12.000 for., a ručnu radnju i privoz materijala za gradnju istih neka dadnu dotični žitelji. Uzdržavanje pako rečenih školah neka bi prve godine stajalo 3000 for. Kad bi se u to ime od visoke kr. zemaljske vlade na višegodišnje amortizacionalne obroke uzajmila svota od 15.000 for., dobila bi naša občina za svoja mjesta nužдне škole. Ako bi se na ovu svotu svake godine plaćalo 6 % kamatah, a glavnica odplaćivala sa iznosom od 2-5 %, to bi ukupno iznašalo god. 1275. for., dakle za 385 for. 33 novč. manje nego što sada naša občina za svoju djecu plaća občini trga Pakraca; a uz to bi bila i ta znatna korist, što bi nam djeca od škole veću hasnu imala, a i občina bi imala svoje školske sgrade, kojih bi trošak gradnje za 14. god. sasma podmirila.

Za gradnju pako lipičke škole duguje Lipik visokoj kr. zemaljskoj vladi jošte 4000 for. Dok se taj dug ne

namiri, ne može se računati na dogradnju škole. Pošto je pako prieka nužda, da se ista čim prije sagradi, nepreostaje drugo, nego zamoliti visoku vladu, da Lipiku za dogradnju škole daruje ovih dužnih 4000 for. Svietli je gospodin ban, posjetiv prošloga mjeseca ovu školu, obećao sve moguće učiniti da nam se škola dogradi, te je preporučio ovdješnjemu mjestnomu školskomu odboru, da glede toga nadležnim oblastim podnese shodan priedlog. To će se jošte ovoga mjeseca učiniti, pak bude li nam molba uslišana, kao što je opravdane nade, mogla bi se naša škola pričeti graditi, čim bi nam od visoke vlade stiglo, sa rečenom svotom, kojoj rok sabiranja sliedeće godine iztiče, smijemo u tu svrhu shodno razpolagati. Bože daj, bilo to čim prije!

Završujući ova razmatranja, spominjem, da se je i na to pomišljalo: bi li bilo shodnije sadanju školsku sgradu lipičku prema potrebi nadograditi; ili bi možda bilo bolje, bude li moguće, prodati ju, te si graditi posve novu školu. Nakon svestranoga zrela promišljanja ovo je posljednje mnijenje skroz napušteno.

U Lipiku, 6. studenoga 1891.¹⁶

U prosincu 1891. u pakračkom kotaru izbila je epidemija škrleti (šarlaha op. a.) i difterije, pa je stoga pučka škola u Lipiku neko vrijeme bila zatvorena, javile su Narodne novine.¹⁷

Na redovitoj mjesečnoj sjednici Upravnog odbora Županije požeške 14. lipnja 1892. iznesen je predlog polučen sporazumkom svijuh interesantah glede dogradnje obće pučke škole u Lipiku, ter novogradnje pučke škole u Dobrovcu, ter je isti predlog nakon obširna obrazloženja g. podžupana jednoglasno prihvaćen.¹⁸

A Tomašićevo izvješće o stanju školstva dobilo je 1892. godine i svoj nastavak:

U L i p i k u, mjeseca srpnja. (Dopis.) ("E p u r s i m u o v e!") Vrlo nam je drago, što ovako možemo nazvati razmatranje svoje, koje nadovezujemo na članak S t a n j e š k o l s t v a u u p r a v n o j o b ć i n i L i p i k, objelodanjen u cienjenom ovom listu od 14. i 16. XI. prošle godine. Kao što se iz navedenoga članka vidi, školsko pitanje pakračko-lipičko međusobno je u najtješnjem savezu, te govorec ob ovom u upravnoj občini lipičkoj, nemože se nikako mimoići ono u upravnoj občini trgovišta Pakraca; jer je sadanja upravna občina lipička prvobitno bila sastavni, dio bivše zajedničke upravne občine pakračke, od koje je početkom g. 1890. odijeljena. S toga je razloga velesl. kr. županijska oblast u Požegi vrlo umjestno, da bi se uredili školski odnošaji pakračko-lipički, odredbom svojom od 7. XII. 1891., br. 10 274. sazvala sjednicu enketnoga školskoga povjerenstva u Lipiku za dan 15. prosinca 1891., pak namah za dne 16. istoga mjeseca sjednicu školskoga odbora pakračkoga, obje pod predsjedanjem kr. županijskoga izaslanika.

U spomenutoj sjednici, obdržavanoj u Lipiku, uzео se je u pretres predlog rečenoga članka "Nar. Nov." ob ustrojenju novih školah u Šeovici, Prekopakri, Filipovcu i Dobrovcu, te proširenju sadanje školske sgrade lipičke; nu pošto upravna občina lipička osim potrošarine, koja je tada iznašala 4125 for. god., ima inače vrlo neznatne dohodke, moralo se je od ustrojenja posebnih školah u navedenih mjestih posve odustati. Zaključeno je pako obstojeću školsku sgradu u Lipiku za dvie još školske sobe proširiti, pak tada u ovu školu primiti osim Lipika još mjesta Filipovac, Klisu i Dobrovac sa majurom Izidorovcem. U tom slučaju bi se učiteljicu, što ju občina naša radi djece iz Filipovca i Klise, koja za sada polaze školu pakračku, na toj školi uzdržava, premjestilo u Lipik, gdje bi se prema potrebi uzpostavila i treća učiteljska osoba. Jedna učiteljska osoba imala bi tada stan u glavnoj sgradi školskoj, a stanovi ostalih dvijuh učiteljskih osobah smjestili bi se u sgradi, koja bi se tik škole na školskomu zemljištu imala podići; pošto bi vrlo nepravedno bilo ostalim dvjema učiteljskim osobama dati zakonom propisanu stanarinu mjesto stana u naravi, koji bi one možda i uz trostruku pripadajuću im stanarinu jedva dobile. Sela pako Prekopakra, Šeovica, Kraguj i

¹⁶ Narodne novine, Zagreb, 16. studenog 1891., br. 263 str. 3. i 4.

¹⁷ Narodne novine, Zagreb, 19. prosinca 1891., br. 291 str. 3.

¹⁸ Narodne novine, Zagreb, 20. lipnja 1892., br. 139 str. 2.

Japaga ostavljena su i na dalje u školi pakračkoj, a prinos, što ga naša občina u to ime ima doprinieti občini trgovišta Pakraca, sveden je na pravedniju mjeru, te je snižen na 800 for. god., što je zastupstvo trgovišta Pakraca i prihvatilo.

U smislu zaključka te sjednice velesl. upravni odbor k. županije požeške izdao je odluku, ali jer se je ista kašnje s više veoma važnih razlogah ukazala neshodnom, bila je dokinuta, a naš za narodnu prosvjetu toli gorljivo zauzeti podžupan, g. Marc Aurel pl. Fodroczy, sazvaao je, u svrhu konačnoga uređenja školskih odnošajah u upravnoj občini lipičkoj, za dan 7. lipnja novu sjednicu mješovitoga povjerenstva, koju je sam rukovodio.

Tom sgodom zaključeno je glede mjestah Prekopakre, Šeovice, Kraguja i Japage, kao i u zadnjoj sjednici. Filipovac i Klisa pripasti će školskoj konkurenciji lipičkoj, a pošto u sadanjoj školskoj sgradi u Lipiku ne-ima prostora niti za sve školske sposobnjake samoga mjesta Lipika, to se ova školska sgrada još do početka dojuče školske godine ima nadograditi, te će prema prvobitnomu nacrtu isto u prizemlju diela, koji će se dograditi, biti stan za drugu učiteljsku osobu, a na katu druga školska soba. U školskom dvorištu sagrađiti će se k obim učiteljskim stanovom prema školskim propisom pripadajuće sgrade. Ovdje pripominjemo, da je prije ove zadnje sjednice s ugledne strane bila potaknuta misao, da se sobe sadanjega stana učiteljeva u školskoj sgradi upotriebe za drugu školsku sobu, kuhinja i podrum pako za stan školskomu podvorniku, što bi se sve s vrlo neznatnim troškom priudesiti dalo, a za dva učiteljska stana da se načini posebna sgrada sa pripadajućimi nuzsgradami gospodarskimi i to prvo južno od obstojeće školske sgrade, u školskom dvorištu te za to potrebnomu dielu vrta, sama pako dogradnja školske sgrade da se ostavi do daljnje potrebe, dok naimo ovdje budu nuždne 3 – 4 učiteljske osobe (najviše još za jedno desetak godinah), a tada će i občina možda bolje materijalno stajati.

Za Dobrovac i Izidorovac zaključeno je u ovoj sjednici ustrojiti posebnu školsku občinu, u koju će se svrhu za školu već početkom sljedeće školske godine najmiti ili kupiti prikladnija od ponudjenih dviju sgradah u Dobrovcu, u prvomu slučaju dok ta občina uzmogne sagrađiti vlastitu školsku sgradu. Osnutak te nove školske občine prihvaćen je s razloga, što nebi bilo probitačno Dobrovčane, koji su zaista vrlo riedak i hvalevriedan slučaj, i na najveće žrtve za vlastitu školu spravni, siliti u školu lipičku, na kojoj bi tada trebala namah makar jedna učiteljska osoba više, koje uzdržavanje skuplje je proračunano, nego uzdržavanje škole u Dobrovcu.

Završujući ovo razmatranje, priznajemo iskreno, da se u velike radujemo, videći, da usljed složnoga, svjestnoga i rodoljubnoga rada svih na to pozvanih u prosvjetnih ciljevih i kod nas sve na bolje "i p a k se k r e ć e", te se usudjujemo u ime napredka naše uzdanice, a potom našega naroda i domovine, sve za to pozvane faktore najljepše zamoliti, da na započetomu radu samo odvažno i uztraju, e da bi se stvar po mogućnosti što većma uskorila, te nam se škola možda još do početka nove školske godine proširila i u red stavila; a time bi se ta kodjer najbolje poslužilo plemenitoj namjeri naredbe vis. kralj, zemalj. vlade, odjela za bogoštovje i nastavu, od 13. svibnja t. god., br. 5674, kojom se u svakoj nižoj pučkoj školi zahtieva, i to bez ikakova izgovora, obligatno podučavanje ženske mladeži u ženskom ručnom radu i kućanstvu, jer bi se tada drugom učiteljskom osobom na ovdješnjoj školi uzpostavila učiteljica. Znademo doduše vrlo dobro, da za takova poduzeća treba mnogo i mnogo pa i težkih žrtvovah; nu tješi nas duboko uvjerenje, da su posve istinite rieči mudre okrunjene glave, koja reče: "Š t o d r Ź a v a (n a r o d) p o t r o š i n a š k o l e, t o ć e p r i š t e d i t i k o d b o l n i c a h, p o p r a v i o n i c a h (k a z n i o n a h) i r a d i o n i c a h"; a u t o i m e i m i v r l o r a d o k l i č e m o: "E p u r s i m u o v e!"

Ivan T o m a š i ć,

pučki učitelj.¹⁹

¹⁹ Narodne novine, Zagreb, 15. srpnja 1892. br. 160 str. 3.

U lipnju 1892. Tomašić se iz Lipika opet javlja dopisom u Narodnim novinama, ali ovoga puta tema nije lokalna, već on nastoji ishoditi pokrivanje putnog troška svim učiteljima za odlazak u Zagreb na izložbu školskih učila i skupštinu Saveza hrvatskih učiteljskih društava:

Izložba učilah u Zagrebu i pučki učitelji

Poznato će biti čitateljem cienjenog ovoga lista, da će se ove godine pod pokroviteljstvom vis. kr. zemaljske vlade u slavu otvorenja novosagrađene učiteljske škole u Zagrebu prirediti i z l o ž b a u č i l a h, koja će trajati od 15. kolovoza do 15. rujna o. g. Glavna svrha ovoj izložbi jest, da se učiteljstvo i šira publika upozna s učili, koja se upotrebljavaju u današnjoj školi. Naredbom vis. kr. zemaljske vlade od 19. travnja o. g. br. 4606. obustavljena je nabava učilah u svih zemaljskih područnih školah do početka buduće školske godine, s razloga, što će se izložena učila po strukovnjacih ocijeniti, a dotični najbolji izložitelji svojevremeno označiti posebnom u to ime izdanom naredbom i školam za nabavu učilah obveznim načinom preporučiti. S toga je i u sjednici središnjega odbora "Saveza hrv. učit. društavah", održavanoj dne 28. travnja o. g., zaključeno, da se i IV. obća i glavna skupština "Saveza" drži ove godine takodjer u Zagrebu, i to dne 5., 6. i 7. rujna, čime će se učiteljstvu pružiti prilika, da u što većem broju dodje na izložbu. Središnji će se odbor ujedno pobrinuti za sgodna predavanja, kojimi će se tumačiti izloženi objekti i njihova uporaba. U ovoj skupštini "Saveza" razpraviti će se i ova dva za pučku prosvjetu veoma važna pitanja i to: I. "Kako se imade udesiti uzgoj ženskih da bude korisniji po naš obiteljski, društveni i narodni život?" i II. "Kako da se u interesu pučkoga učiteljstva i školstva promiene neke ustanove sadanjega školskoga zakona?" – Dana pako 24. i 25. kolovoza biti će sastanak svih kateketah srednjih, viših i nižih pučkih školah u kojem će se razpraviti time: I. "Kako bi se svećenstvo naše što temeljitije upoznalo sa današnjim školstvom i za nj' se što življe zanimalo?" Izvjestitelj dr. Josip Horvat, profesor i kateketa kr. realke u Osieku i II. "Kojim bi se načinom mogao u pedagogijskom listu – koji zastupa katoličko školstvo – najuspješnije i materijalno i moralno osigurati obstanak, te ga u što daljnje krugove našega svećenstva i učiteljstva razširiti?" Izvjestitelj Stjepan Korenić, kateketa grad. više djevojačke škole u Zagrebu. Pošto je religijozno moralna najvažnija strana uzgoja, te pošto je u našoj domovini vrlo mnogo pučkih učiteljah, koji ne samo da kateketu, kada je opravdano zapriečen u školu doći, ovdje zastupaju, nego upravo redovito u školi katekiziraju, držimo, da će i pučko učiteljstvo mnogobrojno prisustvovati ovom prvomu sastanku naših kateketah, kao što se pouzdano nadamo, da će i velečasno svećenstvo naše obilno posjetiti skupštinu "Saveza". Važnost dakle ove izložbe učilah, te rečenih dvajuh sastanakah za vrijeme iste dovela nas je na misao, da bi se posjet ove izložbe i spomenutih dvajuh sastanakah imao učiniti obveznim za svakoga pučkoga učitelja i učiteljicu naše domovine. U tom slučaju trebalo bi se vrijeme između obih sastanakah upotriebiti za tumačenje izloženih predmeta, te uporabe istih. Znademo, da bi svjestno pučko učiteljstvo i bez ikakove obveze u tomu pogledu svojoj dužnosti najtočnije udovoljilo, kad bi u tu svrhu bilo osigurano materijalno, kao što je snabdjeveno krepkom voljom za svetu tu stvar uzvišenoga zvanja svoga; nu u sadanjem materijalno položaju istoga nebi bilo čovječno, od njega zahtievati, da se ogriješ protiv interesah i budućnosti svoje obitelji. S toga niti najmanje nedvojimo, da će vis. kr. zem. vlada odobriti zaključak sjednice središnjega odbora "Saveza hrv. učit. društavah" od 28. travnja o. g., kojim je zaključeno umoliti ju, neka bi milostivo odrediti blagoizvoljela, da se učiteljem za posjet izložbe učilah podieli bilo iz zemaljskih ili občinskih sredstavah primjerena odšteta za putni trošak. Mi se pako usudjujemo tom sgodom pridodati molbu, da se, ako spomenuti zaključak središnjega odbora "Saveza" bude odobren, te se pučkomu učiteljstvu odšteta za putni trošak odredi iz o b ć i n s k i h sredstavah, p o d i e l e n j e i k o l i k o ć a putnoga troška neprepusti odluci občine, jer pouzdano možemo utvrditi, da se time ne bi željeni cilj posvuda polučio, pošto iz prošlogodišnje prakse znademo vrlo mnogo slučajevah, gdje su ne baš siromašne občine, koje dapače i takove samo jednu učit. osobu u svom području imaju, odbile predlog predpostavljene kr. župan. oblasti, da svomu učitelju dadu ma i neznatniju podporu za posjet lanjske jubilarne gospodarsko-šumarske izložbe u Zagrebu. Izgovorilo se je, da taj trošak nije proračunom osiguran, premda se je mogao namiriti iz nepredvidljivih občinskih troškovah ili iz preostatka koje druge stavke proračuna, ili se je moglo uvrstiti ga naknado

u proračunu za buduću godinu. Pravi pako razlog bio je tomu, što dotični obćinari nisu mogli uvidjeti, što svakovima s godami učine učitelju, da su učinili svojoj školi a po njoj krvi svoje krvi – djeci svojoj, samim sebi.

Napisah ove redke, u najboljoj namjeri, očekujući, da će i iskrena odziva naći. U to ime "Bog!"

U Lipiku na dan Sv. Antuna 1892.

Iv. Tomašić, pučki učitelj.²⁰

Godine 1892. Tomašić je odlučio izdati zbirku svojih *crtica*, svojevrsnih priča iz života, koje je dotad uglavnom objavio u raznim novinama. Čini se da više nije imao kopije rukopisa pa se morao snaći i pronaći primjerke novina u kojima su njegove pripovijetke tiskane. Stoga je u petrinjskom *Banovcu* objavio oglas u kojemu traži da mu netko proda ili posudi te primjerke novina:

Književna zamolba. Odlučio sam tiskom izdati knjižicu sebrane do sada objelodanjene i neobjelodanjene izvorne crtice svoje. Ovime se usuđujem najljepše zamoliti, da mi, komu moguće, u rečenu svrhu izvoli prodati ili uz primjerenu novčanu odštetu na kratko vrieme pozajmiti: 24. broj "Balkana" od god. 1886. u kojem je moja crtica "Na grobu vječne ljubavi"; dotični broj petrinjskoga "Banovca" od godine 1888. sa mojom crticom "Ne sbori – твори!"; te potrebne brojeve istoga lista od g. 1889. sa mojim crticama "Cjelov" i "Pripoviest mjesečeva tračka". U slučaju, da mi se zamoljeno pozajmi, obričem do određenoga mi vremena priposlano mi neoštećeno i točno vratiti, a za učinjenu mi dobrostivu uslugu u pogledu ove zamolbe ovim se već naprijed najtoplije zahvaljujem.

Lipik (jodna kupelj) 20. srpnja 1892.

S odličnim veleštovanjem

Ivan Tomašić

pučki učitelj.²¹

Uspio je sve prikupiti i u tiskari Lavoslava Kleina u Požegi 1893. godine tiskane su *Crtice Ivana Tomašića*, zbirka od pet pripovijedaka. Potom je Tomašić svoju knjižicu ponudio pretplatnicima po cijeni od 35 novčića oglasom u prvom hrvatskom ilustriranom listu za zabavu, pouku i vijesti o dnevnim događajima *Dom i sviet*:

Primili smo ovaj poziv na predplatu: Čast mi je ovime sve prijatelje hrvatske liepe književnosti najljudnije zamoliti, da se izvole predplatiti na moju knjižicu: "Crtice Ivana Tomašića", koja je ovih dana dotiskana. – Vanjska oprema knjižice je veoma ukusna, a sadržaje ove moje doslje tiskane i netiskane izvorne crtice: "Cjelov", "Priča o grobu vječne ljubavi", "Pripovjest mjesečeva tračka", "Ne sbori – твори!", te "Kapural Joso sa Zavalja – azdiner". Ciena je knjižici koja obziže 80 tiskanih stranica za predplatnike 35 novč. Knjižarska ciena će se povećati. Razašilje se uz poštansko pouzeće, ili za predposlanu predplatu franco. – Sakupljačem predplatnika darivam svaki jedanaesti primjerak knjižice. Naručbe i novce molim meni odposlati. Svi naši listovi najljepše se umoljavaju, da ovaj poziv objelodaniti izvole. Lipik (jodno kupalište u Hrvatskoj), mjeseca svibnja 1893.

Ivan Tomašić, pučki učitelj²²

Iste je godine u požeškoj tiskari Tomašić tiskao svoju knjižicu *Ljuboslavke: čudoredne pouke za mladež*, zapravo prijevod djela Julie Delafaye-Bréhier i M.H. Lemaire. Te svoje zadnje godine učiteljevanja u lipičkoj školi Tomašić je u *Banovcu* objavio članak o usponu Lipika, u kojemu je ponovo istaknuo ulogu Hinka Kerna, dugogodišnjeg upravitelja kupališta, zaslužnog za njegovu reorganizaciju i pretvaranje iz kupališta u lječilište:

²⁰ Narodne novine, Zagreb, 27. lipnja 1892., br.145 str. 4.

²¹ Banovac, Petrinja, 23. srpnja 1892., broj 30, str. 4.

²² Dom i sviet, Zagreb, 15. lipnja 1893., br 12. str 15.

Jodna kupelj Lipik u sadašnjosti

(Priobćio Ivan Tomašić)

Do godine 1872. bio je Lipik u vrlo primitivnom stanju i jedva u samoj zemlji poznat, tako, da ga je godimice posjetilo najviše do 400 gosti. Istom kada je kupelj preuzeo g. Antun Knoll, koji je reorganizaciju iste povjerio nekadašnjem physiku u Vukovaru g. Dr. H. Kernu, uzpeo se Lipik do stepena sadašnje si visine.

Sve do godine 1873. bio je Lipik u prastanju. U tadašnjem malomu perivoju bile su same kaljuže i bare, tako, da se je tamo gdje no se sada voda vodometa o sjaju sunčanomu divotno ljeska, nalazila žabja lokva optima forme. Osim toga bio je Lipik radi silnih kaljuža u njemu i nečistoće razvikan kao leglo groznice, te se je sviet silno plašio posjećivati ga.

Dr. Kern uvido je pravo, da mu je Lipik ponajprije učiniti zdravim mjestom, e da se isti uzmogne posjećivati. S toga je u celom parku dao uzpostaviti odvodne kanale i cievi (Drainage); zatim je park nasuo i zasadio ga raznimi rastlinami. On je zaveo najveću čistoću, te oživotvorio sve, što je odklonilo zlo stanje Lipika, tako, da se je ovaj sada u sasma zdravo mjesto preobratio.

Ali najveća je zasluga ovoga liečnika što je zaveo liečnje pičem jodne vode lipičke, usljed čega Lipik nije više s a m o k u p a l i š t e, kao što je to prije bio, nego ujedno i p r a v o l i e č i l i š t e.

Sigurno je, naime, da se je do g. 1873. u Lipiku samo kupalo, dočim sada ima bolesnika koji u Lipik dolaze da se lieče jedino pičem vode.

Nije se niti ovime zadovoljilo, već se je pokušalo jodnu vodu iz pojenice u promet staviti, u čemu se je uspjelo u toliko, da se lipička jodna voda u hiljade staklenka razasilje u sviet, a ponajviše u Ameriku, gdje je glavno tržište New York.

S druge opet strane stupio je dr. Kern u savez sa najizvrstnijimi liečnici i sveučilištnimi profesori, koji ga djelotvorno podupirahu, usljed česa se je omogućilo, da se je sviet osvjedočio o djelotvornosti kupelji lipičke, tako, da je kašnje svaki posjetitelj postao živom reklamom za kupelj. Pridodamo li k tomu, da je dr. Kern kod dvorskoga knjižara Vilh. Branmülera o Lipiku izdao krasne brošure u 4 jezika i to: hrvatskomu, njemačkomu, magjarskomu i franczkomu; da je isti u medicisnkih strukovnih listovih o Lipiku objelodanio mnogo poučnih članka, to je lako razumljivo da nakon ovako intenzivne djelatnosti uspjeh nije mogao uzmanjkati.

Akoproem se od god. 1884. taj liečnik ne bavi više upravom kupelji, to ipak ne propušća ni jedne sgode, kojom se pospješuju obi interesi Lipika, te kao privatnik svakoga u mjestu pomaže savjetom i činom.

Danas je Lipik toli već glasovit, da bolesnici svih zemalja ovamo hodočaste, e da si nadju lieka i zdravlja.

Time djelovanjem liečnikovim dobilo je i samo mjesto, jer ne samo da je stanovništvo istoga naseobinami znatno priraslo, nego se je zato vrieme u

*njemu sagradilo preko 40 novih kuća. Prema najnovijemu popisu pučanstva od 31. prosinca 1890. ima Lipik 729 stanovnika. U njemu je rimokatolička kapelica, niža pučka škola, poštanski i brzojavni ured, te sjedište občinskoga ureda sa autonomnim djelokrugom.*²³

Tomašić 1. rujna 1893. prelazi na Dječачku školu u Samostanskoj ulici u Zagrebu i na ovoj školi radi do 1897. Pratio je modernu pedagošku literaturu koja je u Hrvatsku teško dolazila i bila prihvaćena s velikom rezervom. Smatrao je da treba odgajati duh i tijelo istovremeno i da se djeca kroz igru moraju zabaviti, ali i ojačati. Tomašić je počeo uvoditi igre u školu već u školi u Samostanskoj ulici 1896., odnosno u kaptolskoj školi 1898., a 1896. je objavio priručnik na 200 stranica Gimnastičke igre, vježbe za gimnastiku djetinjeg tijela i duha sa 120 slika i napjevima.²⁴ Riječ je o zbirci igara koje su po nalogu Visoke kraljevske zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, sabrali i opisali učiteljice i učitelji iz Hrvatske i Slavonije, a Tomašić je sredio materijal i napisao predgovor.

Mnogo je pisao i prevodio. Godine 1895. objavio je knjigu *Tugomil Jorgovanić ili pouke oca sinu*, s pričama vezanim uz povijest i geografiju Hrvatske i Slavonije onako kako mu ih je ispričao otac, iako djelo sadrži i njegove vlastite povijesne i zemljopisne spoznaje. Inače, njegov je otac objavljivao pod imenom Jorgovanić, a u predgovoru knjige Tomašić je napisao da je imao sreću što je pored zdravog tijela, bistre glave, dobrog srca i krepke volje, imao za oca učitelja koji ga je mogao poučiti da postane vrijedan član obitelji i čestit sin svoga roda i doma.²⁵

Knjiga je bila dobro prihvaćena i rado se čitala, a Tomašić ju je s nešto promijenjenim sadržajem objavio i 1896. pod imenom *Djedove pripovijesti hrvatskoj omladini*. Iste te godine objavljuje i *Želiš li sreću narodu svome, a ti mu pobudi interes za jačalačku igru*.

Međutim, bolest zatim i smrt supruge Marije 1897. posebno utječu na Tomašićevo stvaralaštvo nekoliko godina. U njegovim radovima sada dominiraju biblijske teme, tuga, pouka. Smrt supruge Marije potpuno ga smućuje i trebalo je dosta vremena dok se izvukao iz krize.

U rujnu 1899. Tomašić dobija mjesto upravitelja u novoosnovanoj Gradskoj pučkoj školi na Trnju i u toj školi radi sve do 1922. godine. Godine 1909. postao je školskim nadzornikom za gradske pučke škole što mu je omogućilo suradnju s brojnim učiteljstvom grada Zagreba. Vješto je iskorištavao neslaganje stranaka, vlade i grada Zagreba i sve čvršće promovirao ideju stvaranja moderne osnovne nastave u Hrvatskoj kombinirano sa socijalnom politikom. Godine 1911. objavio je priručnik *Uzgojna skrb za zaštitu i spašavanje djece i mladeži od moralnoga brodoloma*.

²³ Banovac, Petrinja, subota 13. kolovoza 1892., br. 33, str. 3.

²⁴ Kolar, M. 2007. str. 87.

²⁵ Kolar, M. 2007. str. 85

U proljeće 1920. izabran je za predsjednika Hrvatskog učiteljskog društva za grad i okolicu, a 1921. postaje predsjednik Saveza hrvatskih učiteljskih društava. Iste godine pokreće list *Hrvatski učitelj* koji je izlazio od svibnja 1921. do prosinca 1928. 1. rujna 1922. Ivan Tomašić je umirovljen i na taj način onemogućen da dalje radi na reformi osnovnih škola. Kao učitelj i državni činovnik ranije se nije smio baviti politikom, ali sad mu je ostala samo politika. Nakon što je proglašena šestosiječanjska diktatura, na listi zabranjenih našao se i Hrvatski savez učiteljskih društava. Arhiva je zaplijenjena, a društvo je prestalo s radom.

Ivan Tomašić više se nije uključio u javni život. Ostario, bolestan i razočaran, nakon proglašenja šestosiječanjske diktature, koja je označila kraj njegova javnog djelovanja dugog 40 godina, više se ne pojavljuje na javnoj sceni.

Ali njegov sin, također učitelj, Ljudevit Tomašić (1901. – 1945.), javlja se u organizaciji Hrvatske seljačke stranke (HSS) kao političar i tajnik stranke te ravnatelj Gospodarske sloge, privredne organizacije Mačekove stranke za plasman seljačkih proizvoda, da bi onda tragično završio za vrijeme NDH ne podržavajući vladavinu Ante Pavelića. Uhićen je 1944. zbog sudjelovanja u puču Vokić-Lorković i upućen u leopoglavski logor, a likvidiran je kod Krapine prilikom povlačenja ustaške vlade i vojske u proljeće 1945.²⁶

Ivan Tomašić preminuo je 22. svibnja 1956. godine u Zagrebu. Pokopan je na groblju Mirogoj.

Ivan Tomašić bio je potkraj 19. i početkom 20. stoljeća uzoran učitelj kakvoga je trebalo zaostalo društvo i školstvo u Hrvatskoj. Njegova mnogostrana aktivnost, mobilnost po europskim krajevima, znanje stranih jezika i izvanredna marljivost rezultirali su brojnim vrlo kvalitetnim djelima na polju praktične i teoretske nastave. Osobito je vrijedno spomena njegovo zalaganje za zornu obuku i praktičan rad djece te nastojanje da grad Zagreb zbrine svoju siromašnu i zapuštenu djecu, zaključuje povjesničarka Mira Kolar svoj rad posvećen Tomašiću.

Tomašić se od običnog učitelja uzdignuo do školskog inspektora i predsjednika Saveza hrvatskih učiteljskih društava djelujući i kao pisac poučnih djela i kao moderni praktični reformator pučkih škola u Hrvatskoj pred Prvi svjetski rat, te ga se može staviti uz bok Stjepanu Basaričeku i Davorinu Trstenjaku.

Iako je u provođenju moderne pučke škole nailazio na mnoge protivnike i prije 1918., njegovo nastojanje da se učiteljstvo u Hrvatskoj organizirano odupre centralizaciji jugoslavenskog školstva uvrstilo ga je, nepravедno, u red nacionalista i kao takav on je na čelu Saveza hrvatskih učiteljskih društava kočen i onemogućavan u radu. Zato se rad i život Ivana Tomašića treba promatrati u dva segmenta: u razdoblju do 1918. kada je on uklopljen u europski reformistički učiteljski pokret i u razdoblje poslije 1918. kada nastoji očuvati izvjesnu autonomiju hrvatskog učiteljskog kadra i nastave. U tom drugom razdoblju postaje sve bliži Stjepanu Radiću koji je zastupao ideju rav-

²⁶ Kovačić, D. 2014. vol. 46.

nopravnosti naroda u jugoslavenskoj državi pa se na kraju i posve uključuje u rad Hrvatske seljačke stranke. Šestosiječanjska diktatura onemogućila je djelovanje Hrvatskoj seljačkoj stranci, ali i Ivanu Tomašiću.²⁷

Priповijetka iz zbirke “Crtice Ivana Tomašića”, objavljene dok je bio učitelj u Lipiku:

Ne sbori, – твори!

Prijatelj je moj uvijek nemilo odsudjivao ljude, koji mnogo govore. “Takovi ljudi”, reče mi on jednom, “koji samo u vjetar trube”, čine to obično bez ikakove namisli, ili ako tim žele što postići, onda im je glavnom svrhom, dase pred kim izlažu, a time dakako ne koriste niti sebi, niti ikomu drugomu”. Da dokaže tu tvrdnju svoju, nastavi evo ovako:

- U gradu Svračiluku stanovao sam kod gospodje Jezičićke. Kako da ti ju opišem?! Tielom velika, kao bukva; duhom slaba, kao tuka. Živaca bolesnih poput Muhameda. Malo je mislila i znala, a mnogo si je utvarala poput svih malenih duhova. Puna predrasudâ i bludnjâ kô more vode. Na oko svetica, inače živi vrag. U času bi pjevala i plakala, a što je najglavnije, – jezik joj je uvijek klepetao, kao mlinsko kolo.

Bila je večer nekog jesenskog dana. Cio božji dan kiša pljuštala, kao iz kabla, pak sam te večeri proti običaju svome ostao u kući, premda su mi se sve misli vrzle samo oko onog prozora, gdje sam znao, da me iza lahke zavjese izgledje ono veliko sjajno oko moje obožavane Marije...

Iz tih sladkih sanja prenu me strašna vika na ulici pred mojim stanom. Bilo mi je kô da sav sviet, skupa sa gospodjom Jezičićkom i sa mnom – Bože nam prosti! – u pakô propada. Ali se do mala osvjestih i oporavim, te se baš od srdca nasmijah nerazboritomu strahu svomu. Nerazboritomu, rekoh, dâ nerazboritomu. Ta gospodja Jezičićka jest valjda prva bogomoljka na svietu; pa ona da bi u pakô? Nije neg’ još nešto!

- Ali Spasitelj govori i o nekakvih “okrećenih grobovih”, primjetih ja, smiešeći se.

- “Ne boj se! Znala je gospodja Jezičićka vrlo dobro, da nju sviet smatra licemjerkom; ali znaš “tko da ne prezre bajke luda puka” ili barem tko pametan da si njom tare glavu?”

Vele, da sviet najradje govori ob onom, česa baš najmanje ima. Tako: nepošteni da najviše govore o poštenju, slienci o vidu, bolestni o zdravlju i. t. d. Ne pitam, koliko je u tom istine, ali znam, da je gospodja Jezičićka najradje pripoviedala o pobožnosti i svetosti. Ali uza sve to, baba bi se vrlo pomamila, kad se razpali na što; a sad joj je ova vika i lupa pred kućom uzrujala živce. Joj krivcem! Ona im sigurno neće ostati dužna; tá babe jezičićke svakomu gotovim plaćaju! I zbilja se oglasila.

- “Gelobt sei Jesus Christus!” (stalni i nepromjenljivi početak svakog govora gospodje Jezičićke, kô što je u krunici vjerovanje), “vi magarci, vi beštije! Šta vam je? ... Šta se tučete? Lopovi nijedni! ... Mir, mir! Mačka Vam moja oči izgrebla! Bog će vas dragi pokarati” ... na jednom oblivena suzami izgovori gospodja jezičićka, koja je dotle u mraku “v hiže svoje” mirno sjedila i na krilu gladila miljenče svoje – staru utovljenu mačku, ali “utovljenu”, jer se je u slavnom Svračiluku znalo, da glasovite kuće ništa ne može većma osramotiti, nego mršava mačka, pa i u tom tko da pretekne prvu i najveću sveticu!

Otvarajući prozor sobe svioje, da vidi, šta se to na ulici sbiva, molila je i psovala, srdila se i plakala. Ipak joj podje za rukom, te nekako drhćuć otvori prozor i jedva dišući od boli i tuge suznim okom pogleda prama napaljenoj svjetiljci pred susjednim prozorom.

²⁷ Kolar, M. 2007. str. 84.,

Tamo se skupila hrpa nadobudnih ljudi i brbljavih žena, a nije manjkalo ni bosonoge djece. Jednomu je u ruci velika kijača, da njom jedva maše, drugi je spopao vile, treći drži sjekiru; a ostali svi uprtili tko što. Kriče i buče, kô da se natječu za okladu, tko će koga nadvikati; te se nečemu čude, kano da žele reći: “Ded’ zeče! Još jednom prodji mi izmedju nogu!”

Gospodju Jezičićku prodju ledeni srsi, al’ kad opazi, da medju onimi nitko ne plače, malo se primiri, te smrska kroz zube: “A kôg’ ste se vruga malo prije onako tukli?”

- “Naj se ne bojiju, draga suseda”, odvrati joj odanle neka starica, “nije bilo nikaj zloga. Vem je bil samo jeden štakor, al’, draga suseda! Tak je mrcina bil velik, kak ti najvekši maček našega debelog suseda “šepavoga pekara”. Šteli smo ga ztući, al’ nam je nesreća nekako zmeknul” - - I bila bi baba još dulje čavrljala, ali gospodja Jezičićka povuče u sobu dugi vrat svoj, zalupnu prozor i u pol glasa srdito šapnu: “Ah, dumme Tiere! Koliko sam se prepala. Mislila sam, da se medjusobno koljete... o, to moje dobro srdce... a baš za ništa... Beštije”... I više toga nerazgovjetno kroz zube protisnu, pak neprestano glavom kimajući, opet se vrati na svoje prvašnje mjesto.

“Je l’ de, Milane dragi!” Upita me prijatelj, kad je dokrajčio pripoviest svoju, “da je na žalost u nas Hrvata glavna mana, što nerazborito i zahman ronimo potoke suzâ, te kraj svih batina u ruci proti štakorom vojujemo samo – jezikom. Za to i prolazimo, kao ovi u Svrčiluku”.

*Ja sam mućao; al me je on razumio.*²⁸

Izvori i literatura:

- Arhiva Hrvatskog školskog muzeja
- Banovac br. 30, str. 4. 23. srpnja 1892. Petrinja.
- Banovac br. 33, str. 3. 13. kolovoza 1892. Petrinja.
- Dom i sviet br. 12, str. 15. 15. lipnja 1893. Zagreb.
- www.enciklopedija.hr
- Kolar, Mira. 2007. Učitelj Ivan Tomašić, od pedagoga do političara. *Anali za povijest odgoja vol. 6.* Zagreb.
- Kovačić, Davor. 2014. Represivne mjere redarstvenih vlasti Nezavisne Države Hrvatske prema pripadnicima Hrvatske seljačke stranke u Drugom svjetskom ratu. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Vol. 46.* Zagreb
- Narodne novine br. str. 29. ožujka 1890. Zagreb.
- Narodne novine br. str. 23. travnja 1890. Zagreb
- Narodne novine br. 167, str. 4. 22. srpnja 1890. Zagreb.
- Narodne novine br. 50, str. 2. 3. ožujka 1891. Zagreb.
- Narodne novine br. 230, str. 3. 8. listopada 1891. Zagreb.
- Narodne novine br. 239, str. 3. 19. listopada 1891. Zagreb.
- Narodne novine br. 231, str. 3. 9. listopada 1891. Zagreb.
- Narodne novine br. str. 14. studenoga 1891. Zagreb.
- Narodne novine, 16. studenog 1891.

²⁸ Tomašića, I. 1893.

- Narodne novine br. 289, str. 17. prosinca 1891. Zagreb.
- Narodne novine br. 291, str. 3. 19. prosinca 1891. Zagreb.
- Narodne novine br. 139, str. 2. 20. lipnja 1892. Zagreb.
- Narodne novine br. 145, str. 4. 27. lipnja 1892. Zagreb.
- Narodne novine br. 160, str. 3. 15. srpnja 1892. Zagreb.
- Privatna arhiva Nives Matijević
- Tomašić, Ivan. 1893. *Crtice Ivana Tomašića*. Tiskara Lavoslava Kleina. Požega.
- Živila Hrvatska, 15. veljače 1900., str. 10.

U Slavoniju

Siniša Njegovan Stárek
Obrázek ze života našich vystěhovalců.

Uvod

Već u nekoliko tekstova pisao sam o doseljavanju Čeha na područje današnje Hrvatske. No to su bili tekstovi koji su govorili općenito o raznim načinima doseljavanja i, uglavnom, uzrocima doseljavanja na cjelokupno područje današnje Republike Hrvatske zbog raznoraznih razloga samih doseljenika te političkih i ekonomskih razloga i interesa ondašnjih vlastodržaca. Koristio sam razne izvore i mnoga svjedočenja doseljenika, pa tako i dijelove priče *U Slavoniju*, Lujka Šnedorfa iz Pakraca.

Kako bi čitatelji iz prve ruke i u potpunosti dobili sliku i informaciju o samom činu doseljavanja te naseljavanja, u ovome tekstu donijet ću cjelovit prikaz doseljavanja i naseljavanja, kako ga je napisao Lujko Šnedorf u svome tekstu *Do Slavonije* (češki naslov priče). To je tekst koji govori o jednom načinu doseljavanja kako ga je vidio sam sudionik Lujko Šnedorf. Doduše, slobodno se može reći da je na taj način doselila većina čeških doseljenika u Slavoniju u vremenu od 1840. do 1885. godine.

Tekst Lujka Šnedorfa objavljen je u godišnjem kalendaru *Rodiny kalendář Čechoslováků v Jugoslavii na rok 1929, Vydáno péčí matice školské, Jugo – čechoslováků a České Besedy v Daruvaru.*

U Slavoniju

Sličica iz života našim iseljenika

Napisao L. Š.

Godine Gospodnje osamdesete nije se kod nas na Krumlovskom u južnoj Češkoj ništa drugo govorilo doli o obećanoj zemlji Slavoniji, o zemlji, u kojoj teče med i mlijeko, kao ta obećana zemlja Kannan. Nije se čuditi. Bilo je to u novinama, koje su išle od ruke do ruke i svatko je ushićeno čitao tu vijest. Tako je kod nas u mlin u Andreasbergu na Šumavi zalutao jedan broj tih novina.

Susjedi su se skupili i savjetovali. Nikome od njih nije išlo baš dobro, jedina zarada bila je kod kneza Schwarzenberga u njegovim šumama, koje su se sjekle svake godine, uglavnom zato, kako bi ljudi imali nekakvo zaposlenje. Drvo je potom vodom spuštano do Beča, a dalje Dunavom, te također splavima Vltavom do Hamburga.

Novinska vijest je obećavala brda i doline. I ne samo to. Dolazili su agenti i ružičastim bojama prikazivali taj zemaljski raj u Slavoniji. Neki gospodin R. obećavao je toga o-ho-ho. Da bi dobio moga oca, govorio mu je kako je tamo potreban mlin, sve potrebno je pri ruci, hrastovo drvo, stalna voda, ukratko, ljepšeg ne možeš poželjeti.

Od toga su gospodinu ocu Š. porasle zazubice. Njegov ideal je uvijek bio osamostaljenje. Zašto onda odugovlačiti, kada se nudi takva prilika! Na koncu poslao je tamo dolje unaprijed pedeseticu kao kaparu, kako bi to bilo sigurno, jer je to gospodin R. tražio. Čak ni do proljeća nije htio čekati, iako je zima već bila za vratom, a mimo toga najam mu je izlazio tek polovicom godine.

Nadgrobní spomenik Wojtecha i Katarine Šnedorf, oca i majke Lujka Šnedorfa

Fotografija na nadgrobnom spomeniku Wojtecha i Katarine Šnedorf, roditelja Lujka Šnedorfa

Često je o tim prilikama govorio sa ženom. Živjeli su među samim Nijemcima, djeca su se odnarodila, a on sam je govorio da taj njemački jezik neće do smrti naučiti.

„Tako, što kažeš,“ govorio je ženi. „Hoćemo li krenuti?“

„Trebao bi najprije otići tamo sam i pogledati to,“

odgovorila mu je žena. „A ako ti se tamo bude sviđalo, doći ćemo s djecom za tobom.“

„To neće ići,“ odgovorio je mlinar. Nije već imao strpljenja. Pred očima je stalno vidio tu blagoslovljenu slavonsku zemlju, mlin na potoku, njegov mlin, gdje je on gospodarom, vidio je ta široka polja valovitog obilja...

„Svi ćemo poći zajedno i to odmah!“ odlučio je, a njegova riječ se slušala.

Sve što je bilo nepotrebno i suvišno prodalo se, mlinarski alat spakiran je u sanduke, utrpan na kola, a jednako tako i mala djeca u perine.

Tužan je bio oproštaj sa selom, rodnim krajem i domovinom. Ali što sve neće napraviti čovjek za koru kruha!

Bilo je to poslije Božića kada su krenuli na put u obećanu zemlju...

* *

Veselo su krenula kola po grbavoj cesti doline prema Češkom Krumlovu. Vrijeme je bilo lijepo i svi su s nadom gledali u budućnost. S kola iz perina izvirivale su dječje glavice i s divljenjem promatrale krajobraz koji se gubio iza njihovih leđa. Zauzeti svojim mislima mlinar i mlinarica išli su šuteći pored kola.

Kad bi mogli bar na čas odgrnuti koprenu s budućih stvari i pogledati na te dane koji ih čekaju! Što ih čeka?

Nije bilo više vremena za dugo promišljanje i razgovore. Putovanje je brzo prošlo. U Krumlovu ih je čekao vlak koji ih je trebao prevesti tamo dolje, preko Beča i Semeringa, u Slavoniju.

Djeca su gledala kroz vagonске prozore i čudila se brzom promjeni slika krajolika, sela, mjesta i visokih snježnih alpskih vrhova. Vlak je dahtao i dimio do vrha, a zatim se spuštao s brda u dolinu.

Mlinar nije mogao dočekati trenutka kada će ugledati cilj svog puta, kad će stupiti na mjesto gdje će postaviti svoj mlin. Nije mogao dočekati tren kada će zasjeći sjekiru u gredu iz koje će nastati njegov novi dom. Njegov dom u kojemu će on biti gospodar. Da će to biti u tuđini? Kakva pak tuđina? Kad se već cijeli niz njegovih zemljaka tamo seli i, konačno, Hrvati su nam bliži nego Nijemci, među kojima je dotad stanovao.

I tako je laka srca krenuo ususret svojoj budućnosti.

Mlinarica sasvim drugačije. Teško se opraštala od starog ognjišta. Iako je bio tuđi taj njen dom, ipak je tu imala poznate i rođake, znala je kako je tu život težak i naporan, da se mora teško raditi cijelu godinu kako bi bilo bar toga crnoga kruha.

A tamo? U toj tuđini? Tko zna kako će tamo biti? Neće li se valjda rasplinuti ti krasni vidici o obećanoj zemlji o kojima im je s takvom odlučnošću i lijepim riječima govorio gospodin R.

Nerado je krenula, ali podredila se muževoj volji. Kao da je slutila godine trpljenja, bijede i stradanja koja ih očekuju. Uzdala se ipak u Božju volju. Pogled na troje male djece ojačao ju je i podsjetio, kako ne o sebi, već o toj djeci mora brinuti, kako bi ona imala bolji život i kako se ne bi morala potucati svijetom.

Kako je bilo kod kuće, to je vidjela.

Kako će biti tamo?

Nitko nije mogao unaprijed dati odgovor.

Taj pak nije dao dugo čekati i iznenadio je svojom zbiljom.

* *

Vlak južne privilegirane pruge dovezao je do stanice Barč.

Na cilj.

Iz vlaka je izašao mlinar Š. i njegova obitelj. Kad bi znali kakva ih muka čeka, zasigurno bi se vratili. Ali išli su za svojom zvijezdom nade u ljepši život.

Od Barča do Pakraca, gdje je bio konačni cilj njihovog putovanja, moralo se preko 100 km pješke ili konjskim kolima. Pruga je vodila samo do Barča.

I tako zimi, po snijegu, s troje male djece krenuli su naši iseljenici na svoj tužni put.

Lijepi vidici, koje su gledali iz vlaka, naglo su se rasplinuli na mukotrpnjoj cesti. Djeca su bila na kolima, ostali su morali pješice.

Bio je u pitanju život.

Često su susretali domorodce, Srbe i Hrvate, u njihovim narodnim nošnjama.

Čim ih je ugledala, mlinarica je počela gorko plakati. Mlinar ju tješio, kako je mogao i znao, ali ni njemu samome nije bilo veselo. Njegove iluzije gubile su se kao proljetne magle.

„Ah, u kakvu smo to Tramtariju došli, moj mužu,“ jecala je mlinarica, „pogledaj samo na te ljude! Za Božić hodaju u košuljama i donjem rublju, to je grozno.“

„Ma šuti, ženo,“ govorio je gospodin otac, „mi ipak idemo dalje, tamo će sigurno biti ljepše.“

Sam je jedva vjerovao svojim riječima. Svoje razočarenje nije htio pokazati pred ženom. Zamisljao je to nekako drugačije. Počinjalo mu je biti žao što je tako brzo napustio svoj dom.

Kasno je bilo za žaljenje i čežnju.

Prolazili su slavonskim selima gdje su na njih tužno gledale razbijene drvene kućice, čađave i prljave. Koračali su pokraj kola i tako se bližili cilju svog puta. Prošli su pokraj Daruvara i nedugo zatim došli do Pakraca, kotarskog mjestanca.

Kola su ušla u šupu gostionice, a mlinar je odmah potražio nekakav smještaj za svoju obitelj.

Nakon dužeg traženja našao je sobicu kod kotlara, koji im ju je iznajmio do proljeća.

Tako se cijela obitelj uselila u bijednu kolibu kroz koju je puhao sjeverac, a toplina se u njoj malo zadržavala. Djeca su se smrzavala i plakala zajedno s majkom u čađavoj tužnoj prostoriji.

„Gdje smo to, za gospodina Isusa Krista, došli!“ uzdisala je mlinarica. Bila je jedna s djecom u toj bijednoj kolibi.

To je dakle bila ta obećana zemlja.

Mlinar je znao da je pogriješio. Dosad je uvijek imao nadu. Kada dođe proljeće, izgradit će mlin, čvrstu kuću u kojoj neće biti osuđen na milost i nemilost i bit će dobro.

I tako, pun nade u budućnost, krenuo je u dva sata hoda udaljeno Kapetanovo Polje. Ustvari, tamo je trebao postaviti svoj mlin.

Kroz gustu šumu sretno je tamo stigao, no čekalo ga je novo teško razočaranje.

Ogromni panjevi poslije sječe šume čekali su naivne Čehe da ih izvade. Češke ruke čekao je ogroman posao na gospodskoj zemlji, na tek posjećenju stoljetnoj šumi.

Kada je gospodin otac vidio tu pustoš, ojadio se i krenuo nazad u Pakrac.

Njegove nade potpuno su potonule. Sada je već dobrano žalio što je tako naglo napustio svoj siromašni, ali ipak mili i mirni dom. Tamo je bila bijeda, ali ovdje...?

Odmah je tražio gospodina R. i tražio nazad svojih pedeset zlatnika, kaparu za mlin. Kada se taj oglušio, uhvatio ga je za rever i lupio njime o zid.

„Bijedniče! Idite si sami vaditi te panjeve i sami si u toj pustari postavite mlin, tamo gdje nema vode ni ljudi za koje bi trebalo meljave. Prevarili ste me.“

Kada je gospodin R. vidio kako neće moći ništa uraditi, počeo je moliti i obećavati da će novce vratiti. Novce je vratio, gospodin otac se pribrao i otišao k obitelji promijenjen do neprepoznatljivosti. Nisu mu htjeli vjerovati da su takve stvari moguće.

Što sada? Zima je za vratom, do proljeća je još daleko, novaca nema, a tim manje i nekakvog zaposlenja.

„Šuti sad, ženo,“ tješio je gospodin otac sebe i nju, „imamo još zdrave ruke, nismo tako stari, a sigurno nas neće Gospodin Bog napustiti. Za najgore još imamo taj nekakvi zlatnik. Pogledat ću u okolici ima li nekakav mlin pa ću ga iznajmiti.“

Uzeo je nekoliko zlatnika i krenuo za srećom.

Cijelih 14 dana obitelj nije znala za njega. Nije se javljao, nije pisao, nije se vraćao.

Koliko strašnih noći je probdjela sirota žena. Koliko je suza prolila za starom domovinom otkud su otišli kako bi našli ljepši život, a našli su samo još veću bijedu.

Kako će biti dalje?

Konačno se mlinar vratio. Mršav, umoran, isprebijan do neprepoznatljivosti.

Prepala ga se, ali je bila sretna da se vratio. Nije se ni usudila pitati što je napravio. Drugi dan je

kazao kako je uzaludan bio njegov put.

U kolibi više nisu mogli ostati jer su djeca bila bolesna. Na koncu se izvjestan crkvenjak nad njima sažalio i ponudio im kućicu u vinogradima dok si ne pronađu nešto bolje.

Tako se obitelj konačno odselila do šume. Za dugih zimskih noći načinio je mlinar od trešnjevog drveta kolijevku za šestomjesečnog sinčića, kojemu je bila po volji.

Za neko vrijeme doznao je mlinar kako u obližnjem srpskom selu K. tamošnji mlinar G. traži mlinara. Otišao je tamo i poslije probnog rada dogovorio kako će deseti dio od zarade biti njegov.

Mlin je proradio, seljaci su donosili žito prvo u rancima, poslije u vrećama, a kasnije dovozili konjskim kolima. Bili su to ustvari naši zemljaci koji su dolazili hrpimice kada su saznali za češkog mlinara koji melje kao u Češkoj.

Odmah je bilo veselije u mlinu kada su počeli govoriti od kuda je tko, kako se doselio i gdje se smjestio. Dolazili su iz Filipovca, Prekopakre, Khuenovog Sela, Kapetanovog Polja, odsvakuda. U Kapetanovom Polju su govorili kako će tamo brzo biti Babilon. Talijani, Nijemci, Mađari, Česi i drugi dolazili su na poziv gospodina R. koji se obvezao taj kraj naseliti, a za uzvrat je dobio od mađarske vlade poveće površine obradive zemlje. Tu je zemlju zatim prodavao, ali kupci ju ni poslije puno godina nisu mogli otkupiti niti na sebe prepisati.

Danas, poslije 40 godina naši ljudi su se snašli, ojačali i žive dosta dobro. Jako dobro se slažu sa svojim susjedima i hrvatskim starosjediocima. Imamo ovdje svoja društva, a igraju se i kazališne predstave. Ipak tim starim doseljenicima često dođu tugaljivi trenutci za starom domovinom, narupe lijepa sjećanja...

I tako je gospodin otac mlio u mlinu. Žena je dolazila za njim u mlin udaljen oko sat hoda od vinograda. Djecu je ostavljala kod kuće. Mlinar je i noću ostajao u mlinu. Jednog je dana žena sa strahom ispričala mužu kako je noću ogromni vuk gledao u prozor, a drugi vukovi su cijelu noć obilazili oko kuće, zasigurno vrlo gladni. Tek su pred jutro otišli u šumu.

Drugi put je mlinar, grozno potresen, ispričao ženi što je doživio prošle noći.

Vrlo umoran legao je oko jedan sat u noći. Zaspao je, ali u snu čuje: „Mlinaru, otvori, mlinaru otvori!“ Sam je bio u mlinu i za svaki slučaj imao je dvije nabijene puške. Ustao je, pogledao kroz prozor u dvorište i ostao iznenađen onim što je vidio. To nisu bili ljudi koji su došli radi meljave, već naoružana banda slavenskog razbojnika gospodina Bojanića. Kada je banda vidjela da mlinar neće otvoriti, počela je budakom razbijati željezne mreže na prozorima. Mlinaru nije preostalo ništa drugo nego na bandu ispaliti nekoliko metaka. Kada su vidjeli da ništa neće napraviti, udaljili su se. Ujutro je bilo vidjeti krvave tragove putem kuda su otišli.

Kada je vlasnik došao u mlin vidjeti uspjeh novog mlinara, gospodin otac mu je tada kazao što se dogodilo i odmah je dao otkaz. Naime, doznao je kako se razbojnici spremaju za novi napad, koji nije htio doživjeti.

Vratio se natrag u vinograd, kupio komad zemlje koju je s voljom obrađivao.

Radovao ga je novi posao u koji su ga uputili susjedi. S vremenom je kupio i kućicu te kravu za 18 zlatnika. Konačno, nakon toliko godina trpljenja i stradanja kod njih je zavladao spokoj. Djeca su bila zdrava i sita i sve je izgledalo dobro.

Ali, nesreća je brzo došla. Krava je progutala iglu i uginula. Žalost, plakanje i naricanje ponovo su zahvatili cijelu obitelj. Iduće godine vinograde je zahvatila krupa i uništila ih. Iznova je nastala bijeda i patnja. Morali su raditi na sve strane kako bi zaradili neki groš. I tako, s vremenom obitelj si je pomogla. Prinosi su se povećali, djeca su rasla i pomagala u vinogradu, a vinograd se dokupljivao.

„Pemac si pomogao,“ govorili su susjedi.

Bio je to rezultat višegodišnjeg teškoga posla i stradanja.

Mlinar s obitelji nije našao raj na zemlji u Slavoniji niti zemlju obećanu, ali marljivim radom domogao se svoje samostalnosti.

Mlin je ipak opsluživao samo kada je trebao meljavu za svoju obitelj.

Pogovor

Lujko Šnedorf je bio aktivni sudionik događanja o kojima piše. Doduše, u svom tekstu općenito govori o osamdesetim godinama devetnaestog stoljeća što mi ne daje pravi uvid koliko je mogao imati godina kada se doselio u Slavoniju. Kako je Lujko Šnedorf rođen 13. 8. 1882. godine, pretpostavljam kako je prigodom doseljavanja imao oko 3 ili 4 godine. On se možda mogao sjećati samog putovanja, ali vjerujem da je dobar dio ove priče napisan prema pričama roditelja, oca Vojtjeha i majke Katarine te brata Dominika koji je od njega stariji deset godina. Njihove priče o putovanju iz Češke zasigurno je mnogo puta čuo. Dakako da su u njih utkana i svjedočenja mnogih Ludvikovih poznanika i prijatelja, pa zbog toga ovaj tekst ne nazivam putopisnim tekstom već zanimljivom pričom, što i proizlazi iz podnaslova samog teksta, a koji glasi – „Sličica iz života naših doseljenika“.

Tekst je objavio 1929. godine, a vjerujem da ga je napisao tijekom 1928. godine. To je vidljivo iz činjenice koju spominje, a nalazimo je u rečenici „Danas poslije 40 godina naši ljudi su se snašli...“. To nekako odgovara godini njegovog doseljavanja u Slavoniju, jer ponavljam, nigdje u tekstu ne spominje točnu godinu doseljavanja. Obzirom na njegove dječje godine to je mogla biti 1884. ili 1885. godina.

Tekst je vrlo zanimljiv, ne samo stoga što prikazuje sam čin putovanja doseljenika, njihove probleme tijekom putovanja, frustracije koje osjećaju, žal za starom domovinom, već i zbog toga što vjerno prikazuje reakcije starosjedilaca te političku i ekonomsku situaciju u tadašnjoj Slavoniji. Vrlo zorno govori i o samome naseljavanju na određena područja, načinu života prvih dana doseljavanja, načinu snalaženja u novim prostorima, odnosu susjeda, a posebno ističe nehumani rad raznih agenata (posrednika u naseljavanju), razne prevare istih, ali i nemaran odnos tadašnjih vlasti, bolje rečeno podmuklu politiku Austro-Ugarske u naseljavanju oblasti u kojima je stoljećima vladala ratna psihoza uništenja i razaranja.

Lujko Šnedorf pomalo na satirički način ukazuje na kulturološke razlike između Češke, otkud doseljava, i Slavonije gdje traži obećanu zemlju. Naime u kraljevini Češkoj, na selu, već stotinu godina seljaci ne nose narodne nošnje, već svi i u gradu i u selu nose građanska odijela kakva su tada u modi u srednjoj Europi. Česi u građanskim odijelima doseljavaju u Slavoniju i čude se bijeloj odjeći seoskog domicilnog stanovništva misleći da je to donje rublje, ne znajući kako je to njihova dnevna odjeća odnosno bijela narodna nošnja.

Lujko Šnedorf, Marija Šnedorf i posinak Stjepan Kratochvil u kazališnom komadu "Seljaci u gradu", Pakrac, 1924. godine

Iz samog naslova teksta, koji prevodim s češkog jezika (izvorno je napisan na češkom jeziku), vidljivo je kako je njihovo doseljavanje bilo u Slavoniju – Kraljevinu Slavoniju, jer tako se tada službeno zvalo područje u kojemu se događa doseljavanje čeških i moravskih doseljenika. To je područje Daruvara i okolnih sela, Pakraca i sela oko njega, područje Požege i Grubišnog Polja, dakako i ostalih dijelova tadašnje Slavonije.

Današnjem čitatelju možda će biti pomalo čudan tijek samog putovanja, ali valja znati da su to početci gradnje željezničkih pruga kojih na ovim slavonskim područjima još nema. U vrijeme naseljavanja većine čeških doseljenika nije još sagrađena pruga Virovitica – Daruvar – Pakrac – Banova Jaruga. Pruga Barč – Daruvar – Pakrac puštena je u promet 18. 8. 1885. godine i njome se doseljava treći (manji) val čeških doseljenika.

Zasigurno da je vrlo zanimljiv autorov prikaz odnosa starosjedilaca i doseljenika, koji nije bio baš idiličan, ali i zaključci o samoj organizaciji države i vlasti u koju dolaze doseljenici. Iako se radi o istoj carevini, u njoj ne vladaju isti zakoni niti se jednako provode.

Lujko Šnedorf izravno nigdje ne navodi razloge jadnoga stanja područja kroz koje prolaze u svom tugaljivom putovanju.

Rečenica „Prolaze slavonskim selima, gdje su na njih tužno gledale razbijene drvene kućice, čađave i prljave“, jasno ocrtava tužno stanje slavonskog krajolika, malih razbacanih sela jer on samo

prikazuje slike na koje nailaze na putovanju do Pakraca.

Radi pojašnjenja čitateljima navest ću kratke povijesne činjenice koje su pridonijele takvom stanju ovih područja od Virovitice do Pakraca. To je vrijeme polovice devetnaestog stoljeća u kojemu se još osjećaju tragični utjecaji raznih ratova s Turcima te utjecaji bitaka koje su se vodile za oslobađanje ovih krajeva od Turaka. Valja uzeti u obzir i tek završeni sedmotjedni rat između Austrije i Pruske

Vjenčanje Vjekoslave Puhmajer i Stjepana Kratočila, svibanj 1946. g.
Stoje Lujko Šnedorf, Anka Puhmajer, Marija Šnedorf i Stjepan Puhmajer

(1866. g.) koji se vodio i na teritoriju Češke, a čija se glavna bitka održala kod mjesta Sadová (Hradec Králové) 3. 7. 1866. godine. U tom vrlo značajnom ratu za Češku, ali i Hrvatsku, sudjelovali su i mnogi doseljenici iz Češke te nekoliko regimenti iz Vojne krajine i Slavonije u sastavu austrijske vojske.

Zasigurno kako je i okupacija Bosne i Hercegovine 1878. godine austrijsko-mađarskim vojnim jedinicama ostavila podosta nesreće i problema i na hrvatskim, odnosno slavonskim područjima. U sastavu navedene vojske sudjelovalo je nekoliko pukovnija iz Češke i Moravske ali i pukovnije iz Hrvatske i Slavonije. Dobar dio tih vojnih jedinica prešao je i ovim našim krajevima i sigurno nije donio ništa dobrog. Nažalost, mnogo Čeha i Hrvata poginulo je i ranjeno u bitkama kod Doboja, Maglaja, Jajca, Sarajeva te na hercegovačkom kamenjaru.

Obitelj Šnedorf, o kojoj je ovdje riječ, uz podosta peripetija trajnije se naselila u Pakračkim vinogradima, na jugozapadnoj strani vinograda prema Gavrinici.

Mlin u kojemu je otac mlinar radio nalazio se na rijeci Pakri u Kusionjama. To je bilo područje na kojem je djelovala razbojnička skupina Maksima Bojanića pa ju kao takvu spominje i Lujko Šnedorf, dakako prema pričanju svoga oca mlinara u mlinu u Kusionjama.

Valja objasniti kako se u rečenici „To nisu bili ljudi koji su došli radi meljave, već naoružana banda slavonskog razbojnika gospodina Bojanića.“, ne spominje ime slavonskog hajduka Maksima Bojanića, već samo prezime. U priči se najvjerojatnije radi o nekakvoj oružanoj bandi koja je djelovala u to vrijeme na pakračkom području.

Naime, hajduk Maksim Bojanić svojim pljačkaškim djelovanjem obilježio je vrijeme od 1850. do 1862. godine na ovom području kada je ubijen u selu Milivojevci kraj Soboštine. Razlika u vremenu kada je poginuo Maksim Bojanić i vremena kada je mlinar Šnedorf radio u mlinu u Kusionjama je dvadeset pet godina.

Međutim u narodu su ostale priče o pljačkaškim pohodima Maksima Bojanića, pa je vjerojatno da je svaka takva nadolazeća pljačkaška skupina „počašćena“ njegovim imenom.

Radnja Lujka Šnedorfa

Radnja Lujka Šnedorfa

Vrlo je zanimljivo spominjanje sela Khuenovo Selo (Ploštine), Kapetanovo Polje i Filipovac u kontekstu mlinarske meljave odnosno spominjanje seljana tih sela kao korisnika mlinarskih usluga u mlinu na rijeci Pakri u Kusionjama. Naime L. Šnedorf ne spominje ih radi korištenja mlinarskih usluga, već stoga što ta sela upravo nastaju u vrijeme kada se u Pakrac doseljava obitelj Šnedorf. Doseljednici u ta sela prolaze jednako kao i obitelj Šnedorf. Diješe istu sudbinu. Budu prevareni od vlasti, a posebno od raznih agenata koji posreduju. Suosjeća s njima iako je u ta tri sela doselilo tek pedesetak Čeha. Naime to su novostvorena sela na pakračkom području koje tadašnje vlasti stvaraju naseljavanjem Talijana, Nijemca, Mađara i Čeha, a sela nastaju između 1880. i 1890. godine. Prvi službeni popis stanovništva nalazimo 1880. godine za Filipovac, a za Khuenovo Selo i Kapetanovo Polje 1890. godine.

Ponešto drugačija situacija je s Prekopakrom. Za vrijeme dolaska obitelji Šnedorf selo Prekopakra postoji već sto pedeset godina i go-

dine 1890. ima 746 stanovnika, od kojih su oko polovica doseljenici iz Češke. Iako su to pretežno obrtnici raznih zanimanja ima podosta poljoprivrednika koji su proizvođači pšenice. Upravo oni su najčešći posjetitelji mlina kod mlinara Šnedorfa, dakako jer im je najbliži, a i njihov zemljak tamo melje.

O autoru teksta *U Slavoniju*

Ludvik Lujko Šnedorf, autor priče *U Slavoniju*, bio je vrlo zanimljiv čovjek. „Osebniji i originalni Pakračanin Lujko Šnedorf bio je ekstrovertirana osoba, sav okrenut svijetu i životu oko sebe. Imao je izrazite organizacijske sposobnosti“. Tako je o Lujku Šnedorfu napisao pakrački povjesničar Rudolf Čišper za moju knjigu *Česi u Pakracu, Prekopakri i Lipiku*. Bio je potpuno u pravu.

Rođen je 13. 8. 1882. godine u mjestu Strakonice (Andreasberg mlinu) u južnoj Češkoj, a umro 15. 7. 1959. u Pakracu.

Već tamo od svoje ženidbe 1906. godine za Mariju Mentlik iz Pakraca nalazimo ga vrlo aktivnog u mnogim pakračkim društvima i udrugama. Jedan je od osnivača Socijal-demokratske stranke, ogranka u Pakracu, idejni osnivač Češke besede u Prakopakri i Pakracu, član u planinarskim društvima, Nogometnom klubu *Hajduk* Pakrac, sokolskom društvu, pjevačkom zboru, obrtničkim udrugama te raznim pripomoćnim društvima.

Svirao je nekoliko instrumenata (najčešće harmoniku), najprije sam, a zatim sa suprugom Marijom i posinkom Stjepanom Kratochvilom, glumio u kazališnim predstavama Češke besede Prekopakra.

Duži niz godina organizirao je pokladne povorke i manifestacije paljenja princa karnevala u Pakracu.

Tijekom Prvog svjetskog rata Lujko Šnedorf sudjeluje u topničkim jedinicama austro-ugarske vojske kao patrolführer. U ratu biva ranjen 1917. godine. Poslije rata, na osobnu inicijativu i vlastitim troškovima, podiže spomenik poginulim suborcima s pakračkog područja na rimokatoličkom groblju u Pakracu. To je jedan od rijetkih takvih spomenika u Hrvatskoj.

Sagrađen je kao betonska kocka zaobljenih bridova, veličine stranica oko 1,5 m na kojoj stoji uzdignuta topovska granata promjera 42 cm. Na tri stranice kocke, na emajliranim pločama ispisana su imena svih poginulih s pakračkog područja bez obzira na nacionalnost i vjeru. Na četvrtoj strani nalazili su se ugravirani simboli smrti i biblijske izreke o prolaznosti života. Tih tekstova i simbola danas više nema. Ispod jedne od ploča s imenima poginulih stajalo je: *Spomenik podiže patrolführer Lujko Šnedorf*.

Lujko Šnedorf bio je inicijator, urednik i autor većine satiričkih članaka u satiričkom časopisu *Pakrački dekret* koji je sam izdao 1930. godine.

Radnja Lujka Šnedorfa

Dugi niz godina bio je suradnik novina koje su izlazile u Jugoslaviji na češkom jeziku. Za njih je pisao tekstove iz života Čeha u Slavoniji, razne priče i pjesme, a u svakom izdanju tih novina ili kalendara objavljivane su njegove reklamne poruke koje je sam pisao.

Lujko Šnedorf po struci je bio urar, zlatar i optičar. Posjedovao je kuću u centru Pakraca u kojoj je uredio zlatarsku i optičarsku radnju te prodajni prostor. Građevina je imala secesijski originalni izgled. Iznad povišice ili nadzida stajao je natpis: **Lujko Šnedorf, urar i zlatar**, te natpisi na velikim ulaznim vratima kuće: **Lječilište zlatnine i satova i Klinika srebrnine i naočala**.

Radnja Lujka Šnedorfa

Terenski pregled arheoloških lokaliteta na području Grada Lipika

Tea Lokner

Uvod

Tijekom dugogodišnjeg proučavanja prošlosti i povijesti gradova Lipika i Pakraca i njihove okoli- ce, članovi Povijesnog društva Pakrac – Lipik često su se susretali s manjkom podataka o najstarijim razdobljima tog područja. Ta činjenica previše ne iznenađuje s obzirom da sve do nedavno u blizini nisu provedena nikakva arheološka istraživanja. Prvi ozbiljniji projekt arheološke tematike obavljen je sedamdesetih godina prošloga stoljeća kada je arheologinja Dubravka Sokač Štimac provela teren- ski pregled Lipika i Pakraca i njihove okolice te objavila rezultate u monografiji *Pakrac 1945 – 1975*¹. Ondje spominje lokalitete poput Grahovišta u Brekinskoj gdje je 1872. godine pronađena ostava s 50 vučedolskih bojnih sjekira, Donju Subocku gdje je pronađeno nekoliko vjerojatno prapovijesnih tumula te selo Brezine u kojem se na površini njiva često pronalaze razni građevinski materijali i artefakti koji pripadaju prapovijesnom i rimskom razdoblju. Arheološke aktivnosti tada prestaju sve do 2009. godine kada Institut za arheologiju provodi dva terenska pregleda koji uključuju okolicu Lipika (jedan za potrebe izgradnje Magistralnog plinovoda Kutina – Dobrovac², a drugi za projekt izrade studije o izgradnji ceste Daruvar – Lipik³). Prilikom tih dvaju pregleda lociran je veliki broj dotada nepoznatih lokaliteta. Ti terenski pregledi poslužili su kao početna točka za zaštitno istraži- vanje trase Magistralnog plinovoda Kutina – Dobrovac koje je tijekom 2012. i 2013. godine provela tvrtka Geoarheo d.o.o. iz Zagreba. Istraživanje je dalo izuzetno vrijedne rezultate s posebnim nagla- skom na lokalitete Dobrovac – Ku- čište I⁴ i Kukunjevac – Brod⁵ koji se ističu količinom i kvalitetom nalaza.

Nakon tih istraživanja opet do- lazi do stagnacije sve do 2016. go- dine kada studenti arheologije Fi- lozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu pod vodstvom dr.sc. Rajne Šošić Klindžić u suradnji s Muze- jom grada Pakraca provode teren- ski pregled pakračko-lipičkog kraja prilikom čega potvrđuju smještaj određenih lokaliteta, ali i otkrivaju još nekoliko dotada nepoznatih⁶.

Lokalitet Dobrovac – Dabrovica pod nasadom (foto: S. Benković)

¹ Sokač Štimac, D. 1978. str. 27. – 40.

² Dizdar, M. 2010. str. 112. – 117.

³ Dizdar, M. Ložnjak-Dizdar, D. 2010. str. 103. – 108.

⁴ Nodilo, H. 2014.

⁵ Ivanković, A. 2013.

⁶ Šprem, Maršić, Šošić Klindžić 2017. str. 127. – 134.

Članovi Povijesnog društva Parkrac – Lipik odlučili su prijaviti projekt *Terenski pregled arheoloških lokaliteta na području Grada Lipika* na Javni poziv za sufinanciranje projekata iz područja kulture za 2018. godinu koji je objavio Grad Lipik. Projekt je odobren i financiran u iznosu od 3.000,00 kn.

Metodologija i rezultati

Terenski pregled ili rekognosciranje neinvazivna je metoda istraživanja arheoloških lokaliteta tijekom koje se na potencijalnim arheološkim lokalitetima prikupljaju površinski nalazi uz bilježenje njihovog smještaja u prostoru. Istraživanje je provedeno u studenom 2018. godine. Prilikom obilaska lokaliteta **Dobrovac – Dabrovica** uočeno je da je čitava planirana površina pod nasadom ili da nije ni preorana, stoga smo odlučili obaviti pregled na dvjema obližnjim njivama koje jesu izorane, a koje pripadaju lokalitetu **Dobrovac – Kućište I**. Radi se o već gotovo krajnjem dijelu platoa na kojemu se nalazi lokalitet Dobrovac – Kućište I. i koji nije obuhvaćen dosadašnjim terenskim pregledima pa je bilo zanimljivo vidjeti rasprostranjenost i količinu artefakata.

Dobrovac – Kućište I - pozicija 1 (foto: S. Benković)

Karta 1. Lokaliziteti Dobrovac – Kućište I i Dobrovac – Dabrovica (Dobrovac – Kućište I – plava boja; pozicija 1 – žuta boja; pozicija 2 – crvena boja; Dobrovac – Dabrovica – narančasta boja) (Izvor: <https://geoportal.dgu.hr/>, nadopuna: T. Lokner)

Na poziciji 1 (označeno žutom bojom na Karti 1) odnosno na njivi koja se nalazi na jugozapadnom dijelu lokaliteta Dobrovac – Kućište I., pronađena su 43 artefakata: 15 ulomaka keramike te 28 ulomaka kamenih izrađevina.

Na poziciji 2, odnosno na njivi zapadno od pozicije 1 (označeno crvenom bojom na Karti 1.), pronađeno je ukupno 18 artefakata: 5 ulomaka keramike i 13 ulomaka kamenih izrađevina.

Slika 3. Kamene izrađevine s lokaliteta Dobrovac – Kućište I. (pozicija 1) (foto: T. Lokner)

Slika 4. Ulomci keramike s lokaliteta Dobrovac – Kućište I. (pozicija 1) (foto: T. Lokner)

Slika 5. Kamene izrađevine s lokaliteta Dobrovac – Kućište I (pozicija 2) (foto: T. Lokner)

Slika 6. Ulomci keramike s lokaliteta Dobrovac – Kućište I (pozicija 2) (foto: T. Lokner)

Prema sakupljenim artefaktima s lokaliteta Dobrovac – Kućište I. može se sa sigurnošću reći kako je lokalitet bio dosta gusto naseljen tijekom razdoblja prapovijesti. Međutim, osjeti se opadanje brojnosti artefakata kako se ide prema zapadu, što ne iznenađuje s obzirom da se radi o gotovo krajnjem rubu samog lokaliteta. Potvrđena su i prijašnja saznanja – na lokalitetu su tijekom neolitika prebivali nositelji korenovske kulture čiju keramiku odlikuju pravocrtni i zakrivljeni urezani motivi. Osim prapovijesne keramike i kamenih alatki pronađeni su i ulomci srednjovjekovne keramike što daje naslutiti da se na tom lokalitetu život odvijao i tijekom srednjeg vijeka.

Sljedeći lokalitet koji smo obišli bio je **Kukunjevac – Crnaje**. Do tog lokaliteta došli smo slijedeći željezničku prugu, međutim područje koje smo planirali obići nije izorano, već je pod nasadom pa nismo bili u mogućnosti obaviti detaljniji terenski pregled. Prema rezultatima zaštitnog arheološkog istraživanja trase Magistralnog plinovoda Kutina – Dobrovac na ovom lokalitetu nalazi se manje naselje eneolitičke lasinjske kulture. Jugozapadno od tog lokaliteta nalazi se srednjovjekovno gradište koje je vidljivo i na satelitskim kartama. Gradište je okruženo jarkom ispunjenim vodom pa nije dostupno. Svakako bi ga trebalo detaljnije istražiti tijekom sušnijih razdoblja.

Isti dan obišli smo i lokalitet **Brezine – Greda** koji je pod nasadom, kao i obližnji rimski lokalitet koji se nalazi uz željezničku postaju Brezine – Bujavica. Već duže vrijeme na tom mjestu se tijekom

aranja na površini pojavljuju rimske opeke velikih dimenzija koje daju naslutiti kako se ondje nalazi nekakav rimski lokalitet. Budući da se lokalitet redovito izorava, potrebno ga je što prije arheološki istražiti kako bi se spriječila daljnja devastacija nalazišta.

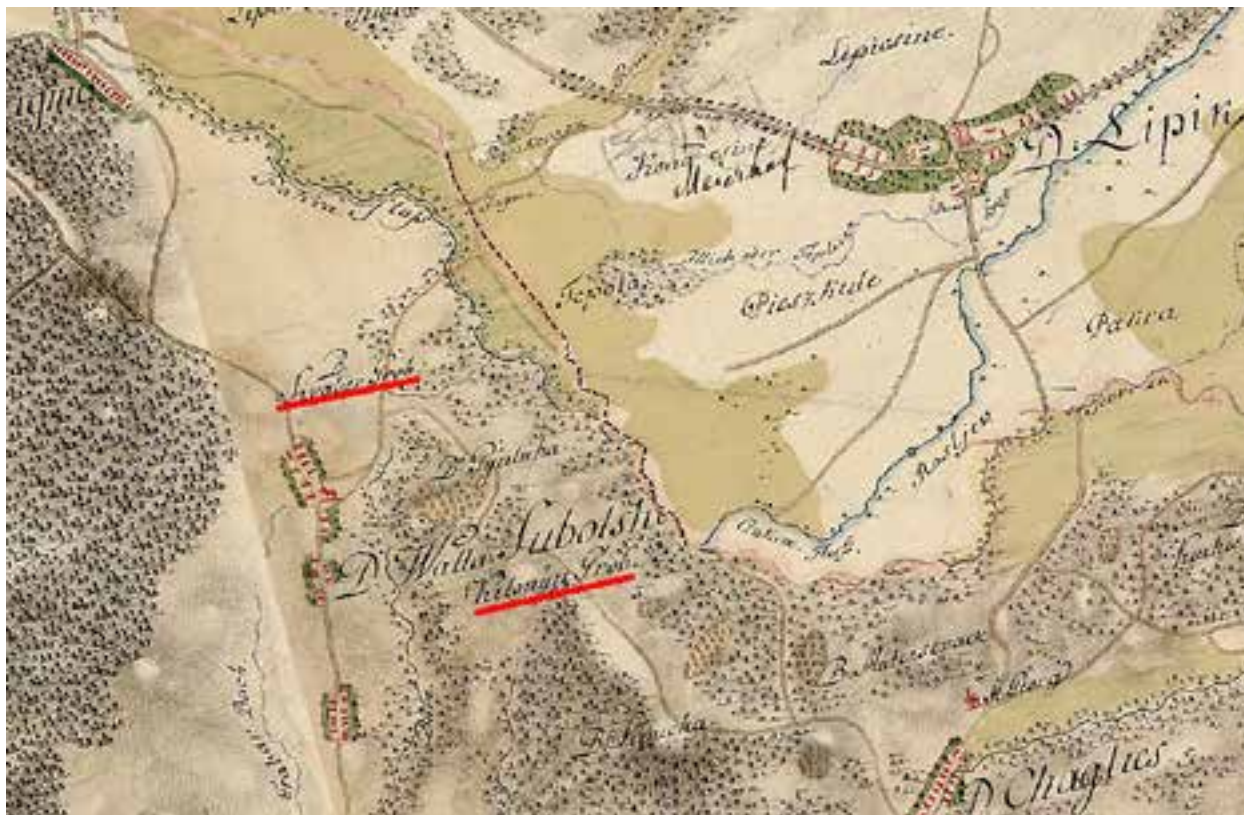
Karta 2. Lokalitet Kukunjevac – Crnaje (označeno crvenom bojom) i srednjovjekovno gradište (označeno žutom bojom) (Izvor: <https://geoportal.dgu.hr/>, nadopuna: T. Lokner)

Karta 3. Brezine – Greda (označeno žutom bojom) i rimsko nalazište (označeno crvenom bojom) (Izvor: <https://geoportal.dgu.hr/>)

U **Subockoj** se, prema starim kartama, nalaze toponimi Sivaliev grob i Kitonyn grob što bi moglo označavati neka stara groblja, arheološki važna. Arheologinja Dubravka Sokač Štimac koja je 1970.-ih provela terenski pregled, navodi kako se u Donjoj Subockoj nalaze prapovijesni tumuli, odnosno grobni humci, na mjestu koje lokalno stanovništvo zove Naspas ili Zemunica⁷. Položaj lokaliteta nije detaljnije naveden tako da je prioritet njegov pronalazak, a zatim i arheološko istraživanje. Područje je donedavno bilo minirano i zbog toga nije održavano pa je bilo kakav pregled bilo nemoguće izvršiti. Tijekom razminiranja područje je donekle očišćeno, ali samo nekoliko mjeseći poslije vidljivost je opet smanjena. Položaj lokaliteta je strateški iznimno povoljan budući da nadgleda dolinu rijeke Pakre.

⁷ Sokač Štimac, D. 1978. str. 34.

Karta 4. Položaj toponima Sivaliev grob i Kitonyn grob u Subockoj (označeno crvenom bojom) (Izvor: <https://mapire.eu/en/map/europe-18centuryfirstsurvey/?layers>)

Zaključak

Područje grada Lipika bogato je arheološkim nalazištima iz različitih razdoblja povijesti, a ovaj terenski pregled obuhvatio je samo manji broj lokaliteta. Svakako je potrebno provesti obuhvatniji i dugoročniji terenski pregled koji će pružiti detaljniju sliku stvarnoga stanja. Iznimno potencijalnih arheoloških lokaliteta svakako ima, i u znanstvenom i u turističkom smislu. Potrebno ih je što prije locirati i krenuti s aktivnim arheološkim istraživanjem kako bismo još bolje upoznali ovu, zasada, slabo poznatu stranu prošlosti lipičkoga kraja.

Prilikom lociranja arheoloških lokaliteta od velike pomoći su informacije koje nam ustupi lokalno stanovništvo nekog prostora, stoga ovim putem molim sve koji pronađu ostatke keramike ili kamenja ili bilo kakve neobične predmete, neka se jave u Muzej grada Pakraca ili nekome od članova Povijesnog društva Pakrac – Lipik kako bismo pravovremeno mogli zaštititi i pokretne i one nepokretne nalaze.

Literatura

- Dizdar, Marko. 2010. Terenski pregled trase Magistralnog plinovoda Kutina – Dobrovac. *Ann. Inst. archaeol. VI/2010.*, str. 112. – 117.
- Dizdar, Marko; Ložnjak-Dizdar, Daria. 2010. Terenski pregled trase ceste Daruvar – Lipik. *Ann. Inst. archaeol. VI/2010.*, str. 103. – 108.
- Ivanković, Anita. 2013. *AB 25 Kukunjevaca – Brod. Izvješće o zaštitnom arheološkom istraživanju na trasi Magistralnog plinovoda Kutina – Dobrovac.* Zagreb.

- Nodilo, Helena. 2014. *Zaštitno arheološko istraživanje na lokalitetu Dobrovac – Kućište I. na trasi Magistralnog plinovoda Kutina – Dobrovac*. Zagreb.
- Sokač Štimac, Dubravka. 1978. Najstarija prošlost Pakraca i okolice. *Pakrac 1945-1975*. str. 27. – 40.
- Šprem, Katarina; Maršić, Matko; Šošić Klindžić, Rajna. 2017. Rezultati studentskog projekta Sustavno rekognosciranje pakračko-lipičkog kraja. *Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik*, br. 10, str. 127. – 134.

Društveni život na pakračkoj pilani od 1936. do 1965. godine

Duško Kliček

Pilana

Na sjevernom dijelu Pakraca počela je s radom 1892. godine tvornica za preradu drveta *Slaveks* ili pilana, kako su ju Pakračani i svi zaposlenici iz okolnih mjesta pa i šire, popularno nazivali. S početkom rada tvornice počela je i izgradnja radničkog naselja godinama zvanog *Kolona*, koje je činio red od osam kuća s osam stanova (četiri do puta i četiri do dvorišta), a svakom su stanu pripadali: kuhinja, soba, *veranda*, zajednički bunar te vanjski drveni WC, pušnica, drvarnica, svinjac i vrt.

Narednih pedesetak godina radničko naselje je prošireno dogradnjom novih kuća, a uz objekte za stanovanje radnika i činovnika postupno su izgrađivani objekti društvenog standarda.

Društveno organiziranje do Drugog svjetskog rata

Prvo društveno organiziranje počelo je još 1936. godine osnivanjem Radničkog omladinskog športskog kluba (ROŠK) *Sloga*. Klub je osim nogometne imao i dramsku, glazbenu, planinarsku i biciklističku sekciju.

Prvi upravni odbor činili su Bonifacije Preč, Milan Vujatović, Slavko Prajka, Franjo Kliček, Ivan Kutilek, Ivan Štajminger, Božidar Francisković te Kazimir Maglajić i Antun Balaš (tajnici). Pročelnici za nogomet bili su Ivan Štajminger i Franjo Kliček, dramske sekcije Božidar Gal i Ivan Kutilek, glazbene sekcije Stjepan Kratofil i Marijan Štajminger te za planinarstvo i biciklizam Marko Končar i Franjo Kliček.

Članovi dramske sekcije bili su Dubravka i Božidar Gal, Stjepan Kratofil, Hinko Hofman, Marko Končar, Franjo Kliček, Antun i Stanko Pavlović, Vilma Glazer, Mariška Markus, Jovanka i Danica Nikolić, Nina Podobnik i Marica Peći.

Tridesetih godina bijahu popularne čajanke uz ples koje su se održavale subotom poslije podne ili nedjeljom prije podne u radničkom domu na pilani, na kojima bi glumačka sekcija

ROŠK *Sloga*. Prvi slijeva čuču Franjo Kliček, treći čuču Marko Končar, a četvrti Savo Šakić

Biciklistička sekcija. Franjo Kliček u sredini.

izvodila i kratke igrokaze – skečeve. Dva su igrokaza ruskih autora bila zabranjena: *Rudari i Volga* – *Volga* jer su imali, za tadašnju vlast, nepoželjnu revolucionarnu komponentu.¹

Početak Drugog svjetskog rata klub i sve sekcije prestali su s radom.

Društveni život u Koloni nakon Drugog svjetskog rata

Nakon Drugog svjetskog rata obnovljena je tvornica koja je izgorjela za rata. Godine 1954. dolazi do formiranja samostalnog poduzeća *Papuk- drvna industrija Pakrac*. Pod okriljem *Papuka* i sindikata dolazi do snažnijeg razvoja društvenog života. Izgrađeni su ambulanta, trgovina, radnički dom koji je, uz veliku dvoranu s pozornicom, imao knjižnicu, čitaonicu te šah i TV-salu. Godine 1954. otvoren je i dječji vrtić s dječjim igralištem za potrebe djece radnika pilane. Igralište je imalo bazen koji su članovi DVD-a Pakrac punili vodom, pješčanik, ljuľačku, vrtuljak i klackalicu.

Radnički dom na pilani (desno), dječji vrtić (bijela zgrada lijevo od doma), trgovina Budućnost (prva kuća slijeva).

Radnički dom (desno) i trgovina (lijevo)

Kako bi u daljnjoj nadogradnji društvenog života radnicima i stanovnicima toga kraja osigurali što kvalitetniji život ali i omogućili da se bave kulturom i sportom, osnovani su, pod okriljem sindikata i tadašnjih sportskih radnika Ivana Barića, Pere Plavšića, Božidara Viteza, Ivana Sokača, Franje Kličeka i dr., kuglački i nogometni klub, streljačka i odbojkaška sekcija, Društvo *Naša djeca* te kulturno-umjetničko društvo s dramskom, folklornom, glazbenom i recitatorskom sekcijom te pjevačkim zborom.

Pjevački zbor pilane. Voditelj Ivan Sokač prima nagradu. Stoje slijeva: Ivo Kličić, nepoznata, Mira Hruševar, Ivanka Kuruc, Ankica Kiš, nepoznata, Emica Kunce, Antun Kiš, nepoznata, Stjepan Horvat, nepoznata.

Folklorna sekcija. Stoje slijeva: Stjepan Horvat, Ivan Barić, Petar Petrov, nepoznati, nepoznati. Sjede slijeva: Irena Kutilek (Kristić), - Čar, Ivan Sokač, nepoznata, Emica Kunce.

¹ Osobne bilješke Franje Kličeka.

Folklorna sekcija. Stoje slijeva: Milorad Stanić, Ivo Rupena, Stevo Grujić, Čar, Miroslav Buchenauer, nepoznati, Momčilo Karapandža. Čuči druga slijeva Marija Ribić (udana Pop, Vdović).

U Koloni je u višestambenim prizemnim objektima stanovalo oko 100 obitelji što je značilo, uz dvostruko više naseljenih obitelji u kućama u naseljima uz Kolonu (Krndija, Kusonje, *Požeška cesta*), da su stvoreni uvjeti za aktivno bavljenje nekom od ponuđenih aktivnosti za oko 1 500 stanovnika, među kojima i više od stotinu djece.

Budući da osim sjećanja suvremenika (Franjo Kliček, Ferda Gross) nema izvornih podataka o dvjema jednostaznim kuglanama na ulazu i na kraju Kolone izgrađenima nakon Prvog svjetskog rata, prva drvena kuglana izgrađena je 1951. godine, a već 1960. godine, uz pomoć Drvno-industrijskog kombinata *Papuk*, izgrađena je nova dvostazna kuglana na pilani.

I naselje Kolona s vremenom je mijenjalo svoj izgled. Na ulazu, s desne strane, izgrađena je takozvana *bečarska kuća*, namijenjena samcima. Zgrada je u potkrovlju imala krevete, a u donjem dijelu stanovale su pilanske obitelji Tomaš, Jajčević i Kovačić. Nasuprot njoj nalazila se ambulanta onamo preseljena iz zgrade na tovarištu celuloze, odmah ispod proizvodnog kompleksa pilane, u kojoj je prva liječnica bila dr. Ruža Tudorić, a nakon nje dr. Zvonimir Ostović. Iza ambulante nalazila se tzv. velika kuća izgrađena još krajem 19. stoljeća za potrebe činovnika *Slaveksa*. Kasnije su u nju smještene obitelji radnika, a u podrumskom dijelu je sredinom pedesetih godina bila mesnica.

Kolona. Bečarska kuća (prva zdesna), ambulanta (prva slijeva), velika kuća (druga slijeva), u nastavku stambene zgrade s osam stanova.

Glazbeni sastav pilane. Slijeva: Branko Schenke, Beba Rupena, Đuka Jegeš, Vinko Jirasek i Dušan Drakulić.

Glazbeni sastav. Slijeva: Živko Pandžić, Ivo Kunce, Ruda Hruševar, Josip Friš i Hinko Kulhavi.

glazbeni sastav. Slijeva: Živko Pandžić, Ivo Kunce, Ruda Hruševar, Josip Friš i Hinko Kulhavi.

Početkom šezdesetih godina *Papuk* je počeo izgrađivati višestambene objekte u Pakracu, u Ulici Matice hrvatske, na Lozincu – Ulica Alojzija Stepinca, Ulici Petra Preradovića i dr. pa se

najveći broj pilanskih radnika narednih desetak godina preselio u Pakrac čime je postupno prestajao s radom niz sekcija kulturno-umjetničkog društva.

Dramska sekcija

Nakon Drugog svjetskog rata osnovana je na pilani dramska sekcija koju je vodio Franjo Kliček. Glumci su uglavnom bili radnici pilane te stanovnici Kolone i okolnih naselja. Kliček, inače pilanski radnik s osnovnom četverogodišnjom i šegrtskom školom, uspostavio je vezu s Kazalištem *Komedija* u Zagrebu gdje se povremeno educirao i donosio tekstove predstava prigodne pilanskom amaterskom kazališnom društvu.

Kazalište odraslih davalo je tako *Kralja Betajнове*, *Devet gomolja*, *Revizora*, *Mrtvi ne plaćaju porez*, *Ključko* i *Zajednički stan*, a dječje kazalište *Heidi* i *Mudriji od mudroga*.

Kazališna predstava Heidi. Slijeva: Beba Antunović (dj. Nezić), Marija - Seka Kunce. Režija Franjo Kliček.

Stoje, gornji red slijeva: Josip Jozo Jirasek, Olgica Marinić, Slavko Gurdon, Ankica Janković, Reza Dasović, Franjo Happ, Julkica Mak, Ivan Iceko Kulhavi. Sjede, slijeva: Milan Jakšić, Sofija Koch, Duško Kliček, Franjo Kliček, ?, Nada Novinc i Jozo Gašpar.

Stoje, slijeva: Franjo Kliček, Vinko Jirasek, Julkica Mak, Josip Šoštarić - Šolja, Slavko Gurdon, Irena Schenke, nepoznati, Horvat, čuče: Jozo Gašpar (lijevo) i Stjepan Gombarević.

Stoje, slijeva: Franjo Kliček, Marija Svatek, Ivo Kunce, Ivanka Kuruc, Ivo Jakšić. Sjede: Ankica Kiš (Kuruc) i Vinko Jirasek.

Stoje, slijeva: Slavko Gurdon, Ankica Kiš (Kuruc), Ivo Kunce, Ivanka Kuruc, Ivo Koch. Sjede, slijeva: Vinko Jirasek, Duško Kliček, Franjo Kliček, Marija Svatek, Ivo Jakšić.

Sudionici dječje predstave Heidi. Stoje, slijeva: Tadija Funez, Nada Janže, Antun Biželj, Gordana Kovač, Franjo Kliček, Ivica Kovačić, Beba Nezić, Miroslav Buchenauer. Sjede, slijeva: Josip Jozo Janže, Ankica Kotorac, Duško Kliček i Marija Seka Kunce

Scena iz Kralja Betajnovе. Slijeva: Milan Jakšić, Icko Kulhavi, nepoznata, Slavko Gurdon, Franjo Happ, Olgica Marinić i Franjo Kliček.

Poseban uspjeh postigli su s komedijom *Klupko* Pere Budaka obišavši s njom okolna naselja. U glavnoj ulozi Josine istaknuo se i pokazao sav svoj glumački talent Josip Šoštarić – Šolja iz Prekopakre. S jednim od tri čina kazališne predstave *Zajednički stan* bili su 1956. godine na smotri kazališnih amatera Slavonije u Osijeku gdje su osvojili drugo mjesto.

U kazalištu mladih nositelji glavnih uloga bili su odlični mali glumci: u *Heidi* Ankica Kotorac (udana Rosman), a u *Mudriji od mudroga* Branko Kovačić.

Kulise za pozornicu izrađivali su radnici pilane, a kostime su šivale žene iz *Kolone*. Kazališne predstave bile su odlično posjećene, a nakon priredbe nastavljeno je sa zabavom.

Fotografije kazališne predstave *Klupko*

Scena iz kazališne predstave Klupko. Sjedi Milan Gregurić.

Klupko – na prozoru Josip Sarvaš.

Završna scena Klupka

Klupko – Slijeva: Milan Gregurić,
Irena Šenke i Josip Sarvaš

Školstvo pakračkoga kraja

Stjepan Benković

U većem dijelu prošlosti čovječanstva školovanje, pismenost i obrazovanje bili su privilegij užeg kruga ljudi i pojedinaca. Pisari, činovnici, svećenici, bogati i povlašteni društveni slojevi bili su baštinici pisma. Obvezno školovanje izum je modernog doba. Za hrvatske prilike od presudnog je značaja Mažuranićev školski zakon iz 1874. kada je uvedeno obvezno četverogodišnje školovanje. Zapanjujući je podatak da je u stoljeću donošenja ovog zakona svega 13% stanovnika Hrvatske bilo pismeno.

Kada su se pojavile prve škole u pakračkom kraju, možemo samo nagađati. U srednjem vijeku škole su bile vezane uz institucije Katoličke Crkve. Ivanovci su stoljećima gospodarili Pakracom, jednim od važnijih vjerskih i političkih središta tadašnje Slavonije. Tu su imali monumentalnu tvrđavu, samostan i crkvu. U srednjovjekovnoj Petrovini kod današnjih Sređana postojao je samostan augustinaca, a kod Bijele benediktinski samostan sv. Margarite. Manji benediktinski posjedi postojali su na području današnjeg Donjeg Čaglića i Bujavice. Templari su gospodarili posjedom Čaklovac istočno od Pakraca. Za pretpostaviti je da su u takvim crkvenim središtima postojale škole.

Pakrac

Prvi spomen škole u Pakracu datira iz sredine 17. stoljeća u putopisu turskog putopisca Evlije Čelebije što je ujedno i najstariji opis Pakraca. Slavni putopisac piše da je u gradu postojalo nekoliko džamija, dvije tekije (samostana), šest osnovnih škola, dva konačišta, javno kupatilo i tri srednje škole. U gradu je tada bilo oko 600 kuća.¹

Nakon oslobođenja od Turaka, početkom 18. stoljeća, razvoj školstva u Pakracu vezan je uz pravoslavnu i katoličku crkvenu organizaciju. Iako je pravoslavna crkvena organizacija u nekom obliku (zbog velikog broja pravoslavnih Vlaha doseljenih s Turcima) postojala i u tursko doba, tek je 1705. godine Pakrac postao središte pravoslavne pakračke eparhije (biskupije). S druge strane, nakon oslobođenja od Turaka uslijedila je obnova katoličke crkvene organizacije koja nije postojala u tursko doba. Pakrac postaje središte istoimene katoličke župe koja je obuhvaćala veće područje od današnjeg.

Prve škole nakon oslobođenja od Turaka bile su konfesionalne, osnovane su i djelovale upravo uz vladikin i župni dvor. U većem dijelu 18. i 19. stoljeća paralelno su postojale katoličke i pravoslavne konfesionalne škole koje su često ukidane pa ponovno otvarane po nekoliko puta.

Uz pravoslavnu crkvu vladika Nikifor Stevanović 1722. godine pokrenuo je rad *male pridvorne škole* za obrazovanje svećenstva koja će kasnije prerasti u srednju školu.² Godine 1751. otvorena je srpska konfesionalna osnovna škola.³

Pri katoličkoj crkvi postojala je već 1733. škola koja je imala status pučke škole.⁴ U opisu pakračke župe iz 1733. godine spominje se da je u Pakracu trajno nastanjen učitelj te da živi u kućici koju

¹ Benković, S. 2016. str. 7.

² Ančić, E. 2014. str. 15.

³ Ur. Dragutin, F. 1958. str. 75.

⁴ Ančić, E. 2014. str. 16.

treba obnoviti.⁵ Još zanimljiviji je podatak da je spomenuti učitelj jedan od samo četiriju učitelja u 38 pregledanih slavonskih župa. Osim u Pakracu u to vrijeme škole su još postojale u Osijeku, Požezi i Vinkovcima.⁶

Teško je u kontinuitetu pratiti razvoj školstva u Pakracu zbog nedostatka povijesnih izvora. Tek izolirane vijesti pronađene u literaturi i rijetkim izvorima daju nam fragmentarnu sliku.

Tako Ante Cuvaj piše da je na početku vladanja cara Josipa (1765. – 1790.) u požeškoj županiji postojalo 6 pučkih škola: u Požezi građanska i djevojačka, Pleternici, Kutjevu, Sesvetama i Pakracu gdje je učitelj bio Josip Poszavec.⁷

Prilikom gradnje pakračke župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije (1761. – 1768.) građen je istovremeno i župni dvor. Završen je 1764. godine, a u jednoj od njegovih pripadajućih zgrada bila je u to vrijeme (ili koju godine kasnije) i prva učionica prve pakračke osnovne škole.⁸

Prilikom izgradnje nove škole 1878. godine, u temeljima prethodne škole pronađen je novčić iz 1760. godine⁹ što nas upućuje na zaključak da je upravo to godina izgradnje najstarije rimokatoličke škole.

U kanonskoj vizitaciji župe Pakrac iz 1780. godine, zagrebački kanonik i opat Ivan Josipović piše da u Pakracu postoji normalna škola gdje učitelj podučava djecu. Isti je učitelj ujedno u župnoj crkvi svirao harmonij te je za obje ove službe dobivao plaću od 150 forinti, a povrh toga 50 vozova drva za ogrjev. Kako su žitelji pakrački bili siromašni, obično je školu polazilo dvoje ili troje katoličke djece.¹⁰

Ispitni poziv iz školske 1785./6. godine svjedočanstvo je da je u Pakracu postojala srpska narodna škola.¹¹ Godine 1790. spominje se rimokatolička i srpska narodna škola¹². Školske 1837./38. spominje se seoska pučka škola s 39 učenika,¹³ a 1846. samo da u pakračkom kotaru postoji škola u Pakracu.¹⁴

Škole u pakračkomu kraju

Sve do početka 19. stoljeća Pakrac je bio jedino naselje pakračkog kraja koje je imalo školu. Tek kada su 1816. godine školski propisi *Politische Schulverfassung* (doneseni 1805.) uvedeni i na područje Vojne krajine, započinje nagli razvoj školstva i u drugim naseljima. Naime, u to vrijeme pakrački je kraj kao i cijela Slavonija bio podijeljen na sjeverni – civilni dio (u sastavu pakračkog vlastelinstva i Požeške županije) te južni vojni dio u sastavu slavonske Vojne krajine, točnije gradiške pukovnije. Vojnim vlastima u Beču stalo je do razvoja školstva u Vojnoj krajini prvenstveno zbog obrazovanja nižeg zapovjednog kadra. Nove škole otvaraju se u većim krajiškim središtima, uglavnom zapovjednim mjestima. Tako se otvaraju škole u Kukunjevcu (1820.), Čagliću (1830.), Kričkama (1830.), Rogoljima (1830.), Subockoj (1830.), Bučju (1831.) i Lovskoj (1836.).

⁵ Kliček, D. 2011. str. 164. – 166.

⁶ Kliček, D. 2011., str. 166

⁷ Cuvaj, A. 1910. str. 18. – 19.

⁸ Kliček, D. 2011. str. 166

⁹ Spomenica pučke škole u Pakracu

¹⁰ Horvat, R. 1994. str. 109.

¹¹ Cuvaj, A. 1910. str. 126. Ispitnim pozivom pozivale su se vlasti i roditelji na godišnji ispit u školi.

¹² Cuvaj, A. 1910. str. 138.

¹³ Cuvaj, A. 1908. str. 8. – 9.

¹⁴ str. 116.

U civilnom dijelu, prije donošenja Mažuranićevog zakona, škole su jedino otvorene u Gaju (1857.) te Badljevinu (1869.). Škola u Gaju otvorena je za djecu Gaja, Brekinske, Poljane, Marinog Sela, Kreštelovca i Trojeglave¹⁵, a u Badljevinu za Badljevinu, Sirač, Rimske Sredane, Srpske Sredane, Karanovac i Trojglavu¹⁶.

Razvoj školstva nakon donošenja Školskog zakona 1874.

Za masovniji razvoj školstva u civilnom dijelu Hrvatske odnosno Banskoj Hrvatskoj od presudnog je značaja Mažuranićev Školski zakon iz 1874. godine, kojim je uvedeno obvezno četverogodišnje školovanje te je škola odvojena od crkve. Sjedinjenje Vojne krajine s Bansom Hrvatskom 1883. godine utjecalo je na donošenje novog jedinstvenog školskog zakona 1888. godine koji je značio novi poticaj razvoju školstva.

Nakon donošenja Školskog zakona 1874. niču brojne pučke četverogodišnje škole. Naročito se školstvo dobro razvilo na zapadnom dijelu pakračkog kraja. Zanimljiva je činjenica da su sva naselja koja danas potpadaju pod osnovnu školu u Poljani nekada imala vlastitu školu: Gaj (1857.), Antunovac (1884.), Poljana (1885.), Brekinska (1889.), Marino Selo (1890.), Brezine (1897.), Kukunjevac – gornji (1908.) i Bujavica (1920.).

U istočnom, brdskom dijelu ipak su se otvarale škole za više naselja. Tako su školu u Španovici, koja je sagrađena 1884. godine, pohađala djeca iz okolnih srpskih naselja: Gornje Šumetlice do 1934. kada je u privatnoj kući otvorena škola te Gornjih Grahovljana do 1937. kada je tamo izgrađena i otvorena škola.¹⁷

Osnovnu školu u Donjima Grahovljanima, koja je sagrađena 1908. godine, polazila su djeca iz Donjih, Srednjih i Gornjih Grahovljana te Dereze zbog čega se nastava odvijala u dvije smjene. Kada su pred sam Drugi svjetski rat Gornji Grahovljani i Dereza otvorili vlastite škole, smanjio se broj učenika u ovoj školi.¹⁸

U Lipiku je 1876. otvorena Niža obospolna pučka škola. Do tada su lipička djeca pohađala školu u Pakracu. Nastava je izvođena u privatnoj zgradi sve do 1886. godine kada je sagrađena školska zgrada s trima učionicama i jednim učiteljskim stanom.¹⁹

Godine 1878. Pakrac dobiva novu, javnu školu. U školskoj spomenici zapisano je da je u duhu novog Školskog zakona iz 1874. godine te na temelju javnog mijenja u Pakracu, odlučeno da nova škola *bude vlasništvo svih vjera*. Pakrački pučko-školski odbor je na svojim

Stara lipička škola sagrađena 1886. godine

¹⁵ Cuvaj, A. 1908. str. 411. – 413.

¹⁶ Spomenica obće pučke škole u Badljevinu

¹⁷ Erjavec, T. 1992. str. 69.

¹⁸ Prilozi za monografiju sela Donji Grahovljani, str 17.

¹⁹ Kliček, D. 2005. str. 44.

sjednicama 1876. i 1877. godine prihvatio prijedlog upravitelja pakračkog vlastinstva i školskog odbornika Ljudevita Steina da se razgradi dosadašnja rimokatolička školska kuća neadekvatnih prostorija te da se sagradi nova školska zgrada sa 6 učionica i stanom za učitelja. Početkom 1878. godine rimokatolička crkvena općina prodala je imovnoj općini školsku kuću i zemljište za svotu od 450 for. Ubrzo nakon toga stara je školska zgrada razgrađena. Nacrt i proračun za novu školu izradio je gradski graditelj Slavoljub Rofsner iz Beča.²⁰

S vremenom je i ova nova školska zgrada postala pretijesna. Osim redovite tzv. *svakdanje* škole, nedjeljom i četvrtkom održavala se i *opetovnica*. Od 1888. kada je otvorena, šegrtska škola koristila je ove prostorije uglavnom nedjeljom, utorkom, srijedom i petkom, a od 1918. u njene prostorije uselila se i Viša pučka škola.

Stara pakračka škola sagrađena 1878. g., danas zgrada Crvenog križa

Pakračku školu polazila su djeca iz Pakraca te okolnih sela: Prekopakre, Klise, Japage, Kraguja, Filipovca i Šeovice. Zanimljivo je da su sva ta naselja osim Pakraca potpadala pod upravnu općinu Lipik²¹ (ustrojenu 1890. godine²²). Polazak škole iz naselja lipičke općine bio je često dosta nemaran, naročito zimi, zbog siromaštva djece koja nisu imala tople odjeće ni obuće te udaljenosti i neprohodnosti putova. Zbog neopravdanih izostanka redovito su prijavljivani roditelji općinskom poglavarstvu u Lipiku koje nije gotovo ništa poduzimalo u cilju kažnjavanja istih. Školske godine 1892./3. sela Filipovac i Klisa pripojeni su školi u Lipiku budući da je lipička škola dobila još jednog učitelja.²³

Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada, Odio za bogoštovlje i nastavu, odobrila je 1898. godine da se za mjesta Prekopakru, Šeovicu, Kraguj i Japagu općine Lipik otvori jednorazredna Niža pučka škola u iznajmljenoj kući u Pakracu. Na njoj će se namjestiti jedan učitelj rimokatoličke vjeroispovijesti.²⁴ Kada su 1901. godine ustrojene škole u Prekopakri i Šeovici, ova škola za *vanjska naselja općine Lipik* u Pakracu je zatvorena.²⁵

U Tornju je otvorena Niža pučka škola 1887. godine (do 1913. ovu školu polazila su djeca iz Batinjana i Gornje Obrijež), Donjoj Obriježi 1889., Dobrovcu 1893., Subockoj i Skenderovcima 1895., Jagmi 1912., Batinjanima 1913. (za Batinjane i Gornju Obrijež), Ploštinama 1929., Brusniku 1929. (do tada su djeca polazila školu u Kusionjama), Gornjoj Obriježi 1929., Koritima 1932. (do tada su djeca polazila škole u Lovskoj i Jagmi), Derezi 1933. itd.

Rijetke očuvane školske spomenice svjedoci su velikih napora koje su mještani uložili da bi se u njihovom selu otvorila škola. Izuzetno je teško bilo u to vrijeme sagraditi školu jer su gotovo sve

²⁰ Spomenica pučke škole u Pakracu

²¹ Spomenica pučke škole u Pakracu

²² Kliček, D. 2005. str. 166.

²³ Spomenica pučke škole u Pakracu, Ljetopis 1889./90.

²⁴ Službeni glasnik... 1898. str. 156. 174.

²⁵ Službeni glasnik... 1901. str 136.

troškove izgradnje školske zgrade snosili sami mještani. Prijevoz građevnog materijala i radove osiguravali su također sami mještani. Veliki problem bio je i osigurati učitelja ali i usaditi mještanima svijest o važnosti školovanja i redovitom polasku nastave.

Pred Drugi svjetski rat, 1941. godine, na području tadašnjeg Kotara Pakrac (malo veće područje od današnjih Gradova Pakrac i Lipik) bilo je 39 osnovnih četverogodišnjih škola i jedna niža srednja škola kao neobvezna – Građanska škola u Pakracu. 56% naselja imala su svoje škole dok su učenici iz ostalih pohađali škole u susjednim naseljima.²⁶

Mještani Marinog Sela u izgradnji svoje škole

Novi školski sustav u *drugoj Jugoslaviji*

Nakon Drugog svjetskog rata novim školskim zakonima obvezno školovanje produžuje se na osam godina. Trebat će proći mnogo vremena da bi se zadovoljili infrastrukturni i kadrovski uvjeti novog školskog sustava. Novi osmogodišnji obrazovni sustav stvarao se postupno uvodeći 5., 6., 7. i 8. razred u već postojeće četverogodišnje škole.

Prvotni oblik novog školskog sustava stvoren je 1959. godine kada je otvoreno 11 osnovnih osmogodišnjih škola: Antunovac, Badljevin, Batinjani, Bučje, Donji Čaglić, Gaj, Donji Kukušnjec, Lipik, Novo Selo (Španovica), Pakrac i Ploštine. One postaju matične i centralne škole za okolno područje. U isto vrijeme 27 četverogodišnjih škola gubi status samostalnih i postaju područne škole tih matičnih škola. U sljedećim godinama školski sustav se racionalizira i centralizira tako

Učenici u izgradnji nove škole u Pakracu

da se nakon desetak godina broj osmogodišnjih matičnih škola prepolovio. Ostale su one u Antunovcu, Badljevin, Bučju, Lipiku, Pakracu i Ploštinama.²⁷

15. 12. 1968. godine svečano je otvorena nova (današnja) školska zgrada u Pakracu s 12 učionica, praktikumom za prirodne znanosti, radionicom za tehnički odgoj, kabinetom za zbirke i nastavna sredstva, kabinetom za audiovizualna nastavna sredstva, fotolaboratorijem i prostorijom za slobodne aktivnosti. Unatoč tomu nova škola bila je pre-

²⁶ Pakrac 1941. – 1971. Skupština općine Pakrac, Pakrac 1978.

²⁷ Pakrac 1945. – 1975. Skupština općine Pakrac, Pakrac 1978., str. 228. – 230.

mala za svu djecu tako da se u nju *preselila* samo predmetna nastava dok je razredna i dalje bila u staroj školi.²⁸

Godine 1971. Pakrac dobija još jednu osnovnu školu. Naime, spajanjem škola Ploštine i Badljevine nastala je škola *Bratstvo – jedinstvo* čiji su se viši razredi uselili u staru školu u kojoj su s nižim razredima pakračke škole dijelili prostorije. Ti su učenici putovali u školu u Pakrac autobusom te im je nastava bila dopodne.²⁹

Da bi se stvorili povoljni uvjeti rada, školske 1978./79., nakon provedenog referenduma, spojile su se osnovne škole *Bratstva – jedinstva* i *Pere Prodanovića*. Novonastalu školu pohađali su učenici s teritorija površine oko 221 km², u kojemu su se nalazile 23 mjesne zajednice: Pakrac, Badljevine, Veliki i Mali Banovac, Batinjani, Brusnik, Dereza, Japaga, Klisa, Kraguj, Kusonje, Lipovac, Novi i Stari Majur, Gornja i Donja Obrijež, Kapetanovo Polje, Ploštine, Omanovac, Prekopakra, Strižićevac, Šeovica, i Toranj. Na tom području živjelo je približno 14 000 stanovnika. Novonastala škola brojila je 1451 učenika u 61 odjeljenju. Uz matičnu školu postojale su još područne škole u Badljevine, Batinjanima, Derezi, Klisi, Kusonjama, Novom Majuru, Donjoj Obriježi, Gornjoj Obriježi, Ploštinama, Prekopakri, Šeovici i Tornju.³⁰

Osnovna škola XII. proleterske brigade na Bučju

Otvaranje nove školske zgrade u Pakračkoj Poljani

U duhu toga vremena škole su nazivane imenima koja su veličala narodnooslobodilačku borbu ili socijalizam: OŠ *Vladimir Nazor* Badljevine, OŠ *Ivo Lola Ribar* u Lipiku, OŠ *Grigor Vitez* Pakračka Poljana, OŠ *Pero Prodanović* Pakrac, OŠ *Bratstvo – jedinstvo* Ploština (kasnije Pakrac). OŠ *XII. proleterska brigada* Bučje imala je statut spomen-škole kao i OŠ *Pero Prodanovića* u Bujavici koja je dobila ime po svom bivšem učitelju. Škola u Gornjima Grahovljanima nosila je ime narodnog heroja Pop Jole Zeca.

Nove moderne školske zgrade za osmogodišnje centralne škole grade se u Bučju (1966.), Pakracu (1968.), Poljani (1971.) i Lipiku (1978.).

U sljedećim desetljećima procesi industrijalizacije, urbanizacije i centralizacije, koji su među-

Osnovna škola Ive Lole Ribara uništena u Domovinskom ratu

²⁸ Spomenica osnovne škole Pakrac 1966. – 1990.

²⁹ Spomenica osnovne škole Pakrac 1966. – 1990.

³⁰ Spomenica osnovne škole Pakrac 1966. – 1990.

sobno uzročno-posljedično vezani, urušili su ovakav sustav školstva. Stanovništvo seoskih naselja preseljavalo se u veća gradska naselja i inozemstvo. Sve je manje stanovništva u selima, a time i djece. Broj matičnih osmogodišnjih škola smanjuje se sve do današnjih dana kada na ovom području postoje svega 3 osnovne centralne škole: OŠ braće Radića Pakrac, OŠ Grigora Viteza Poljana i OŠ Lipik s područnim školama u Badljevini, Prekopakri, Donjoj Obriježi i Dobrovcu.

Pakrac – srednjoškolski centar

Pakrac ima i dugu srednjoškolsku tradiciju. Po Evliji Čelebiji u Pakracu je srednja škola postojala još u tursko doba. Budući da je nakon oslobođenja od Turaka Pakrac postao sjedište pravoslavne eparhije, javila se potreba za izobrazbom svećenika. Sofronije Jovanović je 1750-ih godina *malu pridvornu školu* za izobrazbu svećenstva pretvorio u *gramatikalnu*³¹ (što bi odgovaralo srednjoj školi – današnjoj gimnaziji).

Vladika Josif Putnik je 1809. godine *gramatikalnu* školu pretvorio u bogosloviju. Njena zgrada nalazila se uz pravoslavnu crkvu. U njoj je sljedeće godine otvoren učenički dom za smještaj polaznika škole.³²

Najpoznatija pakračka srednja škola bila je učiteljska škola ili preparandija. Krajem 1871. godine, kao nasljednica bogoslovije počela je s radom Srpska učiteljska škola ili preparandija. U početku je to bila dvogodišnja srednja škola s pripremnim razredom za učenike slabijeg predznanja. Tako su u prvom razredu bila tri a u pripremnom razredu četiri učenika. Od njih je samo jedan imao završenu bogosloviju dok su ostali imali završenu osnovnu školu. Nakon tri godine škola postaje trogodišnja. Njena Vježbaonica bila je u mjesnoj Srpskoj osnovnoj školi.³³

Zbog uplitanja učenika i nastavnika u politička zbivanja vezana uz Bosansko-hercegovački ustanka (1875. – 1878.) tadašnja vlast zatvorila je školu. Tek nakon dugih 16 godina, u rujnu 1894., škola ponovno započinje s radom kada postaje četverorazredna.³⁴ Od tada nosi ime Muška (đačka) učiteljska škola.³⁵

Škola je do 1897. godine bila smještena u zgradi bivše bogoslovije, nakon čega se seli u prostorije Trenkova dvorca odnosno bivše županijske bolnice. Ovu zgradu kupila je kasnije pravoslavna crkvena općina.³⁶

Pakračka učiteljska škola

Vlada je 1904. godine odobrila školi pravo javnosti, ali s naredbom da svjedodžbe s ispita zrelosti ne vrijede bez potpisa vladinog ispitnog povjerenika. Godine 1909. školi je oduzeto pravo javnosti, ali samo nakratko jer joj je već sljedeće godine vraćeno. Od tada je ona mješovita – za oba spola i

³¹ Ančić, E. 2014. str. 15.

³² Ančić, E. 2014. str. 16.

³³ Ančić, E. 2014. str. 21.

³⁴ Ančić, E. 2014. str. 18., 20.

³⁵ Pakrac 1945. – 1975. 1978. str. 247.

³⁶ Ančić, E. 2014. str. 21.

djecu svih vjeroispovijesti. 1930. godine postaje petogodišnja.³⁷

Učiteljska škola u Pakracu prestala je s radom 31. kolovoza 1965. godine nakon donošenja odluke o ukidanju učiteljskih škola u Hrvatskoj i osnivanju pedagoških akademija. Škola je iškolovala 1883 učitelja.³⁸

Šegrtska škola u Pakracu otvorena je 1. svibnja 1888. na temelju statuta za šegrtske škole Visoke vlade iz 1886. godine. Šegrti su obučavani u prostorijama Niže pučke škole, nedjeljom od 3 do 7 te utorkom i petkom od 5 do 7 sati. Materijal za pisanje i risanje kao i učevne knjige šegrtima je besplatno dala trgovišna općina.³⁹ Osnovni podatci o šegrtskoj školi upisani su u školsku spomenicu Niže pučke škole. Tako iz nje saznajemo da su šegrte obučavala dva učitelja i tri vjeroučitelja (katolički, pravoslavni i židovski) te da su učenici višeg odjela uvršteni u dvije obrazovne skupine: industrijsko-trgovačku i građevnu.⁴⁰ U prvoj godini školovanja najviše učenika je učilo za postolara (9), te kovača i opančara (7), dok je prema nepotpunom pregledu zanimanja u razdoblju od 1888. do 1919. godine, najveći broj učenika polazio školu za trgovca, postolara i kovača, a najmanji broj za urara, mlinara, klobučara, mašinstu, rešetara i užara.⁴¹ Nakon Drugog svjetskog rata nasljednica Šegrtske škole postaje Škola učenika u privredi (ŠUP).

Naredbom Kraljevske zemaljske vlade za bogoštovlje i nastavu u Zagrebu od 16. 8. 1918. godine, otvorena je u Pakracu *Viša pučka škola realnog smjera*. Dijelila je prostorije s osnovnom školom što je umnogome otežavalo nastavu. Zbog toga je školska zgrada adaptirana i nadograđena 1927. godine. Škola je često mijenjala ime: *Državna građanska škola* (1926.), *Mješovita građanska škola Pakrac* (1939.), *Državna mješovita građanska škola* (1941.) i *Državna mješovita opća niža srednja škola Pakrac* (1944.). Naredbom Prosvjetnog odjela Oblasnog NO 14. rujna 1944. pretvorena je u *Nižu gimnaziju*. 1947. godine *Niža gimnazija* spojila se s četverorazrednom osnovnom školom u *Sedmogodišnju školu Pakrac*. Školske godine 1953./54. postaje *Narodna osmogodišnja škola Pakrac* što je preteča današnje osnovne škole u Pakracu. Škola 1961. godine dobiva naziv Osnovna škola *Pero Prodanović* pod čijim imenom postoji sve do Domovinskog rata.⁴²

Kada su republički organi školske godine 1953./54. donijeli odluku da se više ne vrši upis u Učiteljsku školu, građani Pakraca pokrenuli su inicijativu da se osnuje *gimnazija*. Kako je ovaj prijedlog prihvaćen od lokalnih i republičkih vlasti, gimnazija je počela s radom 25. listopada 1954. godine. Budući da je školske godine 1961./62. prestao upis u Učiteljsku školu, broj upisanih u gimnaziju je naglo porastao na 112 učenika. Od tada broj učenika sve više raste da bi 1965./66. dosegao brojku od čak 382 učenika, što je najviše u njenoj povijesti. Pakračka gimnazija bila je smještena u zgradi Učiteljske škole odnosno Trenkovu dvorcu. Od 1954. do 1975. školu je završilo 826 učenika.⁴³

Od 1960. do 1970. godine u Lipiku je postojala *Srednja fizioterapeutska škola*. To je bila strukovna četverogodišnja škola koja je otvorena zbog potrebe za kadrom *Bolnice za neurološke bolesti i rehabilitaciju u Lipiku* koja je u međuvremenu otvorila novi odjel za fizikalnu terapiju. Redovna i praktična nastava odvijala se u prostorijama lječilišta. Nakon što je iškolovala 205 fizioterapeuta te zadovoljila potrebe za kadrom, škola je zatvorena.⁴⁴

³⁷ Ančić, E. 2014. str. 20.

³⁸ Pakrac 1945. – 1975., 1978., str. 250.

³⁹ Spomenica pučke škole u Pakracu, 1889./90. Šegrtska škola

⁴⁰ Spomenica pučke škole u Pakracu

⁴¹ Kliček, D. 1997. str. 45.

⁴² Spomenica Državne građanske škole u Pakracu 1918. – 1965.

⁴³ Pakrac 1945. – 1975. 1978. str. 250. – 251.

⁴⁴ Benković, S. 2007. str. 27. – 56.

Opća srednja škola osnovana je 1969. godine odlukom Radne zajednice Gimnazije Pakrac. U sastav Školskog centra Pakrac 1970. godine ulaze: Gimnazija Pakrac, Škola učenika u privedi Pakrac, Opća srednja škola Pakrac i Đački dom Pakrac. Od 1978. godine obrazuju se i učenici u graditeljstvu kao dio Građevinskog obrazovnog centra *Zvonko Brkić* Zagreb OOUR Srednjoškolskog odgoja i obrazovanja za područje graditeljstva i završnih radova. Godine 1982. škola mijenja naziv u Centar za odgoj i usmjereno obrazovanje Pakrac. Današnji naziv – Srednja škola Pakrac dobiva 1996. godine.⁴⁵

Pedagoška akademija Pakrac 1961. – 1969.

Pedagoška akademija Pakrac bila je viša škola za obrazovanje nastavnog kadra za osmogodišnje škole. Naime, 1950-ih godina osnovna škola postaje osmogodišnja te se pojavio veliki nedostatak učitelja, osobito za predmetnu nastavu. Taj nedostatak nastavnika trebale su nadomjestiti novoosnovane pedagoške akademije.⁴⁶

Akademija u Pakracu osnovana je 15. veljače 1961. za kotareve Daruvar, Virovitica, Nova Gradiška i Slavenska Požega. Uvjet za upis bila je završena četverogodišnja srednja škola, a oni koji je nisu imali, polagali su prijemni ispit. Kao viša škola trajala je 2 godine. Nakon završetka studija dobivalo se zvanje nastavnika.⁴⁷

Nakon što je ispunila svoj zadatak, tj. iškolovala dovoljan broj nastavnika za osnovne škole a u skladu s racionalizacijom mreža pedagoških akademija, ukinuta je 31. kolovoza 1969. godine. Na njoj je diplomiralo 1099 studenata.⁴⁸

Manjinske škole

Pakrački kraj je u prošlosti bio poznat po nacionalnoj i vjerskoj raznolikosti, a naročito od druge polovice 19. stoljeća kada se počelo doseljavati stanovništvo raznih nacionalnosti i vjera s područja Habsburške Monarhije i šire. Svaka etnička zajednica nastojala je očuvati vlastiti nacionalni i vjerski identitet otvaranjem škola na materinskom jeziku, tako da su do Drugog svjetskog rata u ovom kraju postojale mnoge konfesionalne ili neke druge nacionalne škole.

U samom začetku školstva na ovim prostorima škole su bile konfesionalne što znači da su bile vezane uz određenu crkvenu instituciju i namijenjene djeci određene vjeroispovijesti. Takve su najčešće katoličke i pravoslavne konfesionalne škole. S vremenom, naročito nakon donošenje Školskog zakona 1874., veliki broj konfesionalnih škola pretvoren je u javne odnosno državne škole koje su polazila djeca svih vjera i nacionalnosti.

U Službenom glasniku Kraljevske hrvatsko-slavonsko-dalmatinske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu spominje se da je 1887. godine u Pakracu postojala privatna škola za njemački jezik koju je polazilo 30 đaka oba spola.⁴⁹ Već sljedeće godine Vlada je Katarini Althaler dozvolila da otvori privatnu školu za obuku njemačkog, francuskog i talijanskog jezika te *glasoviranje* i ženskih ručnih poslova.⁵⁰ Ova privatna škola postojala je i u narednim godinama.

U Brekinskoj, selu s većinskim mađarskim stanovništvom, otvorena je 1889. godine helvet-

⁴⁵ <http://www.sspakrac.hr/index.php/skola/povijest>

⁴⁶ Hruška, G. 2005. str. 61 – 63

⁴⁷ Hruška, G. 2005. str. 61 – 63

⁴⁸ Hruška, G. 2005. str. 61 – 63

⁴⁹ Službeni glasnik... 1887.

⁵⁰ Službeni glasnik... 1888.

sko-evangelička škola (kalvinska) koju su polazila djeca kalvinske vjere iz Brekinske, Tornja i Goveđeg Polja. Godine 1897. pretvorena je u rimokatoličku.⁵¹

Njemačka sela Kapetanovo Polje i Franjevac otvorila su 1893. godine evangeličku konfesionalnu nižu pučku školu u Kapetanovom Polju.⁵²

Godine 1913. u Antunovcu se otvorila jednorazredna konfesionalna niža pučka škola za djecu *evangeličko-augzburške* (evangelici) i *evangeličko-helvetske* (kalvini) vjeroispovijesti. Određeno je da će nastavni jezik biti njemački s obzirom na to da je većina žitelja i školskih *sposobnjaka* njemačkog materinskog jezika, dok će se hrvatski jezik morati obučavati kao obavezan predmet.⁵³ Sljedeće godine 65 djece njemačke narodnosti napustilo je državnu školu i prešlo u evangeličko – njemačku privatnu školu. U selu je pokraj evangeličke crkve sagrađena evangelička škola. Ona je nakon Drugog svjetskog rata razgrađena, a o njenom postanku danas svjedoči tek naziv Školska ulica. Mađari u selu također su nastojali otvoriti svoju školu. U nekoliko navrata je u međuratnom razdoblju i u samom ratu u državnoj školi u selu postojalo je njemačko odjeljenje za djecu njemačkog materinskog jezika.

Evangelička škola u Antunovcu

U isto vrijeme postojala je u Pakracu Srpska autonomna pučka škola. U školskoj spomenici Niže pučke škole u ljetopisu 1909./10. vidljivo je da djeca pravoslavne vjere više ne pohađaju javnu školu. U narednim školskim godinama sve do Prvog svjetskog rata 60-ak učenika pravoslavne vjere pohađalo je Srpsku autonomnu pučku školu. Zatvorila ju je Vlada 1914. godine kao posljedicu aktualnih političkih zbivanja.⁵⁶

Početak 20. stoljeća u Lipiku je postojala *julijanska škola*. To je bila mađarska škola kakve su se otvarale od 1904. godine pod utjecajem mađarskog prosvjetno-kulturnog društva *Julijan*. Ovakve škole postojale su sve do svršetka Prvog svjetskog rata kada se gase zajedno s umirućom državom.⁵⁴ Ovu školu pohađali su đaci mađarske nacionalnosti Lipika i okolice. U školskoj spomenici Niže pučke škole u Pakracu u nekoliko ljetopisa zapisano je da 30-ak djece iz Pakraca pohađa mađarsku školu u Lipiku.⁵⁵

Na inicijativu Češke besede iz Prekopakre a odobrenjem Ministarstva prosvjete, 1927. godine, otvorena je češka škola. Ustaške vlasti su je zabranile početkom Drugog svjetskog rata. Poslije rata ponovno je otvorena te je djelovala do 1954. godine.⁵⁷

⁵¹ Spomenica osnovne škole u Brekinskoj 1889. – 1966.

⁵² Službeni glasnik... 1893.

⁵³ Službeni glasnik... 1913. str 393.

⁵⁴ Balta, I. 2001. str. 41.

⁵⁵ Spomenica pučke škole u Pakracu 1911./12, 1912./13., 1913./14., 1914./15.

⁵⁶ Spomenica pučke škole u Pakracu

⁵⁷ Starek, S. Nj. 2008.

U ovakvim *manjinskim školama* njegovao se materinski jezik i kultura određene manjinske zajednice. Istodobno, to je usporavalo asimilaciju njenih polaznika pa mnoga djeca dugo nisu naučila hrvatski jezik. Česti su slučajevi da su neki đaci dolazili u državne škole, a da nisu poznavali službeni jezik što je usporavalo i otežavalo obuku.

Današnji školski sustav razvijao se u proteklih 150 godina. Prolazio je kroz razne mijene i ustroje. Oblikovale su ga razne države, školski zakoni, ratovi, politička zbivanja, društveni, gospodarski i prostorni procesi. Prošli smo dug put od školstva namijenjenog samo povlaštenima do sekularnog školstva namijenjenog svima. Trenutno se nalazimo na prekretnici kada će ovakav oblik školstva postati dio povijesti. U kojem smjeru će se razvijati današnje školstvo, ne možemo ni nagađati.

Izvori i literatura:

- Ančić, Elvira. 2014. *Učiteljska škola u Pakracu: 1871.–1965.: dokumenti, tragovi, putovi, sjećanja*. Povijesno društvo Pakrac – Lipik. Pakrac.
- Balta, Ivan, 2001. Mađarske škole u hrvatsko-slavonskim županijama u sustavu julijanske akcije krajem XIX, i početkom XX. stoljeća. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja* br. 6. Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Osijek.
- Benković, Stjepan. 2005. Školske spomenice kao povijesni izvor za prošlost pakračko-lipičkog kraja. *Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik* br. 2. Povijesno društvo Pakrac – Lipik.
- Benković, Stjepan. 2007. Srednja fizioterapeutska škola Lipik, 1960. – 1970. *Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik* br. 4. Povijesno društvo Pakrac – Lipik.
- Benković, Stjepan. 2016. *Pakrački kraj u tursko doba – udžbenik zavičajne povijesti*. Povijesno društvo Pakrac – Lipik.
- Benković, Stjepan. 2016. *Pakrački kraj u srednjem vijeku – udžbenik zavičajne povijesti*. Povijesno društvo Pakrac – Lipik.
- Cuvaj, Antun. 1908. *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas. Knj. 2. Od godine 1835. do 1869.* Kr. Hrv.-Dalm. zem. vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu. Zagreb.
- Cuvaj, Antun. 1910. *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas. Knj. 3. Od 2. ožujka 1835. do 31. prosinca 1851.* Kr. Hrv.-Dalm. zem. vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu. Zagreb.
- Cuvaj, Antun. 1912. *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas. Knj. 4. Od 31. listopada 1888. do danas.* Kr. Hrv.-Dalm. zem. vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu. Zagreb.
- Cuvaj, Antun. 1910. *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, sv. II, drugo ispravljeno i popunjeno izdanje, od godine 1780. do 1835.* Zagreb.
- Erjavec, Tonči. 1992. *Španovica – kronika nastajanja i nestanka*. Novi Liber. Zagreb.
- Horvat, Rudolf. 1994. *Slavonija I i II*. Slavonica. Vinkovci.
- Hruška, Goran. 2005. Pedagoška akademija. *Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik* br. 2. Povijesno društvo Pakrac – Lipik.
- Kliček, Duško. 1997. *Obrt kroz povijest Pakraca i Lipika*. Udruženje obrtnika Pakrac – Lipik. Pakrac.

- Kliček, Duško. 2005. *I tvoj i moj Lipik: monografija grada Lipika*. Grad Lipik. Lipik.
- Kliček, Duško. 2011. Pakrac. *Fotomonografija grada Pakraca: ulicama našeg grada*. Grad Pakrac. Pakrac.
- Pakrac 1945. – 1975. 1978. Skupština općine Pakrac. Pakrac.
- *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. 1958. Ur. Franković, Dragutin. Pedagoško književni zbor. Zagreb.
- *Prilozi za monografiju sela Donji Grahovljani*. Godina izdanja nepoznata. Ur: Dakić, Dragan. Mjesna organizacija Saveza udruženja boraca NOR Donjih Grahovljana i odbor za pisanje monografije.
- Starek, Siniša Njegovan. 2008. Česi u Pakracu, *Prekopakri i Lipiku*. Povijesno društvo Pakrac – Lipik; Logos Daruvar. Daruvar.
- Službeni glasnik kr. hrv. slav. dalm. zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu. 1883. – 1918. Kraljevska zemaljska tiskara. Zagreb.
- Spomenica Državne građanske škole u Pakracu 1918. – 1965.
- Spomenica niže pučke škole u Marinu-selu 1890. – 1948.
- Spomenica obće pučke škole u Badljevini 1869. – 1977./78.
- Spomenica osnovne škole u Brekinskoj 1889. – 1966.
- Spomenica osnovne škole u Derezi 1933. – 1977./78.
- Spomenica Osnovne škole Gornja Obrijež 1947. – 1978.
- Spomenica osnovne škole Pakrac 1966. – 1990.
- Spomenica OŠ Ploština 1933./34. – 1977./78.
- Spomenica pučke škole u Pakracu 1876. – 1935./36.
- Spomenica škole Batinjani 1928. – 1978.
- Školska spomenica u Koritima 1945. – 1967.
- <http://www.sspakrac.hr/index.php/skola/povijest>

Zaštita dobara od lokalnog značaja

Danela Vujanić

Kroz dugogodišnji rad Povijesnog društva Pakrac – Lipik suočili smo se s poražavajućom činjenicom da veliki broj dobara od kulturnog i povijesnog značaja na području Grada Pakraca i Lipika nije ni pod kakvom zaštitom zbog čega postoji realna opasnost da se u dogledno vrijeme isti unište ili na neki način devastiraju. Još 2015. godine pokrenuli smo niz aktivnosti s ciljem zaštite nekoliko građevina na ovom području.

Prema smjernicama Ministarstva kulture uputili smo 27. travnja 2016. godine Konzervatorskom odjelu u Požegi (probni) prijedlog zaštite nekoliko građevina na području Grada Lipika. Nakon terenskog obilaska i pregleda dotičnih građevina Konzervatorski odjel odgovara da te građevine imaju određeni povijesni značaj, ali da nema dovoljno argumenata da bi se zaštitili kao kulturno dobro od nacionalnog značaja te predlaže da se zaštite kao dobra od lokalnog značaja.

Iste godine upućujemo molbe Gradu Pakracu za zaštitu od lokalnog značaja kapele sv. Vida, sv. Roka i sv. Josipa u Pakracu te crkve sv. Stjepana u Dragoviću te Gradu Lipiku za zaštitu spomenika Franji Filipoviću u Kukunjevcu i kalvinskog groblja u Brekinskoj. Grad Lipik odgovara negativno s obrazloženjem da već sastavlja listu dobara koje treba zaštititi te da će u svezi toga tražiti savjet i našeg društva. Nažalost, to nisu učinili ni tri godine kasnije. Grad Pakrac 8. lipnja 2016. godine donosi odluku kojom proglašava zaštićenima crkvu sv. Stjepana u Dragoviću te kapele sv. Vida, sv. Roka i sv. Josipa u Pakracu. Nažalost, procedura nije do kraja odrađena tako da ni ove građevine nisu zaštićene.

Kako je u međuvremenu došlo do devastacije pojedinih spomenika (npr. spomenik Franji Filipoviću u Kukunjevcu), nastavili smo s aktivnostima u cilju zaštite kulturnih dobara. Na skupštini održanoj 13. studenoga 2018. godine Povijesno društvo Pakrac – Lipik ponovno pokreće (nastavlja) aktivnosti zaštite dobara od lokalnog značaja. Tom prilikom proširuje popis građevina koje treba zaštititi tako da se sada prijedlog sastoji od sedam građevina na području Grada Pakraca i osam građevina na području Grada Lipika.

Grad Pakrac:

- Dragović, ostatci crkve sv. Stjepana,
- Pakrac, kapela sv. Vida,
- Pakrac, kapela sv. Roka,
- Pakrac, kapela sv. Josipa,
- Pakrac, rimokatoličko groblje,
- Pakrac, gradsko groblje Gavrinica,
- Pakrac, židovsko groblje.

Grad Lipik:

- Kukunjevac, spomenik Franji Filipoviću,
- Kukunjevac, arheološki lokalitet Gradina,
- Brekinska, kalvinsko groblje,
- Brekinska, kalvinska crkva,

- Poljana, kuća Zima,
- Lipik, gradsko groblje,
- Filipovac, groblje,
- Antunovac, evangelička crkva sv. Martina.

Povijesno društvo Pakrac – Lipik održalo je 31. siječnja 2018. sastanak s gradonačelnicom Grada Pakraca Anamarijom Blažević te 5. veljače 2019. s gradonačelnikom Grada Lipika Vinkom Kasanom. Tada je predstavljena pripremljena dokumentacija te objašnjena procedura zaštite dobara od lokalnog značaja. Gradonačelnica i gradonačelnik tom prilikom podržali su naš prijedlog zaštite dobara od lokalnog značaja te obećali da će ih uvrstiti u dnevni red sljedeće sjednice Gradskog vijeća.

U članku 17. *Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* navodi se: *Dobro za koje prema odredbama ovoga Zakona nije utvrđeno da je pod zaštitom kao kulturno dobro, predstavničko tijelo županije, Grada Zagreba, grada ili općine može proglasiti zaštićenim, ako se nalazi na njihovu području.*

Potrebne aktivnosti za proglašenje neke građevine, spomenika, naselja, arheološkog lokaliteta, vrta, parka, perivoja, elementa povijesne opreme naselja, krajolika kao i neke zbirke predmeta, inventara, etnografskih predmeta ili slično, dobrom od lokalnog značaja su sljedeće:

- Temeljem članka 17. *Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara*, ovisno na kojem području se dobro nalazi, Grad Pakrac i Grad Lipik donosi ODLUKU kojom proglašava dobro od lokalnog značaja.
- Gradsko vijeće Grada Pakraca još je 8. lipnja 2016. godine donijelo ODLUKU o proglašenju dobara od lokalnog značenja: crkve sv. Stjepana u Dragoviću te kapele sv. Vida, sv. Roka i sv. Josipa u Pakracu, dok je 13. lipnja 2019. donijelo ODLUKU o proglašenju ostalih od društva predloženih dobara na svom području.
- Gradsko vijeće Grada Lipika je na sjednici održanoj 26. ožujka 2019. godine donijelo ODLUKU o zaštiti svih predloženih građevina na svom području.
- Sljedeći korak je pisanje RJEŠENJA kojim se pojedina građevina proglašava zaštićenim dobrom od lokalnog značenja. Stručni tim *Povijesnog društva Pakrac – Lipik* prihvatio se ovog zadatka i napisao prijedloge RJEŠENJA za sve prethodno navedene građevine. U obrazloženjima rješenja navedeni su svi poznati povijesni podaci i ove građevine su valorizirane.
- Povijesno društvo Pakrac – Lipik prijedloge RJEŠENJA zajedno s katastarskim planom, izvodom iz zemljišne knjige te fotografijama dostavlja Konzervatorskom odjelu Požega na pregled i eventualne dodatke.
- Navedena dokumentacija poslana je Konzervatorskom odjelu u Požegi 5. srpnja 2019. godine
- Nakon što je Konzervatorski odjel u Požegi pregledao prijedloge Rješenja i eventualno izvršio korekcije, izdaje suglasnost s tim RJEŠENJEM, odnosno odgovara dopisom da je suglasan da se predmetno dobro, odnosno građevina proglasi zaštićenim dobrom od lokalnog značaja. U ovoj aktivnosti Konzervatorski odjel ipak može zaključiti da je pojedina građevina vrjednija od lokalnog značenja, pa može odlučiti da ju eventualno proglasi kulturnim dobrom. U tom slučaju će Konzervatorski odjel napisati prijedlog RJEŠENJA i dostaviti ga Upravi za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture RH na daljnji postupak.
- Konzervatorski odjel u Požegi 11. srpnja 1991. godine izdao je suglasnost s predloženim RJEŠENJEM te je ono s cjelokupnom dokumentacijom proslijeđeno 15. srpnja Gradu Pakracu, a 17. srpnja Gradu Lipiku.

- Kada Konzervatorski odjel odgovori dopisom o svojoj suglasnosti, gradonačelnik/ca potpisuje RJEŠENJE koje se dostavlja vlasnicima građevine s povratnicom.
- ODLUKU i RJEŠENJE zajedno s katastarskim planom, vlasničkim listom i fotografijom dostavlja se u Registar Ministarstva kulture RH. **Građevina će tada biti upisana u Registar Ministarstva kulture u evidenciju dobara od lokalnog značaja.**
- RJEŠENJE se dostavlja i Državnoj geodetskoj upravi, Područnom uredu za katastar Pakrac kao i Zemljišnoknjižnom odjelu Stalne službe u Pakracu Općinskog suda u Bjelovaru. Sudu je potrebno dostaviti i PRIJEDLOG ZA ZABILJEŽBU s točno definiranim prijedlogom upisa koji je također napisalo *Povijesno društvo Pakrac – Lipik*. Tada će Zemljišnoknjižni odjel izvršiti upis te će na izvratku iz zemljišne knjige (vlasničkom listu) biti upisana **zabilježba da je predmetna nekretnina dobro od lokalnog značenja.**
- Grad Pakrac 22. srpnja, a Grad Lipik 6. rujna 2019. godine dostavlja RJEŠENJE o proglašenju zaštićenog dobra od lokalnog značaja vlasnicima građevina, Konzervatorskom odjelu u Požegi, Ministarstvu kulture, Požeško-slavonskoj županiji, Državnoj geodetskoj upravi, Općinskom sudu u Bjelovaru – Stalna služba u Pakracu, Gradu Pakracu/Lipiku i Povijesnom društvu Pakrac – Lipik, čime završava procedura zaštite navedenih građevina.

Slijede obrazloženja koja je napisao stručni tim *Povijesnog društva Pakrac – Lipik*: predsjednik *Povijesnog društva Pakrac – Lipik* Stjepan Benković prof. geografije i povijesti, ravnateljica Muzeja grada Pakraca, kustosica Jelena Hihlik, dipl. pov.umj. i etnol., kustosica Tea Lokner, mag.archeol., profesor Branko Križan, dipl. povjesničar, muzejski tehničar Danijel Grčević, ekonomist turističkog menadžmenta, te konzervatorica za nepokretna kulturna dobra Danela Vujanić, dipl.ing.arh. Obrazloženje je sastavni dio Rješenja kojim se proglašava zaštićenim dobro od lokalnog značenja.

Dragović, ostatci crkve sv. Stjepana

Crkva sv. Stjepana u Dragoviću bila je gotička srednjovjekovna crkva. Njeni ostatci nalaze se u voćnjaku kbr. 45. Arhitekt Zorislav Horvat smješta nastanak crkve u 13. stoljeće s mogućnošću da je građena i početkom 14. stoljeća, a Andrija Mohorovičić smatra je gotičkom. Zacijelo je sagrađena na prijelazu iz romanike u gotiku, dakle u 13. stoljeću, na što upućuje njezin tlocrt.

Za pretpostaviti je da su njenu izgradnju financirali te bili njeni patroni plemići Tiboltovići – bogati plemićki rod koji je u to vrijeme vladao ovim krajem i bio donator i zaštitnik crkve. Između ostaloga bili su patroni obližnje benediktinske opatije sv. Margarete u Bijeljoj.

Vodeći hrvatski konzervator Đuro Szabo početkom 20. vijeka ovdje je pronašao kamen s natpisom na gotici. O ovoj crkvi napisao je: *Još danas nalazi se u selu Dragoviću, koje nije no dio današnjeg (a i starog) sela Čaklovca, ruševina crkve*

Dragović, ostatci crkve sv. Stjepana

u šljiviku do ceste. Da to nije, kako tradicija hoće, kasna pravoslavna crkva Svetog Stevana iz turskog doba, dokazuje bjelodano sam način gradnje i ploča iskopana uz crkvu. Na toj ploči (danas stepenica pred

ulazom u seosku krčmu) neprotumačiv natpis, gotskim pismenima srednjeg vijeka napisan. Toj ploči s natpisom danas nema ni traga.

Putopisac Mito Petrović u svom djelu *U Gornjoj Slavoniji* (Letopis Matice srpske, 1890. Novi Sad, str. 31.) spominje u kamenu uklesanu 1369. godinu.

Crkva je za ono doba bila relativno velika i građena od kamena što dokazuje da je njen patron bio vrlo imućan. Ruševine u voćnjaku sastoje se od zidova debljine oko 1m koji zatvaraju tri stranice pačetvorine (lađe crkve), duljine 14 metara, širine 10,5 metara. Ulazni otvor nalazi se na zapadnoj strani koja je viša, poput pročelja crkve. Istočni zid je srušen, a ostali su jedva primjetljivi tragovi zida te nedostaje polukružna apsida. Na vrhu pročelnoga zida bila je neka rozeta koju je nacrtao još Ernest Kramberger 1876. godine, a Szabo je 1913. godine nacrtao komadić svodnog rebra. Oba ova kamena su zauvijek izgubljena, ali elementi koji su nam sačuvani na crtežima upućuju na ranu gotiku.

Ova je crkva jedinstvena građevina na području Grada Pakraca ali i cijelog pakračkog područja. Očuvanih ostataka ovako stare crkve (13. stoljeće) više nema u ovom kraju.

Pakrac, kapela sv. Vida

Kapela sv. Vida sagrađena je na južnim padinama Kalvarije na mjestu gdje završava šuma, a počinju pakrački vinogradi. Posvećena je 1869. godine kao zavjetna kapela čiji su donatori bili brojni građani Pakraca. Među njima najistaknutiji je grof Julije Janković. Podignuta je u vrijeme pakračkog župnika Nikole Švajcara. Ova jednobrodna simetrično koncipirana kapela s polukružnom apsidom sagrađena je od klesanog kamena i opeke starog formata koja se nalazi u gornjim zonama kapele. Temelji su izrađeni od kamena. Manji zvonik nalazi se na ulaznom pročelju. Strop lađe bio je drveni grednik, a ulazni prostor imao je križne svodove. Krovna konstrukcija bila je drvena s pokrovom od utorenog crijepa. Ožbukana je glatkom žbukom, a jedini ukrasi su plitke lezene. Kapela je duga oko 9, a široka oko 7 metara. Zajedno sa zvonikom bila je visoka oko 12 metara. Nadvoji svih otvora su polukružni. Zvonik je imao krov u obliku četverostrane piramide pokriven pokrovom od lima. Ulazna vrata u kapelu su dvokrilna metalna, s ukrasnom rešetkom u gornjoj zoni.

Pakrac, kapela sv. Vida

Svetog Vida kao zaštitnika, između ostalih, slave i vinogradari te se njegova zaštita moli za vrijeme grmljavine, nevremena, požara i neplodnosti. Spomendan ovog svetca je 15. lipnja. Prema evidenciji iz 1987. godine oltar unutar kapele bio je zidan, a retabl drven i na njemu se nalazila slika na platnu sv. Vida. Ova kapela teško je oštećena u vrijeme Domovinskog rata. Kapela sv. Vida ima izuzetnu povijesnu vrijednost i nezaobilazan je dio graditeljskog i povijesnog nasljeđa grada Pakraca.

Pakrac, kapela sv. Roka

Kapela sv. Roka smještena je u sjeveroistočnom dijelu pakračkih vinograda, na brijegu zvanom Čukur. Spominje se još u kanonskoj vizitaciji Ivana Krstitelja Paxyja 1757. godine, kao drvena crkvice. Danas je na njenom mjestu zidana kapela sagrađena u ovom obliku 1854. godine. Građena je kao zavjetna kapela u vrijeme epidemije kuge koja je u 18. stoljeću zahvatila ovaj prostor (sv. Rok zaštitnik je od kuge), a pored crkve nekad je postojalo i kužno groblje. Sagrađena je od kamena i opeke, dužine 10 m, širine 6 m i sa zvonikom na pročelju visokim 10 m. Ona je jednobrodna kapela s polukružnom apsidom i glatko ožbukanom fasadom ukrašenom profiliranim krovnim vijencem. Pokrov lađe, apside, kao i piramidalnog krova zvonika je lim. Drvena prozorska stolarija izvana je zaštićena željeznim rešetkama. Ulazna vrata su metalna

Pakrac, kapela sv. Roka

s ukrasnim rešetkama u gornjoj zoni vrata. Oltar je bio zidan, a sve do uništenja u Domovinskom ratu ovdje se nalazio i drveni retabl oltara unutar kojega se nalazila slika na platnu sv. Roka. Spomendan ovog sveca je 16. kolovoza.

Nakon teških oštećivanja u Domovinskom ratu kapela je izvana obnovljena i rekonstruirana 2014. godine.

Kapela sv. Roka važan je dio kulturno-povijesnog identiteta grada i nezaobilazan dio povijesnog krajolika.

Pakrac, kapela sv. Josipa

Kapela sv. Josipa nalazi u sjevernom dijelu grada, na samom ulazu u središte grada iz pravca Požege, na križanju Gundulićeve, Strossmayerove i Ulice kralja Tomislava. Izgrađena je 1920. godine. U njejoj unutrašnjosti smješten je kip sv. Josipa koji je gradu još 1865. godine poklonila ugledna pakračka obitelj Althaller. Srpski ekstremisti su ju tri puta minirali u ljeto 1991. godine i tako potpuno uništili. Poslije rata, 1996. godine, inicijativom građana i Grada Pakraca izgrađena je nova kapelica metodom faksimilske obnove.

Kapelica je simetrično koncipirana, ima kvadratni tlocrt, a ulaz je sa sjeverne strane. Izgrađena je od opeke, nadsvođena križnim svodom i pokrivena kupolastim krovom s pokrovom od bakrenog lima.

Pakrac, kapela sv. Josipa

Otvori imaju šiljasto-lučne neogotičke nadvoje te su uokvireni jednostavnim profilacijama. Pročelja su glatko ožbukana, a uglovi su flankirani ukrasnim poligonalnim stupovima s profiliranim kapitelima. Krovni vijenac je trokutasto uzdignut iznad svakog otvora.

Prije izgradnje crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije 1761. godine Pakrac je imao drvenu župnu crkvu sv. Josipa. Današnja kapelica predstavlja spomen na tu nekadašnju drvenu župnu crkvu, a sveti Josip štuje se kao zaštitnik grada Pakraca koji svoj dan obilježava upravo na blagdan ovog sveca, 19. ožujka. Kapelica je važan dio kulturno-povijesnog nasljeđa grada.

Pakrac, rimokatoličko groblje

Pakračko rimokatoličko groblje na sadašnjem mjestu postoji više od 130 godina. Najstariji grob datiran je u 1884. godinu. Starije groblje nalazilo se iza današnje župne crkve, ali tamo su ukopi pre-

stali 1881. godine. Novo, današnje groblje nazivalo se još i *groblje kod Fogla* jer je prva čestica otkupljena od vlasnika tog prezimena. Ovdje su ukopani mnogi za povijest ovog grada važni građani, svećenici, političari, prosvjetni djelatnici, obrtnici, nositelji društvenog života grada. Ovdje su pokopani pakrački svećenici Nikola Švajcar, Konrad Cеровski, Franjo Korenić, Nikola Pašić itd. Posebno se ističe spomenik poginulim u Prvom svjetskom ratu koji je svojim suborcima podigao Lujko Šnedorf, poznati pakrački urar i zlatar, dugo godina nezaobilazan u društvenom, sportskom i kulturnom životu grada. Istaknut ćemo samo neke od važnijih i starijih pakračkih obitelji koje su ovdje našle svoje zadnje počivalište: Šnedorf, Wagner, Del Mascio, Miller, Golubić, Šebić, Pavlović, Cenić, Zsiga, Schaub, Kratofil, Puhmajer, Novaković, Jurišić...

Pakrac, Rimokatoličko groblje

Pakrac, gradsko groblje Gavrinica

Ovo groblje osnovao je grkokatolički biskup Petronije Ljubibratić u prvim godinama 18. stoljeća te je u začetcima bilo grkokatoličko. Ljubibratić je na njemu sagradio malu drvenu kapelu posvećenu Blagovijestima. Kako je ubrzo grkokatolička Slavenska eparhija u Pakracu postala pravoslavna, tako je i ovo groblje postalo pravoslavno što je i danas. Mjesto na kojemu se nalazi od tada se naziva Gavrinica po pravoslavnom episkopu Gavrilu Popoviću koji je ovdje 1715. godine sagradio kamenu kapelu Rođenja presvete Bogorodice.

Kapela je barokna jednobrodna građevina s polukružnim svetištem. Građena je kombinacijom kamena i opeke. Lađa je pokrivena dvostrešnim drvenim krovom s pokrovom biber crijepom, a apsida je pokrivena bakrenim limom. Iznad glavnog ulaza je zvonik kvadratnog tlocrta koji je izvorno bio pokriven krovom u obliku četverostrane piramide, a nakon oštećenja u Domovinskom ratu postavljen je kupolasti krov. Unutrašnjost je posve jednostavna bez profilacija i ukrasa, a ikonostasa nema. Ističu se samo stara nadgrobna ploča episkopa Petronija Ljubibratića iz 1703. godine i nadgrobna ploča pakračkog vladike Mirona Nikolića iz 1941. godine. Pročelja su ukrašena pilastrima s

profiliranim kapitelima, te profiliranim krovnim vijencem i soklom. Glavni ulaz u kapelu istaknut je kaneliranim pilastrima. Prozorski okviri su profilirani s naglašenim klupčicama. Lađa je osvijetljena sa svake strane s po dva simetrično postavljena prozorska otvora, dok je svetište osvijetljeno jednim

Pakrac, Gradska groblje Gavrinića

prozorskim otvorom. Prozori i vrata imaju polukružne nadvoje. Zvonik je ukrašen plitkim lezenama i jednostavno profiliranim međukatnim i krovnim vijencima. Otvoren je s četiri prozorska otvora polukružnih nadvoja s profiliranim okvirima.

Groblje se vremenom širilo oko ove kapele unutar koje se nalazi i grob prvog grkokatoličkog episkopa Petronija Ljubibratića. Pojedini natpisi na nadgrobnim spomenicima ovdje su ispisani crkvenoslavenskim, a najstariji grob datiran je u 1725. godinu. Ovdje su sahranjeni svi značajni pripadnici pakračke

pravoslavne eparhije. Posebno treba istaknuti grobnice Nikanora Grujića, zatim znamenitog pakračkog episkopa Mirona Nikolića, više rektora pakračke episkopije te mnogih drugih uglednika. Ovdje su pokopani i mnogi pakrački stanovnici i uglednici pravoslavne vjeroispovijesti pa ovo groblje, uz ono rimokatoličko, predstavlja mjesto od izuzetne važnosti za lokalnu povijest i ovaj grad.

Pakrac, židovsko groblje

Groblje se nalazi na području zvanom Sovnjak, odnosno na brežuljku zvanom Švabin brijeg, uz cestu prema Požegi. Bilo je četverokutnog oblika, ograđeno žicom i okruženo šumom. Služilo je za pokop Židova Pakraca i okolice.

Imalo je svoju mrtvačnicu koja je uništena te njezine ostatke tek treba pronaći. U izvratku iz zemljišne knjige zapisano je: *Groblje Izraelitičko i mrtvačnica u Čukuru površine 805 čkv, vlasništvo Chevra Kadischa, društvo u Pakracu.*

Spomenuta katastarska čestica kupljena je 1916. godine od gospodina Josipa Nadaždija. Nalazimo zabilježeno da su godine 1880. umrle 23 osobe židovske vjeroispovijesti, od čega 11 iz Pakraca. Na groblju su bili pokopani pakrački Židovi koji su tijekom prve polovine 20. stoljeća znatno pridonijeli prosperitetu grada poput obitelji Kohn, Pick, Drucker itd. U gradu je 1941. godine živjelo 105 Židova koji su većinom bili trgovci.

Pakrac, Židovsko groblje

Društvo Chevra Kadischa, koje je u Pakracu postojalo do Drugog svjetskog rata, brinulo se da svaki član židovske zajednice ima pristojan pokop. Iako društvo više ne postoji, zabilježeno je kao vlasnik zemljišta, no nije poznato tko mu je pravni slijednik.

Pakračka sinagoga potpuno je uništena u Drugom svjetskom ratu dok je židovsko groblje znatno devastirano. Od preostalih nadgrobničkih spomenika po završetku rata podignuta je građevina u obliku piramide s natpisom o posljednjem prebivalištu pakračkih Židova. Sjećanja mještana kazuju da je ulaz u groblje bio veleban: luk obrastao bršljanom s prekrasnim kovanim visokim vratima. Groblje je danas teško devastirano. Osim vidljivih ostataka grobnih mjesta, u cijelosti su ostale samo kamene stube kojima se ulazilo u groblje.

Kukunjevac, spomenik Franji Filipoviću

Spomenik Franji Filipoviću u Kukunjevcu podigli su građani Pakraca 1879. godine u znak zahvalnosti tadašnjem zapovjedniku Vojne krajine, zaslužnom za izgradnju ovog dijela ceste. Nalazi se s desne strane županijske ceste ŽC 4236 koja vodi iz Lipika prema Kutini.

Spomenik se sastoji se od tri dijela: kamene baze od dva kamena bloka kvadratnog tlocrta, kamenog postamenta u obliku kvadra na kojem je natpis: *Pakrac 1879*. Na postamentu se nalazi kameni obelisk na kojemu je teško čitljiv uklesani natpis: *Preuzvišenom gospodinu barunu Franji Filipoviću za izgradnju ove ceste zahvalni građani*. Oko spomenika nalazi se metalna kovana željezna ograda.

Podizanje spomenika Franji Filipoviću u Kukunjevcu mora se sagledati u kontekstu Velike istočne krize (1875. – 78.) – jedne od većih europskih kriza 19. stoljeća. Kada su europske velesile na Berlinskim kongresom 1878. godine dale mandat Austro-Ugarskoj Monarhiji da okupira Bosnu i Hercegovinu pod izgovorom uspostave reda i mira, austrougarska 2. armija na čelu s jednim od najistaknutijih austrijskih generala, Josipom Filipovićem, prešla je rijeku Savu kod Broda i ušla u Bosnu i Hercegovinu. U zaposjedanju Bosne i Hercegovine, sa svojom vojskom pomagao mu je i mlađi brat Franjo Filipović – tadašnji zapovjednik Vojne krajine.

Kukunjevac, spomenik Franji Filipoviću

Stariji Kukunjevčani prenosili su naraštajima priču kako je za vrijeme odlaska austrougarske vojske u Bosnu i Hercegovinu jedan njen dio zaglibio u blatnjavu putu Kukunjevca. Na mjestu današnje ulice Stari put (kojom je vodila stara cesta prema Pakracu) ostali su zaglibljeni austrougarski topovi koje su vukli konji i magarci. Priskočili su im u pomoć mještani te volovima izvukli topove na povišeni teren kod današnjeg križa. Nakon uspješnog odlaska vojske u Bosnu i Hercegovinu general Filipović, među ostalim, kako bi se odužio mještanima, daje izgraditi novu dionicu zidane ceste kojom se izbjegava onaj najkritičniji dio prometnice prema Pakracu. Već sljedeće godine, u znak zahvalnosti slavnom generalu i zapovjedniku Vojne krajine, podignut je spomenik uz novosagrađenu cestu.

Franjo Filipović potječe iz obitelji hrvatskih graničara podrijetlom iz Bosne. Otac mu je kao niži

časnik službovao na području Gospića gdje su mu se rodili sinovi Josip i Franjo. Završio je vojnu školu u Tullnu nakon čega je postigao zavidnu vojnu karijeru. Sudjelovao je u revolucionarnim zbivanjima 1848./49. godine u Italiji i Ugarskoj te bio odlikovan Viteškim križem Leopoldova reda, Vojnim križem za zasluge i ruskim Križem Reda sv. Vladimira. U nekoliko godina promaknut je u čin majora, potpukovnika i pukovnika. Godine 1859. sudjeluje u čuvenoj bitci kod Solferina nakon čega je odlikovan Redom željezne krune 2. razreda i stekao naslov baruna. Godine 1861. premješten je za brigadira u Zadar, a sljedeće godine unaprijeđen u čin general-majora te imenovan zapovjednikom brigade i tvrđave u Dubrovniku. Godine 1865. promaknut je u čin podmaršala te imenovan carskim namjesnikom za Dalmaciju i tajnim savjetnikom. Godine 1868. odlikovan je Redom željezne krune 1. razreda, a sljedeće godine premješten za vojnog zapovjednika u Košice. Godine 1874. postaje zapovjednikom 70. petrovaradinske pješake pukovnije, a zatim general topništva i zapovijedajući general u Moravskoj i Šleskoj sa sjedištem u Brnu. U rujnu 1877. premješten je u Zagreb gdje je kao zapovijedajući general zamijenio generala A. Mollinarija. Svojim je četama pomogao bratu Josipu pri zaposjedanju BiH te bio odlikovan Velikim križem Leopoldova reda. Umrovljen je 1881. godine.

Ovaj spomenik ima značajnu povijesnu vrijednost jer svjedoči o povijesnim događajima s kraja 19. stoljeća te velikoj povijesnoj osobi kao što je bio proslavljeni general i zapovjednik Vojne krajine. On stavlja ovo malo mjesto našeg zavičaja u kontekst velikih povijesnih zbivanja koja su prethodila Prvom svjetskom ratu.

Kukunjevac, arheološki lokalitet Gradina

Arheološki lokalitet Gradina u Kukunjevcu nalazi se uz samu željezničku prugu, nešto više od 800 metara istočno od željezničke postaje u Kukunjevcu, odnosno 3 kilometra zapadno od željezničke postaje u Dobrovcu., na k.č. 1378/1 i 1378/2, k.o. Kukunjevac.

Na satelitskim snimkama i kartama vidljiv je obris kružnog oblika – središnji dio okružen prstenom. Radi se o ostatcima srednjovjekovne utvrde koja je bila opasana širokim, kružnim opkopom koji se punio vodom iz obližnjeg potoka Crnaja. Smještena je na riječnoj terasi koja nadvisuje okolno močvarno područje što je čini teško pristupačnom. S ove pozicije lako je kontrolirala ovaj dio doline rijeke Pakre. Južno od utvrde nalazi se plavljen i neprohodan poloj rijeke Pakre, a zapadno poloj potoka Crnaje. Središnji dio gradine dimenzije je oko 55 X 65 metara dok je opkop širine oko 20 metara.

Kukunjevac, arheološki lokalitet Gradina

Gradinu u Kukunjevcu obišli su članovi Povijesnog društva Pakrac – Lipik u studenom 2018. godine. Lokalitet je u prilično lošem stanju.

Zbog guste šikare te močvarnog područja koje ga okružuje, iznimno je teško pristupačan. Iako nekih vidljivih građevinskih ostatak utvrde nema, na središnjem dijelu utvrde još uvijek se mogu pronaći pojedinačni ulomci kamenja i cigli od kojih je utvrda bila građena.

Vlasnici šumskog zemljišta na kojem se lokalitet nalazi svjedoče da su svojevremeno ovdje pronalazili hrastove pilote koji su nosili nekadašnji most utvrde. Cigla kojom je građena utvrda naknadno je iskorištena za gradnju pravoslavne crkve sv. Petke u selu 1782. godine.

Do sada, osim terenskog pregleda, na lokalitetu nisu provedena nikakva arheološka istraživanja, a budući da se radi o iznimno značajnom nalazištu, to bi u skoroj budućnosti svakako trebalo što prije obaviti.

Brekinska, kalvinsko groblje

Kalvinsko groblje u Brekinskoj nalazi se na povišenom predjelu, s lijeve strane lokalne ceste Brekinska – Goveđe Polje.

Groblje postoji od samog doseljenja kalvina u drugoj polovici 19. stoljeća. Tada se u selo doseljava veliki broj Mađara od kojih je dio bio kalvinske vjeroispovijesti. Ubrzo nakon doseljenja, 1868. godine, kalvini osnivaju svoju crkvenu općinu koja je osim Brekinske obuhvaća i brojna naselja u okolici u kojima su živjeli kalvini. Godine 1904. sagrađena je kalvinska crkva u selu. Nakon Drugog svjetskog rata broj kalvina počeo se smanjivati tako da danas u selu živi tek manji dio.

Na groblju se nalazi 50-ak nadgrobni spomenika različite starosti. Od povijesne pa čak i umjetničke vrijednosti su oni najstariji koji datiraju s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Brojni epitafi su na mađarskom jeziku. Budući da kalvina gotovo i nema u selu, tako nema ni potomaka koji bi se brinuli o grobovima svojih predaka. Kalvinsko groblje u Brekinskoj ima povijesni, kulturni i umjetnički značaj za ovaj kraj jer je vjerno svjedočanstvo o postojanju jedne vjerske i etničke zajednice na ovim prostorima koja je na pragu izumiranja.

Brekinska, Kalvinsko groblje

Brekinska, kalvinska crkva

Reformirana kršćanska (kalvinska) crkva nalazi se s lijeve strane lokalne ceste L37149 na skretanju prema Tornju i Goveđem Polju.

Kalvinska vjera kao jedna od reformatorskih vjera, pristigla je u pakrački kraj s Mađarima u drugoj polovici 19. stoljeća. Ubrzo nakon doseljenja kalvini podižu groblje u selu, 1869. godine osnivaju *Evangeličku reformiranu (helvetsku)* crkvenu općinu, a 1889. godine vlastitu školu. Godine 1900. započinju s izgradnjom crkve, koju završavaju 1904. godine kada se u njoj održava prva misa. Crkva je bila središte crkvene općine koja je obuhvaćala područje današnjeg Grada Lipika i velikog djela daruvarskog kraja.

Crkva kao i ostale kalvinske crkve odiše jednostavnošću i radikalnom skromnošću. Zidovi su bez ikakvih ukrasa i slika. Osim crkvenog namještaja u crkvi se nalazi oltarni stol od granitnog kamena

na kojem stoji natpis na mađarskom jeziku iz kojeg saznajemo da su ga dali izraditi supružnici Szabo Janoš i Mates Erzsebet 1904. godine na slavu božju i spomen na kćer koja se rodila 1896. a umrla 1900. godine. Natpis je ukrašen lozom i žitom, simbolima božjeg blagostanja i obilnosti.

Iznad oltara stoji natpis također na mađarskom jeziku: *Slava tebi oče gospodine bože i svetom sinu i duhu svetome našoj utjesi.*

Natpis na granitnoj ploči na zidu desno od oltara govori nam o najstarijoj povijesti crkve. Na mađarskom jeziku piše da je crkva građena na slavu božju od pobožnih darivanja vjernika i samoopozivanja reformirane misijske crkve Brekinska. U vrijeme prečasnog velegospodina Gabor Antola, biskupa prekodunavske reformirane biskupije, u vrijeme velečasnog Lajoš Klippel – misijskog svećenika u Brekinskoj i u vrijeme skrbnika Jožef Balija i Janos Fekete 1904. godine.

Brekinska, Kalvinska crkva

Crkva je jednobrodna, zaključena polukružnom apsidom. Na ulaznom pročelju ukomponiran je zvonik pokriven krovom u obliku četverostrane piramide s pokrovom od lima. Iznad ulaza je okulus, a iznad njega, na zvoniku je izduženi prozor polukružnog nadvoja. Na ulaznom pročelju, lijevo i desno od zvonika, nalazi se po jedna uska niša s polukružnim nadvojem. Lađa crkve je pokrivena dvostrešnim drvenim krovom s pokrovom od crijepa, a polukružna apsida pokrivena je polustožastim krovom s limenim pokrovom. Na vrhu krova zvonika crkve, kao i na svim reformatorskim crkvama, nalazi se zvijezda. Simbolizira zvijezdu koja je dovela mudrace k Isusu. Na crkvi se nekad nalazio i limeni pijevac koji simbolizira poniznost i preispitivanje samog sebe. Pijevca je s vrha crkve srušilo nevrijeme i od tada se nalazi u unutrašnjosti crkve.

Nakon Drugog svjetskog rata komunističke vlasti oduzele su crkvi imovinu: šume, zemlju i voćnjake. Veliki broj Mađara napustio je državu te se broj vjernika u selu i okolici smanjio.

Do prošle godine u crkvi su se održavale nedjeljne mise jednom mjesečno. Držao ih je svećenik Péter Szena koji je bio župnik u Hrastini i Brekinskoj. Misi je prisustvovalo tek nekoliko vjernika iz sela i okolice. Godine 2017. na crkvi je obnovljen krov.

Kalvinska crkva u Brekinskoj ima veliki sakralni, kulturni i povijesni značaj. Jedina je crkva ove vjeroispovijesti na području Grada Lipika ali i na mnogo širem području. Ona je svjedok jednog prošlog vremena i postojanja jedne vjerske zajednice koja izumire.

Poljana, kuća Zima

Kuća Zima, tzv. *Zimov dvor*, sagrađena je oko 1911. godine prema projektu nepoznatog ruskog arhitekta. Građevina je uglovnica secesijskih stilskih obilježja smještena na raskrižju Kolodvorske i Antunovačke ulice u Poljani. Ugao ove stambeno-poslovne građevine naglašen je jednokatnim rizalitom sa skošenim uglom koji je dodatno akcentiran atikom iznad bogato profiliranog krovnog vijenca. Atika ima lučni završetak te je flankirana s dva stubića s dekorativnim kuglama na vrhu. Jednokatni rizalit nalazi se i na lijevoj strani zapadnog pročelja. Između dva rizalita zapadnog pročelja nalazi se prizemni aneks rastvoren s tri prozorska otvora, dok je krovšte ovog aneksa ra-

Poljana, kuća Zima

Ulična pročelja izvedena su u glatkoj žbuci dok su sjeverno, istočno i dvorišna pročelja izvedena u kombinaciji hrapave žbuke s glatko ožbukanim krovničim i razdjelnim vijencima te rubovima oko otvora. Svi prozorski otvori na pročeljima građevine oblika su izduženog pravokutnika, a prozori su drveni, dvokrilni s nadsvijetlom. Svi otvori pročelja uokvireni su plitkim ukrasima u žbuci dekoriranim u maniri secesije, a prozorske klupčice su istaknute profilacijama. Krovni vijenci su bogato profilirani. Građevina je pokrivena drvenim višestrešnim krovovima s pokrovom od utorenog crijepa.

U prizemlju jednokatnih aneksa nalaze se ulazi u lokale na kojima su metalne rolete. Površine pročelja, oba jednokatna rizalita, sadrže jednake dekorativne elemente, a to su uske dvoetažne utorene trake s obje strane otvora, blago istureni pravokutnici s profiliranim donjim rubom u parapetnoj zoni prozora kata. Prostor između gornjih i donjih prozorskih otvora dekoriran je centralno postavljenim krugom iz kojeg izlaze po tri horizontalne trake.

Izvorna povijesna stolarija sa secesijskim dekoracijama nalazi se na pročeljima kao i u interijeru građevine. Ova građevina skladno prati regulacionu liniju ulice, uklopljena kao uglovnica na spoju dviju ulica. Kuća Zima predstavlja rijedak primjer bogate građanske kuće s elementima secesije u kojoj je početkom 20. stoljeća bilo prenoćište i pošta.

Lipik, gradsko groblje

Lipičko groblje nalazi se na sjeveru grada. Ograđeno je živom ogradom. Glavni ulaz nalazi se sa zapadne, a sporedni s južne strane. Fizički je spojeno s filipovačkim groblje s kojim dijeli zajedničku mrtvačnicu.

Neposredno prije Prvog svjetskog rata lipičko groblje nalazilo se uz mjesnu crkvu sv. Franje Asiškoga. Tada je premješteno na današnju lokaciju, kilometar sjevernije, na kraj tzv. Crkvene ulice (danas Ulica Alojzija Stepinca).

Lipik, Gradsko groblje

Na samom ulazu nalazi se braniteljsko groblje i spomenik poginulim lipičkim braniteljima. Groblje se zatim dijeli na rimokatolički, reformatsko-evangelički, pravoslavni i židovski dio. Na ovom groblju su posljednje počivalište pronašle brojne za povijest Lipika važne osobe. Ističemo Milana Savića, obitelji Dvorny, Schnapek, Kohn, Polleto, Ljevaković, Šimunović, Klaić, Ivošević...

Na istočnom dijelu groblja, na umjetnoj uzvisini nalazi se konstrukcija nekadašnjeg partizanskog spomenika koji je uništen u Domovinskom ratu.

Usljed jakih borbi i artiljerijskih napada u Domovinskom ratu velik dio nadgrobnih spomenika je uništen. Nažalost, i danas se vide ožiljci tih stradanja.

Filipovac, groblje

Groblje u Filipovcu zajedno s lipičkim grobljem čini jedinstvenu cjelinu. Imaju zajedničku mrtvačnicu, a međusobno su odijeljena živom ogradom i pješačkom stazom. Groblje je ograđeno živom ogradom, dok se na sjevernoj strani nalaze dva zasebna ulaza od kovane ograde. Dvije staze dijele groblje na tri dijela.

Groblje je nastalo u drugoj polovici 19. stoljeća o čemu svjedoče najstariji nadgrobnji spomenici: Ana Varga 1879., Karoly Varga 1887., Rosalia Grgurević 1892., Amalia Lifkay 1897., Heinrich Kern 1897...

U samim začetcima groblje nije bilo isključivo filipovačko jer velik dio najstarijih spomenika pripada uglednima Lipičanima: Amalia Lifkay – ugledna lipička gostioničarka, Heinrich (Hinko) Kern – lipički kupališni liječnik, Stefan Lajer (1909.) – vlasnik vlastelinstva Izidorovac... U vrijeme nastanka ovog groblja, lipičko groblje nalazilo se uz crkvu sv. Franje Asiškoga. U isto vrijeme ili možda nešto kasnije ovdje su pokapani i žitelji Filipovca.

Najstariji epitafi pisani su njemačkim, mađarskim i hrvatskim jezikom. Najviše je ipak njemačkih prezimena (Ausprung, Stadler, Althaler, Ritz, Glaser, Hamerbach, Rui, Eichner...) što je i logično jer je Filipovac bio njemačko selo. Prema popisu stanovništva iz 1900. godine u Filipovcu je od 363 stanovnika najviše bilo Nijemaca (168), zatim Mađara (105), Talijana (62) itd. Brojni nadgrobnji spomenici svjedoci su multietničnosti sela i okolice.

Filipovačko groblje teško je stradalo u jesen 1991., kada su mnogi nadgrobnji spomenici uništeni ili oštećeni uslijed borbi i artiljerijskih napada. Brojne ostatke razlomljenih nadgrobnih spomenika možemo i danas pronaći po cijelom groblju.

Filipovac, Groblje

Antunovac, evangelička crkva sv. Martina

Na kraju Školske ulice u Antunovcu nalazi se evangelička crkva sv. Martina koju pohode evangelići sela i okolice. Selo Antunovac utemeljeno je 1865. godine doseljnjem Nijemaca, Mađara, Slovaka, Čeha i drugih naroda s područja Habsburške Monarhije. S doseljenim stanovništvom

pristigao je i vjera – evangelizam. Prema popisu stanovništva iz 1890. godine u Antunovcu je od 1410 stanovnika bilo 543 evangelika i to je bila najveća evangelička zajednica u pakračkom kraju.

Ovako brojna zajednica evangelika ubrzo osniva crkvenu općinu. Najstarije matične knjige *evangeličke augsburške* crkvene općine Antunovac započete su 1886. godine mada je vjerojatno crkvena općina postojala i ranije. Godine 1885. godine u Antunovcu se počinje graditi evangelička crkva. Završena je 1887. godine o čemu svjedoči natpis na zvoniku. Poslije one u Zagrebu (1884.)

Antunovac, Evangelička crkva sv. Martina

to je najstarija evangelička crkva u Hrvatskoj. Uz crkvu 1887. godine vjernici grade i evangeličku školu te učiteljski stan.

Ova crkva bila je sjedište *evangeličke augsburške crkvene općine* (župe) koja je obuhvaćala šire područje.

Budući da je najveći broj evangelika u selu bio njemačke nacionalnosti, crkva je između dva svjetska rata ušla u sastav *Njemačke evangeličke Crkve*.

Danas je crkvena općina Antunovac jedna od 12 crkvenih općina *Evangeličke (luteranske) Crkve* u Hrvatskoj. Svećenica Elina Braz de Almeida (koja je svećenica i u crkvenoj općini Kutina) drži mise u ovoj crkvi svake zadnje nedjelje u mjesecu. Na misama se okupi oko 25 vjernika iz sela i okolice, dok je za većih blagdana crkva potpuno ispunjena.

Crkva je jednobrodna, zaključena poligonalnom apsidom. Na ulaznom pročelju ukomponiran je zvonik pokriven limenim krovom sa lanternom. Ispred ulaza dodana je drvena dvostrešna nadstrešnica. Iznad ulaza, na zvoniku tri su prozorska otvora zatvorena drvenim žaluzinama. Lađa crkve rastvorena je s obje strane s po tri izdužena prozorska otvora. Pokrivena je dvostrešnim drvenim krovom s pokrovom od crijepa a apside je pokrivena limenim pokrovom. Crkva ima profilirane krovne vijence.

Evangelička crkva sv. Martina u Antunovcu vrijedno je sakralno zdanje jer je druga po starosti evangelička crkva u Hrvatskoj. Jedina je evangelička crkva i među rijetkim reformatorskim crkvama u pakračkom kraju. Svjedoči o brojnoj evangeličkoj zajednici koja je u prošlosti postojala u selu i okolici, a koja, nažalost, s vremenom nestaje.

Izvori: Dnevnik neprijatelja

Stjepan Benković, Branko Križan

U vrijeme nastanka monografije *Kako se branio Lipik* (2016.) otežavajuća okolnost bila je nedostatak pisanih povijesnih izvora kako s hrvatske tako i sa srpske strane. Rijedak izuzetak predstavlja vrijedan povijesni izvor koji su hrvatske snage pronašle nakon VRO *Bljesak*. Budući da nema naslova niti imena autora, ovaj smo dokument u navedenoj monografiji nazvali *Dnevnik neprijatelja*.

Radi se o tekstu neimenovanog srpskog vojnika s područja Donjeg Čaglića i Kovačevca, pripadnika lokalne srpske paravojne formacije koju naziva *kovačevljansko-čagličko odelenje*. On je suvremenik i sudionik opisanih događaja. Dokument je pisan pisačim strojem, ekavicom i srpskim jezikom što je neprirодно za lokalno stanovništvo srpske nacionalnosti. Ovakav način usmenog i pismenog izražavanja zaživio je među pojedinim Srbima tek u vrijeme promjena 1990. – 91. godine. Latinično izdanje vjerojatno je uvjetovano nedostatkom pisačeg stroja na ćirilici.

Iako je izvor prozvan dnevnikom, on nema tipičan oblik dnevnika u kome se kronološkim redom redaju događaji označeni datumima. Najvjerojatnije je ovaj tekst pisan nakon opisanih događanja što je uzrokovalo određene kronološke i druge pogreške.

Dnevnik neprijatelja opisuje događaje na području Kovačevca, Donjeg Čaglića i Lipika od *martovskih događaja* 1991. pa sve do oslobođenja Lipika 6.12. iste godine. Autor detaljno opisuje događaje neposredno pred početak rata, osvajanje Donjeg Čaglića i Lipika, okupaciju Lipika te napuštanje grada u prosincu 1991.

Dnevnik (što je uobičajeno) subjektivan je, pristran i ideološki obojen pogled na povijesna zbivanja iz kojega možemo detaljnom analizom iščitati vrijedne povijesne činjenice. U njemu su vidljivi stavovi srpskog vojnika (ali i civila) prije i u tijeku Domovinskog rata te njihov iskrivljen pogled na hrvatsku stranu. Iščitavajući ovaj tekst, postaju nam jasniji uzroci i povod sukoba, tijek događaja te uzroci srpskog poraza. U određenim dijelovima autor je vrlo kritičan i prema svojim sunarodnjacima i Jugoslavenskoj narodnoj armiji. Daje nam jasan prikaz srpskih formacija, navodi poimence zapovjednike i pripadnike tih formacija te je vrijedan izvor ne samo povjesničarima već i pravosudnim organima.

U opisu događaja neposredno prije izbijanja rata autor iznosi niz floskula koje su plasirane i prihvaćene među hrvatskim Srbima 1991. godine, a kojima se pokušava dokazati teza o srpskoj ugroženosti. Tako autor spominje da se uspostavlja nova ustaška vlast, da se vraća 1941., da se Srbi otpuštaju s posla, da se Hrvati naoružavaju nasuprot srpskom golorukom i nenaoružanom narodu, da Hrvate obučavaju hrvatski emigranti itd. Ovakve laži *podebljava* još s nekoliko lokalnih izmišljotina kao što su da je u Prekopakri glavni poligon za obuku ustaša, da je u Lipik pristigao autobus ustaša kao pripomoć već postojećim, da Tuđmanovi plaćenici patroliraju hrvatskim selima i da su to većinom plaćenici albanske nacionalnosti...

Niti jednom riječju ne osuđuje ubijanje hrvatskih policajaca koje naziva pijancima, narkomanima, besposličarima, ustašama... S druge strane podosta se raspisao o slučaju kada je policijska patrola pretresala automobili iz srpske svatovske povorke ili zaustavila kamion sa srpskim rezervistima. Napade pobunjenih Srba i JNA na Donji Čaglić i Lipik opravdava tobožnjim paljenjem srpskih kuća u Tornju, Klisi, Batinjanima, Donjem Čagliću i Lipiku te pritom zamjenjuje žrtvu i agresora. Minobacački napad na Lipik 19.8. opisuje kao pogrešku i slučajnost. Uveličava snagu i naoružanost hrvatskih, a umanjuje srpskih snaga. U jednom dijelu opisuje događanja i na novljanskom ratištu

iznoseći svoja gledišta na uzroke srpskog poraza u Trokutu, Brezovcu, Koritima...

Razmišljanja ovog srpskog vojnika tipična su gledišta većine građana srpske nacionalnosti te 1991. godine. Ona su formirana pod utjecajem medija i političkih stavova iz Srbije, domaće srpske političke elite, pravoslavne crkve, obiteljske povijesti obojene nacionalizmom, straha od promjena koje su se događale itd. Dnevnik obiluje glasinama koje su sigurno kolale među srpskim stanovništvom te ih dodatno uznemiravale, uzbunjivale i širile strah.

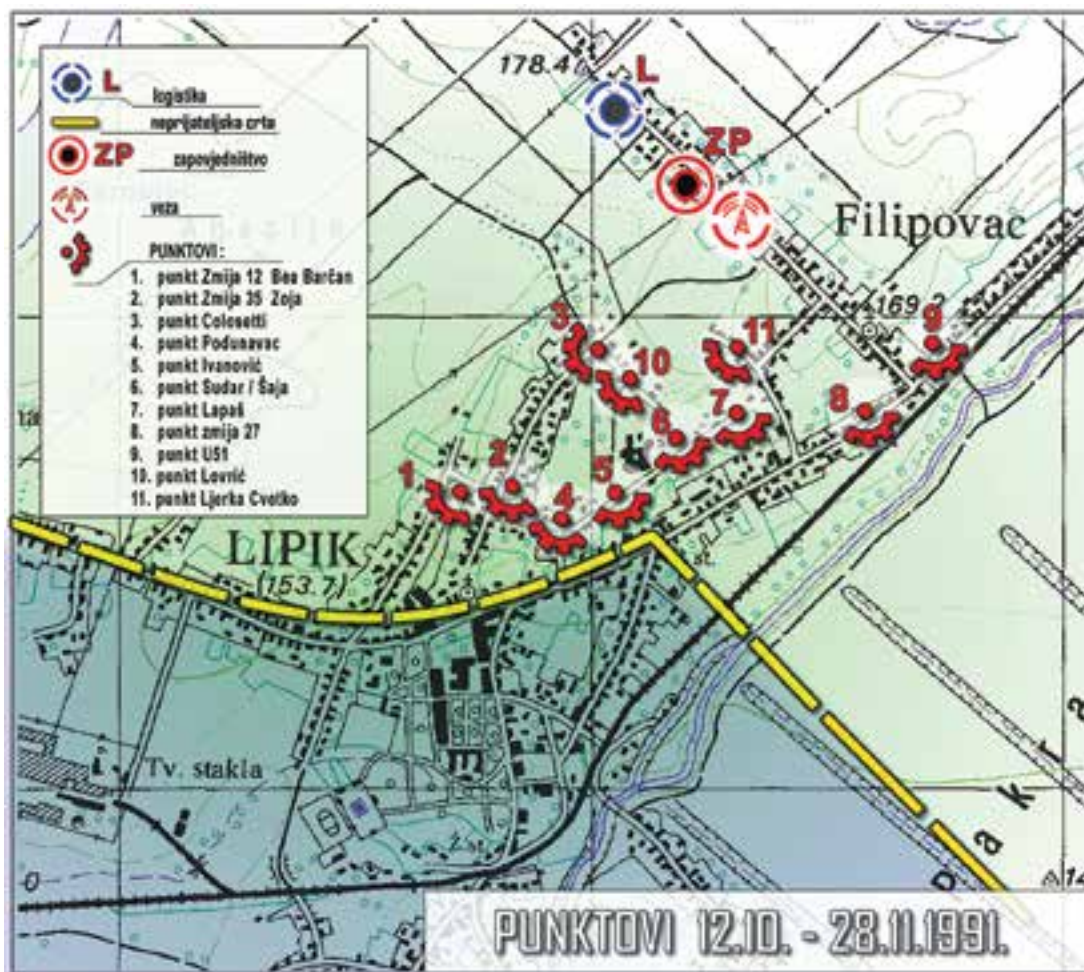
Da bismo omogućili čitateljima lakše razumijevanje i snalaženje u tekstu ali i reagirali na pojedine neistine, intervenirali smo vlastitim komentarima u bilješkama. U njima dajemo istinito tumačenje određenih povijesnih događaja ili detaljnije opisujemo tek površno spomenute. Pojedine događaje nismo komentirali jer nismo dovoljno u njih upućeni mada je i njihova istinitost upitna.

Ovaj izvor najbolji je dokaz koliko je istina relativna te koji sve elementi utječu na njeno oblikovanje. Možemo samo zamisliti kako bi izgledala današnja povijest da je ratna sreća otišla na drugu stranu.

Radi lakšeg snalaženja u povijesnim događajima dajemo kratak kronološki pregled događanja na području koje se opisuje:

- 1. 3. 1991. policajci srpske nacionalnosti razoružali su hrvatske policajce u Policijskoj postaji Pakrac, poslali ih kućama i preuzeli kontrolu nad njom.
- 2. 3. 1991. uslijedila je intervencija specijalnih snaga MUP-a iz Zagreba i Bjelovara uslijed čega su se pobunjeni policajci povukli u okolna srpska sela. Bio je to prvi oružani sukob između hrvatske, legitimne vlasti te pobunjenih Srba i JNA pa neki povjesničari smatraju da je tim događajem započeo Domovinski rat.
- 19. 8. 1991. počeo je Domovinski rat na pakračkom području. Pobunjeni Srbi iz okolnih sela napali su Pakrac, Lipik, Prekopakru i Dobrovac.
- 19. 8. – 24. 9. 1991. glavne borbe vode se za Pakrac. Ostala naselja pod hrvatskom kontrolom trpe sporadične napade i manja oštećenja.
- 19. 9. 1991. jedinice Banjalučkog korpusa započinju se raspoređivati po okolnim srpskim selima iznad Lipika i Pakraca.
- 24. 9. 1991. započinje napad Banjalučkog korpusa na pakračkom bojištu. Od tada na Pakrac, Lipik, Dobrovac, Filipovac i Prekopakru dnevno pada na tisuće granata. Ova naselja pretrpjela su najveća oštećenja u Hrvatskoj u Domovinskom ratu.
- 2. 10. 1991. pobunjeni Srbi i JNA zauzimaju Donji Čaglić i izbijaju na brdo Mačkovac iznad Lipika. U Donjem Čagliću pale hrvatske kuće i ubijaju 10 civila hrvatske nacionalnosti.
- 6. 10. 1991. neprijatelj zatvara obruč oko Pakraca i Lipika. Odlučujuća bitka vodi se u Batinjanima gdje je neprijatelj poražen. Neprijatelj toga dana ulazi u Lipik, ali biva odbačen.
- 7. 10. 1991. hrvatske snage miniraju most na rijeci Pakri i time na nekoliko dana zaustavljaju neprijatelja.
- 12. 10. 1991. snage pobunjenih Srba i JNA u blizini miniranog mosta postavljaju pontonski most i preko njega ulaze u Lipik. U gradu se vode teške borbe, neprijatelj je zaustavljen na glavnoj prometnici koja prolazi središtem grada.
- 12. 10. – 27. 11. 1991. južni dio Lipika kontroliraju pobunjeni Srbi i JNA, a sjevernu polovicu hrvatske snage. Više od mjesec dana vode se ulične borbe za Lipik.
- 27. 11. 1991. neprijatelj započinje novu ofenzivu s ciljem osvajanja Lipika.

- 28. 11. 1991. neprijatelj osvaja gotovo cijeli grad. Hrvatski branitelji se povlače u Filipovac i Prekopakru.
- 5. 12. 1991. započinje operacija Orada (oslobođenje Lipika, Dobrovca i Kukunjevca).
- 6. 12. 1991. oslobođen je Lipik, neprijatelj se povlači u Donji Čaglić.
- 8. 12. 1991. oslobođeni su Dobrovac i Kukunjevac.

Lipik od 12. 10. do 28. 11. 1991.

Posle martovskih događaja¹ u Pakracu, život se naizgled normalizovao. Fabrike su nakon jednodnevnjane pauze nastavile s radom, seljaci su obavljali proljetne radove, daci su nastavili školovanje. Život se naizgled zaista normalizovao, ali u stvarnosti to nije bilo tako. Svaki radnik, seljak, učenik srpske nacionalnosti nije smeo da se nakon naporno provedenog dana bezbrižno prepusti snu već su u noćnim časovima stražarili na ulazima u sela. Straže su bile nenaoružane.

U hrvatskim selima situacija je bila sasvim drugačija. Selima su patrolirali mupovci. To su zapravo bili Tuđmanovi plaćenici, koji su se nakon bezuspešne okupacije Pakraca povukli u okolna hrvatska sela, većinom su to bili plaćenici albanske nacionalnosti. Domaći hrvati su se masovno, pod okriljem vladajuće stranke (HDZ), počeli naoružavati i prijavljivati u redove MUP-a. Bilo je žalosno, a ujedno i komično gledati dojučerašnje besposličare, pijanice i uličare kako se gradom šepure u maskirnim odelima sa šahovnicom na kapama.

Svi oni su prolazili kraću obuku, da se priuče rukovati „kalašnjikovima“. Za prijem u MUP postavljena su i dva uslova. Prvo: hrvatska nacionalnost do trećeg kolena u porodici. Drugo: mržnja prema svemu što je srpsko. Instruktori su im bili hrvatski emigranti tipa Mije Barišića.

U Pakracu, Lipiku i okolnim hrvatski selima: Prekopakra, Dobrovac, Badljevin, Gaj i P. Poljana osnivaju se formacije Zbora narodne garde². Na poligonima se obavlja obuka u rukovanju naoružanjem, koje su Špegelj, Dečak i kompanija već davno podelili. Glavni poligon za obuku nalazi se u selu Prekopakra. Po danu, a ponekad i po noći hrvati su sve češće zalazili u srpska sela, sa ciljem da izvide što se u njima događa. Glavni „izviđači“ u D. Čagliću su bili Marošević Miroslav i Anić Nikola (Džanija Ivo).

Evo jednog događaja koji se zbio polovinom marta 91. Selo Kovačevac pokraj D. Čaglića. Na ulazu u selo nenaoružana straža sastavljena od nekoliko mještana³. Zadatak tih stražara je bio da se u slučaju približavanja mupovaca uzbuni selo, a stanovništvo povede u zbeg.

Bilo je oko 23 časa i dvadeset minuta kada je iz pravca Okučana prema Čagliću naišao automobil. Na raskrsnici za Subotsku automobil je skrenuo levo i pošao u Kovačevac. Straža ga je zaustavila. Bio je to narandžasti „jugo 45“ vlasništvo Marošević Miroslava iz D. Čaglića. Automobilom je upravljao Matijević Juraj, na suvozačevom sedištu sedeo je Marošević, a na zadnjem sedištu nalazio se Šimić Darko. Bili su u pripitom stanju. Na pitanje gde su pošli u ovo doba noći, Matijević je odgovorio da ima pravo ići gde hoće, „ovo je slobodna zemlja“. Marošević je upao u reč i rekao „idemo kod Čavrić Momčila da nam pozajmi traktorska kola da prevezemo nekakav materijal iz Okučana“.

Straža ih je propustila i prateći njihovo kretanje utvrdila da su zaista otišli kod Čavrić Momčila. Nisu se zadržavali, već su se odmah vratili. Na izlazu iz sela Matijević je provokativno upitao da li mogu da idu, odgovoreno mu je da može. Cinično je rekao da to nije u redu što smo ih zaustavili, jer oni nas ne zaustavljaju na Mačkovcu (brdo u hrvatskom delu D. Čaglića)⁴.

Ne sačekavši odgovor dodao je gas i produžio prema gornjem (hrvatskom) delu gde su sva trojica stanovala. Međutim, zvuk automobila se čuo dalje prema Lipiku, pa su dvojica nenaoružanih stražara Čutić Nebojša i Šeatović Nikola automobilom krenuli za njima. Prošli su pored njihovih kuća u kojima nije bilo svetla, a kod Maroševićeve kuće, preko puta katoličke crkve, nije bilo automobila.

¹ Pobuna policajaca srpske nacionalnosti u PP Pakrac i događaji koji su uslijedili.

² Prve formacije ZNG osnovane su u Lipiku i susjednim selima tek početkom rujna 1991. kada pristižu prve uniforme i oružje.

³ Ovo je bila jedna od prvih srpskih barikada u pakračkom kraju na kojoj su se noću zaustavljala vozila i kontrolirao promet. Nakon početka rata, u kolovoza 1991., premještaju barikadu na glavnu cestu u Donjem Čagliću, ispred pravoslavne crkve.

⁴ U Donjem Čagliću, selu južno od Lipika, prema popisu stanovništva iz 1991. živjelo je 270 ili 53,5% Srba i 182 ili 36% Hrvata. U dijelu sela prema Lipiku živjelo je stanovništvo hrvatske nacionalnosti (hrvatski dio) dok je onaj prema Okučanima bio većinski srpski.

To je značilo samo jedno. Otišli su u Lipik da svojim pretpostavijenima referišu o stražarima u srpskim selima. Odmah drugi dan po Lipiku i okolini se pričalo kako su naoružani meštani maltretirali ovu trojicu. Priče su stizale čak dotle da su sa meštanima bili neki nepoznati bradati ljudi, najvjerojatnije četnici iz Srbije, što naravno nije bilo tačno.

A onda je došao početak maja i Borovo Selo. U zraku se osećala naelektrisana atmosfera. Stanovništvo se ne udaljuje od svojih kuća, u Lipiku i Pakracu gostione su se počele deliti na hrvatske i srpske. Samo povremeno se dešavalo da u jednu od tih gostiona uđe gost druge nacionalnosti. U fabrikama je Tuđmanova „mlada demokratija“ dolazila do punog izražaja. Stvarani su tehnološki viškovi, a to su uglavnom bili radnici srpske nacionalnosti. Među njima je bio i poneki Hrvat, ali to je bio planski otkaz, jer taj Hrvat je već drugi dan šetao Lipikom ili nekim drugim mestom u mupovskoj uniformi sa šahovnicom na kapi. Ponosno su ulazili u „svoje“ gostione (u one druge nisu smeli ulaziti. Bili su jaki samo u grupama). U njihovom rečniku počele su se pojavljivati neke čudne reči: očevid, zoroklik... itd.

U srpskim selima počeli su aktivnije delovati funkcioneri SDS-a. Sazivani su tajni sastanci i izlagani stavovi glavnog odbora SDS-a. Čelnici seoskih odbora SDS-a su uglavnom bili predašnji predsednici Mesnih zajednica i ostalih DPO⁵. Vodili su previše plašljivu politiku, plašili su se rata, zavadnje sa komšijama Hrvatima. Verovali su u neko mirno rešenje. Verovali su u Miloševića. Neki pojedinci su tajno šurovali s Hrvatima, plašili su se za svoje bedne živote.

Bilo je nekoliko časnih izuzetaka u tom rukovodstvu, oni su otvoreno govorili šta će se najvjerojatnije dogoditi. Treba da se čuvamo da se ne ponovi 1941 godina. Imali su podršku samo nekolicine mladih ljudi, koji su već počeli bojkotovati te sastanke. Vreme i događaji koji će uslediti pokazat će da su baš ti ljudi podneli najveći teret u odbrani srpstva u srpskih teritorija.

Jula meseca 1991 godine dolazi do sve češćih sukoba između Srba i Hrvata. Malo koja noć da protekne bez eksplozija. U Lipiku i Pakracu povećava se broj mupovaca. Na zgradi opštine u Pakracu vijore se dve zastave; zastava SDS-a i zastava HDZ-a.⁶ Mnogi su svesni da to nemože dugo potrajati.

U delu grada zvanog „Gavrinica“ na tri jarbola, dve srpske i jedna jugoslovenska zastava. Mupovci su u nekoliko navrata pokušavali da skinu zastave, ali to im nije polazilo za rukom.

Sredinom meseca u Lipiku u ulici M. Gupca preko puta „srpske“ gostione iz parka je otvorena rafalna paljba po patrolnim kolima MUP-a. Jedan mupovac je poginuo, a dvojica su ranjena. Te noći počela je racija u Lipiku. Park je noć i dan bio opkoljen, ali bez uspeha⁷.

U toku noći u Lipik je stigao jedan autobus ustaša iz Zagreba kao pomoć onima koji su već bili tu. Samo nekoliko dana posle tog događaja u Daruvaru ginu dvojica mupovaca od koji je jedan (Robert Žili) bio iz D. Čaglića⁸.

Na njegovoj sahrani na groblju u D. Čagliću čule su se otvorene pretnje na račun Srba. Međunarodni i međuljudski odnosi u ovom kraju još više su se zaoštrili. U nekoliko slučajeva raspadaju se mešani brakovi. 27. 7. 1991. godine. Svadba Čutić Nebojša u Kovačevcu. Od nekoliko pozvanih

⁵ Društveno-političkih organizacija

⁶ Malo je vjerovatno da su na općinskoj zgradi bile postavljene zastave HDZ-a i SDS-a jer one nisu bile legitimna vlast u to vrijeme. HDZ i SDS nisu postojali u vrijeme prvih višestranačkih izbora i tako nisu participirali u vlasti Općine Pakrac. Prvi sukob u Pakracu dogodio se 29. 11. 1990. godine kada je na općini izvješena hrvatska zastava uz već postojeću jugoslavensku.

⁷ 15. 7. 1991. u središtu Lipika srpski ekstremisti izvršili su napad na policijsku automobilsku patrolu i tada ubili Branka Čorka, a ranili Draška Škondru i Željka Szabu.

⁸ 20. na 21. 7. 1991. u središtu Daruvara s leđa su ubijena trojica hrvatskih policajaca. Jedan od njih bio je Robert Žili iz Donjeg Čaglića.

hrvata nijedan ne prisustvuje svadbi. Svi se drže kumove naredbe; 500 metara ispred i 500 metara iza kuće u kojoj je stanovao poginuli mupovac Žili Robert zabranjuje se upotreba automobilskih sirena. Venčanje je obavljeno u Lipiku, a potom se krenulo na venčanje u crkvu u Pakracu. U mestu Filipovac mupovska patrola iz svatovske kolone izdvaja jedan automobil i izvršuje pretres tražeći oružje. Posle izvršenog pretresa nisu imali ni reč izvinjenja za svoj postupak. Najverovatnije ih je smetala srpska zastava na čelu kolone.

U to vreme u većini srpskih sela nije ni bilo oružja, jer su neki čelnici SDS-a odbili da prime oružje za svoje članstvo. Takvi slučajevi su se desili u Kovačevcu, D. Čagliću i u još nekim selima. Početkom avgusta '91 u selu Trnakovac napadnuta je patrola MUP-a koja je iz Okučana išla prema Bjeloj Stijeni. U postavljenoj zasedi kod groblja, jedan mupovac je poginuo, a dvojica su teško ranjena⁹.

Očekuje se mupovski napad na Okučane. Mobilise se rezervni sastav JNA u Pakračkom kraju. Rezervisti postavljaju danonoćne zasede na cesti Lipik – Okučani da bi se sprečio prodor mupovaca iz Lipika i Pakraca u Okučane. Četvrtak 15. avgust, sastanak članova SDS-a u Čagliću iza pravoslavne crkve.

Okolo 21 čas u sam sumrak iz katoličkog kraja D. Čaglića začula se mitraljeska i puščana rafalna paljba. Neko je povikao „izdaja“ i članstvo je potrčalo prema Kovačevcu. Tu je na ulazu u selo na brzinu podignuta barikada. Na barikadi se pojavilo nekoliko automatskih pušaka, te puške su Lalić Branko i Seatović Nebojša nabavili pre nekoliko dana u selu Rajčići. Pojedinci SDS-a su sa čuđenjem gledali u te puške, a naročito jedan čelnik SDS-a koji je pre toga na jednom višem sastanku SDS-a izjavio da njegovom članstvu nije potrebno oružje.

Srpsko stanovništvo iz D. Čaglića je sa zavežljajima i malom decom u rukama kroz barikadu bežalo prema vrhu Kovačevca. Stariji ljudi govore „Tako je bilo i u prošlom ratu“, a taj rat se nastavlja samo nekoliko stotina metara od Kovačevca. Na Mačkovcu, brdu u D. Čagliću, grupa mupovaca zajedno sa domaćim ustašama; Adžijević Ivicom „Pirganom“, Franjić Vladom, Mijačević Ivom i glavnim organizatorom Žili Markom je na raskrsnici puta za Bukovčane u zasedi sačekala grupu rezervista iz Šeovice i Japage.

Mupovci i domaće ustaše su bez upozorenja otvorili vatru po vozilu kojim su se rezervisti JNA prevozili na položaj prema Okučanima. Zarobili su trojicu, a ostali su uspeli pobeći. Za zarobljenike je tek sada nastao pravi pakao. Pljuštali su udarci čizmama i kundacima u čemu je prednjačio domaći ustaški kolovođa Žili Marko. Pripadnici MUP-a nisu obraćali pažnju na to da su zarobljenici pripadnici regularne jedinice JNA.¹⁰

Od toga dana nitko od srba se ne usuđuje da siđe u Lipik, osim dvojice meštana D. Čaglića; Vlajković Milana i Lalić Mile (Ostojinog). Oni nastavljaju sa radom u svojim firmama. Milan u Lipičkoj bolnici, a Mile u „Lipičkom studencu“. Mile se preseljava u Pakrac kod žene. Žena mu je hrvatica. Milan posle završene smene dolazi kući. Pokušavamo ga nagovoriti da ostane u Čagliću, ali u tome ne uspevamo. U njegovoj odluci najveći uticaj je najverovatnije imao Oluovski Neven njegov zet koji je bio visoki časnik MUP-a.¹¹

⁹ 6. 8. 1991. kod Trnakovca okučanski su teroristi napali vozilo novogradiške policije prilikom čega je ubijen policajac Slavko Došlić dok je Vlado Berić teže ranjen.

¹⁰ Noću, s 14. na 15. 8. 1991. u Donjem Čagliću, na skretanju za Bukovčane, policijska patrola zaustavlja kamion iz kolone vozila kojima se srpski rezervisti iz okolnih srpskih sela prebacuju na okučansko područje. Većina rezervista bježi iz zaustavljenog kamiona osim trojice koja su uhapšena. Tom prilikom otvorena je vatra na policijsku patrolu. Hrvatska policija nije ispalila ni jedan metak.

¹¹ Neven Oulovski bio je jedan od pomoćnika komandira Policijske stanice Pakrac, šogor Milana Vlajkovića.

16. avgusta 91. godine iz pravca N. Gradiške i N. Varoša napadnuti Okučani.¹² U Donjem Čagliću i Kovačevcu nastalo je alarmantno stanje. Meštani Čaglića i prvih kuća u Kovačevcu su se povukli u zbeg na viša sela i u obližnju šumu. Osim barikade na početku sela organizovane su i patrole koje su patrolirale kroz selo i oko zbega. Preko dana samo su odvažni odlazili kućama u D. Čaglić da nahrane stoku. U narod se uvukla panika i strah. To je potrajalo do 19. avgusta '91. godine.

Noć kao tri prethodne, pojačana straža na barikadi, patrola u stalnom pokretu, usprkos jakoj kiši koja lije kao iz kabla. Ujutro u 2 časa i 30 minuta stigao je kurir iz Subotske sa sledećom obavesti: Ujutro u 5 časova kreće se u napad na vikend naselje između D. Čaglića, Subotske i Lipika. Prema dojavama u vikendicama se nalazi 30-tak pripadnika MUP-a.¹³ Iz Kovačevca je trebala da krene jedna desetina sastavljena od teritorijalaca Čaglića i Kovačevca.

Kiša je lila kao da se nebo otvorilo, neki su jedva čekali da krenu, što se za neke nebi moglo reći. U 4:30 časova, automobilima do Subotske u prvu oružanu akciju na Pakračkom kraju iz Kovačevca krenuli su: Labudović Milan, Šeatović Nikola, Lalić Branko, Popović Radenko, Šeatović Nebojša, Šeatović Đorđe, Čavrić Milutin, Matković Mladen, Matković Milan, Kalajdžić Zlatko, Gašparović Željko i Gašparović Milorad.

Od 16. avgusta u minobacačkom vodu nalazili su se: Čavrić Novak, Čavrić Slavko i Sijerić Nikola. Oni su takođe učestvovali u akciji. Kada smo stigli u Subotsku, vod koji kreće u akciju bio je spreman za polazak. Komandir voda Ervačanin Đorđe iznio je plan napada i kolona praćena kišom krenula je u neizvesnost. Napad počinje tačno u 5.05 časova.

U dogovoreno vreme minobacačke granate počele su padati po vikend naselju. Neka je zalutala u pravcu Lipika, ali oprosteno im je jer ipak je to bilo nama prvo vatreno krštenje. Kada je pala deveta granata po dogovoru trebali smo otvoriti vatru po vikendicama. Međutim zbog slabog vodiča, a delomično i slabe komande komandira voda malo smo zakasnili, pa su minobacači nastavili sa ispaljivanjem još nekoliko granata.

Kovačevljansko-Čaglićko odelenje je bilo desno krilo voda i po planu je trebalo da osvoji put od mosta na Pakri do zadnje vikendice koja se nalazi iznad samog D. Čaglića. Nama s desne strane prema Mačkovcu i na samom Mačkovcu trebala je da bude četa Ilije Bodegrajca. Međutim četa nije uspela da se probije kroz katolički deo Čaglića jer su u jednoj staji za tov svinja primetili veću formaciju ustaša. Obišli su D. Čaglić i produžili prema Bjelanovcu. Naše odelenje je u potpunosti izvršilo svoj deo zadatka, ali pošto smo bili nezaštićeni s naše desne strane, morali smo pomeriti svoje linije prema selu. Tako smo faktički držali dva pravca. Deo pravca prema Lipiku i kompletan deo prema D. Čagliću.

Onako prokisle i promrzle drugi dan nas je zamenilo naše drugo odelenje, jer osvojeni položaji morali su se održati. Zamena se obavljala na sledeći način. Borcima koji su dolazili na položaj davali smo naoružanje, jer ga još nije bilo za sve, a mi smo odlazili u Kovačevac bez oružja. Baza i zborna mesto voda, bilo je u Kovačevcu u kući Šeatović Save. On nam je nakon nekoliko dana otkazao gostoprimstvo, pošto mu je dojavljeno da su ustaše saznale za našu bazu. U selu se odmah stvorila panika.

Broj izbeglica u Kovačevcu svakim danom se povećavao. Hrana se kuvala i za njih i za borce. Hranu su obezbeđivali i kuvali sami meštani sve dok iz sela Popovca sa stočne farme nije dopremljeno dvoje junadi. Kroz desetak dana kompletan vod je bio naoružan. Brojao je 26 ljudi. Za

¹² 15. 8. 1991. proglašena je Općina Okučani te je istog dana uslijedio napad na snage hrvatske policije i Zbora narodne garde u tom mjestu. Time je započela srpska pobuna u Okučanima.

¹³ Radi se o lipičkim vinogradima. U tom prostoru nisu se nalazile hrvatske snage već naprotiv, ulazili su pobunjeni Srbi i tu imali izdvojena stražarska mjesta.

komandira voda izabran je Labudović Milan. Za vreme držanja položaja uhapšeni su i privedeni u višu komandu: Adžijević Baja, Adžijević Marica i Adžijević Dalibor, pri hapšenju pobjegli su Hrunka Zlatko i Žili Lojza. Uhapšeni su posle saslušanja pušteni kući¹⁴.

08. septembra '91 godine, vod je iz šume sa položaja sišao na barikadu u D. Čaglić, gde je zamenuo bodegrajčevu četvu. Nastala je velika nestašica cigareta. Na barikadi se obavljalo danonoćno dežurstvo, izviđačka grupa je stalno bila u blizini katoličkog kraja sela. Cestom iz pravca Lipika nije bilo prolaza, ali ipak smo imali posetioce. Prvi koji je prišao barikadi je bio Šimić Darko, sa sobom je vodio petogodišnjeg sinčića. Uhapšen je i saslušan. Ništa nije priznavao, iako smo mi znali sve o kretanju mupovaca i ZNG-a po gornjem kraju. Međutim njegovo petogodišnje dete kada je videlo papovku ponosno je reklo „i moj tata ima isto takvu pušku“.

Na pitanje tko je tati dao pušku, mali je odgovorio: dao je čika Mane. Tko još ima pušku? Bilo je sledeće pitanje. Mali je počeo redom nabrajati sve sposobno stanovništvo za borbu, a za Matijević Franju je rekao sledeće: „čika Franja ima luk i strele, pa kada bude zarobio četnike on će ih gađati sa strelama, a posle će ih zaklati“. Čuvši detetovi priču, sve je priznao i Šimić. Posle saslušanja on i dete sprovedeni su u višu komandu na Bučje¹⁵.

Sledeći koji su uhvaćeni bili su dvojica braće iz Bijele Stijene. Oni su nam također odali dosta važne podatke za daljnje akcije. Sprovedeni su u višu komandu, ali su nakon nekog vremena pušteni kućama. Važno je napomenuti da nijedan od zarobljenika nije maltretiran kao što su oni radili od trojice rezervista na Mačkovcu.

Sledeći zarobljenik nije uhvaćen na barikadi nego ga je grupa naših boraca uhvatila kod njegove kuće na početku dela katoličkog Čaglića. Ustaša je radio na benzinskoj pumpi. Pumpa je bila vlasništvo NAPA-a iz Novog Sada. Točio je ustašama iz Lipika i Čaglića besplatno gorivo, kako se kasnije saznalo dao nam je dosta vrlo važnih podataka o njima; brojno stanje, gde se pojedinci skrivaju itd. Hapšenje je proteklo bez ikakvih problema zahvaljujući tome što je akcija dobro isplanirana i ozbiljno shvaćena.

19. septembra '91 godine, dan je koji nas je mnogo obradovao. U Kovačevac, Subotsku i Trokut stigla je 5. Kozarska brigada. Kako su nam srca kucala, kada smo vidjeli brojno ljudstvo, transportere, haubice, LPA i ostalu tehniku, ali najviše radosti su nam donele cigarete. Rezervisti su cigareta imali u izobilju, a mi smo više od mesec dana bili bez njih.¹⁶

Drugi dan po dolasku armije imali smo još jedno hapšenje. Na barikadi smo zaustavili automobil austrijske registarske oznake kojim je upravljao jedan mladić. Naoružanje nije imao, odveli smo ga u komandu i tamo se ispostavilo da je bjegunac iz redova MUP-a Hrvatske. Pokušao je pobeći u Bosnu. Našem vodu na barikadi pridodat je još jedan vod rezervista iz Prijedora, tako da smo imali više vremena za izviđačke zadatke u hrvatskom delu D. Čaglića. Uočena su veća okupljanja iza katoličke crkve, kao i u dvorištu Antunović Vinka. U nekoliko navrata pripadnici ustaškog MUP-a dolazili su u kuću Anić Bore¹⁷. Ispred crkve noću je postavljena naoružana straža. Naoružanje za

¹⁴ 21. 8. 1991. dvadesetak osoba u maskirnim vojnim uniformama zarobilo je kod Donjeg Čaglića Stjepana, Maricu i Dalibora Adžijevića. Tukli su ih puškama, rukama i nogama, noge im vezali žicom, a oči čarapama. Stjepanu i Daliboru napravili su tri reza na leđima, Stjepanu su polomili tri rebra, a Marici izbili tri zuba. Nakon toga su ih tjerali da zavezanih nogu hodaju do Bijele Stijene i Subocke pri čemu su ih nastavili tući. Oko ponoći, nakon saslušanja, pustili su ih kući sa zabranom slobodnog kretanja.

¹⁵ Darko Šimić i četverogodišnji sin Dalibor zarobljeni su 31. 8. 1991. u okupiranom dijelu Donjeg Čaglića kada su se uputili do trgovine koja je još uvijek radila. Darko Šimić je tom prilikom teško pretučen te sa sinom odveden u logor Bučje.

¹⁶ Banjalučki korpus prešao je 15. 8. 1991. godine rijeku Savu i ušao u Staru Gradišku. Kako bi zaustavili njegov daljnji prodor prema Okučanima, hrvatske snage minirale su most na kanalu Mali Strug. Tu je korpus zaustavljen sljedećih mjeseca dana. 19. 9. 1991. godine ulazi u Okučane, a zatim se bez otpora probija nadomak Pakraca i Lipika.

¹⁷ U kući Borislava Anića bio je jedno vrijeme punkt gdje su se držale straže.

ZNG-e i ustaše iz D. Čaglića dobavio je Božić Mane¹⁸.

Uočena je jedna manja formacija mupovaca, koji su u večernjim časovima dolazili iz Lipika u D. Čaglić. Oni su navodno čuvali hrvatske porodice od kako su govorili, upada četnika u selo. Za to vreme meštani su silazili u Lipik i useljavali se u kuće srba koji su izbegli iz grada¹⁹. Iz dana u dan čaglićke ustaše postajale su sve smionije i slobodnije. Dolazili su do škole i otvarali vatru u pravcu barikade i u pravcu šume gde su se nalazili naši borci. Dobili smo obaveštenje da je u čišćenju ustaško uporišta Novi Varoš ubijen čaglićki ustaša Cvijić Ante²⁰. Znači bili su aktivni i na drugim frontovima. Meštanima hrvatske nacionalnosti u nekoliko navrata je bilo ponuđeno da predaju naoružanje, što su ga oni kategorički odbili. Čak im je nuđeno da pređu na našu stranu, garantovana im je bezbednost. Nekoliko stanovnika je htelo da pređe, ali po kasnijim saznanjima ubijeni su od svojih, kao npr. Marošević Slavko²¹ stariji čovek iz Čaglića.

Sa ustašama se više nije moglo pregovarati, pa smo na njihove provokacije počeli adekvatno odgovarati. Npr. na njihovih pet minobacačkih granata vraćali smo petnaest.²² Za to vreme u Lipiku i Dobrovcu su se koncentrisale jake ustaške snage. Po našim proračunima bilo ih je preko hiljadu²³. Civilno stanovništvo su preselili u Kutinu i Križevce, u Lipiku ih je ostalo stotinjak, ali oni su na razne načine pomagali ustaše. U Lipiku u zatočeništvu ostalo je i nekoliko stanovnika srpske nacionalnosti, neki su ostali dobrovoljno, a neki nisu uspeli na vreme da se izvuku iz grada²⁴.

Pripremao se napad na Lipik i Pakrac, ali pre napada na Lipik trebao se proći D. Čaglić i zauzeti položaje na Mačkovcu koji je bio veoma jak strateški položaj. Za to vreme u selima sa manjinskim srpskim stanovništvom, ustaše su započele svoj krvavi pir. Nekoliko ljudi je zaklano u P. Batinjanima, Klisi, Lipiku iz njihovih kuća počeo je da se izvija gusti crni dim. Palili su i uništavali sve što je srpsko²⁵.

4. oktobra '91 počela je artiljerijska priprema napada na Lipik i D. Čaglić. Kao odgovor, ustaše su u selu Toranj zapalile 10-ak kuća²⁶.

5. oktobra ujutro u 9 časova, počeo je napad na Donji Čaglić. Izviđači su izveštavali da se ustaše utvrđuju na Mačkovcu i na uzvišenju iznad groblja. Vod za čišćenje sela je krenuo. Zarobljeni civili su otpremani na našu slobodnu teritoriju gde su saslušavani, a onda su bili puštani ili zadržavani u pritvoru. Među najdisciplinovanijim su bili Adžijević Baja i Marica, naši stari „znanci“ jer su već jednom bili uhapšeni.

¹⁸ U Donjem Čagliću nije bilo formacija ZNG-a ni ustaša. Domaći ljudi su se samoorganizirali i držali straže u svom dijelu sela. S 10-ak papovki opskrbio ih je prvi hrvatski redarstvenik Stjepan Pupak.

¹⁹ Hrvatske izbjeglice su većinom bile smještene u podrumu Hotela Lipik ili nekih drugih javnih zgrada.

²⁰ Ante Cvijić umro je 2003. godine i pokopan je na groblju u Donjem Čagliću.

²¹ Marošević, Slavko preživio je pogrom 2. 10. 1991. tako što je pobjegao u Lipik. Nažalost, njegova supruga Anka ubijena je s ostalim civilima u selu. Slavko Marošević umro je 2003. godine i pokopan je na mjesnom groblju.

²² Prve minobacače hrvatske snage u Lipiku dobile su tek krajem rujna 1991. U to vrijeme u Lipiku je bio samo jedan minobacač 82 mm i nekoliko 60 mm uz ograničene količine granata. Autor ponovno zamjenjuje žrtvu i agresora.

²³ Na cijelom pakračkom bojištu, u kolovozu i rujnu 1991., od Badljevine do Poljane bilo je oko 500 hrvatskih branitelja. Sam Lipik branilo je 100-tinjak, Donji Čaglić 30-ak, a Dobrovac 40-ak slabo naoružanih branitelja. 8.10. u Dobrovac se probila jedinica MUP-a iz Poljane (snage 100-injak ljudi), no ista je zbog snažne artiljerijske vatre još iste noći te ujutro napustila selo. Srbi su od tada vjerovali da se u Dobrovcu nalaze jake hrvatske snage.

²⁴ U Lipiku nije bilo zarobljavanja i zatvaranja srpskog stanovništva. Ostali su u gradu jer se nisu uspjeli izvuci na vrijeme te su dijelili sudbinu civila ostalih nacionalnosti.

²⁵ Autor napad na Donji Čaglić kontinuirano opravdava tobožnjim zločinima nad Srbima i paljenjem srpskih kuća u Donjem Čagliću ali i drugim selima Općine Pakrac. Ovakve neistinite teze ponavlja i u nastavku teksta.

²⁶ U ovom i narednom poglavlju griješi u kronologiji iz čega zaključujemo da je dnevnik pisan naknadno. Pobunjeni Srbi i JNA zauzeli su Donji Čaglić 2. 10. 1991. ubivši 10 civila i zapalivši većinu hrvatskih kuća. 5. 10. započeo je napad na Lipik.

U kući Antunović Vinka pronađena je veća količina eksploziva koji je uništen zajedno sa kućom. Naredba pre napada je glasila; „uništiti sve stambene objekte“. Odmazda za popaljene srpske kuće²⁷.

U selu je uhapšen ustaški špijun Anić Ivo²⁸, kod kojega su pronađena dva pištolja koja nije uspeo da upotrebi. U toku akcije iz podruma Klobučarević Drage pružen je oružani otpor. Skriveni strelci su likvidirani. Bila su dvojica, jedan bez ličnih dokumenata, a drugi je bio meštanim Hrunka Zlatko²⁹ kod kojeg su pronađene dvije „papovke“ i jedan pištolj „bereta“.

Vod je bez gubitaka prošao D. Čaglić i zauzeo položaje na Mačkovcu. Čitavo vreme trajanja akcije padala je jaka kiša nošena vetrom, tako da su borci prokisli i promrzli. Akcija čišćenja trajala je 6 časova. Međutim kada smo izašli na Mačkovac i nakon skoro dva meseca ugledali Lipik zaboravili smo na vlagu i hladnoću. Jednog momenta iz Lipika je otvorena jaka paljba po našoj jedinici. Zauzeli smo zaklone i nakon nekog vremena sve se smirilo.

Čitavu noć probdeli smo u rovovima očekujući ustaški kontranapad do kojeg nije došlo. U toku noći dobili smo pojačanje za održanje zauzetih položaja. Jutro je osvanulo pokriveno jakim mrazom koji se zabeleo poput snega, hladnoća je štipala za kosti, ali u srcu je bilo toplo, zadatak je bio ispunjen. Na redu je Lipik.

Ispred nas odjekuju detonacije naša artiljerija tuče Lipik i Klisu. Ni ustaše ne miruju. Iz pravca Klise tuku nas minobacačima a iz Lipika nam ustaški snajperisti nedaju oka pomoliti iz rovova. Na Mačkovcu se zadržavamo tri dana, a zatim se spuštamo do benzinske pumpe i Bukovčanske ulice. Na granici smo između Lipika i D. Čaglića. Razdvaja nas rečica Šeovica.

Formira se izviđačka grupa za prelazak preko reke Šeovice i upad u Lipik. U toku samih priprema grupe, ustaški snajperisti nam ranjavaju dvojicu boraca. Imamo dvojicu ranjenih, a još smo na teritoriji sela Donji Čaglić.

U kući gde se pripremamo za polazak (kuća Kablarić Mate) pronađeno je sklonište u podrumu, snabdevano raznim namirnicama. Sudeći po ležajevima tu je boravilo 15-ak mupovaca ili ZNG-i³⁰. Oko podneva ponovo pokušavamo ući u Lipik. Prelazimo most. Nakon dva meseca nalazimo se u Lipiku. Na žalost taj boravak s onu stranu mosta je kratko trajao. Naime nakon nekoliko osvojenih kuća pod stalnom neprijateljskom paljbom morali smo se povući. Imali smo jednog poginulog i šest ranjenih boraca. Ustaše su bile dobro utvrđene, imali su položaje u betonskim kanalima na lokaciji gde se nekad nalazila baza građevinske firme. Povukli smo se u Bukovčansku ulicu. Uz korito reke Šeovice kopamo zaklone, ustaše nesmanjenom žestinom tuku naše položaje. Meci paraju vazduh i zabijaju se u fasade kuća koje su nam iza leđa. U rovovima provodimo noć.

10. oktobra u predvečerje dobivamo naređenje za povlačenje. Povlačimo se na brdo Mačkovac. Mnogim borcima nije jasno zašto se povlačimo na polazne položaje, a još manje nam je jasno zašto je dignut u vazduh most na Šeovici. Kako smo kasnije saznali to je bila jedna iz niza izdaja i prevara starešinskog kadra bivše JNA.

11. oktobra naša artiljerija nemilosrdno tuče neprijateljske položaje u Lipiku. Po pričanju očevidaca koje smo zatekli pri ulasku u Lipik, ustaše su pretrpjele velike gubitke u tehnici i u ljudstvu³¹. Pojedinci su bacali oružje i psujući majku Tuđmanovu davali se u paničan beg. Mnogi nisu daleko

²⁷ U Donjem Čagliću nije bila zapaljena ni jedna srpska kuća.

²⁸ Anić, Ivo je u stvari Anić, Nikola (1934.) zvani Džanija Ivo koji se zajedno s ostalim starijim civilima skrivao u kući Drage Kablarića. Tu je ubijen 2. 10. 1991. godine.

²⁹ Zlatko Hrunka ubijen 2. 10. 1991. zajedno s još 6 civila koji su se skrivali u podrumu oružničke postaje.

³⁰ U kući Mate Kablarića nije bio hrvatski punkt, već su se ondje noću i za vrijeme jakih artiljerijskih napada sklanjali civili.

³¹ 11. 10. 1991. u Lipiku je poginuo hrvatski branitelj Dražen Peter, a 12. 10. Franjo Sarvaš, Nikola Oršanić, Marjan Karaula i Ivan Farkaš. O gubitcima u tehnici nema govora jer hrvatska strana nije imala jačeg oružja od pješackog naoružanja.

stigli, dobili su od dojučerašnjih saboraca metak u leđa. Neki ranjenici pucali su sami sebi u glavu, jer su ih ustaše ostavljale prepuštene same sebi. Takav slučaj desio se ispred kafića u samom predgrađu Lipika³².

12. oktobar 91 jutro. Gusta magla pokriva Lipik. Naša jedinica ojačana sa tri tenka i dva transportera kreće u napad na Lipik. Na rečici Šeovica niže porušenog mosta postavlja se pontonski most. Prelazimo ponton i dolazimo do prvih Lipičkih kuća, na kojima se još primećuju tragovi prekjčerašnjih borbi.

Ustaše ne otvaraju vatru. Prilazimo reci Pakri, ali dalje se ne može. Most na Pakri je dignut u vazduh³³. Kada smo došli do nasipa iz pravca pruge na nas je otvorena oštra paljba. Na brzinu smo se rasporedili po nasipu i istom merom uzvratili. Jedan od tenkova izlazi na nasip i ispaljuje granatu u pravcu raskrsnice kod pruge, gde je uočeno ustaško mitraljesko gnezdo. Kada se prašina slegla videlo se samo par rasturenih vreća sa peskom. Nakon 20 ak minuta sve se utišalo. Naša strana nije imala gubitaka.

U kući blizu mosta nailazimo na stravičan prizor. U garaži pronalazimo izmasakrirano telo Sabo Stane, pre razvoda udane za mađara. Ležala je u lokvi krvi, creva izvadita iz utrobe i svezana oko vrata, srce pored nje; da li je to učinio čovek ili životinja. Vani ispred garaže tragovi krvi, znači da je masakriranje počelo još u dvorištu³⁴.

Zbog porušenog mosta ne možemo dalje, čekamo da se doveze pontonski most. Jedna grupa odlazi da pregleda Todorovićevu ulicu (Dakić sokak). Nedugo po njihovom odlasku iz tog pravca začula se pucnjava. Naišli su na dvojicu mupovaca. Posle kraće borbe jedan mupovac je ubijen, a drugi je ranjen. Ubijeni mupovac je imao 16 godina³⁵.

Do predvečerja sve je bilo mirno, a onda su se oglasili ustaški snajperisti smešteni na stambenim zgradama i sa pešačkog mosta koji spaja Dakić sokak sa Lipikom. Tom prilikom ranjeni su Ignjić Branislav i Ignjić Marko.

U toku noći postavljen je pontonski most, tako da smo ujutro mogli nastaviti naše napredovanje prema centru grada.

Bez nekih većih problema prešli smo 200-tinjak metara, tenkovi su skrenuli u Radićevu ulicu. Tamo su ustaše pružale otpor. Jedan tenk je pogođen, ali je nastavio borbu. U tom delu Lipika od Pakre do pruge imali smo jednog poginulog i jednog ranjenog borca. U jednom momentu iz Radićeve ulice pored tenkova i ispred zbunjenih boraca punom brzinom proleteo je jedan ustaša³⁶ u automobilu i umakao prema centru grada.

Kada smo došli do pruge ustaše su počele da pružaju otpor sa železničke stanice. To nas je zadržalo skoro dva časa. Napokon smo prešli prugu, a onda komanda „u zaklon“. Ispred restorana „Bojčeta“ nalazio se zapaljeni automobil pun municije, a iz ruševina novog hotela „Lipik“ na nas se sručila prava kiša metaka. Tenkovi su počeli dejstvovati po hotelu³⁷. Metar po metar, od zaklona do

³² Prilikom odbijanja neprijateljskog napada 6. 10. 1991., u južnom dijelu Lipika od minobacačke granate teško je ranjen zapovjednik obrane Zdravko Mance. Kako ne bi pao u ruke neprijatelja, izvršio je samoubojstvo.

³³ Lipički branitelji su 7. 10. 1991. minirali most na rijeci Pakri te tako privremeno zaustavili neprijatelja.

³⁴ Stana Sabo poginula je 6. 10. 1991. u svom dvorištu od gelera neprijateljske granate. Tom prilikom teško je ranjen sin Božidar kojega su branitelji uspjeli evakuirati. Njeno tijelo ostalo je na mjestu pogibije sve do ulaska neprijatelja u Lipik 12. 10. kada je pokopano u vrtu.

³⁵ O ovom događaju nemamo informacija, vjerovatno je izmišljen. Pripadnik MUP-a nije mogao biti maloljetan.

³⁶ Spomenuti ustaša je lipički branitelj Darko Šafar koji je bio na punktu na kraju Ulice Stjepana Radića. Nakon ulaska neprijatelja u ulicu sjeo je u automobil te jurnuo njemu ususret pokušavajući se probiti do zapovjedništva u Hotelu Begovača. Na željezničkom prijelazu teško je ranjen iz PAM-a jednog od tenkova.

³⁷ Noću 11. na 12. 10. u Hotel Lipik pristigla je manja grupa pripadnika MUP-a. Kada je u rano jutro neprijatelj prešao prugu i krenuo Ulicom Marije Terezije, iz hotela je na njih otvorena jaka vatra. Neprijatelj je tu zaustavljen zbog velikih gubitaka.

zaklona nastavljali smo napredovanja prema centru.

Iako su tenkovi nemilosrdno tukli po hotelu, ipak je jedan ustaški snajperista uspešno delovao. Smrtno pogođen pao je naš puškomitraljezac Savić Dubravko „Bubi“. Na raskrsnici kod slastičarne „Fontana“, bataljon se razdvaja. Jedna četa odlazi desno prema stambenim zgradama i Ribarevoj ulici³⁸, naša četa nastavlja prema centru grada.

Ustaše zakratko zaustavljaju naše napredovanje, pružajući kraći otpor iz bolničkih ruševina i „Đurine birtije“³⁹. Izlazimo na centar Lipika. Naša četa treba da se rasporedi od centra na levu stranu. Gupčevom ulicom prema Dobrovcu. Zauzimamo robnu kuću, elektru i okolne zgrade, nas šestorica zauzimamo položaj kod robne kuće, a tenkovi i ostatak jedinice produžuju dalje. Ustaše pružaju jak otpor, imamo dosta ranjenih. Transporteri prevoze ranjenike do mosta na Pakri gde čekaju sanitetska kola.

Borba se rasplamsava, ustaše počinju da nas tuku sa svih strana. Kod staklanskog puta⁴⁰ ustaše nam uništavaju jedan transporter. Srećemo se na nekoliko koraka jedni od drugih. Grupa boraca koja je ostala kod robne kuće, zarobljava jednog pripadnika ZNG-i, i štiteći se njime probija se do restorana „Lipički studenac“⁴¹.

Grupa uzima mali predah, ali predaha nema, ustaše otvaraju vatru iz parka i đačkog doma koji nam je ostao iza leđa. U toj borbi ranjen je Čavrić Milutin.

Čutić Čedo i Čavrić Momčilo pretrčavaju cestu i sukobljavaju se sa ustašama na početku Salajeve ulice⁴². Natrčali su jedni na druge, posle par trenutaka kada su vidjeli tko je tko, otpočela je obostrana paljba. Ishod borbe je sledeći: Čavrić ranjen, dvojica ustaša mrtvi. U tom trenutku u kući kod koje se odigrala kratka borba nalazila se porodica Šaula, srbi koji su ostali u Lipiku.

Čutić Č. pokušava izvući porodicu Šaula (otac, majka i dve kćeri) i ranjenog Čavrića. Ustaše ih primećuju i pokušavaju ih opkoliti. Borci koji se nalaze u restoranu pokušavaju priteći u pomoć, ali ne mogu preći ulicu zbog vatre iz parka i đačkog doma.

Čutiću i Čavriću ponestaje municije, čuju se detonacije bombi, pomišljamo na najgore. Jedan tenk se vraća i granatama obasipa đački dom i Salajevu ulicu. Ta paljba omogućava Čutiću da sa ranjenim Čavrićem i prodicom Šaula pretrči cestu i da se priključi grupi koja se nalazi u restoranu.

Ispred restorana pogođen tromblonskom minom gine Spasojević Drago. Imamo dva ranjena i jednog poginulog borca, čekamo na transporter da ih preveze do Pakre.

Tek pred veće naša jedinica je uspela da potisne ustaše u dubinu Salajeve ulice i dalje prema groblju. Po ulici su ležali leševi mrtvih ustaša, većina bez ličnih dokumenata. Bili su to ljudi bez imena i prezimena, bili su samo broj u hrvatskoj vojsci. Pronađen je leš ustaškog komandira voda. Zvao se Oršanić Nikola iz Pakraca⁴³. U njega je pronađen spisak ljudstva voda – 56 ljudi. Po baščama i kukuruzima vidjeli su se krvavi tragovi, ustaše su izvukle većinu poginulih. Imali su velike gubitke⁴⁴.

Po podrumima kuća u Gupčevoj ulici pronađeno je 20-tak civilnih osoba. Neki od njih su do pre

³⁸ Današnja Slavonska ulica

³⁹ Đurine birtija nalazila se u zgradi Quelle u centru Lipika. Držao ju je Đuro Straga.

⁴⁰ Spomenuti transporter uništen je na raskrižju Matije Gupca, Frankopanske i Ulice Hrvatske mladeži ručnim bacačem iz Frankopanske ulice. Tu su se vodile jedne od najjačih borbi 12.10.

⁴¹ Danas Matije Gupca 1

⁴² Danas Frankopanska ulica

⁴³ Nikola Oršanić bio je pripadnik jedinice MUP-a Orah, zapovjednik 1. voda 2. satnije koja je 12. 10. 1991. stigla u ispomoć Lipiku. Poginuo je zajedno s Marjanom Karaulom u uličnim borbama u blizini spomenutog raskrižja.

⁴⁴ 12. 10. 1991. hrvatske snage u Lipiku imale su 4 poginula i desetak ranjenih. U Frankopanskoj ulici poginuo je Franjo Sarvaš.

nekoliko časova bili Tuđmanovi bojovnici, ali su se presvukli u civilna odela. Oni su sprovedeni na Bijelu Stenu. Ostalima je ponuđeno da ostanu u Lipiku ili da se prebace na slobodnu teritoriju⁴⁵.

Među zarobljenicima u selo Kovačevac priveden je ustaški snajperist iz Lipika. Zanimljivost je da je bio invalid, bio je bez noge. Odmah po privođenju pokušao je beg. Bacio se na stražara, ugrizao ga za nogu i pokušao oteti bombu⁴⁶. Međutim to mu zahvaljujući prisebnosti stražara nije uspjelo. U Lipiku u Gupčevoj ulici sa rezervistima i teritorijalcima ostalo je sedam civilnih osoba.

U toku prve noći boravka u Lipiku, ništa se značajnije nije događalo. Budnost je bila na najvišem nivou. Svi vojnici su bili unatoč umoru budni stražari.

Drugi dan nastavljeno je sa pretraživanjem parka i ruševina hotela i bolnice. Osnovano se sumnjalo da u podrumima hotela još ima nekoliko ustaša, ali su oni pod okriljem noći napustili sklonište. U jednoj hotelskoj sobi pronađeni su dokumenti Franjić Vlade ustaše iz Donjeg Čaglića.

U pogonu za proizvodnju mineralne vode i sokova „Lipički studenac“ u skladištu je pronađena veća količina bezalkoholnih i alkoholnih pića, tako da su se borci malo osvežili posle napornog ulaska i neprospavane noći u Lipiku.

U popodnevnom časovima iz pravca Pakraca dvojica ustaša u automobilu pokušali su se probiti prema Dobrovcu. Nisu računali na izvanrednu budnost naših stražara. Automobil je uništen, ali su obojica ustaša iako je jedan bio ranjen uspjeli pobeći kroz obližnje kukuruze. Automobil je bio krat ukrađenom robom (razne elektronike).

U Vujatovićevoj⁴⁷ ulici zbilo se neobičan slučaj. Ulicu je od centra pa do nadomak Filipovca držala Ćibićeva četa. Borci su bili smešteni u kuće s desne strane ulice. U jednoj kući nekoliko boraca se upravo vratilo sa zadatka. Sedeli su za stolom i pričali. Pred kućom nije bilo stražara. Odjednom se na vratima pojavio visok i snažan čovek. „Bog dečki imali kaj popiti“. Oni su zapanjeno gledali i videvši šahovnicu na kapi zataknutoj za opasač shvatili su da pred sobom imaju ustašu. Pošto mu nisu odgovorili i on je shvatio gde je upao. Pokušao je skinuti „papovku“ koja mu je bila o ramenu, ali jedan borac je bio brži. Dohvatio je pušku koja je bila pored njega i odmah je zapucao na ustašu. Ustaša je ispustio pušku, lagano se zaneo, staklastim očima je zaokružio po prostoriji i okrenuo se prema stepeništu. Nekoliko vrelih olovnih kugli uspeo je da ponese par koraka i onda se stropoštao niz stepenište. Ustaša je bio meštani Lipika poznat pod nadimkom „Pilot“, a inače je poticao iz poznate ustaške familije Ljevaković⁴⁸.

Tek treći dan ustaše su konsolidovale svoje redove i sa svojih položaja kod groblja i sa Tabora, počeli su tući po našim jedinicama. Neštedimice su im pomagali minobacači iz Prekopakre i Klise. Nikome nije jasno zašto smo morali čekati na pola Lipika da se ustaše sakupe, kada smo ih onaj dan mogli goniti do Zagreba. Po pričanju očevidaca (srba koji su ostali u Lipiku) od ranih jutarnjih časova, kada su začuli naše tenkove, ustaše su panično napuštale Lipik. Ostala je najviše trećina Tuđmanovih bojovnika, koje smo za vreme ulaska u Lipik potpuno razbili. O tome najbolje sve-

⁴⁵ U Ulici Matije Gupca među civilima zarobljeno je i 5 branitelja koji su se izmiješali s civilima. Većina njih i nije imala uniforme niti su pripadali ikakvoj formaciji. Odvedeni su u logor Bučje i Manjača.

⁴⁶ Tomo Egredžija bio je stariji čovjek, invalid, kao radnik Staklane ostao bez noge. 12. 10. 1991. s grupom civila zarobljen je u Slavonskoj ulici u Lipiku, sproveden u zatvor u Kovačevcu gdje je optužen da je snajperist i teško pretučen. Tomo nije imao oružja niti je bio branitelj, a zasigurno nije bio snajperist. Nakon premlaćivanja odveden je u Motel Bijela Stijena, a zatim u logor Bučje.

⁴⁷ Danas Ulica Ante Starčevića

⁴⁸ Ivo Ljevaković Pilot bio je lipički branitelj koji se 12. 10. 1991. s dijelom branitelja povukao u Prekopakru. 17.10. nakon obilaska majke koja je ostala u obiteljskoj kući u Vujatićevoj ulici u Lipiku odlučio je posjetiti kumove Marekoviće u njihovoj kući preko puta, prilikom čega je upao u zasjedu i bio ubijen. Njegovo tijelo pronađeno je u jednoj grobnici na lipičkom groblju 2015. godine. Braćni par Jaga i Ivan Mareković također su ubijeni za vrijeme neprijateljske okupacije.

doče kuće koje su na brzinu napuštali. U kućama su pronalazeni delovi uniformi, velike količine municije, nekoliko pušaka, 2 minobacača 62 mm (čarli), 2 protuavionska topa i dosta granata. U nekim kućama na pećima je bila pristavita voda za kafu, uglavnom sve je pokazivalo na paničan beg.

Prolazili su dani, a mi smo stalno bili na jednom mestu. Ustaše su se oslobodile i svakim danom su se privlačili sve bliže našim položajima. Minobacačka vatra je postala ubitačno precizna, imali smo dosta ranjenih boraca. I onda je jednog dana došlo naređenje „uhapsiti Kljajić Mariju“. Ona je jedna od civilnih osoba koje su ostale u Lipiku. Naređenje je izvršeno i uspostavilo se da je ona pokazivala ustašama naše položaje paleći po kuću na početku i na kraju linije koja bi za nekoliko trenutaka bila zasuta minobacačkim granatama. Kljajić Marija je imala između 65 i 70 godina.

Nekoliko dana po upadu na Lipik, prešlo se na osvajanje silosa i čišćenje ustaškog sela Dobrovac. Akcija je uspešno završena i tako smo dobili jednu čvrstu liniju jer smo se spojili sa jedinicom u Kukunjevcu, a imali smo i slobodne komunikacije Lipik-Subotska i Lipik-Jagma⁴⁹.

I onda je došao dan odlaska Prijedorske brigade na odmor. Zamenjivale su ih jedinice iz Novosadskog korpusa, teritorijalci su ostali na položajima već treći mesec bez smene.

Smjena u Lipiku, Čagliću... je protekla u redu, međutim na Trokutu je napravita velika greška ili izdaja. Prijedorska jedinica je napustila položaj prije nego su Novosađani stigli. Tim potezom izgubiti su Bair, Popovac, Lovska i Bujavica.

Novosađani su idući na položaje naišli na jaku neprijateljsku vatru. Ustaše su bile u našim rovovima, dalje od Brezovca se nije moglo. Da li će se ponoviti II svetski rat kada je za vreme Sremskog fronta Brezovac postao grobnica mnogih golobradih srpskih mladića. Na sreću to se nije dogodilo, već su na nekim mestima ustaške snage potisnute nekoliko stotina metara nazad.

U Lipiku je situacija bila drugačija. Komandant novosadske jedinice por. Cvetković tražio je od više komande da se ide dalje, u oslobađanje čitavog Lipika. Nije dobio odobrenje već naredbu; zadržati sadašnje položaje. Za 45 dana koliko je jedinica bila u Lipiku, taj zadatak je i ispunjen.

Vod teritorijalaca pod komandom por. „Labuda“ nekoliko puta ulazio je u ulice koje su se nalazile pod ustaškom kontrolom. Njihova glavna snaga nalazila se u vrhu Salajeve ulice, na groblju, i u ulicama oko osnovne škole. Snajperska gnezda nalazila su se na krovovima najviših kuća. Povremeno su otvarali vatru na vozila za nabavu koja su prolazila glavnom ulicom pored parka i robne kuće. U jednom ovakvom slučaju ubili su našeg borca koji se nalazio u vozilu koje je prevozilo hranu.

U selu Klisa ustaše vrše teror nad srpskim stanovništvom. U tome prednjače domaće ustaše. Predvode ih braća Straga, Josip i Đuro. To su nam ispričale dve žene, meštanke sela Klisa. Njih dvije je naša izvidnica jednog dana prezrela iznad fabrike „Lipički studenac“. Pošto nisu znale na koga su naišle, govorile su da su pošle tražiti odbeglu stoku. Kada su im naši borci rekli tko su, one su priznale da već drugi dan pokušavaju stupiti u vezu s nama. Razlog je što bi one i još nekoliko meštana Klise pokušali pobeći iz sela i preći na slobodnu teritoriju⁵⁰.

Dogovoreno je vreme njihovog dolaska. Drugi dan u 18 časova. Grupa naših boraca je drugi dan u određeno vreme bila iznad fabrike „Studenac“. Tačno u određeno vreme iz kukuružišta izišlo je desetak meštana sela Klisa. Borci teritorijalci su pažljivo pratili da ih možda netko ne prati. Kada su se uverili da je sve u redu povelili su ih u komandu jedinice u Lipiku, a odatle su prebačeni na slobodnu teritoriju.

⁴⁹ Nakon napuštanja Lipika 12. 10. 1991. hrvatski branitelji i civili napustili su i Dobrovac. Nakon nekoliko dana neprijatelj je ušao u potpuno napušteno selo.

⁵⁰ U razdoblju od 12. do 15. studenog pripadnici ZNG zarobili su 6 muškaraca srpske nacionalnosti u Klisi te ih sproveli u zatvor u Marino Selo gdje su mučeni i ubijeni. Republika Hrvatska je procesuirala taj ratni zločin te je za počinjene zločine osudila pripadnike vojne policije 76. sb. Josip i Đuro Straga bili su u zapovjedništvu obrane Lipika na Taboru i nisu imali veze s Klisom.

U međuvremenu dok su se odmarali od napornog bega iz sela, ispričali su nam kako se ponašaju ustaše u selu. Svaki dan su ili pijani ili drogirani, troje meštana je završilo pod ustaškim nožem. Svi su strepeli za sudbinu seljana koji su ostali u selu. Da li će ustaše iskaliti svoj bes na njima kada otkriju da je deo meštana pobjegao.

Priče o drogiranju ustaša bile su u potpunosti tačne, jer samo nekoliko dana pre, između Dobrovca i Lipika kod potoka Sitnica naša straža je uhvatila drogiranog ustašu koji je došao iz Klise. Ustaša je bio nenaoružan i go do pojasa. Nakon kraćeg ispitivanja sproveden je na Bijelu Stijenu.

Inače u čišćenju Lipika pronađeno je nekoliko ampula sa drogom i bezbroj špriceva za fiksiranje. Kada su u Klisi ustaše otkrile da je deo meštana srpske nacionalnosti nestao iz sela, ostale su pokupili i transportovali u logore u Kutini i Zagrebu (Kerestinec), da bi im poslužili za razmenu, ali su preživeli do razmene prolazili pakao⁵¹. Pravi pakao su doživeli i naši borci 10-og novembra u Lipiku. Ustaše su u popodnevnim časovima osule minobacačku vatru, da bi zatim iz Salajeve počeli s pešadiskim napadom. Do predvečerja napad je odbijen, a u toj borbi su se posebno pokazali Labudovi teritorijalci i Šiljini dobrovoljci iz Ugljevika⁵².

U Lipiku dolazi do smene jedinica. Prijedorčani se vraćaju, a Novosađani odlaze kućama. Ustaše su bile obavestene o toj smeni, i u momentu smene, kada su se borci ukrcavali u kamione počeo je minobacački napad. Granate su padale po cesti. Borci su potražili zaklone. Jedna granata je pala tačno među manjerke u kojem je upravo dovežen ručak. U tom napadu imali smo sedam ranjenih boraca.

Sa smenom jedinica došlo je do žešćih pritisaka na našu liniju fronta. Dok smo mi čamili na sred Lipika, ustaše su dobijale pojačanja u ljudstvu i tehnici. U selu Korita vode se žestoke borbe, traži se pojačanje, u ispomoć odlazi jedan vod iz Lipika također sa prve linije, napad je odbijen. Ali sa druge strane od Novske, ustaše upadaju u sela Brezovac i Kričke (trokutske). Sela Livadane i Subotsku napušta civilno stanovništvo i beži u sela prema Okučanima. Početkom 12. meseca padaju i Livadani. Vojska se panično povlači. Nema naredbe za protunapad.

U Lipiku druga slika. Naše jedinice vrše napade konačno Lipik je kompletno oslobođen⁵³. Ustaše su pretrpele velike gubitke⁵⁴. Među mrtvim ustašama bilo je dosta stranih plaćenika iz Libije⁵⁵ i Palestine. Ubijeni Palestinac imao je tri dana staža u ustaškoj vojsci.

05. decembra 91 počeo je ustaški napad na Lipik. Napad je izvršen iz dva pravca, iz Klise i iz Filipovca. Ustaška artiljerija je tukla po Koritima, Subockoj i Čagliću. Borci u Lipiku su pružali žestok otpor ustaškoj pešadiji koja je nadirala uz tenkove. Iz pravca Klise je išlo 6 tenkova M-84⁵⁶. Na brdu Mačkovac u D. Čagliću pojavio se helikopter JNA, tukao je tenkove navodećim raketama, ali čudno niti jedna nije pronašla gađani cilj. Naši borci su se morali povlačiti na rezervne položaje koji su se nalazili uz glavnu Lipičku ulicu. Dali zbog pogrešne naredbe ili nečeg drugog jedan deo vojske se povukao na reku Pakru, 2 km od položaja.

⁵¹ Hrvatska vojska zaposjela je Klisu tek početkom 11. mjeseca. Zbog čestog djelovanja *pete kolone* morali su evakuirati civilno stanovništvo.

⁵² Naselje u sjeveroistočnoj Bosni, na istočnim obroncima Majevice.

⁵³ 27. i 28.11. neprijatelj pokreće novu ofenzivu u kojoj zauzima gotovo cijeli Lipik. Hrvatske snage napuštaju Lipik i povlače se na Tabor i u Prekopakru.

⁵⁴ 27. i 28. 11. 1991. hrvatske snage imale su 5 poginulih i veći broj ranjenih.

⁵⁵ U uličnim borbama 28.11. poginuo je zapovjednik obrane Lipika Abushaala Ibrahim Gadafi. On se neposredno prije rata doselio iz Libije u Lipik gdje je živio s nevjenčanom suprugom. Početkom rata uključio se u obranu Lipika. Na srpskoj televiziji prikazano je njegovo tijelo s komentarom da se radi o libijskom plaćeniku. Palestinaca u Lipiku nije bilo.

⁵⁶ U akciji oslobođenja Lipika sudjelovala je tenkovska četa iz Bjelovara u čijem sastavu su bili stari i isluženi tenkovi T-55 koji su ostavljeni u bjelovarskoj vojarni nakon povlačenja JNA. Nisu imali ni jednog tenka T-84.

Posle upotrebe navodećih raketa, tenkovi su još jedno vreme dejstvovali s mesta, a zatim se povukli prema Klisi. Grupa boraca je izvršila kontra napad i ponovo izbila na stare položaje.

U večernjim časovima od komande je traženo da se na prilaze Lipiku postave protutenkovske i protupešadijske mine, od komande nije odobreno. Na krajevima ulica prema Klisi postavljeni su Bst topovi.

U noći 5/6 decembra granate su zasipale Lipik, tučeni smo sa svih položaja. U tom granatiranju poginuo je Čavrić Slavko teritorijalac iz D. Čaglića. Jutro je osvanulo naizgled mirno. Zatišje pred oluju. Oko 9 časova iz pravca sela Klisa začula se buka tenkova. Vod teritorijalaca zajedno sa izviđačima IV. bataljona nalazio se na vrhu Salajeve ulice desno od nas, na groblju nalazila se Bodegrajčeva četa.

Tenkovi su se polako približavali Lipiku, uz bokove tenkova išla je pešadija. Bilo ih je duplo više nego prethodnog dana⁵⁷.

Prisećali smo se naših sinoćnjih molbi za postavljanje minskog polja. Tenkovi su išli istim tragom. Od protutenkovskog naoružanja imali smo samo „zolje“.

Deo vojske počeo se povlačiti niz ulicu (npr Čibićev vod), bežali su prema centru Lipika. Pokušavamo uspostaviti vezu sa komandom, na pozive se nitko ne javlja. Tenkovi su na 800 metara od naših položaja. Uspostavili smo vezu s komandrom čete Grujićem. On nam saopštava da se nalazi na „starim“ položajima, kada smo ga pitali zašto ne dejstvuje Bst topovima, on je objasnio da se nalazi u Subotskoj. Rekao nam je da je dobio naređenje da se iz Lipika povuče u Subotsku. Tenkovi su bili na 400 m udaljenosti kada smo počeli dejstvovati zoljama. Međutim protiv „T-84“ one su bile nemoćne.

Napokon smo uspostavili vezu s komandom i dobili naređenje da se povučemo prema groblju i spojim s Bodegrajčevom četom. Ustaše su bile toliko blizu da smo im mogli videti detalje na uniformama. Počeli smo povlačenje niz ulicu do puteljka za crkvenu ulicu. Kuće su bile prazne iako je do pre nekoliko sati tu bilo oko 180 boraca. Mnogi su već bili u D. Čagliću.

Pretrčavali smo „crkvenu“ ulicu i pošli prema školi. Došli smo nemalo do škole kada se iz pravca centra začula mitraljeska paljba. Meci su se zabijali u fasade kuća. Dalje prema školi se nije moglo. Iznad škole se još čula pucnjava, Bodegrajčeva četa se povlačila prema centru. I oni su kao i naša grupa boraca ostali u neprijateljskom okruženju. Naša komanda i rezervisti iz Prijedora ostavili su nas na milost i nemilost ustašama. Naša grupa od 12 boraca došla je u blizinu glavne ulice. Povlačili smo se kroz bašče i dvorišta. Kada smo već prošli kraj jedne dvorišne zgrade iza nas se začuo povik „drugovi nemojte me ostaviti“. Okrenuli smo se i ugledali Pavić Ostoju borca Bodegrajčeve čete, bio je ranjen u butinu, zrno je ostalo i nije mogao da se kreće. Ponesli smo ga sa sobom. Kada smo došli do ceste između centra i benzinske pumpe mogli smo vidjeti kako se ustaše već sasvim slobodno kreću Lipikom.

Ustaški tenk stajao je u centru, a nekoliko ustaša oko njega, a ostali su pregledavali prostorije okolnih kuća. Učinilo nam se da ne obraćaju pažnju na deo ceste gde smo se mi nalazili, počeli smo pretrčavati ulicu. Međutim ustaše su nas primetile i otvorili vatru. Kiša metaka je poletjela prema nama, na našu sreću nitko nije povređen. Glavnina je prešla ulicu kada je počeo dejstvovati ustaški tenk. Kuća poviše nas je jednostavno nestala u oblaku prašine, što smo iskoristili i kroz tu prašinu smo pretrčali cestu. Cestu spasa.

Kroz Ribarevu ulicu prebacili smo se do pruge, koja nam je pružala kakav takav zaklon jer su

⁵⁷ Drugog dana napada na Lipik sudjelovale su iste formacije kao i prvog te je branitelj bio manje jer je dan ranije dio njih izbačen iz stroja.

se sa stambenih zgrada oglasili ustaški snajperisti. Meci su prekidali telefonske žice pored pruge. Pretrčali smo 50-ak metara brisanog prostora i našli se u koritu reke Pakre. Nasip nam je pružao siguran zaklon.

Uz korito reke produžili smo dalje i došli smo do pešačkog mosta kod „Dakić sokaka“. Kod mosta nas je stigao i preostali deo Bodegrajčeve čete. Počeli smo se prebacivati na drugu obalu reke. Svi smo bezbedno prošli sem dvojice boraca koji su ranjeni na mostu snajperskim hicima.

Izvori: Spomenica badljevačke Župe

U Muzeju grada Pakraca od nedavno se čuva vrlo vrijedan pisani povijesni izvor za zavičajnu povijest pakračkoga kraja. Radi se o prijepisu Spomenice badljevačke župe u kojemu možemo pronaći pregršt dragocjenih informacija o ovoj župi, ali i o najstarijoj prošlosti sela i okolice. Ovaj izvor je prijepis izvornog dokumenta na pisaćem stroju – Spomenice badljevinske župe izvorno pisane rukom, koji je gospođa Alma Pinhak sačuvala u ostavštini obitelji Šimonek i darovala muzeju.

Spomenica obuhvaća razdoblje od utemeljenja Župe Badljevina 1906. do 1940. godine. Započeo ju je i najveći dio napisao prvi badljevački župnik Mijo Lamot koji je na tom položaju službovao 26 godina. Lamot započinje spomenicu opisom samog čina osnutka župe, 1906. godine, ali i prijašnjih dugogodišnjih napora i problema koji su tome prethodili. Nakon toga piše o prošlosti Badljevine i okolice od srednjeg vijeka pa do suvremenosti. Župnik tom prilikom navodi i izvore iz kojih crpi te informacije što će također pomoći budućim istraživačima. Slijede detaljno zapisani svi bitni događaji u župi, povremeno pomiješani s novootkrivenim povijesnim činjenicama. Župnik dosta opširno opisuje i komentira zbivanja u svijetu i zavičaju u vrijeme i neposredno nakon Prvog svjetskog rata. Ovdje možemo pronaći zanimljive povijesne podatke kao što su broj žrtava Prvog svjetskog rata na području župe ili dugački popis cijena robe iz tog vremena što je dragocjen izvor za proučavanje ekonomske povijesti. Nažalost, pred kraj svoje službe dosta *tinte* troši kako bi se opravdao u sukobu sa seljanima i sustavom. Vrlo su vrijedni zapisi o raspadu vlastelinstva Badljevina kao i detaljan opis običaja nabožnih dužnosti.

Godine 1932. *Mijo Lamot* odlazi iz župe, a na njegovo mjesto dolazi novi župnik *Franjo Čosić* koji ovdje boravi do 1937. godine. Nažalost, ovaj župnik je zapisao vrlo malo podataka u spomenicu. Njegov nasljednik, župnik *Dragan Delak* znatno je ažurniji. Na posljednjih nekoliko stranica opisuje zbivanja u župi, ali i u svijetu. U poglavlju pod naslovom *Kakovi su župljani?* opisuje moralno stanje svojih župljana, a u *Što nam je donijela godina 1939.* međunarodne prilike i početak novog velikog rata.

Sporadični dijelovi Spomenice badljevačke župe objavljeni su u monografiji *Badljevina: nekad i sad* iz 1997.¹ godine, ali cjelovita spomenica nikada nije objavljena.

Radi se o zaista izvanrednom dokumentu prepunom važnih i zanimljivih povijesnih podataka iz svakodnevnog života ovoga sela u neposrednoj blizini Pakraca.

Ovom prilikom zahvaljujemo Marijanu Pinhaku i njegovoj supruzi Almi Šimonek-Pinhak što su, svjesni njegove važnosti, rukopis darovali Muzeju i tako omogućili njegovo javno objavljivanje i dostupnost široj javnosti.

Jelena Hihlik

¹ Badljevina: nekad i sad. 1997. Ur: Mirko Varat. Badljevina, Rimokatolički župni ured. Daruvar.

KNJIGA SPOMENICA – „LIBER MEMORABILIUM“ BADLJEVINSKE ŽUPE

Godine 1906, po narodjenju Krista Gospodina, a za pape njegove svetosti Pija X-og, za kralja njegova Veličanstva Franje Josipa I-og, za nadbiskupa, njegove preuzvišenosti Josipa Posilovića, za bana, njegovo preuzvišenosti Thodora Pejačevića, za župana županije požeške presvjetlog gospodina N. Jurkovića izišao je u službenim novinama ovaj proglas:

“Sporazumno s nadbiskupskim duhovnim stolom u Zagrebu ostvorena je danom 1. srpnja 1906. g. nakon provedenoga zakonom propisanog postupka novoustrojena rimokatolička župa u Badljevinu, u koju spadaju dosadašnje filiale župe Pakrac i to sela: Badljeva, Omanovac, Sredjani rimski, Sredjani srpski, Miljanovac i Sirač, te je istim danom rimokatolički župni ured rečene župe započeo svoje djelovanje, što se ovime do općega znanja stavlja. U Zagrebu, 4. srpnja 1906.g. – grof Pejačević”.

Na samo pako otvorenje župe bio je pozvan velečastni gospodin Matija Jakopović, vicearhidjakon kotara Pakračkoga da u prisutnosti velečastnoga gospodina Rade Cerovskoga, župnika pakračkoga preda upravljanje badljevinske župe, piscu ovih redaka, Miji Lamotu do tada kapelanu pakračkomu. To se otvorenje obavilo svečanim načinom dana 1. srpnja. Bila je upravo nedjelja. Premda je bilo iza kiše i premda još svima nije ni poznato bilo, da je župa badljevineka osnovana, te da će se upravo tog dana proglasiti otvorenom, mnogo je vjernika dohrlilo u crkvu, koja se od toga dana imala zvati ž u p n o m. I oblasti su bile zastupane po gg. upravitelju općine Badljeva g. Aurelu Accurtiju i po upravitelju odnosno načelniku općine Biela u Siraču g. Franji Ravberu, i škole po gg. učiteljima Nikoli Franku, učitelju u Badljevinu, Antunu Baršiću, učitelju u Sredjanima rimskim i Velimiru Grahovcu, učitelju u Siraču. Pošto je g. vicearhidjakon kotara proglasio župu otvorenom, vjericima stavio na srce kako da se okoriste time, a pisca ovih redaka predstavio kao upravitelja župe i pošto se župnik pakrački kao bivši župnik od njih oprostio: on ih je prvi put kao upravitelj župe, svoje župljane pozdravio. Sjetio ih je ona zgođe kad su Isusu, koji je sakupljeni narod naučavao, došli neki rođaci i njegova majka, a narod mu stao dovikivati: “Evo majka Tvoja i evo braća Tvoja su ovdje”, a on im je rekao pokazujući na narod, što ga je slušao: “Evo ovo je majka moja i ovo su braća moja”. Rekao je da i on često propovijedajući i gledajući kako ga narod sluša misli: “Evo ovo je i otac tvoj i mati tvoja, braća tvoja i sestre tvoje, žena tvoja i dijete tvoje – ovaj narod što te sluša – sve ti je. Priznao je, da to osjeća osobito ovom zgođom, da su mu od danas svi oni: starci i starice, – otac i mati, muževi i žene – braća i sestre, mladež – djeca. Priznao je, da štuje svog oca i mater i treba da ih štuje, ali i Gospodin je poštivao svoju majku, pa se ipak oglušio na riječi onih i pokazao je na narod govoreći: “Ovo je mati moja. Jedna misao, ista želja ljude većma medjusobno veže nego krv. I narodu rečenicu veli nešto slično riječima: “Rod je veći, ali komšija je veći”.

Na koncu mi se preporučio, da i oni u njemu gledaju i oca i brata i sina. Iza toga je upravitelj nove župe služio sv. misu.

Nakon sv. mise je ovdašnji veleposjednik i hrvatski poštar g. Dragutin Fehèrvary kod svojega stola pogostio i upravitelja župe i sve gore imenice spomenute zastupnike vlasti duhovne i svjetovne kao i širitelje prosvjete, koji su prisustvovali svečanom činu otvorenja župe.

Svakako je dužnost pisca ovih redaka, ovom zgođom spomenuti da je g. Dragutin Fehèrvary sa svojom suprugom gospodjom Therezijom Fehèrvary, rođenom Dömöter, otkako je u mjestu Badljevinu, sa najvećom susretljivošću primao svećenike iz Pakraca, koji su ovamo dolazili na duhovni posao. On ih je ne samo gladne nahranio nego ih je, osobito u vrijeme zornica i za božjih blagdana, na stan primio, te su kod njega i noćivali, u sobici, koju su i kapelanijom zvali.

Katolici ovoga kraja radili su već dvadesetak godina o tome, da se osnuje ovdje samostalna župa i najviše su oblasti u načelu pristali na to. Selo Badljevine, a i druga sela, koja su imala da spadnu pod tu župu, a spadala su pod općinu badljevinsku, doprinijela su već do 1900. godine svoj doprinos, a ipak se nije moglo pristupiti k osnutku župe ponajvećma s razlogom što je selo Sirač hotjelo da ima samostalnu župu sa sjedištem u Siraču, te se protivilo i svakom doprinosu za gradnju župnog stana, te doista, nije ni doprinijelo ništa za osnutak župe i gradnju župnog stana u Badljevini. To je protivljenje bilo tako uporno, de je selo Sirač još i nakon odluke Visoke kralj. zemaljske vlade od 17. studenog 1904. g. br. 11824. upravljene na kr. županijsku oblast u Požegi, u kojoj se naročito veli „da se odciepljenje Sirčana od pakračke župe i utjelovljenje novoj badljevinskoj župi ureda radi odredjuje“ upravilo na visoku vladu predstavku, da ih se ostavi u župi matici, dok se ne osnuje od Sirača, Biele, Pakrana nova župa, što da bi uslijed naseljavanja katolika i velike populacije istih imalo u skoroj budućnosti biti – jer su i sami uvidjeli da samo jedno njihovo selo nije u stanju sagraditi si crkvu i župni stan i iste uzdržavati, kao i župnika. Međutim je najviša duhovna i svjetovna oblast prešla preko te predstavke na posao proglašenja župe. Dana 26. ožujka 1906. g. sastalo se naredbom visoke vlade mješovito povjerenstvo, sastojeći se iz župnika pakračkog, te zastupnika kotara pakračkoga i općinskih poglavarstava Badljevine, Sirača i Daruvara vanjskog, kamo spada Miljanovac, kao i izabranih odbornika svakog sela u prostorijama občinskog poglavarstva u Badljevini. Prečasni nadb. duhovni stol je zastupao monsignor Ivan Pliverić, kanonik, a visoku vladu velemožni gospodin Miloust Smodić, odsječni savjetnik. Ovo je povjerenstvo prihvatilo, da će doprinosom zajedničkim u iznosu od ukupnih 25.854 k. i 46 f. sagraditi župni stan i podići nuszgrade. Zemljište na kojem su se imale podići zgrade kao i bašča poklonila je zemljišna zajednica u Badljevini i to česticu br. 106 / 4 / b, upisanu na g. ul. br. 53. u površini od 622 hvata, i česticu br. 114. upisanu na gr. ul. br. 209. u površini od 1 jutro i 714 hvati. Od svote je trebalo popraviti i crkvu koja se u ruševnom stanju nalazila, te je odlučeno da će se to učiniti obećanim 2.000 (dvije tisuće) k. iz dijecezanskih sredstava i 596,58 k. iz crkvene blagajne crkve sv. Ivana Krstitelja. Taj je zaključak mješovitog povjerenstva visoka vlada uzela s odobrenjem na znanje te svojom odlukom od 10. lipnja 1906. br. I-1195/9 obvezala pojedinu sela na doprinos i odredila ujedno plaću župnikovu, koja se ima sastojati od 2.000 k. godišnje plaće 200 k. odštete za ogrievna drva, 400 k. paušala za držanje konja – uk. 2.600 k., da mu je ima isplaćivati općinsko poglavarstvo u Badljevini, kojem imadu dostavljati poglavarstva drugih općina na njih odgovarajući dio. Plaću imade župnik primati u unaprednim jednakim mjesečnim obrocima po 216,66 k. na propisu biljegovana namire. Osim spomenutog imade župnik budljevinski uživati zemljište (u gr. ul. 60. porezne općine Badljevine u površini od 31 jutru i 302 hvata /po gruntovnici/ koje je do osnutka samostalne župe u Badljevini, uživao župnik pakrački).

BADLJEVINA, 21. SRPNJA 1907. GODINE

Prošla je već čitava godina od osnutka župe. Spomenuti je još uvijek upravitelj župe, pa zbog što ne zna što sa sobom nosi dan a što noć, odlučio je da zabilježi, što je saznao iz prošlosti ovog kraja u svezi sa župom i što je doživjela mlada župa u ovoj godini što je prošla.

U knjizi „Liber memorabdim“ u pakračkom župnom uredu našao je pisac ovih redaka jednu karticu na kojoj je župnik ovdašnji Nikola Švajcar napisao dopis za „Katolički list“. Da li je isti otposlani ili nije, meni nije poznato. Među ostalim nalazi se i ovo: „I badljevinska područna crkva, u kojoj se tri put preko mjeseca redovito služba Božja vrši, trebala je da se popravi, budući da je već propala bila... I grof Julije Janković pokloni za obnavljanje njezino svekoliko zidarsko, tesarsko i staklarsko gradivo u vrijednosti od više stotina stotinjaka, k tomu sav bijeli lim za pokriće cijele veži tornja u vrijednosti 170 st.... (Toranj, naime kao, bijaše prije izbočen, barokni, kao onaj u Pa-

kracu, koji ga se sjećaju vele, da je bio još viši, valjda je samo tanji bio (u to vrijeme okrnjen govori spisatelj), a tavan je pokrit krovom u obliku piramide, ali posve niske kao kapa – klobučić. (Opaska pisca ove spomenice) ... Za unutrašnje ukrašnje nabavi grofica Ludvika Jankovićeve krasnu sliku krštenja Isusova u Beču dogotovljenu, jednu misnu vlastoručno sačinjenu krasnu modru odoru, a grof dade kroz vlastitog kipara žrtvenik sastojeci se iz svetohraništa i kipova sv. Luke i Mateja, apostola i svakoji iz kamena čestito izradjen načinut. Osim ovih znatnih obnova i poklona još i nadalje postoji skrb presvijetle grofovske obitelji za pomenutu crkvu“. To je bilo godine 1862., te je u knjizi “L.M.“ župe pakračke zabilježeno, da su za popravak crkve doprinosila i sela i to ona ista, koja danas spadaju u badljevinu župu.

Sadašnja crkva sv. Ivana Krstitelja u Badljevinu spominje u kanoničkoj viziti od 29. 09. 1769. g. i to ovim riječima: „Siguidem in pago hoc Ecclia nova e solidis materialibus munificentia potissimum magnifici Dni Antonii Jankovich collatoris jam sub tecto esset posite, priorum duarum capellarum S. Joannises s. Crusis mentis nulla ultra facienda erit erit, posteriro enim jam corruit, prior vero duntaxat tolleratur, usque Dunc nova benedicta fuerit, est nova vero Ecclia long. orgiar 10 ½, latit 4 ½.“

Na samoj crkvi nad ulaznim vratima uz grb Jankovića uklesana je godina 1780., bilježi da crkva ima tri žrtvenika, ali nedovršena, no veliki je već za službu božju uredjen. Prije toga stajala je – valjda odmah do sadašnje crkve, ali prema cesti, jer je tamo iskopano silno kamenje – ondje crkva od drva, koja je sagrađena godine 1760. kad je i Badljevinu današnja naseljena. Prije su naime stanovnici stanovali uz rijeku Bijelu na mjestu, koje se još i danas zove „kućište“. Tu je još i groblje, na kojemu je bila crkva sv. Križa kako to kanonske vizite kažu, na kojem se šezdesetih godina prošloga vijeka još ukapalo. Mnogi se ljudi sjećaju „staroga“ groblja, a rijeka Bijela koja zadire u groblje otkriva nam kosti ukopanih. Tu je i jedan dosta visok humak od zemlje, iz koje je sadašnji vlasnik te zemlje – do nedavno je bila obrasla grmljem i drvećem iskopano mnogo kamenih ploča i stupova, a veli da imade još i danas u zemlji mnogo klesanih velikih stupova. Tu je jedan i kameni lav iskopan, a u blizini na njivi Martinovića nahodi se donji dio jednog sarkofaga, slično onim koji se nalazi u parku grada daruvarskoga. To mjesto narod zove „Gradina“. Tu je dakle stajalo staro selo i stara crkva sv. Križa koju kasnije vizite zovu „Crkva sv. Križa u Derezi“.

Taj naziv „Dereza“ dobilo je mjesto valjda po tome, što je prema istoimenom selu naseljenome po pravoslavcima, a prostire se još i danas na brdima preko rijeke Bijele. Veli se za nju u viziti od 1730. godine (17/5) da nije imala ni tornja ni zvona niti ikakvih crkvenih stvari, već se sve donosilo iz župne crkve kada je bila sv. misa.

Selo je bilo posve katoličko – to se naročito ističe – i brojalo je 12 kuća. U kanoničkoj viziti godine 1757. (26 / 11) spominje se za crkvu:

„Ligneu perexigna et locum in ruderibus antiquae cujusdam Ecclesiae nova successive e muro aedificabitur“.

Godine 1755. nabavljeno je zvono (koje još i sad postoji) i ima natpis: Martin Felxl hat mich gegossen in Graz, 1754., dok je drugo zvono nabavljeno kod zvonoljevca Majera i saliveno u Zagrebu godine 1887. U istoj viziti spominje se da Badljevinu ima 37 kuća, a Dereza 14 kuća. To se ne može drugačije protumačiti nego da je selo bilo na dva mjesta: ono što je stajalo na dereškim njivama prozvali su Derezom. Ipak se ne može protumačiti kako se ono od 12 kuća pomnožilo na 37 + 14 kuća. Možda se i od druguda naseljavalo. Ima ondje na vlastelinskom polju još jedan humak ograđen opkopima, koji se nazivlje „Zidina“ s koje je građa upotrijebljena za vlastelinske staje, a vlastelinstvo ju je uopće nekad mnogo upotrebljavalo i od djela davalo seljacima kopati.

Crkva sv. Križa je vrlo stara. Spominje ju još Ivan, arcidjakon gorički u svom popisu župa od godine 1334. (Ivan Tkalčić: „Monumenta historica episcopatus zagrebiensis“ Sv. (svezak) II. str. 84. i to medju župama arcidjakonata „de Zinche“ kako slijedi:

„Item beate Virginis de Bela. Item beate Virginis de Zirch. Item beate Virginis de Pukur (Pakrac). Item sancte Crusis de Bagen (Badljevinina)“.

U popisu župa zagrebačke biskupije od godine 1501. („Starine“ IV str. 206 navadja se medju ostalima:

„Michael plebanus beate Virginis in Zyrch. Habes I – capelanum. Jacobus sancte Crusis in Bagenowez. Capellanus ibidem. Thomas plebanus de Pekezzer dahel (Pakrac). Capellanus ibidem“.

Crkva u Badljevini je posvećena sv. Ivanu Krstitelju, čini se samo zato što je u crkvi sv. Josipa (župna crkva u Pakracu) postojao žrtvenik sv. Ivana Krstitelja, koji su za crkvu drvenu, koja se gradila u novoj Badljevini, upotrijebili. Tako se može razlučivati i naslućivati na temelju zapisa kanoničke vizite od 16. 05. 1761. g. Župu Ivana Krstitelja vizitirao je prepošt bl. dj. Marije de Albei i arcidjakon de Svešća et Since. Župnik je bio Petar Modrušan. Zapisano je i ovo:

„Capella sv. Joanius Baol. u Badljevini loco alterius capellae S. Crusis in Dereza, anti existente erecta. Capella haec occasione illa, qua incolae et page Dereza in Badlievinam trauslocati senct, anno praeterlapso (1760.) punes (?) viam, quae in Podborie (danas Daruvar) ducis, ex nobilus erecta est, sub clausura bona tabulato asseritis laboris aulilarii (?), longibudinis (?) orgior. 3 pedan (?) 4 1/2, lat sudinis in sanctuario urgiae majoris uniso (?) in corpore orgiarum pariter duarum majorum. Mensa (Uensa) (?) arae ext lignea, in qua collocate ext ara S. Joanues Bapt., quae antea Pakracius in Veteri Ecclia Parochiali Josephi fuerax. ex asseribus arculario labore coucine compacta duas habens columnas ac cateracum aliqua competenti tamen Arhitecturae expressione picta (?), omnibus pro faciando sacro necessarius (?) provisus est, excepto calise (?) pro quo designato facta“.

Još su unutar današnje župe badljevinske postojale tri kapele i to: Bl. dj. od Pakara u Siraču (pene caxarnas in gratiam Militam tempore pacis stationem ibi habentium ohiv (?) aedfacari odmissee ligneextet in stata ruinoss. Cn. Visitatis 16. 05. 1701. g.), 2. Sv. Luke u Omanovcu (na današnjem groblju), Sv. Matije u Sredjanima (također na groblju – starom).

Kada je porušena kapela u Siraču nije poznato, u Omanovcu je crkva zatvorena po biskupu Vrhovcu godine 1821., dok Srijedanska još uvijek postoji, a sva je od drva (ex virgultis et roboribus a 1791. novibus erecta. Can visitatis od 24. 08. 1804. g.).

Toliko o starini. Podatke iz kanoničkih vizita dao je piscu ovih redaka veleč. Gosp. Janko Barle, arhivar u nadbiskupskom dvoru.

Prelazim na druge događaje minule godine.

Visoka je vlada u odluci o plaći župnika spomenula da je župnik dužan ubiračima plaće 1-nom god. opć. blagajnicima dati za njihov trud nagradu. Upravitelj župe se na to obratio na visoku vladu, da ona samoodredi kakvu nagradu je on dužan davati, da naredba o ubiranju plaće po opć. organima ne postane iluzornom. Visoka vlada je naložila, da župnik sklopi nagodbu sa opć. organima. Isto je sklopljeno tako da se župnik obvezao dati 5% od čiste župničke plaće 1.200 k. (dok je župnik pakrački davao 10% od čitavoga zbira). Tu je nagradu visoke vlade, odnosno nagodbu visoka vlada otpisom od 16. 11. 1906. g. br. I-2658/21 primila na znanje.

U mj. kolovozu prošle godine počelo se obnovom, odnosno popravkom crkve. Taj je popravak bio proračunan sa 2.596 k. i 58 fl. od kojih 2.000 k. obećao nadb. duhovni stol iz dijecezanske blagajne, a 596,58 k. dala je sama blagajna crkve, a ručne težake – 80 k. – dala je občina župna. Za taj je novac izmijenjena žbuka metar visoko izvana i unutar crkve, postavljen pod (sve od cementa i cementnih

ploča) i crkva sva obijeljena (iznutra bijelo i blijedo žuta, izvana bijela i blijedo plava).

Prije je crkva bila popravljena pečenom ciglom i čitava u jednoj ravnini, sada se uspinje dvjema stubama: pod korusu i pred sanktuarom). Uz to smo poduzeli i skinuti stari mali toranj, a crkva je pokrivena crijepom dok je prije bila daščicama kroz koje je već godinama prokisivala, kao i krov na tornju i načiniti novi visoki krov u obliku duguljaste piramide. Trošak je proračunan na 2.000 kruna. Do mjeseca srpnja ove godine nismo znali kako će se to naplatiti. Napokon je na opetovane molbe i pismene i usmene Nadb. duhovni stol doznačio daljnje 2.000 k., odnosno 2.384 k. za pokriće troška. Krov na tornju je od azbesta. Nadalje su nabavljene nove orgulje za crkvu. Gradio ih je Jan Tušek, graditelj orgulja u Kutnoj Hori u Češkoj. Sistem je mehanički sa kagelladenima, a dispozicije su ove:

Manual: 1. Principal 8`, 2. Salicional 8`, 3. Viola di Gamba 8`, 4. Gedecks 8`, 5. Octav 4`, 6. Progres 2, 2/3` dvostruko, Pedal 7, 7. Subbass 16`, 8. Pedal copula, Kolektiva: 9. Mezoforte, 10. Pleno. Orgulje stoje 2.400 k. Polovica je već isplaćena, a polovica će biti do konca 1908. godine. Orgulje je blagoslovio upravitelj župe 25. ožujka 1907. g.

Dne 9. rujna 1906. g. posjetio je župu presvj. gospodin Dr. Ivan Krapac, biskup, i dijelio je sv. potvrdu. Bilo je oko 900 potvrđenika.

Još se u župi dogodio jedan važni događaj, a to je da je 16. kolovoza 1906. g. blagoslovljena po piscu ove spomenice temeljni kamen crkve bl. dj. Marije od Pohoda u Siraču.

*ranije gore spomenuta crkva bl. dj. Marije od Pakra u Siraču, treba stajati: bl. dj. Marije od Pohoda u Siraču.

Spomen – list o toj zgodi uzidan je sa mnogo potpisa u crkveni zid nekoliko pedalja nad zemljom u lijevom uglu gdje je dozidan crkvi toranj, a kada se tom zgodom služila i sv. misa.

U mjesecu travnju 1907. g. prodala je Hrvatska Poljodjeljska Banka u Zagrebu svoje dobro – vlastelinstvo Daruvar – Badljeva Grönwaldu.

Dne 7. srpnja 1907. g. (u nedjelju – infra octavam festi Sv. Cyrill et Methodü) blagoslovljen je župni stan. Čin je ovršio sam upravitelj župe uz nazočnost mnogobrojnog naroda. Tom zgodom je na spomen sv. Čirila i Metoda govorio o postanju pisma uopće, zatim o slovima i napokon o latinici i ćirilici. Ujedno je udario temelj pučkoj knjižnici, koja ima da se smjesti u župnome stanu, u kojem je on jednu sobu prepustio društvu „Hrvatske seljačke zadruge u Badjevini“. Župni stan sagrađen je na kat (jedina kuća na kat u selu) za cijenu od 21.184 k. i 88 fil., a nuszgrade za svaku od 4.884 k. i 58 fil. Ali su se i ovdje uzele neke više radnje kao žitnica dograđena u stajama i stube od cementa mjesto drvenih i pod na hodniku od cementnih ploča mjesto opeke. Sve do tada, dakle upravo godinu dana je župnik stanovao u kući Mije Pečanića, koja stoji odmah do sadašnjeg župnog stana.

Dne 7. svibnja 1908. g. „Katolički list“ od 15. kolovoza 1907 g. (br. 33) donio je dopis od jednog franjevca iz Požege u kojima iznosi razna izvješća nekih župa slavonskih kako ih je našao u arhivu franjevačkog samostana u Požegi. Pod svakim izvješćem potpisan je P. Josephus ab Essek definidor (?) provincije Ivan Neuberger, cesarski provizor uz supotpis nekih župljana. Tu se objavom na sadašnju župu Badljeva navodi:

„Filijalna je kapela sv. Marije Magdalene u selu Obriež... četvrt sata izvan sela, na posjedu vlastelinstva Sirač, ruševine sa stare zidane crkve sv. Matije. Da se ova crkva na novo sagradi trebalo bi 3.000 forinti. No pošto se ruševine ove crkve ne nalaze na kompetaturu (?) mjesta, morala bi se nova crkva radi vode i radi šume graditi u samom selu Obriež. Zatim je filijalna kuća (filialis domus) sv. Križa S.J. oratorium. Sagrađena je iz dasaka medju ruševinama stare zidane crkve kraj sela Dereza na vlastelinstvu Sirač. Oratorij je udaljen od majke (Pakrac) 1,1/2 sati. Za popravak bi trebalo

2.000 for. U selu Obriež filijalna je drvena crkva sv. Luke, na posjedu vlastelinstva pakračkog. Od majke je udaljena 1 sat“. (Pakrac, 16. 10. 1733.g.)

Iz ovog izvješća nesumnjivo slijedi da sela Srijedjani i Omanovac nijesu imala svojih posebnih imena, već su se zvala skupnim imenom Obriež. Još je jedan dopis iste godine u „Katoličkom listu“ bio tiskan, a napisao ga neki franjevac iz Ceruita – ako se ne varam – a u tom se dopisu spominju „mahale“ Omanovac i Sredjani. A različni nazivi Sredjani kao „srbski“ i „rimski“ još su novijeg datuma jer ih je narod nazivao prosto „šokačkim“ i „vlaškim“ Sredjanima jer su u jednim bili kmetovi katolici, a u drugim grkoistočnjaci.

O sredjanskoj crkvi – a to su današnje Zidine o kojima je već bio govor – čuva se predaja, da je ispod nasipa koji je opkoljavao crkvu, bunar u kojem se nalazi zvono što su ga Turci bacili onamo, kada su crkvu osvojili. Pomenuti bunar je pisac ovih redaka vidio, stoji na livadi Ivana Sadeckog iz Sredjana, ali to je posve neznatno vrelo, vele mi stariji ljudi da je ta čitava livada za njihove mladosti bila jedna bara i da se k tome vrelu nije moglo ni pristupiti.

Crkva sv. Ivana Krstitelja u Badljevu imala je u župnoj crkvi u Pakracu pohranjenu Monstrancu, što ju je grofica Janković godine 1790. poklonila crkvi sv. Ivana Krstitelja. Monstranca je od srebra i pozlačena a na podnožju je urezala darovateljica svoje ime kao i to da je Monstranca dar crkvi u Badljevu.

Pisac ovih redaka naišao je na to kao administrator in spiritalibus župe Pakrac. A kao razlog da je ista Monstranca dospjela u župnu crkvu u Pakracu navodi se u inventaru popisanome po župniku Ulzesu i Švajcaru, što je u pogibelji da je ne ukradu razbojnici, koji su se u ono vrijeme uvelike u tom kraju nalazili. Na zahtjev župnog ureda bila je ista Monstranca vraćena i na samu novu godinu 1907. svečano unesena u crkvenu porabu.

Iste godine o Uskrsu poklonilo je Društvo za potporu siromašnih crkvi, našoj crkvi jedan novi crkveni plašt i velum i bijeli oltarnik, gospodične Mara i Zlata Fehervary poklonile su dva iz bijele svile sačinjena jastuka za oltar, a ove godine t.j. 1908. poklonilo je Društvo za potporu siromašnih crkvi jedno misno crno odijelo i nebnicu (?), koju smo rabili prvi put za Uskrsnuće.

U prosincu 1907. g. dobio je Mijo Lamot, upravitelj župe u Badljevu od Nj. Preuzvišenosti g. nadbiskupa Juraja Posilovića poziv da dodje u Zagreb po kanoničku investituru. G. nadbiskup u dopisu ističe da je – pošto je župni stan dovršen – odlučio popuniti mjesto župnika u Badljevu, te odmah njega imenuje župnikom i pozivlje u Zagreb. Pisac ovih redaka je pošao u Zagreb i dne 9. prosinca položio prisegu.

Župnik Mijo Lamot rođen je 22. rujna 1875. godine u Samoboru od roditelja Martina Lamota i sada već pokojne Alojzije r. Pauše. Pučku školu završio je u svojem rodnom mjestu, a ostale u Zagrebu. Zaredjen je bio za svećenika dne 3. srpnja 1898. g. po nadbiskupu Dr. Juraju Posiloviću. Kapelanovao je u Ivancu kod Varaždina za župnika Milana Kučenjaka, u Oriovcu za župnika Ante Badaja, u Gaju za župnika Vilima Urneza, u sv. Mariji u Medjumurju za župnika Stjepana Hrgara, u Daruvaru za župnika Petra Ožanića i napokon u Pakracu za župnika Nikole Švajcara, kojem je poslije po nad. duhovnom stolu imenovan bio administratorom – in spiritalibus – dok nije došao novi župnik Konrad Cerovski.

Još nije bilo ni župe u Badljevu kada su vjernici stali skupljati prinose u svrhu da si nabave križni put u crkvu. Sabrano je bilo u tu svrhu 52 krune. Budući da je opetovano bila izražena želja nekih da se nabavi križni put, a crkva je uistinu bila previše prazna, jer je župnik dao odstraniti sa stijene sve one razne neugledne sličice i nadgrobne vijence što su ih pojedinci ondje povješali, to je župnik došao na misao da proglasi u crkvi da se opet primaju prinosi za križni put da će ih o Božiću prigodom blagoslova kuća sabirati te sve pretplate i dužnu njemu za trud nagradu dati u istu svrhu.

Tako je sakupljeno 284 krune, a preko 100 kruna dopriniješe pojedinci izvan blagoslova kuća. K tome je iz crkvene blagajne uzeto 100 k., te je nabavljen kod Josipa Kaplana u Zagrebu križni put, slike na platnu u okvirima od kuhanog hrastovog drveta. Taj je križni put blagoslovio g. Krisostem Kreuz, franjevac iz samostana u Virovitici prije sv. mise na nedjelju drugu u korizmi godine 1908.

Na posjedu župnome, za koji je mnogo zasluga stekao blagopokojni župnik pakrački Nikola Švajcar time što ga je komasirao stajala je i kuća po pomenutom župniku prije 30 godina podignuta. Krov kuće tijekom vremena je na toliko istrunuo da je nastala pogibelj, da će se i kuća sama srušiti. Pisac ovih redaka vidjevši veliku korist za beneficij u tome, da se ta kuća na njemu sačuva, jer je za vrijeme dolaska u župu najamnik stanovao, odlučio tu kuću nanovo pokriti daščicama – šindrom kako je i prije pokrivena bila.

Obrati se na duhovni stol sa molbom, da mu podijeli zajam u tu svrhu, a isti mu podijeli zajam od 250 k. uz obvezu, da taj zajam on ili eventualno njegovi nasljednici na beneficiji, vraća počam od godine 1908. kroz deset godina onoj zakladi koju će mu duhovni stol naknadno naznačiti u godišnjim obrocima po 25 k. Početkom kolovoza 1908. g. bila je kuća ne samo pokrita i daske na tavanu novim daskama pričvršćene. Zajam je odobren odlukom nadb. duhovnog stola u Zagrebu od 4. listopada 1907. g. br. 4129 a novac dostavljen 18. 10. 1907. g. br. 4393.

Na čitavom prostoru koji zaprema župni stan, dvorište i vrt nije bilo zasadjeno ni jedno drvo. Upravo dne 1. svibnja 1909. zasadio je župnik pred kućom četiri lipe, a usrijed vrta jednu lipu i 12 smreka oko nje, da pružaju u dalekoj budućnosti stanovnicima župne kuće ugodnu hladovinu, dok je u dvorištu zasadio 3 oraha visoka kao čovjek, da pružaju sklonište domaćim životinjama. U isto vrijeme postavljala se i ograda oko župnog stana. Sprijeda postavljena je ograda od željeza na betonu za cijenu od okruglo 800 k. dok je sa strane vrta susjeda desnoga i lijevoga i preko sredine dvorišta, da se tako onemogući domaćim životinjama prilaz ka kući, postavljena ograda od hrastovog drveta. Stupovi su stajali svaki po 4 k., priječke svaka po 60 fil., a letve svaka po 12 fil. Debljina stupova je 16 / 16 cm i više, a duljina 2,70 m. priječke su duge 2,50 m, a letve 2 m. Okivanje vratiju je stajalo 40 k. Živicu oko vrta (akacija) zasadio je župnik svojim troškom.

Dana 17. lipnja 1909. godine prošao je kroz Badljevinu ban Pavao barun Rauch u automobilu. Narod, premda se ga pozivalo k dočeku, a protiv toga se nije agitiralo, osim što su novine pisale, jer već drugu godinu ne saziva Sabor, budući se nitko nije izjavio za njega, nije gotovo nitko sudjelovao.

Odpisom od 15. lipnja 1909. g. br. 2381. oprostio je preč. nadb. duhovni stol u Zagrebu župniku dugovinu od 250 k. naprijed pomenutu, podijelio mu na njegovu zamolbu izvanrednu potporu od 250 k. iz dijecezanske zaklade u svrhu pokrića istoga zajma, koji bi se inače u 10 godina po 25 k. godišnje otplaćivati imao.

Godine 1911. uspjelo je župniku, da veliku golotinju i sirotinju župne crkve nekako uredi. Na veliki oltar crkve postavljeno je propelo, za koje je „corpus“ naručen od udruženja kipara u St. Ulrich (Gröden) u Tirolskoj. Velik je 150 cm, a stajao je 150 k. Križ je dao načiniti od hrastovog drveta sam župnik u selu. Time je donekle urešen oltar, a onda se obratio molbom na nadb. duhovni stol i taj mu je poklonio 500 k. iz zaklade kanonika Križanića za podignuće oltara odnosno slike za vjernike crkve sv. Ivana Krstitelja. Nato se obratio na župljane, da doprinesu sa svoje strane, te se nabave bojadisani prozori za crkvu. Tako je nabavljen prozor ovalni (u promjeru 150 x 130 cm dok je prije bio malen prozorčić) sa slikom Ivana Krstitelja nad žrtvenikom i još tri druga prozora u crkvi kod domaćih slikara na staklu Derlića i Kocha u Zagrebu, za ukupnu svotu od 1.379 k.

Godine 1913. poklonio je opet prečasni nadb. duhovni stol od kamatnog prihoda zaklade pok. nadbiskupa Posilovića u dva maha ukupni iznos od 400 k. u svrhu obnove oltara i popravka vratiju na crkvi i na sakristiji. K tome su pridonijeli nešto i župljani, pa je župnik dao opraviti veliki oltar.

Mensu je dao obložiti mramornim pločama i nove stube postaviti, sve to od cementa. To je napravio građevni poduzetnik u Pakracu Stjepan Golubić za 280 k. Ujedno je dao iznova bijelo oličiti likove sv. Mateja i sv. Luke kao i tabernakul (?). Tek je to bilo završeno u lipnju 1914. kada je započeo strahoviti evropejski rat. Poradi rata nijesu načinjena ni vrata na crkvi i na sakristiji, premda ih je već stolar uzeo bio u posao.

U isto je vrijeme podignut i lik (kip) Bezgriješnog Začeca bl. dj. Marije u crkvi kraj propovjedaonice. I taj je kip pravljen kod udruženih kipara u Gröden, dok je podnožje pravio stolar Zavrić u Zagrebu. Za lik sa poštarinom platili smo 219 k. i 40 fil., a za podnožje 70 k. i 20 fil.

Društvo za potporu siromašnih župa – crkvi poklonilo je crkvi novi pozlaćeni kalež i misno odijelo zelene boje.

Dne 3. srpnja 1909. g. blagoslovio je kapelu bl. dj. Marije od Pohoda u Siraču velemožni g. Dr. Josip Pazman, sveučil. profesor koji je crkvi jedno poklonio kalež i knjigu. Crkva je svime opskrbljena odmah u početku. Nešto se nabavilo darovima privatnika, kojih su imena ubilježena na dotičnim predmetima, a ostalo je podmireno rasporezom. Tim je upravljalo općinsko poglavarstvo siračko, sa svojim načelnikom Franjom Ravberom. Koliko su pojedini prostori kao i sama gradnja stajali toga pisac ovih redaka na opetovane zamolbe nikako saznati nije mogao, premda se računi nalaze među spisima siračke općine, i baš poradi toga nije prije zabilježio toga za župu znamenitog događaja. Jer se uvijek nadao dobiti iskaz troškova kojima je crkva sagrađena i pojedini crkveni predmeti za službu božju nabavljeni. Mora se istaknuti da je ipak najbolji način gradnje crkve i nabave crkvenih potrepština putem rasporeza, jer kad se izdaje na veliko, ne treba paziti na razlike u cijeni, pa nabaviti i manje ukusno i manje vrijedno, ako se darova premalo skupi.

Dne 2. studenog 1918. g. svi su poštanski brzozavi i telefonski uredi u svrhu da ga smjesta predadu mjesnim oblastima primili slijedeći brzozav: (proglas):

„Hrvatski je Sabor dne 29. listopada 1918. o.g. prekinuo svaku vezu sa Ugarskom i Austrijom, te Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju proglasio slobodnom i nezavisnom. Ujedno je predao vrhovnu moć u našoj domovini Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba, kao predstavniku čitavog našeg naroda na jugu bivše Austro – Ugarske monarhije. Narodno je Vijeće po svom predsjedništvu imenovalo narodnu vladu i to:

- Antuna Mihalovića – banom,
- Dr. Srdjana Budisavljevića – povjerenikom za unutarnje poslove,
- Milana Rojca – povjerenikom za bogoštovlje i nastavu,
- Dr. Aleksandra Badaja – povjerenikom za pravosuđe,
- Dr. Matu Drinkovića – povjerenikom za narodnu obranu,
- Dr. Živka Petračića – za narodno gospodarstvo,
- Edu Markovića – za prehranu,
- Franju Brauna – za financije,
- Vilima Bukšeka – za socijalnu skrb,
- Cesara Akačića – za poštu, brzozav i telefon,
- Većeslava Vildera – za željeznicu,
- Dr. Gjurju Šurnuna – za obrt, trgovinu i industriju.

Dalje Narodno Vijeće je po svom predsjedništvu imenovalo Dr. Matka Laginju – povjerenikom za Istru, dok će povjerenik za Dalmaciju biti danas imenovan. Jednako je Narodno Vijeće imeno-

valo vladu za slovenske zemlje i za Bosnu i Hercegovinu. Narodnom se Vijeću smjesta podvrgla sva vojska na području Jugoslavenske bivše Monarhije. Časnici i momčad zakleli su vjernost Narodnom Vijeću i svečano su obećali, da će samo njegove zapovijedi slušati. Narodnom se vijeću priključila i sva bivša car. i kr. mornarica (ratna) u Pulju, Šibeniku, Kotoru i položila je zakletvu vjernosti. Povjerenikom za našu mornaricu imenovan je po Narodnom Vijeću Dragutin Prica, a zapovjednikom njezinim pomorski kapetan Vuković.

Tako su pukovnije naše razvile narodne barjake i na Jadranu lepršaju s naših brodova narodne zastave. Trst, Pulj, Šibenik, Boka Kotorska, a i Rijeka je u našim rukama. Narodna vlada imenovala je smjesta Dr. Rudolfa Lenca velikim županom na Rijeci, koju nam nitko više oteći neće. Narodno Vijeće kao vrhovna vlast proglasilo je amnestiju za sve političke zločine i odredila da se smjesta puste na slobodu oni koji su radi kakvih zločina po običnim ili vojnim sudovima osudjeni. Oprostilo je nadalje svaku kaznu vojnim bjeguncima – takozvanom „zelenom kadru“ koji odmah predadu oružje, te se svojim kućama vrate. Oni koji to neće da učine nego se i dalje skrivaju i pljačkaju kaznit će se najstrože. No Narodno vijeće se nada, da će zeleni kadar taj njegov poziv poslušati, oružje predati i kući se vratiti, kako je to mnogo tisuća bjegunaca učinilo.

U mnogim mjestima u našoj domovini došlo je do pljačkanja, buna i paleža. Narodno je vijeće radi toga moralo proglasiti prijeki sud u županiji virovitičkoj, požeškoj, bjelovarskoj i srijemskoj. Te su zločine počinili većinom zavedeni vojnici neznajući da time uništavaju narodno dobro. Neprijatelje naše slobode Magjari, magjaroni i zlikovci zaveli su vojnike i neuki narod, da robe, pale i pljačkaju, pa da tako izazovu metež i da našu teško stečenu slobodu upropaste. Zato je Narodno vijeće odredilo, da se protiv ovakovih zlikovaca najstrože postupa, pa je u Osijeku i drugim mjestima već više takovih zlikovaca po prijekom sudu osudjeno i strijeljano. Tako će biti i ubuduće, jer Narodno vijeće ne može i neće dopustiti da čitav narod radi nekoliko zlikovaca strada. U našoj će se novoj slobodnoj državi sve promijeniti, stare nepravde bit će ispravljene, ali nitko si ne smije sam suditi, nikome se ne smije krivica učiniti, nitko ne smije tuđe uzeti. Svakog će onog, koji robi, pali, uzima i ubija narodna će vlada najstrože kazniti. Narodno vijeće nalaže svim oblastima, da taj proglas na najzgodniji način da u najmanje selo proglase narodu, da svuda smjesta ustrajaju narodnu gardu i da svom energijom podupru mjesne odbrane, da se tako sačuva nakon toliko stoljeća teško stečenu slobodu.

NARODNO VIJEĆE !

Kako je dugo pisac ove spomenice čekao čas, kada će moći ovamo zabilježiti, da je Hrvatska slobodna, da je prekinula stoljetnu vezu s Ugarskom, a preko svojih vladara Habsburgovaca i sa Njemačkom. Evo napokon se to i dogodilo. Pitanje je to dozrijevalo dugo, a napokon je i dozrelo plodom.

Dugogodišnjeg rata koji od 28. srpnja 1914. g. bijesni Evropom i to između Njemačke, Austro – Ugarske, Bugarske i Turske s jedne strane i čitavog svijeta s druge strane. Taj je rat htjela Njemačka i svoje saveznike prozvala centralnim silama, u istim je ona bila jedina vlast, koja se protezala čitavom srednjom Evropom i svojim saveznicima diktirala, dok je neprijatelje pobjeđivala. Isprva se možda tko u Hrvatskoj i ponadao da će se pomoću Njemačke oteći zagrljaju Magjara. Ta se nada sve većma gubila čim su se Nijemci većma opijali pobjedama i svoju pohlepu za osvajanjem i vladanjem isticali. Njemačka je najprije provalila u Belgiju i ne navjestivši joj rata. Osvojila je nju i veliki dio Francuske, dok nije došla do Marne, gdje je bila poražena i morala se povući ali je ipak gotovo čitavu Belgiju i veliki dio sjeveroistočne Francuske zadržala pod svojom vlašću. Onda je navalila na istok, na Rusiju. Prvi je udarac Rusija odbila, osvojila je pače austrijski dio Poljske, prozvan Galicijom, ali je onda kod Gorlica probijena fronta. Rusija je morala napustiti čitavu Poljsku, a iza toga ju je pratila nedaća do nedaće.

U Rusiji se dogodio i veliki socijalni preokret, iz absolutističke monarhije postala je republikom. Domogli su se u njoj vlasti ljudi, koji su dozvolili svakom narodu u zemlji, da stvori svoju državu neovisno od cjeline, i u zemlji je nastao metež kakova ondje nikad prije nije bilo. Njemačka je preko svojih pouzdanika sklopila sa Rusijom mir, ali je ujedno s vojskom ulazila u zemlje, stala „oslobadljati“ narode, koji su njihove prinčeve birali svojim kraljevima. Našega je svijeta – iz same župe Badljevin (bilo ih je nekoliko stotina) – bilo sila u Rusiji zarobljeno. Tada su se stali vraćati u domovinu. Ti su zarobljenici, kada su se nakon ulaska njemačke i austrijske vojske u Rusiju stali vraćati u domovinu, rasklimali švabsku vojničku stegu u austrijskoj vojsci. Vidjeli su naime za vrijeme revolucije u Rusiji, da je narod uskratio posluš vojnoj komandi i vraćao se kući sa fronte, pače i sa čitavom opremom i sa oružjem, pa su isto činili i oni u svojoj domovini. Vojnici su samo nestajali. Što nije moglo da se sakriva kod kuće bježalo je u šumu, pa se šuma nazivala „zeleni kader“. I vojnici su što je dotad nečuveno bilo listom bježali u „zeleni kader“. U to je njemačka vojska, koja je već bila osvojila i Srbiju i Rumunjsku, počela gubiti na zapadu pod velikom ofenzivom naroda Engleza, Francuza i Amerikanaca. Najviše su tome doprinijeli ovi posljednji prenijevši preko mora silnu vojsku i osobito kola za borbu, zvana tenkovi. Ofenzivom, koja je zapravo protuofenziva bila, jer je uslijedila nakon neuspjele ofenzive Njemačke, upravljao je general Foch. Tada je potamnila zvijezda u centralnim vlastima toliko slavljelog njemačkog generala Hindenburga.

I dok ovo pišem, već je osmi dan, da ne znamo ništa, kako je u Europi. Njemačka je svakako sa svojim militarizmom skrahirala. Možda joj je Amerika – jer ona sa svojim predsjednikom Vilsonom vodi čitavu borbu protiv Njemačke – već kazala i uvjete pod kojima prima njezinu predaju. Ako to još nije učinila, onda to nije učinila samo za to, da Njemačku još više ponizi i učini nemoćnom da izazivlje nove ratove u budućnosti. Njemačka će se ili raskomadati u prijašnje državnice, ili ostati zajedno, ali kao republika. Hohencolerni će svakako ili odstupiti posvema od prijestolja ili će biti samo pruski kraljevi, kako su joj u nedalekoj prošlosti bili. Hoće li to nadobudni i za sebe „veliki“ Vilhelm II moći da preživi??

Rijetko se je na tako istaknutom mjestu našao čovjek sa toliko ambicija. A Habsburgovci?? Što će biti s njima?? Mi južni Slaveni (Slavjeni) ih nećemo, a neće ih ni Češko-slovačka država. Nešto prije nego li smo odkinuti bili od svega svijeta bio je posljednji za nas Habsburgovac – Karlo IV u Ugarskoj i tamo predsjedao Krunskom vijeću. Magjari su htjeli da provedu personalnu uniju sa Austrijom. Je li to ozbiljno?? Zar da oni žele Habsburgovce?? Ili je to komedija. Koje će im dakle zemlje bivše Austro – ugarske ostati kao domena?? Najprije će se povući u Beč ili možda u Tirol, ako ne u svoje sredovječne zamke. Da nestane život sredovječnih vitezova.

Da li se jošte tuče na fronti?? Sigurno ne znamo ništa. Ali rat je nemoguć, jer zemlja Slovenaca, Hrvata i Srba je zaledje vojsci na zapadnoj fronti prema Italiji, a u zemlji je sva vojska puštena kući.

No najveća je neizvjesnost, hoće li se prevrat koji je nastao u Hrvatskoj mirno riješiti ili će se razvijati kao u Rusiji. U zemlji su nastali nemiri. Neuka svjetina hoće da plijeni. Za sve navaljuju samo na Židove. Po selima se organiziraju narodne straže za očuvanje reda i mira. Hoće li nas očuvati od invazije srpske vojske, koja će htjeti da kod nas pravi red??

Sva su to moja nagadjanja, a mnoge su već i činjenice, ali pored prekinuća svake veze sa svijetom, jer ne ureduju pošte, osim službenih brzojava, a ne idu ni željeznice, meni uistinu nepoznate.

Svakako počinje nova epoha u povijesti ne samo naroda našega koji nosi ime Slovenaca, Hrvata i Srba, već u povijesti čitave Europe. Upravo radi toga nakanio sam zabilježiti što više toga rata.

Njemački je car Villhelm II za ovaj rat rekao – Die grosse Zeit – Veliko doba – naravski da je pri tome mislio na svoj njemački narod i svoje carstvo. No ovaj je rat baš dokazao, da se on a i njegov narod, prevario kada je računao da veličina ovoga doba stoji u jakosti oružja i nezasitnoj lakomosti.

Drugi nijesu mislili tako i samo tome ima se zahvaliti da je kraj svih pobjeda oružja njemačkog, odnosno austrijskog. Narodi Europe nisu izgubili vjeru da će satrti to oružje njemačko, njemački militarizam i nezasitnu lakomost. Odmah na početku rata vrijednost našega novca je jako pala. Malo zatim pokazao se veliki nedostatak robe. Ali i onu robu, koje je bilo, moralo se skupo plaćati. Iz prometa je posve nestalo sitnog novca i to ne samo srebra i nikla, nego i bakrenih filira. Svijet je počeo banknote od 2 k. trgati na polak i država je naknadno priznavala svakoj polovici vrijednost 1k.

Isprva se slavila i u neprijateljskim zemljama njemačka točnosti i duh organiziranja, no domalo je i to izdahlo. Napokon su postojale samo za žito i hranu određene cijene, koje su se zvale „maksimalne“. Trgovci i obrtnici prodavali su svoju robu kako su htjeli. Godinama rata smo se na tu nepravdu, koja je najviše tištila poljodjelca, tako naučili, da je i odbor Narodnog vijeća u Pakracu, kada je vlast prešla u njegove ruke odredio, da se u dućanima imade sol prodavati 1 kg po 80 fil., cikorija 1 kg po 24 k., petroleum 1 l po 10 k., škatulja šibica po 20 fil. To znači, da se u trgovinama prodavalo i uz više cijene. Obične seljačke hlače stajale su 20 k., kaputić za dječaka 400 k., šešir 100 –150 k., opanci 200 k., cipele 400 k. Ja sam u svibnju prodao jednogodišnje ždrijebe, koje bi u mirno doba vrijedilo najviše 2000 k. na sajmu za 4000 k., ali sam danas mogao dobiti za njega 8000 k. No od onih 4.000 k. dao sam 2.400 k. za troje prasaca jednogodišnjih i vrlo mršavih i još sam za to kupio po dobroj cijeni. Neki dan sam kupio purana za 76 k., a kokoš stoji 20 k., a jedno kokošje jaje 2 k. Ali žitu ne znamo da je vlada ustanovila cijenu – do ljetos 48 k., a ove godine 60 k. – nego da je oduzimala – rekvirirala – od poduzenata (?). Njima je ostavljala po osobi samo 12 kg mjesečno. Vojska je rekvirirala i zvonove. U župi Badljeva oduzeto je zvono u župnoj crkvi 2) br. 108. Salis Mate Majer u Zagrebu 1887. g., 2) u kapeli u Sirču br. 105. Zagrebae 1795. g., 3) br. 109. u Sredjanima donjim – Salis Mate Majer u Zagrebu 1887. g. i 4) u Miljanovcu – Salis Mate Majer u Zagrebu 1883. g. Jedno zvono iz župne crkve imalo je preko 100 kg dok ostala nijesu imala više od 30-50 kg. Nu župni ured je dobio nalog da preda sva zvona, osim onog u Omanovcu, koje je posebnom dozvolom zemaljske vlade, jer je saliveno bilo 1755. g. saliveno u Zagrebu, imalo ostati. Ipak je spasao župnik 4 zvona, a nije to bilo lako, jer su zvona već bila poskidana s tornjeva, ali ih je dao opet u toranj smjestiti, a na naloge vojne komande brzojavne i pismene nije uopće odgovarao. Već je došao nalog da se kositrene cijevi iz prospecta na orguljama imaju dati u ratne svrhe. I duhovna oblast je dala nalog za to. Vojna komora je taj posao predala nekoj magjarskoj tvrtci u Pečuhu i ta je tvrtka pozvala župne urede, vrlo nakaženim hrvatskim jezikom, da ide na ruku njezinome izaslaniku, kada dodje cijevi oduzimati.

Pisac je ovih redaka taj dopis predao „novinama“, te je ondje otisnut i kao izazov prikazan, a povjereniku vojne oblasti u Pečuhu je odgovorio, da za njega nema u ovoj župi orgulja. Tako je i to sretno prošlo.

Inače se život na selima za vrijeme rata nije mnogo promijenio. Polja su bila sva obradjena u odsutnosti muškaraca kao i prije rata. Učinile su to žene, pomalo i odraslija djeca, a donekle i ruski zarobljenici kojih je bilo u župi 100 - 200. Bili su kod većih posjednika, ali i kod malih posjednika. Uglavnom nazočnost tih Rusa u kućanstvima, gdje su se samo žene nalazile na ćudorednost ženskog spola nije zlo djelovala. Jedino se mladež donekle raspustila - osobito muška - radi očeva koji su se nalazili na ratištu. Ipak smo u narodnom našem biću mnogo izgubili, jer ženski svijet završavajući poslove na polju i u staji nije tkao, šio i vezao. I kolo se na početku rata nije igralo nikako, a i sada vrlo malo, pa će se mnoge pjesme posve zaboraviti.

Dne 7. prosinca 1918. g.

Dogadjaji se razvijaju velikom brzinom. Njemački je car umakao u Holandiju, vojska se povukla iz Belgije i Francuske, a antantne vojske ulaze na tlo Njemačke i bivše Austrije. U posljednji čas,

još prije sklopljenog mira – primirja Hrvatska je preko svoga Narodnog vijeća ostavila Austriju, ali Talijani kao da toga neće priznati već provadaju zaposjednuće zemlje hrvatske i slovenske prema planu i nalogima Antante stvorenim još prije nego se Hrvatska i Slovenija odcijepile od Austro – Ugarske. Što više Italija se u zaposjednutim krajevima vlada kao da su njoj dopisani: a to je Trst, čitava Istra, veliki dio Kranjske Dalmacije, Hrv. Primorje a i Rijeka. Stoga su Hrvati, odnosno Narodno vijeće sa vladom srbskom u Beogradu utanačili, da čine jednu vladu, srbskoga kralja prema tome priznati zajedničkim kraljem Hrvata, Slovenaca i Srba.

Dne 22. srpnja 1921. g.

Mada smo bili daleko od ratišta, teško se i danas još osjećaju posljedice rata. No ne u gubitku naroda, čega smo se za vrijeme rata toliko bojali. Dok je trajao rat svaki dan se netko od naših pretao javljati sa ratišta. A pošto je ta šutnja trajala često ne samo mjesece, nego i godine, mnoge smo smatrali mrtvima, koji su nam se poslije pismom javili, ili pak nas iznenadili svojim dolaskom iz ruskog zarobljeništva. Mnogi su od njih pisali iz Rusije, ali od njih nisu nikakva odgovora dobili, jer mi nijesmo nikakvih njihovih listova primili. Bili su u bivšoj državi osnovani razni uredi za saznavanje sudbine u ratu nestalih, ali su sva zapitkivanja u najviše slučajeva ostala bez uspjeha. A bio je silan svijet naš zarobljen u Rusiji. Neki se vraćaju sada, a mnogi po ovim poručuju da su još na životu i da će se vratiti. Do sada je službeno ustanovljena smrt tridesetorice župljana badljevinških. Nekoliko njih došlo je kući kao invalidi – bez prsti ili sa kakvom drugom ranom, samo je jedan ostao bez noge. Ako k onoj tridesetorici za koje se svjesno znade da su na ratištu poginuli, pribrojimo još 20 njih za koje smrt nije službeno ustanovljena, već su samo nestali, onda bi se moglo približno ustanoviti da je za ovoga krvavoga svjetskog rata izgubilo život 50 župljana na 4.000 njih ili 1,25 %. Ni zemlja nije poharana, jer se u njoj nije ratovalo. Rat se vodio na teritoriju bivše Srbije i današnje Italije. Sve ujedno može se kazati, da rat ne može naroda uništiti. U mojoj župi nije ni jedna obitelj nestala, nijedno obiteljsko prezime nije se izgubilo, dok je za vrijeme mira, ostalo su stranci počeli dolaziti i naseljavati se po našim selima pa do onda kako je župa ovdje osnovana u samome selu Srijedjani gornji (prije šokački zvani) nestalo slijedećih čitavih obitelji i prezimena posvema, tako da sam ih ja tek po pripovijedanju saznao: Rebrović, Peić, Ivanić, Butorac, Bukovac, Šestan, Kleman, Lipušić, Carević, Radošević, Pančić, Boljkovac i još neki, a bez zemlje postoje još Blažević, Jurjević, Slijepčević, dok Mikulčić postoji u jedinom potomku, starcu od preko 70 godina. Ovo je više nego očito, da rat ne uništava narod, već nešto posve drugo, što je iskorijenila tolike naše obitelji i bez rata.

Nego nešto drugo je, u čemu se vide strašne posljedice rata. U Rusiji se u polovici rata raširio komunizam pod imenom boljševizam. Pristaše boljševizma zadobili su vlast u državi. Najprije su uništili disciplinu i poredak, što je postojao, a zatim su krvlju nastojali uspostaviti disciplinu i pokornost svojoj vlasti. Razjurili su vojsku, koja je branila Rusiju od vanjskih neprijatelja, a onda su od inonarodnih elemenata i domaćih istomišljenika sastavili novu svoju vojsku, da u zemlji sve sprave pod vlast njihovu – krvlju i ognjem. Užasne se strahote pripovijedaju o toj strahovladi. Nekoji su se ljudi dizali da skinu tu vladu sa sebe, podizali su i vojske, ali nisu uspjeli. Razlog nenapretku bit će jamačno što je narod neprosvjeljen a rata sit. Ruski bi narod priznao valjda i japansku vlast i kinesku, samo da mu je mir.

Takovih revolucionarnih elemenata se našlo u svim zemljama i narodima. Ima ih i u župi Badljevine. I mnoge svoje ljude upravo ne prepoznajem. A to njihovo raspoloženje neki pojedinci kojima je direktno do vlasti u selu u svoje egoistične svrhe izrabljuju. I mnogi su se već popeli do nekog imena i vlasti u selu. Jedan čovjek koje mu ime ne spada u ovu Spomenicu uspio je tako, da je iz same lične osvete prema meni čitavu hajku u župi protiv mene podigao. Iz njegovih tužbi i mojih odgovora, što ih u prepisu prilažem ovoj Spomenici može onaj, koji se sa strane interesira, razbrat

o čemu se radi. Jedno je vrijeme moj položaj u selu upravo bio kritičan. No stanje se promijenilo. Moj je napadač ostao osamljen, a župljani redom očituju, da protiv moje osobe nemaju ništa.

Kada sam već to spomenuo, a morao sam, jer i to spada u povijest župe Badljeva, neka mi bude slobodno zapisati ovdje što sam kao župnik za opće dobro do sada učinio.

Crkvu sam uredio iznutra i toranj još podigao veći bez ijednog filira nameta na porez, već samim dobrovoljnim prinosima njihovim i darovima izvana, koje sam ja izmolio.

Za duhovno podizanje naroda počesto sam držao sastanke i razna pučka predavanja. Jednu sam godinu u Sirču održao analfabetski tečaj (tečaj za učenje pisma). Osnovao sam društvo „t r i j e z n i h“ protiv pijančevanja koje je u Sirču bilo jako rašireno. Zabranila ga je vlast iz straha pred političkim djelovanjem jer sam bio poznati neprijatelj prevlasti tudjinske, režima austrougarskog, odnosno magjarskoga u Hrvatskoj, pa sam kao takav i progonjen bio. Ostao sam apstinent i to traje već punih 10 godina, da makar tako radim protiv pijančevanja.

Čim sam došao u župu osnovao sam Zemaljsku seljačku zadrugu u Badljevu za čitavo područje župe. Zadruga je najprije donijela seljaštvu jeftiniji kapital posuđujući novac uz 7%, dok je u svim štedionicama posudjivano uz 12 - 16% kamata. Ona je počela da se bavi zajedničkom prodajom seljačkih proizvoda. Prodavali smo pšenicu i krumpir. Tako smo spriječili rad Židova u Pakracu i Daruvaru, koji su do onda kupovali te proizvode od pojedinaca i prodavali uz veliku dobit.

Tako smo primjerice prodali 20 vagona (20.000 tona) krumpira po 56 k. u ono vrijeme kada su oni plaćali kilogram po 40 k.

I sva je ta razlika ostala u rukama producenata, malih posjednika, jer je zadruga samo 1 k. po kilogramu zadržala za svoje troškove. Zadruga je nekoliko posjeda seljačkih spasila od propasti. Dva je posjeda ona parcelirala među seljake – male posjednike. Kod jedne parcelacije nije ona tražila ništa. Za drugu parcelaciju radi pogibelja, što ju je ona pazila i radi posla što ga je ona u parcelaciju i rasprodaju uložila, tražila je od kupaca 10% dobiti, koju je zadruga smatrala darom i tako si nabavila kuću žida Marka Brauna, koji je iz sela izselio, da joj bude zadružni dom. Sav taj veliki posao obavio sam ja, pisac ovih redaka. Uz veliki napor i nadodavanje raznih protivština složio sam narod u novu: S e l j a č k u k o n z u m n u z a d r u g u. Ta konzumna zadruga radi sada u Zadružnom domu. I prosvjetno društvo „S t r o s m a j e r“ sam uspio složiti i u Zadružni dom smjestiti. Za sada sve to još ne donosi željene koristi, ali će s vremenom i toga biti. Narod će se pomalo tim potrebama za društvo odgojiti. Tako je bilo i sa zadrugom. Kada sam je prve godine svoga boravka u Badljevu osnovao, prvo sam skupio toliko članova da se društvo moglo osnovati. I oni koji su obećali nijesu na sastanak, kojim bi se zadruga osnovati imala, držali. Morao sam u kuće po njih slati, da se ne razidjemo ne otpočevši posla. Ipak ta zadruga danas pokazuje samo u stanju uložaka, koje iznosi preko 1 milijun kruna, da uživamo povjerenje naroda. A ako bi izbrojio sve blagodati, što ih zadruga danomice narodu pruža, bio bi to podugačak spisak. Sada kad je kamatnjak na zajmove svagdje u štedionicama 12% – 20% zadruga podjeljuje zajmove uz 6%. Ipak imade ljudi koji se na zadrugu nabacuju blatom. A ima ih koji to čine samo zato, da istisnu one, koji zadrugom upravljaju, pa da sami do vlasti u zadrugi dodju.

Za vrijeme rata nalazio je svaki seljak i sva sirotinja u meni veliku zaštitu protiv vlasti i samovolje činovnika. Zato se s nijednim činovnikom nisam pario. Sa predstojnikom kotarske oblasti sam otvoren boj bio. Mnogo sam hrane, koja se je rekvirirala u općini, sačuvao za sirotinju ove općine, kojoj vlast nije htjela ništa da ostavi, već je hotjela da sve suviške izvuče i otpremi, Bog zna kuda? pa bi ovdašnja sirotinja mnogo stradala. Tako sam mnogo radio i na tome, da se je roba, koja se uvozila u kotar, razašiljala i u područje općine, te smo dolazili do petroleja, šećera i druge uvozne robe. No nijedno dobro djelo nisam učinio, da ga netko nije izvrnuo i još me radi njega optuživao.

Najveći moj grijeh u župi jest, da sam prigodom parcelacije i ja kupio jednu šašovitu livadu, zvanu „šaš“, za koju se dugo nije kupac mogao naći, a kada se jedan javio, koji je dio te livade kupiti htio, ja sam članovima ravnateljstva Hrv. seljačke zadruge obećao više i uzeo čitav kompleks zajedno i tako postao dostalac livade. No vrijednost je zemlje iz dana u dan rasla. Danas je taj šaš, na koji se nitko nije ni osvrtao, reprezentira lijepu vrijednost. To mnogima ne da mirovati. A da nijesam dobrom i meni povoljnom srećom toga polučio, uz kupodatnu plaću svoju i neprijateljstvo što sam ga doživio u župi, moj bi život mislim bio kukavan i ja bih valjda ostavio župu bez sredstava, kako sam i došao u nju pred 15 godina. To bi bio konac petnaestogodišnjeg rada puna pregovaranja i velike štednje. Za vrijeme dosadašnjeg života nijesam tražio društva ili zabave među inteligencijom, gdje bi se jedino pravo rasonoditi mogao, a na koncu je samo inteligenat mogao shvatiti i shvaćao moj položaj.

Dne 5. travnja 1923. g.

No i u ovim teškim vremenima i prilikama pošlo mi je za rukom da sam materijalno stanje župnika popravio. Za vrijeme rata, a osobito poslije rata prilike su se promijenile tako da župnik nije bio u stanju izlaziti sa onim što su mu župljani bili dužni podavati za njegovo uzdržavanje.

Mnogi su župnici sporazumno sa svojim župljanima, a neki i bez sporazuma, pomoću vlasti, već davno uredili svoja beriva. I to vrijeme očekujući uvijek da će se prilike promijeniti na bolje, a donekle i radi toga da bez krajnje nužde ne izazivam nezadovoljstva u narodu kojega su ionako neprijatelji moji – ili bolje jedan čovjek – svakom prilikom proti meni podizali, nijesam učinio postupak za ta svoja beriva. Napokon se to više nije moglo podnijeti. Tada sam zatražio od vlasti, da se beriva uredi. Na raspravi župljani nisu bili za nikakvu povišicu, no vlada je na temelju provedene rasprave izdala odluku dne 13. lipnja 1922. godine br. 13.190 (Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju, odjeljenje za prosvjetu i vjeru) koja glasi:

„Pošto na raspravi od 17. rujna 1921. g. nije polučen sporazum između župnika i opunomoćenika župljana, to se sporazumno s Nadbiskupskim duhovnim stolom u Zagrebu, radi povećanja župnikove plaće od godišnjih 2.000 k. na godišnjih 2.000 Din počevši od 1. siječnja 1922. g. za vrijeme dok budu trajale abnormalne prilike. Ta se svota imade osigurati, ubirati i naplaćivati na dosadašnji način. Zatim se određuje ureda radi, da se župljani župe Badljeva počevši od 1. siječnja 1922. g. dužni župniku podavati godišnje 6 hvati ogrijevnih drva ili relukum (?) u gotovu prema tržišnim cijenama, a podvoz u naravi. Drva imadu župljani dovesti u župno dvorište najkasnije do 1. listopada u godini, ako ih daju u naravi. O tom neka se obavijesti i Kr. kot oblast u Pakracu radi svestrane obavijesti interesiranih župljana“.

Nakon toga je župni ured zatražio, da se udovolji pravima što ih župnik ima u zemljišnoj zajednici Badljeva. Nakon dugotrajnog potraživanja spisa, koji su se bili zametnuli, a u istim su se nalazili godinama u pisaćem stolu kod općinskog poglavarstva u Badljevi. Molba je stigla do vlade te je Kr. hrv. stan zemaljske vlade – povjerenstvo za narodno gospodarstvo dne 13. kolovoza 1920. g. br. V – 1095 / 1920. izdalo odluku:

„Pošto je župnik realno ovlašteničko pravo na nekretnine zemljišne zajednice Badljeva, te je kao takav obsegom 8/8 na temelju odobrenog po Kr. zem. vladi popisa ovlaštenika upisan pod tek. brojem 210 u temeljnu knjigu, to se svagdanjem rimokatoličkom župniku u Badljevi imadu kao i drugim ovlaštenicima z.z. po ovoj doznačivati na užitak svi skupni užitci, a naročito takodjer i na 8/8 ovlaštenništva otpadajuća drvarija...“

Na temelju te odluke zatražio sam od Kr. kot. oblasti u jesen godine 1921. da se im imena kao i ostalim ovlaštenicima doznače drva za ogrijev. Kada je to oblast učinila i ja sam poslao poslenike u šumu. Seljaci podgovoreni od čovjeka, koji mi je mnogi gorki čas u župi prouzročio i kojega sam

već spomenuo, zabranili su sječu drva. Kad je Kr. kot. oblast poslala oružničku asistenciju učinili su prijavu radi smetanja posjeda kod kot. suda u Daruvaru. Taj je opet ne ispitivajući stvari neredio pod globom, da se drva sijeći ne smiju do rasprave, koju je zakazao nakon 2 mjeseca. I pošto sam ja ipak sijekao osudio me je na globu od 1.000 k. i snošenje troškova. No ja sam uložio priziv protiv te osude na Kr. sudbeni stol u Požegi, koji je odlukom od 18. veljače 1922. g. br. 417. gr. S – 21 – 1922 riješio....

U nazočnom slučaju nema mjesta postupku smetanja posjeda, te je Kot. sud primio tužbu dana 3. 12. 1921. g. br. 9315. gr. te izdao na istu koli (?) privremenu odluku dne. 5. 12. 1921. g. br. 9315 gr. toli dapađnutu dne 19. 12. 1921. g. br. 9787 prekoračio svoju nadležnost na koju imade ureda radi paziti te.... obnašao je povodom pravodobno uloženog utoke praes. 4/1 – 1922. broj 309 gr. po tuženoj temeljem s 27. Zak. o smet.pos. te s 62. t. l. 8 i 19. zak. o. smet. pos. ureda radi ukinut koli (?) napadnutu odluku od 19/12 – 19 t. l. 9787 gr. koli onu od 5/12 – 1921. br. 9315 gr. kao i cijeli postupak na tužbu praes. 3/12 – 1921. br. 9315 gr. povedem, te prvom sudu naložiti, da daljni postupak obustavi, a tužiteljicu poradi nadležnosti zahtjevom njene tužbe otputi....“

Kraj svega toga imao sam još iste godine neprilike sa seljacima, jer sam poput ostalih ovlaštenika i ja kupio u šumi list za stelju. Tužili su me radi toga. Kad sam slijedeće godine došao po drva, što su mi ostala u šumi jer mi ih je bilo zabranjeno izvesti, dok se ne svrši parnica radi smetanja posjeda, predali su novu tužbu. I tako će biti još mnogo godina nemira, dok se moje pravo župnika običajem ne utvrdi. Seljaci, članovi zemljišne zajednice naime poriču župniku pravo, jer se on njime nije uvijek služio. Medjutim, to je stajalište krivo, jer je vlastelin Julio Janković ostavio šumu za „osnovat se imajuću župu“ odnosno župnika, jer ga u Badljevu nije bilo kao ni župe 1865. g., pa dok nije bilo župe nije ni župnik budući mogao izgubiti svoje pravo. Istina, ja nijesam odmah tražio 1906. g. svoje pravo, jer onda nije bila tolika nužda, ali je godinama rasla skupoća, a ja ne samo da se nikad prava nisam odrekao, nego sam ga od god. 1911. često tražio, ali oblasti (vlasti) nijesu molbe riješavali nego su je zabašurivali, dok je nije uzeo u svoje ruke sadašnji predstojnik Kr. kot. oblasti u Pakracu g. Teodorović, koji je rješenje požurio.

Još je jedan događaj, o kojemu se svakako mora učiniti spomen u ovoj knjizi. Raspalo se vlastelinstvo Badljevu, a posjed dolazi u ruke malih posjednika, seljaka u okolici. Kod toga je pisac ove Spomenice mnogo sudjelovao, pače bez svakog pretjerivanja može kazati onu „*Qourum ego pars magna fui*“.

Vlastelinstvo Badljevu bilo je nekoć samo dio jednog velikog vlastelinstva, koje je svoju upravu i svoje sjedište imalo u Daruvaru, a u Badljevu i po drugim selima, najviše daruvarskog kotara imalo je majure. Godine 1908. odijelila se Badljevu kupom od Daruvara i od onda je bila posebno vlastelinstvo. Vlastelin si je sagradio u Badljevu i dvorac god. 1909. te je tu i stanovao. No oni koji su poslije od njega to vlastelinstvo kupili nijesu u Badljevu stanovali, već su samo upravitelja u Badljevu držali, koji je stanovao u posebnoj kući, koja se zove „Španova kuća“ i postoji još od starine.

Vlastelinstvo je u posljednje vrijeme postalo predmetom trgovačke špekulacije, a ne zemljom čija se proizvodna snaga imala podizati na korist vlasnika, radnika i konsumenata. Čestom prodajom mijenjala je svoje gospodare, a svaki je od njih mislio na to, kako da ju opet radi što bolje proda. I tako su i sam posjed pomalo otprodavali, ako se je kupac našao ne pitajući da li je možda onaj dio i za sam opstanak vlastelinstva potreban. Tako prodali i posjekli mladu šumu i ostali bez drva, koja su poslije morali kupovati. Prodali su i livade, a za stoku su sijeno kupovali. Na koncu je preostalo još samo 1300 jutara zemlje, ali se ni to nije sve obradnjivalo, već je ostalo neobradnjeno, dok je u isto vrijeme okolišni narod bio nuždan zemlje.

U kakvu stanju je zateklo to vlastelinstvo vrijeme poslijeratno, koje je sobom dovelo potrebu i zahtjev za agrarnom reformom. A ministarski savjet je već dne 25. veljače 1919. g. prethodne naredbe o agrarnoj reformi prema kojima je i to vlastelinstvo, kao i svaki veliki posjed došlo pod zabranu otudjivanja, a država je vlasniku zemlje samo neki dio – u požeškoj županiji 360 jutara obradivog zemljišta – ostavilo da slobodno obrađuje dok je sav višak izdala u zakup malim posjednicima – poljodjelicima, interesentima agrarne reforme. Vlastelinstvu Badljevina odstupljeno je pače 512 jutara (tu je i šuma i ostalo neobrađivo zemljište) s razloga što je vlastelinstvo imalo i poljoprivrednu pecaru žeste (špirita), ali je vlastelinstvu postavljen državni sekvestar, jer mu je vlasnica bila Ella Zirner – Zwieback iz Beča (Wien), dakle austrijska državljanka. Jedan od dvojice sekvestara bio je pisac ovih redaka, župnik. Tu je službu primio u prvom početku samo za to, da uzmogne kao upravljalac vlastelinstva, poljodjelicima koji su dobili zemlju u zakup, pomoću vlastelinske stoke istu obraditi i da utječe na to, da seljaci koji su u neposrednoj blizini tog vlastelinstva ne budu izdjeljeni kod diobe zemlje, jer su najviše prava na nju imali, a to su župljani badljevinski. Poslije toga i pošto je sekvestar ostao protiv svakog očekivanja i druge godine i treće, preduzeo je akciju, da isto okolišno stanovništvo kupi i ono zemljište, što je vlastelinstvu ostalo za obrađivanje. Isprva se je protivio da dobrovoljno proda isto od svoga vlastelinstva, a poslije mu ni vlast nije dozvoljavala prodati. Sa neke strane pokušalo se tu zemlju upotrijebiti za konolizaciju dobrovoljaca. No to bi bilo nepravedno, jer je ovdašnje okolišno pučanstvo i previše stisnuto, te bi se za koju godinu i samo moralo raseljavati. A nebi i ekonomski bilo, da se ovamo kolonizira narod, zanj grade kuće i gospodarske zgrade, kupuje gospodarsko oruđe, da svaki od ovdašnjih seljaka može iz svoje kuće i uz gospodarsko oruđe što ga već ima obrađivati i ovo zemljište što ga želi kupiti od vlastelina i koje mu je u najviše slučajeva bliže nego njegovo dosadašnje vlastito zemljište.

Nakon mnogoga i dugotrajnoga pregovaranja i dopisivanja napokon je s vlastelinom sklopljena pogodba za pomenutih 512 jutara zemlje sa pecarom žeste i svim zgradama ovog vlastelinstva za 13.000.000 (trinaest milijuna) kruna i otkup patronatskih tereta prema župnoj crkvi u Daruvaru.

Ministarstvo za agrarnu reformu pod brojem 29.818 od 27. 07. 1922. g. a ministarstvo pravde pod br. 1309 od 2. 08. 1922. odobrili su u načelu tu kupoprodaju.

(Ministarstvo za agrarnu reformu pod brojem 29.818)

Kada je trebalo položiti kupovninu pojavila se nova neprilika: nastala je silna novčana kriza. Još od rata vikalo se uvijek da je previše novca. Radilo se na tome da se novčanice i uništavaju, a najednoč nije bilo gotovine. U nikakvome novčanome zavodu nije se moglo dobiti zajma, a gdje se je i dobilo – ponajviše privatno, tuj se plaćao 20 do 30 postotni kamatnjak. U toj nevolji pošlo je za rukom da su se kupci nagodili s vlasnicom, te je pristala na produljenje isplate, a kupci su joj zajamčili plaćati kroz prva tri mjeseca 8%, a za daljnje mjesece 12% kamata. Kup je za župljane bio izvanredno povoljan. Da nije nastala pomenuta novčana kriza oko 300 jutara zemlje, to jest sve ono što su zakupili župljani tj. stanovnici sela Badljevine i Sredjana gornjih ostalo bi badava. A to bi bilo radi toga, jer se je dobro prodao živi i mrtvi inventar i vlastelinske zgrade. No to je bilo onda uzrokom da je nastao veliki nemir u župi. Oni koji nijesu prije hotjeli da udju u kup, bili su nezadovoljni sada, i htjeli su da i oni dobiju zemlje, kada je badava.

Sva su dopisivanja išla preko Hrvatske seljačke zadruge u Badljevini. Ona je i sav novac primala i sve uplate vršila. Zadruga je položila 1.300.000 k. kapare i jamčevno pismo Središnjeg saveza hrvatskih seljačkih zadruga u Zagrebu sa 4.000.000 kruna. Za to svoje poslovanje dobila je od kupaca vlastelinski hambar. To je ona tražila da u tom hambaru sakuplja žito čitave okoline i da ga prodaje na veliko u korist malih posjednika. Tako će u jednu ruku zamjeniti vlastelinstvo, da osigura izvoz na veliko i koristit će malome posjedniku da ne prodaje na malo svoje poljoprivredne proizvode.

To su gole činjenice pobilježene u spomenici župe. Više o tome predmetu naći će se u knjigama „Hrvatske seljačke zadruge u Badljevinu“. Nešto je pisac ovih redaka napisao za „Danicu“, kalendar za godinu 1924., a možda će predmet i posebno obraditi u jednoj knjižici.

Kupci su privoljeli, da se za župnu crkvu nabavi veliko zvono na račun tog kupa. Nadalje poklonili su dio vlastelinskog kuružnjaka i postavili su ga svojim troškom u župnikovom dvorištu, a zastupnik vlastelinke poklonio je župnome uredu visoki ormar sa lijepo izradjenim hrastovim vratima za spise.

Vidio prigodom kanoničke viziterije !

Badljeva, dne 14. svibnja 1923. g.

NADBISKUP ZAGREBAČKI

Anton Bauer s.r.

Dne 19. prosinca 1924. g.

Kako se razabire iz predstojećeg potpisa prošle je godine bio u župi g. nadbiskup dr. Ante Bauer. Potvrdio je nešto preko 1.100 osoba. S njime je bio i svećenik iz Istre dr. Slamić koji vrši službu tajnika i primljen je u nadbiskupiju. Kao uvijek do sada, tako je i ovaj put nadbiskup taj posao kan. vizitacije i dijeljenja potvrde vršio sa vanjskim sjajem, praćen po svjetovnoj vlasti.

Držim da će po vremenu to prestati pa će i svećenici imati više prilike da sa biskupima govore. Tom prigodom blagoslovljeno je zvono, nabavljeno za župnu crkvu po kupcima predjašnjega vlastelinstva. Težina zvona je 300 kg, a stajalo je s dopremom 32.640 Din. Pravljeno je u Gorici. Kupljeno je kod firme „Metallum“ u Zagrebu. Kod iste tvrtke kupljeno je i zvono sela Miljanovac teško 62 kg saliveno po Francesco Broveti, Udine 1923. godine. Blagoslovljeno je u Zagrebu po biskupu Dr. Dominiku Premušu, a postavljeno je u zvonik 15. kolovoza 1924. g. uz služenje sv. mise „sub dios“. Stajalo je zvono 5.320 Din. A dne 22. kolovoza 1926. g. postavljeno je također u zvonik od drveta zvono u Sredjanima donjim. To je zvono saliveno u Ljubljani po „Strojnoj tovarni in hvarni“ dd. Teško je bilo 107 kg, a stajalo je 50 Din po kg postavno na stanici Sirač. Blagoslovljeno je po biskupu u Ljubljani 7. 07. 1926. g. Posvećeno je sv. Petru i Pavlu. Nosi napis sastavljen po župniku: „Za tvoj glas i svoj spas“ – „Da zamjeniš brata otetog za rata“ Srijedjani donji 1926. g.

Tako su napokon sva sela i sve crkve opskrbljene zvonima (5 sela), a župna crkva ima 2 zvona.

Još su dva znatna događanja u župi Badljeva dogodila. Sagrađene su dvije nove crkve. I to na tisućgodišnjicu hrvatskoga kraljevstva sagrađena je kapela sv. Luke u Omanovcu pred sv. Luku 1924. g. Tamo je u starini postojala crkva na groblju – no prema zapiscima kn. vizitacija zatvorena je god. 1821. po biskupu Vrhovcu. Dakle preko 100 godina nijesu si seljani sagrađili nove crkve, a ne bi je valjda nikad ni sagrađili, da nijesam ja nastojao, da se to učini. Kako je naime vlastelinica iz Badljevine dovezla ovamo iz Beča jedan veliki križ na kojem je „Corpus Christi“ u mozaiku izradjen, a isto tako i jednu veliku ploču izradjenu u mozaiku, što je sve jamačno služilo za kakvu grobnicu kojega mogućnika, a uz to i silu svakakvog drugog kamenja klesanoga, koje je sve sjećalo na grobnicu u velikom stilu, a kada je prodala vlastelinstvo zadruzi, odnosno seljacima, tih predmeta nije potraživala, mada je pokušanstvo sve uzela natrag, ja sam uz dopuštenje zadrugara te predmete ponudio seljanima za gradnju kapele. Isprva ipak nisu seljani oduševljeni za gradnju crkve. Morao sam obećati da ću i ja sa svoje strane doprinijeti nešto za gradnju. Hvalio sam lijep položaj groblja omanovačkog, pače sam tražio od njih da i mene na njihovom groblju u Omanovcu ukopaju, kada umrem. Tako sam ih sklonuo i oni su se odvažili na posao. Križ je postavljen nad ulazom u kapelu mjesto tornja. Mensa je sastavljena od ploče i ostalog klesanog kamena donesenog iz vlastelinstva,

a i kamen je od štala, koje su porušene nakon kupljenog vlastinstva. Ipak ih je preostali materijal sa poslom stajao još 6.124 Din. Crkva je duga 4,50 m, široka 2,80 m, visoka sa križem 6,30 m, bez križa 5,15 m. A bila bi ta čitava crkva sagrađena u jednome tjednu, da se zadnji dan nije neopretnošću graditelja, koji je silom trgao potpornje, na kojem je građen kubet, srušila.

Radi toga se na sv. Luku morala služiti sv. misa pred crkvom, pa je blagoslovljena tek na Uzašće (Spasovo) godine 1925. Dogovorno je je uređeno, da će imati službu Božju dva put u godini i to na nedjelju iza sv. Luke i na Spasovo. Na Spasovo će se uz to obaviti i blagoslov usjeva.

Kada sam već spomenuo Tisućgodišnjicu hrvatskog kraljevstva dodajem, da je ista proslava i pred župnom crkvom obavljena, te je u crkvi ispod prozora u desnoj ladji podignuta mramorna ploča u spomen Tisućgodišnjice.

Slijedeće nedjelje tj. 10. listopada 1926. g. ima da bude blagoslovljena kapela sv. Mateja u Sredjanima gornjim. Stara kapela bila je sagrađena 1791. godine (et virgulis et robaribus). Ali se još u popisu župa zagrebačke biskupije od 1501. g. spominje crkva u Sredjanima sa župnikom i kapelanom ondje. Još kad je godine 1906. osnovana župa u Badljevinu, te kada sam došao u župu, nekako prvih mjeseci održana je doprinosbena rasprava za gradnju nove kapele. Ali se počelo o gradnji raditi daleko prije, jer je već onda bio na groblju pripravljen kamen za gradnju, a na raspravi je saopćeno, da je vlada zbacila onaj nacrt, što su ga seljani poslali vladi na odobrenje, pa je odmah predložila jedan drugi nacrt, koji se opet narodu nije svidio, jer se hotjelo, da troškovnik bude što manji, izgraditi čitavu crkvu bez tornja, ali tako da bi se postavili, najprije mala kampanila (?), a toranj bi se izgradio za bolja vremena. No baš radi toga tornja, koji je imao mancati, narod nije prihvatio nacrt vlade za koji je vlada tražila od njih 500 k., a oni ga nisu nikad naručili – ali ga nijesu ni platili. Poslije je u dva puta raspored na seljane učinjen u svrhu da se sakupi novaca za gradnju. Jednoč su pače pošli sakupljati i milodare po strani, ali im to sakupljanje nije donijelo nikakve koristi. A ono što se sabralo rasporezom izgubilo je uslijed rata, koji je nastao, svaku vrijednost padom valute. No godine 1924. sve većma je dozrijevalo uvjerenje da mi je pristupiti gradnji.. Ponajprije dadoše sačiniti novi nacrt kod Römpera, građevinskog inspektora u miru. Crkva je zasnovana u romanskome slogu tako da je svetište dugo 3,25 m, ladja 10,10 m, a zvonik 2,75 m, ukupno 16,10 m, a širina 6,90 m. Ako se od toga odbije debljina zida 0,45 m dobije se nutarnji prostor. Sakristija je bila projektirana u osovini iza sanktuara ali je izgrađena sa sjeverne strane crkve. Visina crkve bila je projektirana na 11,70 m, a toranj na 25,10 m, ali je i crkva i toranj izgrađen za 50 cm niže.

Godine 1925. izvadili su crkveni starješine 2.000 Din iz crkvene blagajne za nabavu dasaka potrebnima za pokrivanje cigle koji su sami pekli drvima, dobljenicu iz zemljišne zajednice. Nadali su se, da će pečenjem cigle za onu ciglu što je prodadu isplatiti radnike, koji će peći ciglu. Ali to nije išlo. Jer se cigla nije mogla prodati, sami su seljani preuzeli međjusobno i isplatiti ciglare. Preko zime smjestili su ciglu na groblju, a odmah s proljeća 1926. g. preduzeli su korake, da se započne gradnja. Dne 5. travnja održana je jeftimba za gradnju. Gradnju je preuzeo Rikard Kikhel iz Prekopakre, kao najbolji nudioc uz slijedeće uvjete: sve zidarske i tesarske radnje, te limarske s materijalom za 32.000 Din. Uz to ima metnuti pozlaćenu jabuku s munjovodom. Seljani daju ciglu, građevno drvo, kreč, cement, pijesak, crijep, sve željezo, kamen, trsku, sav podvoz i privoz vode te materijal za skelu. Graditelj sam plaća nacrt sa 600 Din. Natjecalo se samo 5 građevnih preduzetnika.

Slikane prozore je izradio Ivan Marinković iz Zagreba, a platili su ih: 1) Onaj nad oltarom sa slikom sv. Mateja nabavio je Ivan Angjel za 2.500 Din., 2) sa strane u ladji: Josip Angjal, Franjo Angjal i obitelj Lalić za 1.500 Din – svaki po jedan prozor dok su Franjo Banas, Petar Čertan i Marija Jurjević u zajednici nabavili jedan prozor za 1.500 Din. Veličina prozora je: onaj nad oltarom ima u promjeru 86 cm, dok su ostali visoki 2,60 m, a široki 94 cm.

Dne 2. svibnja 1926. g. položen je i po župniku blagoslovljen temeljni kamen nove crkve. Tom je zgodom župnik razložio narodu znamenitost toga čina. Sjetio ih prošlosti sela i crkve njihove. Pod temeljni kamen u staklenoj cijevi uzidan je spis, koji sadržaje neka data iz povijesti, imena sada postojećih obitelji u selu, fotografsku sliku postojeće još stare crkve (snimljena je sa strane, a ne kao ova što se nalazi u spomenici, koja je snimljena s pročelja) te imena odbornika izabranih za gradnju kapele. Taj je spomen list stavljen u temelje na mjestu gdje se zvonik sastavlja sa zidom crkve na lijevoj strani ulaza.

Sveukupni troškovi gradnje ove crkve bili su ovi:

1. Gradjevinski poduzetnik za posao 35.339 Din

2. Za gradjevinski materijal 63.335 Din

U k u p n o 98.674 Din

Ako se tome pribroji kamen koji je nabavljen prije skoro 30 godina već se počelo misliti na gradnju nove crkve, pa onda cigla, koja je ispečena drvima iz zajednice i ciglari su plaćeni pečene cigle, onda bi ovaj račun iznosio još jedan put toliko. Cigla naime sama po današnjoj cijeni (65.000 komada cigle) stajala bi 30.000 Din. A u računu ne nalaze se ni privozi materijala koji su besplatno obavljani.

U novoj crkvi uspostavljen je stari oltar sv. Mateja, ali čini se, da je i taj oltar postojao prije bio posvećen sv. Doroteji, valjda u onoj još starijoj crkvi, što se nalazila u Zidinama, jer je na oltaru postojala ploča sa napisom:

„Hane Aram in hororem Dei et Dorotheae Varig: Marty Tribus Pelliorum Coriariorum Ephippiariorum Hastariorum F. F. Anna Christi MDCXXXVII,„ Kako je nezgodno taj napis ušao u oltar sv. Mateja, tako je i isti nezgodno bio složen, da su dva stupa poput spirale istesana, počivala neposredno na oltaru, a podnožja na kojima bi uistinu imali počivati, metnuta je povrh oltara sa gornjim napisom. Nevješti graditelji ne samo da nisu poznavali umjetnosti, nego valjda nijesu umjeli ni čitati.

U nedjelju dvadesetu po Duhovima, a na dan 10 listopada 1926. g. crkva je blagoslovena. Toliko mnoštvo naroda valjda se nikad još nije sakupilo u Srijedjanima kao tada. Neće biti bez zanimivosti spomenuti i to da se je tom zgodom za uzovnike poput odojka na ražnju peklo krme teško oko 80 kg. Da uveličaju slavu došla su i dva vatrogasna društva iz susjednih sela Badljevine i Trojeglave i limena glazba iz Ivanovog polja.

Jedan spomenspis o gradnji ove crkve stavit će se i u zidani oltar ove crkve.

Ovom zgodom upotpunjujem svoj izvještaj o gradnji crkve u Siraču na čast Pohoda bl. dj. Marije prema podacima, kako sam ih po zapamćenju primio od ljudi, koji su kod gradnje sudjelovali. Crkva je gradjena po Stjepanu Golubiću, gradjevinskom poduzetniku iz Pakraca. Duga je 23,50 m, široka 9 m, visoka 8,50 m, dok je toranj visok 27 m. Selo je u naravi dalo sve privoze, kamen, pjesak, ciglu i kreč, te cementne ploče za pod, za ostalo i za posao dobio je graditelj 30.000 k. Vrijednost ovog nabrojenog materijala može se takodjer na toliko računati. Oltar, propovjedaonica, krstionica pravio je Ferdinando Staffleser u St. Ulrichu, Gröden u Tirolu. Isti je pravio i nacrte za pričesni stol, dvije isповjedaonice, 12 klečala i ormar u sakristiji.

Po tom su nacrtu onda radjeni svi ti predmeti po stolaru Pardusu u Pakracu iz borova drveta. Orgulje koje su pneumatičnog sistema sa četiri manualna registra i 2 pedalna gradio je Mölzer kutnoj kori (?) u Češkoj za 1.800 kruna. Crkvu je oslikao Antonini za 500 k. Tom je zgodom nabavljeno i zvono od Pamasse u Ljubljani teško 163,50 kg sa slikom sv. Ilije.

Crkva je odmah osposobljena svim potrebitim za službu Božju.

Nabavljen je jedan čitavi ornat svilen bijele boje i kasula crne boje. Zatim dva kaleža, monstranca, ciborij, Propelo, kanoničke table, 8 svjećnjaka od mjedi, dvije kadionice, škropionica sve je nabavljeno darovima pa su i imena darovatelja urezana na te predmete. I slikani prozori su darovani, a imena darovatelja se nalaze na njima. U crkvi su dva lustera i svjetiljka za vječno svjetlo. Isti barjaci i to jedan sv. Ane, a drugi sv. Alojzija nabavljeni su odmah kod gradnje crkve. A kako je križ za procesije na dugome drvenom dršku, sa malim propelom od kovine na vrhu. I dvije željezne škrabice za milostinju. Za vrijeme rata darovao je jedno misno odijelo crvene boje – svileno g. Josip Vašatko, mlinar u Siraču.

Već za vrijeme mog župnikovanja dogodile su se mnoge promjene na vanjskom licu župe. Toga radi došao sam na misao, da bi bilo zanimljivo, kada bi se slike crkvi i zgrada u ovoj spomenici sačuvale za kasnija vremena. Radi toga sam odlučio sabrati takvih slika i nalijepiti ih na slijedećoj stranici ove knjige. Tako će to sve, ako se prilože druge slike, govoriti o razvitku crkve i sela. Preporučujem tu ideju svojim nasljednicima tim više što se sve više fotografija u svijetu upotrebljava.

Godine 1925. pristupio sam poslu da se prekrije crkva, župni stan i gospodarske zgrade, jer se cementni crijep, kojim su prigodom osnutka župe, daklem pred dvadesetak godina – te zgrade bile prekrivene počeo raspadati. Uz to je trebalo i neke druge popravke na zgradama izvršiti. Zahtjev je kod župljana odmah prihvaćen. Sastavljen je troškovnik i zaključeno je bez prigovora, da se građevna glavica u iznosu od bliže 60.000 Din rasporezom na izravni porez župljana osigura. Ali nije tako lako bilo sakupiti tu svotu.

Oni naime župljani koji su se bavili osim poljodjelstva drugim zanimanjima bili su za to zanimanje dosta osjetljivo oporezivani, kao gostioničari i drugi obrtnici. Na taj porez imali su da plate jednake postotke kao i poljodjelci za opravak župnih zgrada, pa je na neke pojedince došlo platiti tisuću i više dinara za ovu svrhu dok su poljodjelci sa 20 i do 30 jutara imali da plate oko 100 Din, a bilo je na području župe i činovnika i radnika na pilani „Croatia“ (koja je počela 1920. godine raditi u Siraču) katoličke vjeroispovijesti, koji su se smatrali neobvezancima graditi nešto župi Badljeva kao i došljaci i slučajni župljani badljevački. Radi toga su se zaredale razne žalbe protiv rasporeza. Time se izgubilo mnogo vremena i na koncu moralo jošte pristupiti jeftimbi i opravcima prije nego je rasporez bio ubran, jer su krovovi prokisavali. No premda su više institucije odbile žalbe jačih porezovnika, nije se moglo pristupiti prisilnom utjerivanju, a isti nisu hotjeli dobrovoljno uplatiti na njih odgovarajući dio građevne glavice, nego se je čekalo na jeftimbu i kada je poduzetnik koji je preuzeo te radnje sa popustom od 25% od troškovnika, njima snižen doprinos, jer tada više nije bila potrebna čitava rasporezana građevna glavica.

Tom je zgodom dao župnik na svoj trošak iza staje načiniti šupu. No šupa je pokriva sa crijepom koji je skinut sa krovova kao neupotrebiv.

Kad je crkva novim crijepom pokrivena i sva izvana i iznutra okrečena učinio sam sa poduzetnikom pogodbu da crkvu u dvije boje iznutra oboji za jednu tisuću kruna, koji bi iznos imao iz crkvene blagajne isplatiti. No kod izvedbenika opravaka opaženo je više nedostataka i to naročito u stolarskim i bravarskim radnjama, pa se poduzetnik g. Jirasek iz Daruvara, da ne mora tih popravaka ispravljati odrekao ne samo ove naplate iz crkvene blagajne nego i nekog omanjeg iznosa, što bi ga imao dobiti iz blagajne općine u Badljevini i u Siraču koji se iznos nije mogao da ubere od župljana na vrijeme.

O b i č a j i koji postoje kod crkve u Badljevinu od starina i koji su se tokom godina odkako postoji župa u Badljevinu uveli:

1. Blagoslov kuća obavlja se poslije blagoslova vode uoči Bogojavljenja. A voda se blagosivlje odmah iza podne i neposredno iza toga počinje blagoslov kuća u Badljevinu do noći, a nastavlja se na Bogojavljenje rano ujutro. Nakon svršenog blagoslova služi se sveta misa. Još je od starine običaj da se blagoslov kuća u Sredjanima gornjim vrši u nedjelju prvu po Bogojavljenju i onda se služi sveta misa. Blagoslovi kuća u ostalim selima nijesu vezani na određeni dan.
2. Blagoslov usijeva vrši se u Badljevinu na prvu nedjelju iza Našašća sv. Križa (a ne na dan sv. Marka), u Sirču na dan sv. Ivana Nepomučkoga, a u Omanovcu na Spasovo. U ostalim selima ne vrši se blagoslov usjeva.
3. Služba Božja vrši se u kapeli u Sirču svake druge nedjelje, drugi dan Božića, Uskrsa i Duhova te na dan sv. Ivana Nepomučkoga i sv. Roka, te glavni god crkve u prvu nedjelju iza svetkovine Pohoda bl. dj. Marije i to po običnim nedjeljama ujutro u 8 sati, a inače poldanjica. U kapeli sv. Mateja u Sredjanima su uobičajene kroz godinu tri sv. mise i to u prvu nedjelju poslije Bogojavljenja, te prvu nedjelju iza sv. Matije ap., te sv. Mateja ap. ev. U kapeli sv. Luke u Omanovcu ima biti služba Božja na Spasovo i na prvu nedjelju iza sv. Luke ev. Još je došlo u običaj da se u Sredjanima donjim kod križa i zvonika u selu sub divo (?) služi sv. misa na svetkovinu sv. Petra i Pavla. Za svaku službu dužni su župljani iz dotičnog sela župniku davati podvoz. Misa poldanjica počinje u 10 sati.
4. Ustaljeno je da župnik služi misu zornicu u adventu (?) kad je svetačac. To je ovdje po 2 - 3 puta na tjedan, tako na Barbaru, Nikolu, Luciju, Tomu i još koji dan. Izvan župne crkve se ne služe zornice. Osim blagoslova ili večernje po nedjeljama i blagdanima uveden je običaj da se subotom u svibnju i u listopadu drži blagoslov sa propovijedju.
5. Kako se u župnoj crkvi nalazi relikviar sa ostancima sv. križa drži se od starine običaj, da se ti ostanci, iza sv. mise u nedjelju prvu iza našašća sv. Križa i iza uznešenja sv. Križa izlažu na cjelivanje vjernika.
6. Glavna godovina crkve obdržava se uz sudjelovanje svećenika susjeda u prvu nedjelju iza Rodjenja sv. Ivana Krstitelja u lipnju. Klečanje je na dan sv. Grgura Velikog t.j. dne 12. ožujka. Uskršnja ispovijed se drži iza glušne (?) nedjelje u onaj četvrtak pred žalosnim petkom. Župnik je držao vicinije (?) sa župama u Daruvaru, Dežanovcu, Čagliču i Pakracu (koje su kroz neko vrijeme bile prekinuti). Vraćao je vicinije (?) daruvarskoj župi na Trojstvo, na Žalosni petak, na Sv. Anu i na Malu gospu. Dežanovačkoj župi je vraćao prigodom korizmene ispovijedi u utorak u velikom tjednu i u nedjelju iza Bartola, ako nije kolidiralo sa proštenjem iza Uspokorenja (?) sv. Ivana Krst. (na ovo proštenje nije nikad potraživao pomoć susjeda); u Čaglič je polazio na Gjurgjevdan, a u Pakrac na Veliku Gospu i sv. Josipa.
7. Svake je godine na svetkovinu Svih Svetih u 4 sata poslijepodne sa procesijom polazio župnik na groblje i ondje uz „Libera“ podijelio apsoliciju.
8. U ime nagrade za obavljenju službu prima župnik u ime stolarine od sprovoda i vjenčanja za svaki slučaj 60 Din. Za tihu sv. misu u župnoj crkvi traži 15 Din, a za pjevanu 60 Din (od čega izdaje organistu 10 Din, zvonaru 5 Din, a ministrantima po 1 Din). A za svaku misu (tihu i pjevanu) u filialnicu crkvenu traži 100 Din, od čega sam podmiruje podvoz. Podvoz za svaku službu i svako selo dužna je dati stranka, koja svećenika treba. Odšteta za podvoz, ako ga župnik sam daje iznosi 40 Din.

9. Godine 1931. na dvadeset i pet godišnjicu župe prigodom održanih misija po Isusovcima osnovana su dva nabožna društva i to: Apostolske molitve za sve vjernike bez razlike dobe i spola i Kongregacija Marijanska za djevojke.
10. Sveto Otajstvo nosi se bolesnicima tajno.

Kroza 25 godina moga župnikovanja vršio sam redovito katehizaciju na pučkim školama besplatno. Za svece izvan sjedišta župe davali su župljani putem općinskog proračuna odštetu za podvoz, koja ako i nije bila potpuna omogućivala je župniku da se vozi na katehizaciju izvan sjedišta župe. Nikada župljani nijesu imali razloga potužiti se, da župnik ne obavlja katehizaciju. I radi toga bilo je lako podići narod protiv zakona, koji se je mislio izigrati i kojem se hotjelo onemogućiti da župnik vrši katehizaciju na pučkim školama. Čitava je župa protiv toga protestirala i brzojavno zahtjevala da se sa najvišeg mjesta zapriječi takav zakon. No, kad se je ove godine sastavljao proračun u općini i tom zgodom sreski načelnik donio pismenu poruku od banovinske uprave, da općinska zastupstva ne moraju davati podvoza župnicima za katehizaciju, općinsko je zastupstvo zaključilo da se u općinski proračun ne uvrsti odšteta za podvoz na katehizaciju – kad se ne mora. Nitko nije ni pomišljao, da uskratiti odštetu za prevoz znači dokinuti katehizaciju na filialnim školama – jer su župljani dužni župniku za svaku službu izvan sjedišta župe podavati podvoz. I bar sam ih ja nakon toga upozorio na to, nijesu mi rješavali, već su držali, da sam po odredbi banovinske uprave kao župnik dužan sam plaćati podvoz sebi za katehizaciju njihove djece u njihovim školama. I očekivali su, da ću i dalje ići pješke ili svojim troškom u njihovu školu u Srijedjane. Ali ja sam držao, da ovo njihovo krivo mišljenje ne mogu drukčije ispraviti, već time da ne idem u školu. I tako je prestala katehizacija na pučkoj školi u Srijedjanima. Dokle će to trajati ne znam. Na školama u Sirću i u Miljanovcu se i dalje vrši katehizacija, jer ta sela spadaju u drugi srez i tamošnji sreski načelnik nije pitanje odštete za podvoz za katehizaciju stavio na dnevni red prigodom proračunske rasprave, pa nijesu imali prilike zastupnici općine, da tu stavku dokinu. Inače bi valjda i tamo kao i u Badljevinu. Žalosna slika žalosnog i poznoga stanja. Da uštede 700 Din na godinu, koliko bi ih stajao podvoz župnika za katehizaciju, odrekli su se obučavanja školske djece vjeronauku po svećeniku.

Dne 10. veljače 1932. g. pred sam odlazak iz Badljevine u Hrvatski Stupnik za župnika hotio sam da zabilježim još mnogo toga, ali nije bilo više vremena a ni duhovnoga mira, pa završujem svojim potpisom.

M i j o L a m o t
župnik badljevinski

Vidio: J o s i p P a m i ć
– dekan –

Za dan Sv. potvrde i kanoničke vizitacije
Vidio: Dr. D o m i n i k P r e m u š
– biskup –
U Badljevinu, 19. lipnja 1932. g.

Dne 20. 06. 1932. godine za upravitelja župe nastupio: Franjo Ćosić, bivši upravitelj župe u Mačkovcu.

Za mog nastupa u priličnom redu zateko sam koli župu, koli župnu nadarbinu (?).

Godine 1933. napravljena je nagodba – Ugovor – od župljana kao i upravitelja župe, potpisana, od Nadb. Duh. Stola i Ministarstva Pravde, odjeljenje za vjeroispovijest potvrđena, za uzdržavanje župnika, u ime svih luknarskih (?) prinadležnosti župnicima preko općine dobivati mjesečno 1.800 Din, odnosno godišnje 21.600 Din i 8/8 prava na goriva drva, iz zemljišne zajednice Badljevine.

Dne 30. novembra 1934. god. na temelju dozvole Nadb. Duh. Stola od 16. 11. 1934. g. br. 7563 – dao sam porušiti i onako derutnu kuću na salašu, koja je sagrađena od nepečene cigle, drvenom šindrom pokrivena i gotovo cijela od pastira i putnika raskradena. Drvenu kapiju ukoliko je vrijeđila, opskrbio sam u gradnju novog štaglja u dvorištu.

Drugi znatnijih promjena nije bilo.

Dne 13. 04. 1937. u dogovoru sa gosp. Dragutinom Delak, župnikom u Novoj Rači, zamijenili smo župe i zaposjeli 10. 05. i 11. 05. 1937. godine.

Badljevine, 8. 05. 1937.

Vidio: 11. 05. 1937.

Josip Pamić, dekan

Upravitelj župe:

Franjo Ćosić

Z a m j e n a ž u p a

Prema dozvoli preuzvišenog gospodina nadbiskupa Dr. Alojzija Stepinca izvršena je zamjena župa Nove Rače i Badljevine u dogovoru između Dragana Delaka u Novoj Rači i župnika i upravitelja župe u Badljevine Franje Ćosića dne 13. 04. 1937. godine. Nastup na župu u Badljevine po Draganu Delaku, župniku, bio je 11. 05. 1937. godine.

S v i b a n j s k a p o b o ž n o s t

Po nastupu u župu Badljevinu sadašnji je župnik u prvom redu započeo sa lijepom pobožnosti spram Kraljice Nebeske Marije. Do sada se obavljala na stanovite dane u mjesecu, a od sada je ova pobožnost svakidanja u mjesecu svibnju i to svakim danom oko 7 – 8 sati s večera. Čita se najprije sv. pismo, a zatim obična večernja uz dodatak pjesama Svibanjskoj Kraljici. U nedjelju i blagdane započinje pobožnost u 5 sati popodne.

Listopadska pobožnost sv. Krunici

Usporedo svibanjskoj pobožnosti sadašnji je župnik uveo novo mjesto kod sv. mise kada se molila krunica u jutro, pod večer pobožnost. Svaki dan molila se krunica najprije po otajstvima.

Pobožnost je započela krunicom kod oltara pokrajnjeg na čast Majke Božje i svršetku litanije i molitva se nastavila kod glavnog oltara kod izloženog sv. Otajstva. Volja u župljana da pohađaju večernje, na toliko se oživila da je crkva bila danomice puna. Isto tako bilo je kod svibanjske pobožnosti.

L o š a g o d i n a

1937. godina bila je za gospodarstvo vrlo nepovoljna. Od početka siječnja kroz sve mjesece lijevala je kiša, a oblaci gusti daždom pokrivali su vedrinu svoda i zaklanjali žarki sunčev sjaj. Od prevelike i neprestane kiše rabota je poljska posve zatajila. Uopće izostala je sjetva proljetna, a kukuruz što se je mogao posaditi usljed kiše što propada, a što zakržljavio. Košnja livada bila je preteška, a sijeno dove-

ženo kući svakakve je kvalitete, a najviše sposobno za đubre. Krumpir slab, a voća što i ništa – najviše pišljivo. Obistinilo je – jedno sušno ljeto – prehrani više drugih – a vlažno i kišno niti sebe samog.

Bojadisanje župne crkve

Kako je dosadnja crkva bila jednostavno izbjeljena, a uz to od dugo godina ne samo bijelilo izgubila, već se prevelikom prašinom izmrljala po stijenama, ukazala se potreba da se ili snova izbijeli ili bar smjerno izmala. Ipak dobrom voljom vrijednih župljana sabrala se svota a nešto od usjeva crkve i sa svotom od 11.000 dinara, iskrsla u lijepom svojem ruhu, a na zadovoljstvo župljana – darovatelja – a i na veću slavu Božju i zaštitnika crkve sv. Ivana Krstitelja. Slikanje se obavljalo mjeseca srpnja, a završilo se pred godom sv. Ivana Krstitelja u kolovozu 1938. godine.

Kapelica na groblju župskome

Bivši upravitelj župe veleč. gosp. Franjo Ćosić podigao je od cigle na župskome groblju malu kapelicu koja je ove godine 1938. dotjerana na toliko, da još čeka kakav mali oltarić.

Time bi uz žbukanje, bijeljenje, postavljanje prozora i stakala, pa uz taraciranje iste kapele, bio gotov posao, osim oltara i zvonca.

Katolička akcija žena

Dosadašnje članice presv. Srca Isusova izjaviše se spremnim da stupe u katoličku akciju žena. Dosada ih je u Badljevinu oko 20-ak. I selo Srijedjani Gornji i Doljni izjaviše istu želju. Kako se dužnosti kat. akcije podudaraju sa dežurstvom bratovštine Srca Isusova, te članice složno nastavljaju svoj sveti rad.

Vatra u župskom štaglju

Dne 16. 02. 1939. g. u 4,30 sati iz jutra pojavila se vatra u župskom štaglju. Prvi je opazio u samom štaglju stup plamena domaći župnik, komu se probudivši iza sna učini kao da bi mjesec zapadao na zapadnoj strani. Ali kako se mjesec premicao k mladju učini se župniku sumnjivo, tim više što je svjetlost rasla. Skočim iz kreveta do prozora i gotovo sam se okamenio od straha. U štaglju uhvatio plamen 50 metara krme, što sijena i otave i pljeve. Kako se vatra naglo rasplamsavala i zahvaćala cio štagalj, a župnik probudi sve ukućane, za čas se sabralo cijelo selo i vatrogasci. Štagalj je ipak izgorio, ostavio gole ciglene stupove – dok je krma sva izgorila i kočije, odnosno sve što je izgoriti moglo. Uzročnike požara nije ustanovio sud – pa se sumnja, da je vatra podmetnuta valjda od skitalica, kojih toliko selom prodje, a ne može se svakom udovoljiti uz najbolju volju.

Novi svinjac, preradjen kukurušnjak

i novi kokošinjac

Kada je današnji župnik primio ovu župu, opazio je znatne manjke u gradjevinskim zgradama. U prvom redu stari svinjac je dosta istrošen i zadovoljava tek za dva smoka. Trebalo je novoga u kome će se držati za rasplod krmače i nerast. Stoga je domaći župnik podigao novi svinjac sa tri predjela.

Kokošinjak našao je posve mali i posve neuporabiv. Radi toga podignut je posve novi kokošinjac. Stara kukuruzana razmetena je jer je preširoka i struli u njoj kukuruz.

U isto je vrijeme nasred dvorišta i veoma pače za razne poslove smeta, zato je prenesena uz tarabe sužena i učinjena da se kukuruz bolje suši u njoj. Za posao i trošak izdat je slijedeće: Tesaru Batičkomu Đuri – 1.200 Din, za daske 250 Din, za ciglu Stragi ciglaru 300 Din, za potrebnu gradju Hrešić Đuri 200 Din, zidaru Tušunjaku 400 Din, za čavle i daske Hrešiću 78 Din, Hrešiću za letve 60 Din, Stragi za crijep 83 Din što ukupno iznosi 2.516 Din. Iz badljevine šumice prodan je 21 komad hrasta jednom njemačkom društvu za svotu od 1.000 Din, a ostalo je tj. 1.516 Din uplatio svojim novcem župnik.

Kakovi su župljani ?

U prvome redu Badljevska župa preplavljena je pridošlicama. Tuj imade dosta Čeha i Moravaca, imade njemačkih doseljenika, Madžara. Uz starosjedioce Hrvate i pridošlice iz Like i Prigorja a koje oni prvi zovu p a u r i m a valjda po župi njemačkoj bauer. Što je bilo dobro u paura to su pozajmili pridošlice, a posudili su dosta lijepu zalihu paurima od svojih bivših strana.

Nije zato ni čudo, da imade župnik svaki čas da sudu šalje krsne isprave radi brojnih prestupaka. Rekao bih da je uvijek glavna pogreška među župljanima kradja, opazio sam da tu pogrešku ne smatra župljanin svojom zlom stranom. Krade se noću i danju, na polju, u kući, u šumi, iz sobe, skrovito i pred očima. Upravo čovjek ne znade kako bi svoju stvar zaštitio i kuda spremio, a onda, mada je uglavljen u zlu poriče upravo čudno svoju nedaću.

Druga je loša mana raspuštenost ženskog svijeta i to onoga djevojačkog, a da ne ispustim od toga ni za zeru od muškoga. Tuj nema stida. Djevojci je dopušteno sve i dan i noć – ona hoće da ulovi momka i s njim živi i prije ženidbe. Imade puno slučaja nezakonite djece. Dapače djevojke i njihovi roditelji ne smatraju to nečasnim – to je običaj – jedva farizejske riječi upotrebljavaju kada hvataju krivca svojih kćeri. Treća je vrlo grdna mana – osveta, koju ne zaboravljaju, a koju ispoljuju u čin kad su u vinu, u društvu, na zabavi i tuj je mjesto obračunavanja.

Ne prodje ni jedan veći god u župi ili susjednim župama, a da se ne čuje kakvo razbojništvo ili ubistvo. Veliki je porok u župi klevetanje i rešetanje svega i svašta. Upravo se čovjek mora diviti kako su se izmišljale najfantastičnije stvari. Babice – žene, a i odraslije djevojke – stariji i mlađji ljudi bez posla – naturaju se u javne lokale ili trgovine i tuj živi od jutra do podneva i do večera i šetaju. Bake i ostala obična čeljad oko kućnih ograda i u prelu a dakako da se iz toga prokljavahu svadje, tuče, sudovi i zatvori. Silna je sebičnost i žena i ljudi, i upravo se u duši grizu kod napretka svojih komšija – a od svega ne ište ni zere bližnjemu.

Prelazim na mladež školsku. Klice mana roditeljskih gotovo da se pokazuju i na djeci. Dokle su djevojčice ipak povučeniye, dotle su dječaci svojeglavi, prkosni i nikada skloni stegi školskoj – đavolije su im na redu, a nerad u školi kao prirodjen, a svojim ponašanjem izgledju kao vrtikape (?), oni prikazom ne tangiraju se (?), oni vrijedni i čestiti župljani i župljanke koji poštuju svoju vjeru i po njoj žive. Moram se u mojoj župi postaviti kao i u Italiji – ili svetac ili prokletnik. Na koncu mora se spomenuti još dvije vrste ljudi u župi. To su oni koji u ruke primaju najlošiji ološ novina i knjiga – jer su pročitali ove bljuvotine, misle da je čitava mudrost u njihovoj glavi i zato ne priznaju svećenstvo i sve što je njihovo. Drže da će ih malj komunizma poštediti i ono parče zemlje njihove – a ne znaju da je komunizam bezobrazan i sebičan – a oni sami se izvrgavaju najvećoj pogibli i riječima: „Ah ! jedan – nikomuništa !

Osim ovih zabludjenih ima u župi nešto i to u filijalu – umišljenih svetaca. Njima ne treba ništa. Ni ispovijedi, ni svete pričesti, ne treba im blagoslova ni sv. slike ni kipova – jer im valjda te sv. stvari ne vrijede u komunizmu. Što će mrtva slika i kip – takvom treba živi kip i slika. Da, obastinjuje se ona Davidova: „Imadu oči a ne vide – imadu uši a ne čuju – noge a ne hodaju – živi kipovi i slike – u kojima se muči jedna slika i prilika – Božja, koja se diže nebu pod oblake, da skine Boga i svece – đ. Lucifer se dizo i još malo, bit će nad Bogom – i pada u najdublji jaz pakleni“.

Međutim ovi zenešenjaci omatorili su i čekaju svoju dekadencu.

Prigodom dijeljenja sv. potvrde i kanonske vizitacije:

Vidio : Dr. Alojzije Stepinac

– Nadbiskup –

Sv. Potvrda i kanonska vizitacija

1. lipnja već iz rana jutra opažala se žurba oko gradnje slavoluka i podizanja sjenica koje su se pravile u sokaku što vodi spram Pakraca. Kako je kiša predašnjih dana sve sokake pretvorila u blato, to je doček preuzvišenog gospodina nadbiskupa Dr. Alojzija Stepinca ostao razdvojačen. Počam u 5 sati zagrmjeli su mužari i auto s preuzvišenim gospodinom nadbiskupom dojurio do slavoluka i sjenice, gdje je uz priličnu masu svijeta predsjednik općine oslovio i pozdravio ukratko preuzvišenog nadbiskupa. Odanle se uz špalir školske djece auto s preuzvišenim proslijedio do župske crkve, gdje je preuzvišenog pozdravio uz dobrodošlicu mjesni župnik Dragan Delak. Za čas se župska crkva napunila dupkom ljudi. Osobito su pažljivo slušali ljudi lijepu i prigodnu propovijed preuzvišenog nadbiskupa o komunizmu i ostalim zlim porocima današnjim. Poslije obavljenih u crkvi, obavljena je katehizacija školske djece.

Drugi dan 2. lipnja poslije sv. mise preuzvišenog nadbiskupa – obavljena je sv. potvrda na kojoj se potvrdilo 525 župljana od 585 kojima su pozivi podijeljeni.

Prije odlaska preuzvišeni je pohodio filijalnu kapelicu u Siraču o kojoj se pohvalno izrazio, a onda se vratio autom kroz Badljevinu, gdje ga je još jednom srdačno pozdravio svijet sa pozdravom. „Sretno putovao i živio!“

Što nam je je donijela godina 1939.

Čitava godina 1939. nije ni najmanje dobra. Počela je pod znacima lošima. Iznajprije teške magle i crni oblaci zaklanjahu zemlju, a neprestana kiša nanašala je danomice štetu. Nijesu se samo novinama javljale vijesti o velikim poplavama i povodnja o mnogim strahovitim žrtvama silnih bujica. Nijesu samo javljale silesiju porušenih zgrada, o mnogim slučajevima smrti od groma, već i u našoj Hrvatskoj javljale su žice strahotne stvari. Uslijed kiše zatajila je žetva ne toliko, da ne rodi pšenica i ostalo žito, tek po 7 metara plaćala u najboljem slučaju, dok je prosječni rod bio po 5 metara. Uostalom neprestana kiša spriječila je rast pšenice, ječma i raži. Morali su ratari preoravati iste produkte pod kukuruzom. A i ova se morala ne jednom već i više puta saditi. Uslijed toga nastalo je pitanje: a kakova će biti prehrana naroda pogotovo u pasivnim krajevima kada su krajevi žitom rodni zatajili. Pristupila je banska vlast sakupljanju žita za prehranu. Kako će to uspjati pokazat će 1941. godina.

U jesen iste godine započeo je orijaški rat između Njemačke, Francuske i Velike Britanije. Taj rat započeo je zapravo godinu dana prije, kada je Hitler naglim potezom ulaska vojske zaposjeo Češku – prebrodio Poljsku koju je na pol podijelio sa Rusijom. Dalji nastavak je okupiranje Danske po Hitlerovim vojnicima – veći dio Norveške – dok je orijaška borba s Francuskom započela provalom u Holandiju i Belgiju. Francuska je kapitulirala po zauzeću Pariza i Vichy odredila za privremeni glavni grad.

Italija je čekala na priliku i kada joj se pružila, ušla je uz Hitlera u rat s Engleskom i Francuskom pod imenom Osovinskih država. U tom se razdoblju osobito ističe borba protiv komunizma koju su si Sile osovine metnule u barjak. Hitler je osobito razvio borbu do istrage na protiv slobodnim Židovima, a napose protiv židovstva koje sada ulazi u tešku i strašnu fazu svog života. Židovi su postali bespravan narod, progonjen, i bit će da su mnoge njihove pogreške i dovele do toga.

Tako primjerice u Varšavi određuje se posebni dio grada, dalje u židovskom dijelu grada i posebni tramvaji voze. Za tim primjerom povedoše se i ostale države Slovačka, Mađarska, Rumunjska, Bugarska, a dobrim dijelom i Jugoslavija. Sve javne službe, javni radovi uzete su iz ruku Židova – djeci se ne dopušta u srednje škole i visoke, već prema broju Židovstva.

Dok se ovako vodi borba i čišćenje kod sila Osovina dotle u Rusiji obratno ide. Komunizam vodi borbu protiv vjere i Boga – klasnu borbu radnika protiv ostalih staleža. Glasni suradnici komunizma jest židovstvo. Što je najinteresantnije, da se sile osovine, naročito Hitler povezuju pri-

jateljstvom sa Staljinom – a našto Italija gleda sa nepovjerenjem. Kada će se završiti ovo čudno prijateljstvo i kako?

U Badljevini, 13. rujna 1940. g.

Provala u župski ured

Dne 3.11.1940. g. oko devet na večer provalili su nepoznati provalnici u župski ured u Badljevini kroz prozor. Kako je bio prozor uredno zatvoren poslužili su se diamantom prorezavši u obliku pačetvorine u donjem dijelu krila na prozoru koja im je pukotina služila za turanje ruke i tim otvorih prozor. Cijela je provala izvedena dosta tiho, tako da ukućani koji su tek legli u krevete nijesu ništa osobito čuli ili zapazili. Tek ujutro opazilo se je da su ukradena tri kaputa župnikova, od tih jedan zimski, jedna kišna kabanica, jedan novi šešir i jedan novi kišobran u vrijednosti 3000 Din. Osim toga provalnici su tražili novac, to im je valjda i glavna namisao bila. To se vidi po tome što su tražeći novac prevrnuli sve spise i razbacali ih kojekuda, jednom riječi učinili premetačinu cijeloga ureda.

Za provalnicima tragaju oružnici.

Proslava svete godine

U nedjelju 10. 11. 1940. g. obavljena je svečanost svete godine – 1300 – godišnjica pokrštanja Hrvata i veze Hrvata sa sv. Stolicom u Rimu. Prije svete mise već poslije 8 sati stali su se sakupljati župljani, koji odmah obavise sv. ispovijed. Crkva župska bila je puna svijeta. Prema ustanovi crkvenoj zadobivanje oprosta potpunog obavise svoje molitve uz dva pohoda procesijom oko župske crkve. Iza toga je domaći župnik blagoslov obavio i slike bl. Nikole Tavelića i proslovio lijepu propovijed o našem blaženiku koga metnu kao prvog našeg sveca za uzor svim Hrvatima. Uz veselu pjesmu u čast blaženiku razvila se procesija, pri čemu su dvije djevojke nosile sliku blaženika u procesiji uz zvonjavu zvonova.

Kod svete mise poldanjice pričestili su se župljani na nakanu jubilariskog oprosta. Tako je završena ova lijepa pobožnost u našoj župi.

SVETE MISE U BADLJEVINI

Nastupom mojim u župu Badljeva zapazio sam pravodobno da su u župi veoma potrebne sv. misije. Puno je posla za puno i mana u narodu. A kako je evo sv. otac Papa Pijo XII dozvolio svetu godinu za nas Hrvate na spomen 1300 godina što su Hrvati primili sv. vjeru i u zajednici sa svetom Rimskom katoličkom crkvom to sam i ja pozvao časne oce Dominikance da izvole održati svete misije u župi.

Oci dominikanci O. Jordan Umeulni (?) i O. Alojzije Marušić prispjeli su u Badljevinu dne 16. 11. 1940. g. popoldanjim vlakom. Sv. Misije su započele 17. 11. sa svečanom sv. Misom i trajale su do 24. 11. 1940. g. i završile sa sv. misom i propovjedu oko 11 sati.

Mora se priznati vještinu govora i krasnoga razlaganja kod propovijedi velečasnim očevima. Koliko je njihovu vještinu i omiljeli govor vrijedi pozna se, što je za svih osam dana i u jutro i na večer slušao svijet i ispunio dupkom crkvu.

A što da kažem istom za sv. ispovijedi i pričesti kada ih je bilo više od 2.000. A to najbolje potvrđuje djelo Božje naših misionara na komu, kada su se rastajali od župljana sa suzama i jecajem u očima.

Na isti način možemo utvrditi i za filijalu Sirač, u kojoj su velečasni oci radili oko četiri dana.

Velečasni oci utemeljiše i bratovštinu sv. Krunice u koju se upisalo 171 član. Jednom riječi:

„Bogu hvala na nedjeljnim milostinjama, a velečasnim ocima – Misionarima na trudu i mucu kod probudjivanja žive vjere kod župljana.

U Badljevini, 25. 12. 1940. g.

UZ SVETE MISIJE

Prolazile godinice,
Povrh Božjih oranica.
Zasijanih rječju Božjom,
Isklijala zla je klica.

Svanulo je ljeto drugo,
Da ga hvata skoro treće.
Međ pšenicom više ljuja,
I gori se grahor kreće.

Znam što hoću učiniti,
Ima boljih i vještijih.
Redenika Bogom zvanih,
Pa da savjet pitam njih.

Iz usta im vrca kiša,
Što pustaru moju krijepi.
Iz govora oganj višnji,
Žeže korov i ljuj slijepi.

E pa hvala dobrom Bogu,
Od koga je sve što jeste.
I božjim još službenicima,
Pohode u mene česte.

Dolazio gazda na nju,
Tu i tamo ljuj je ljuti.
Tu i tamo grahor plavi,
Kimlje glavom, jedan šuti.

Pa što hoću? Orem marno,
I đubre sved zaoravam.
Uz najbolju moju volju,
Zloća raste, kanda spavam.

I po mome gazdinluku,
Prošetala dva su oca.
Oj što siju, oj što znadu,
Doskočiti zlu i jadu.

I da vidiš oranicu,
Sad je druga – bujna, rodna.
Od milinje srce igra,
Što je lijepa, što je plodna.

Dragan Gubarov

U Badljevini, 7. 12. 1940.

Uz Svete Misije od 17. do 24. studenog 1940. g.

Naš zavičaj

Grad Pakrac • Grad Lipik

Daliborka Dučač

Zemljopisni položaj

Pakračko-lipički kraj nalazi se u zapadnoj **Slavoniji**. Dio je **Požeško-slavonske županije**. Na **zapadu** prirodnu granicu čini rijeka Ilova i Ribnjaci, a na **istoku** obronci Psunja i Papuka. **Južnu** granicu čini dolina rijeke Subocke, a **sjevernu** Ravna gora te djelomično rijeke Bijela i Čavlovica.

Na njegovom području nalaze se dvije upravno-teritorijalne jedinice: Grad Pakrac i Grad Lipik. Ukupne je površine 570 km² (Grad Pakrac 358 km², Grad Lipik 212 km²).

Zahvaljujući povoljnom prometnom položaju, ugodnoj klimi, brojnim rijekama i plodnoj zemlji ovaj kraj je bio naseljen još u mlađe kameno doba.

Odgovori

- Kako se zove tvoj zavičaj?
- Pokaži ga na geografskoj karti.
- Pokaži rijeke i gore koje čine njegove granice?
- U kojem naselju, Gradu i županiji živiš?
- Na priloženoj karti upiši imena susjednih županija.

Zanimljivost

Slavonija je jedna od regija Hrvatske koja se prostire između rijeka Drave na sjeveru, Save na jugu, Ilove na zapadu i Dunava na istoku. Glavna je žitnica i poljoprivredno najrazvijeniji dio Hrvatske.

Reljef

Naš zavičaj je nizinsko-brežuljkastog reljefa. Zapadni dio pretežno je nizinski i pogodan je za ratarstvo. Istočni dio je gorovit i obrastao šumom. Ondje se nalaze najviše slavonske gore Papuk i Psunj.

Papuk je najveća slavonska gora. Najviši vrh visok je 953 metara. Zapadni dio Papuka naziva se **Ravna gora**. Na njoj izviru najveće naše rijeke i brojni potoci. Prevladavaju šume bukve i hrasta. Brežuljkasti dio Papuka na krajnjem zapadu, između rijeka Pakre i Bijele, naziva se **Pakračka gora**.

Psunj je najviša slavonska gora. Najviši vrh, **Brezovo polje**, visok je 984 metra. Gora je obrasla listopadnom šumom. Na zapadnim obroncima Psunja, nedaleko Pakraca, nalazi se poznato izletište i planinarski dom Omanovac na visini 655 m.

Zanimljivost

U blizini sela Grahovljana nalaze se dvije špilje. Veća, Trbušnjak, duga je oko 200, a manja Rastik, oko 140 metara. Špilja Trbušnjak najduža je u Slavoniji. U njoj žive dvije zaštićene vrste šišmiša.

Špilja Trbušnjak

Zanimljivost

Na prostoru našeg zavičaja u davnoj prošlosti postojalo je Panonsko more. Najviši vrhovi Papuka i Psunja bili su tek otoci u njemu. Povlačenjem Panonskog mora nastala je plodna Panonska nizina i mnoge današnje rijeke. U džungli koja se nalazila uz more živjeli su praslonovi, nosorozi i sabljasti tigrovi. I danas možemo pronaći okamine (fosile) životinja i biljaka koje su bili stanovnici Panonskog mora.

Fosili iz Panonskog mora

Omanovac

Istraži

- Što su okamine?
- Čemu služe?
- Po čemu su šišmiši slični pticama?
- Zbog čega su zaštićeni?

Ako poredaš sva prva slova u nazivima životinja od zadnje prema prvoj, otkrit ćeš još jednu neobičnu životinju koja ju živjela uz Panonsko more.

lastavica, irvas, djetlić, osa, kuna, orao, ris, krtica _ _ _ _ _

Klima

U našem zavičaju prevladava umjereno-kontinentalna klima. Ona je jedna od najpogodnijih klima za život. U njoj se izmjenjuju četiri godišnja doba.

PROLJEĆA su uglavnom kratka s naglim porastom temperature nakon hladne zime što uzrokuje naglo buđenje prirode.

LJETA su topla ili vruća. Najčešća padalina ljeti je kiša. Ponekad su vruća i sušna s rijetkim pljuskovima ili tučom. Tuča izaziva štete u poljoprivredi.

JESENI su često kišovite, ponekad vjetrovite, u početku tople, a prema kraju sve hladnije. Česte jesenje oborine osim kiše su magla, mraz, inje, poledica, susnežica, a ponekad i snijeg.

ZIME su hladne i uglavnom snježne.

Promotri grafikon i odgovori na pitanja

- Koji je najhladniji mjesec u godini?
- Koliko iznosi njegova srednja mjesečna temperatura zraka?
- Koji je najtopliji mjesec u godini?
- Koliko iznosi njegova srednja mjesečna temperatura zraka?
- Opiši kako provodiš slobodno vrijeme u svakom od godišnjih doba.

Srednja mjesečna temperatura zraka u °C – meteorološka stanica Lipik

Istraži

Prati u medijima tjedan dana vrijednosti temperature zraka u našem kraju u jutro, podne i navečer. Zapiši ih u bilježnicu. Odredi najvišu i najnižu temperaturu zraka u promatranom razdoblju.

Podatke o vremenskim prilikama našeg zavičaja očitavaju se u meteorološkoj stanici u Lipiku. Mjernik ondje očitava temperaturu zraka, količinu padalina, naoblaku, jačinu i smjer vjetera te druge klimatske elemente. Ti podatci šalju se Državnom hidrometeorološkom zavodu u Zagrebu, a zatim se objavljuju u medijima.

Meteorološka stanica u Lipiku

Promotri grafikon i odgovori na pitanja

- U kojem mjesecu je najveća srednja količina oborina?
- Koliko ona iznosi?
- Koji mjesec ima najmanju srednju količinu oborina?
- Koliko ona iznosi?
- Koje godišnje doba ima najmanje oborina?

Srednja mjesečna količina oborina u mm – meteorološka stanica Lipik

Zanimljivost

Najniža temperatura zraka u Lipiku, izmjerena je 17. veljače 1956. godine a iznosila je $-26,8\text{ }^{\circ}\text{C}$, a najviša 10. kolovoza 2017. godine, $40,8\text{ }^{\circ}\text{C}$. Najviša godišnja količina oborina (koliko je ukupno palo oborina u cijeloj godini) izmjerena je u Lipiku 2014. godine i iznosila je 1337,7 mm, a najmanja 2011., 513,5 mm. Studeni 2011., jedini je mjesec u kojem nije bilo oborina u mjerenju Meteorološke stanice Lipik (1981. – 2018.).

Naš zavičaj bogat je **tekućicama**. Njih čine rijeke i potoci. Najveće naše rijeke su **Pakra** i **Bijela**. Obje izvire u visokim predjelima Papuka i otječu prema zapadu tvoreći plodne doline.

Rijeka **Pakra** izvire na vrhu Metla (755 m), na Ravnoj gori. Duga je 72 kilometara. Protječe kroz najveća naselja našeg zavičaja – Pakrac i Lipik. Najveći pritoci su joj potoci Šeovica, Brusnica, Kopanjica, Krivajac, Ilidža, Raminac, Crnaja, Gaj i Braneška rijeka.

Rijeka **Bijela** protječe sjeverozapadnim dijelom zavičaja. Izvire na Ravnoj gori nedaleko Zvečeva. Duga je 59 km. Najveći pritoci Bijele u pakračko-lipičkom kraju su Brekinska, Miletina rijeka, Koritska rijeka i Orlovac. Kod Poljane se ulijeva u rijeku Pakru.

Vodom iz potoka **Sivornica** kod Gornje Šumetlice opskrbljuje se većina naselja našeg zavičaja.

Rijeka Pakra u Pakracu

Rijeka Bijela kod Badljevine

Zanimljivost

Rijeka Bijela se od svog izvora do sela Sirač naziva Pakra, a u daljem toku Bijela. U srednjem vijeku nazivala se Pakra cijelim svojim tokom dok se današnja rijeka Pakra tada nazivala Pakrac.

Odgovori

- Koje su najveće rijeke zavičaja?
- Nabroji jezera u zavičaju?
- Koja rijeka ili potok protječu kroz ili u blizini tvoga naselja?
- Gdje izvire Pakra i Bijela?

Jezera su vode **stajačice**. U pakračko-lipičkom kraju postoje tri jezera: **Raminac**, **Pjeskara** i **Pakurnovac**. Sva tri su umjetna što znači da nisu nastala prirodnim putem, već ih je načinio čovjek.

Kod Marinog Sela nalaze se **ribnjaci Ribnjačarstva Poljana d.d.** u kojima se uzgaja slatkovodna riba. Ovi ribnjaci također su nastali umjetnim putem.

Jezero Raminac

Potok Sivornica

U vodama našeg zavičaja žive mnoge biljke i životinje, stoga ih je važno čuvati od onečišćenja!

Riješi rebus idobiti ćeš ime jednog potoka i jezera.

Zanimljivost

Najmlađe jezero je Pakurnovac. Napaja se vodom iz istoimenog izvora. Najveće je Raminac koji se napaja iz istoimenog potoka. Nastalo je za potrebe natapanja biljaka u dobrovačkim staklenicima. Jezero Pjeskara napravljeno je za potrebe ispiranja pijeska za proizvodnju stakla u lipičkoj staklani. Sva jezera danas služe za rekreaciju i sportski ribolov.

Stanovništvo

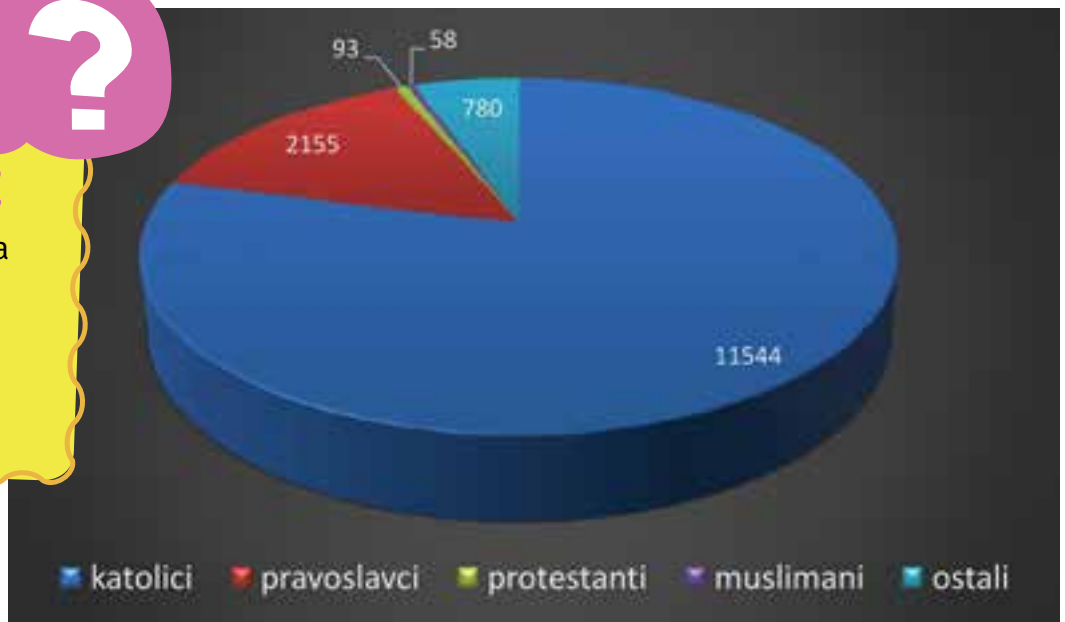
Prema posljednjem popisu stanovništva 2011. godine, na području Grada Pakraca živjelo je 8460, a na području Grada Lipika 6170 stanovnika. Ovo je jedan od rjeđe naseljenih krajeva županije i Hrvatske. Prostor kojem već desetljećima opada broj stanovnika. Najveće iseljavanje dogodilo se u vrijeme Domovinskog rata.

Iako su većina stanovnika Hrvati, ovaj kraj je od davnina poznat po brojnim nacionalnim manjinama. Najbrojniji su Srbi, zatim Talijani, Česi, Mađari i Slovaci.

Prema vjeroispovijesti većina je rimokatolika, slijede pravoslavci, protestanti i muslimani.

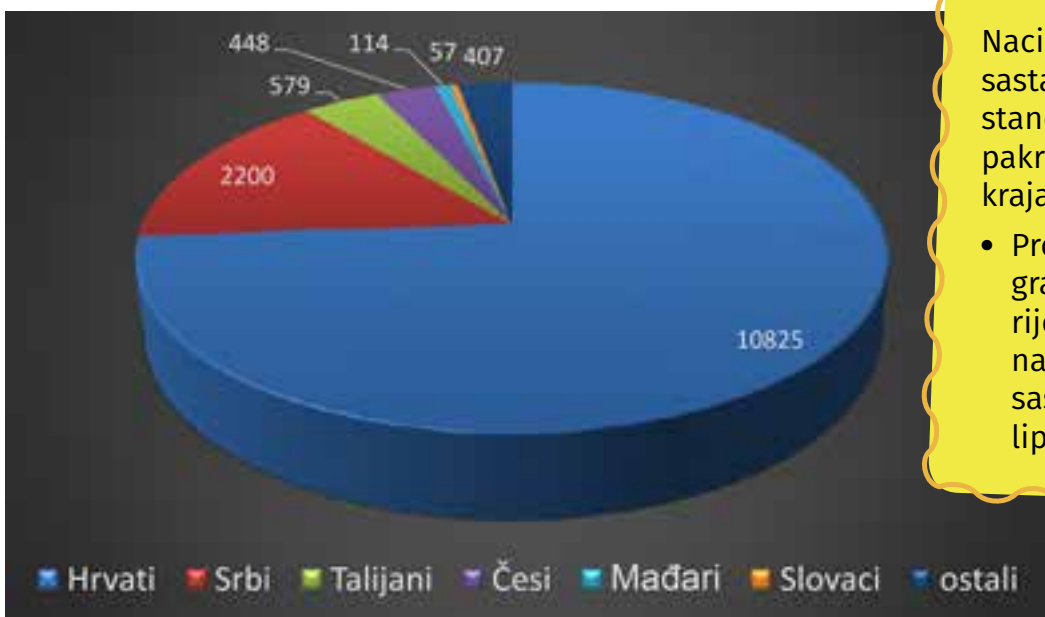
Vjerski sastav stanovništva pakračko-lipičkoga kraja.

- Promotri grafikone i opiši vjerski sastav.

Nacionalni sastav stanovništva pakračko-lipičkoga kraja.

- Promotri grafikone i svojim riječima opiši nacionalni sastav pakračko-lipičkog kraja.

Odgovori

- Koliko stanovnika živi u pakračko-lipičkom kraju?
- Razmisli! Koji su razlozi iseljavanja stanovništva?
- Koje nacionalne manjine žive u tvom mjestu?
- Koje crkve postoje u tvome mjestu?
- Navedi nekoliko prezimena u svom razredu ili naselju koja pripadaju određenim nacionalnim manjinama.

Zanimljivost

Pakračko-lipički kraj poznat je po brojnim nacionalnim manjinama. Srbi su u ove krajeve doselili s turskim osvajačima još u 16. stoljeću. Nekada su činili većinu stanovništva. Ostale nacionalne manjine doselile su u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća. Sa sobom su donijeli svoj jezik, kulturu, vjeru, običaje, gospodarske i prehrambene navike. Mnogi su se naselili u već postojeća naselja dok su drugi osnivali nova. U našem kraju postoje mnoge udruge koje njeguju jezik i običaje nacionalnih manjina.

Češka beseda Prekopakra

Mađarska etno kuća u Brekinskoj

Što rade i od čega žive stanovnici našeg zavičaja?

Stanovnici našeg zavičaja zaposleni su u raznim gospodarskim granama. Mnogi se bave **poljoprivredom**. Ratarstvo je najrazvijenije na zapadnom, ravničarskom dijelu gdje na obradivim poljima **ratari** uzgajaju žitarice (pšenicu, ječam, zob i kukuruz), šećernu repu, soju, uljanu rotkvu, bundeve, kamilicu... Od kukuruza te raznog zelenog i sočnog bilja proizvodi se stočna hrana. Osim za ishranu stoke koristi se i kao gorivo za proizvodnju električne energije u **bioelektrani u Gaju**. **Stočari** uzgajaju svinje, krave, perad, ovce i koze.

Voćarstvo i **vinogradarstvo** najviše je razvijeno na obroncima Psunja i Papuka. Voćari uzgajaju jabuke, kruške, šljive, breskve, marelice, kupine, maline, lješnjake, orahe, aroniju itd. **Vinogradarstvo Časić** najveći je proizvođač vina u našem zavičaju te ima najveće površine zasađene vinogradima.

Mnoga **obiteljska poljoprivredna gospodarstva** (OPG) bave se proizvodnjom raznih proizvoda biljnog i životinjskog podrijetla. Svoje proizvode (mlijeko, sir, jaja, meso, voće, povrće, ljekovito bilje, cvijeće, med...) prodaju u svojim domaćinstvima i na lokalnim sajmovima.

Vinogradi Vinogradarstva Časić

Bogatstvo šuma utjecalo je na razvoj šumarstva. Šumskim bogatstvom upravljaju **Šumarije Pakrac** i **Lipik**. U našem kraju postoji nekoliko pilana u kojima se uglavnom proizvodi ogrjevno drvo za izvoz, a nešto manje drvena građa. U tvornici **Gamauf u Brezinama** od drveta se proizvode peleti za ogrjev.

Važno je pravilno gospodariti šumama i pošumljavati posječeno jer bez šuma nema života!

Biopostrojenje u Gaju

Dio stanovnika zaposlen je u **trgovini** (prodavačice i prodavači u prodavaonicama) te u **prometu**. U našem kraju nekoliko velikih trgovačkih lanaca im svoje poslovnice (KTC, Spaar, Konzum, Mlin i pekare, Lonia). Najveće prometno poduzeće je **Stragatrans** iz Lipika koje svojim kamionima prevozi robu po cijeloj Europi.

Veliki broj ljudi zaposlen je i u **industriji**. U Lipiku se nalazi tvornica **Studenac** koja proizvodi mineralnu vodu Lipički studenac, izvorsku vodu Studena i druge napitke. U **Lipik Glasu** proizvode se stakla za luksuzne automobile, vlakove i brodove. U Pakracu najveće su tvornice **DEM** u kojoj se proizvode dijelovi za kućanske aparate i **DETAS** koji proizvodi rasvjetne uređaje. **Tvornica Gamauf** u Poljani bavi se proizvodnjom donjeg rublja, pidžama i majica.

Zdravstvo i školstvo imaju višestoljetnu tradiciju. Brojni liječnici, medicinske sestre i tehničari te fizioterapeuti zaposleni su u **Općoj županijskoj bolnici Pakrac i bolnici hrvatskih veterana** te **Specijalnoj bolnici za rehabilitaciju Lipik**.

Detas

Stragatrans

Studenac

Zanimljivost

U tvornici Lipik Glass proizvode se automobilska stakla za skupocjene marke automobila kao što su Ferrari, Bentley i Aston Martin. Godine 2014. isporučili su automobilska stakla za poseban model Aston Martina koji se koristio pri snimanju filma o tajnom agentu Jamesu Bondu.

Gradiska bolnica Pakrac

Toplice Lipik

Pakrac je najveće obrazovno središte. U njemu se nalazi **Osnovna škola braće Radića** s područnim odjeljenjima u Prekopakri, Donjoj Obriježi i Badljevinu. U **Srednjoj školi Pakrac** učenici se obrazuju za buduća zanimanja. U gradu još postoje **Visoka fizioterapeutska škola** te **Osnovna glazbena škola**. U Poljani se nalazi **Osnovna škola Grigora Viteza**, a u Lipiku **Osnovna škola Lipik** s područnim odjeljenjem u Dobrovcu. **Dječji vrtić Maslačak** u **Pakracu** i **Kockica u Lipiku** staraju se o najmlađima.

Turizam se u posljednje vrijeme sve više razvija. **Lipik** je najznačajnije turističko mjesto u županiji. Brojne turiste privlači poznato termalno lječilište, otvoreni bazeni, perivoj, brojne vile iz 19. stoljeća i ergela konja lipicanaca. Jezera bogata ribom, a lovišta divljači, preduvjet su razvoju ribolovnog i lovnog turizma. **Planinarski dom Omanovac** posjećuju brojni planinari i izletnici.

Odgovori

- Gdje su zaposleni tvoji roditelji?
- Koja su njihova zanimanja?
- Što bi želio raditi kada odrasteš?
- Osmisli u nekoliko rečenica OPG ili poduzeće koje bi otvorio.

Dopuni zanimanja slovima koja nedostaju. Od slova koja su dopisana dobit ćeš još jedno zanimanje.

še _ irdžija k _ har glu _ ica voz _ č stakla _

zanimanje: _ _ _ _ _

Naselja

Na području Grada Pakraca i Grada Lipika nalazi se 68 naselja, od toga u Gradu Pakracu 42, a u Gradu Lipiku 26. Najveća naselja pakračko-lipičkog kraja su Pakrac s 4842 i Lipik s 2258 stanovnika. Oni imaju status grada. Ostala veća naselja su Prekopakra, Badljevin, Poljana, Filipovac, i Antunovac.

Većina naselja su **izdužena** uz cestu (nizna). U brežuljkastim predjelima Papuka i Pšunja razvila su se **raštrkana** naselja sa zaseocima i osamljenim gospodarstvima. Nažalost, takva naselja zbog udaljenosti izumiru. Po posljednjem popisu stanovništva u pet naselja više nema stanovnika. Većina naselja je malena. Čak jedanaest naselja ima manje od 10 stanovnika dok njih trideset broji između 10 i 100 stanovnika. **Pakrac, Filipovac, Lipik i Prekopakra** međusobno su srasli i čine jedinstvenu gradsku cjelinu koja se zove **konurbacija**.

Zaštitnik grada Pakraca je **sv. Josip** pa se dan grada obilježava na njegov spomendan, 19. ožujka. Veliki blagdan je i Velika Gospa koja se slavi 15. kolovoza. Zaštitnik grada Lipika je **sv. Franjo Asiški** te se dan grada slavi na njegov spomendan, 4. listopada.

Grad Pakrac	
Pakrac	4842
Prekopakra	1066
Badljevin	733
Kusonje	308
Donja Obrijež	235
Veliki Banovac	171
Omanovac	147

Najveća naselja Grada Pakraca
prema broju stanovnika

Grad Lipik	
Lipik	2258
Poljana	547
Filipovac	373
Antunovac	363
Dobrovac	358
Gaj	324
Marino selo	312

Najveća naselja Grada Lipika
prema broju stanovnika

Odgovori, istraži

- Koja su najveća naselja u našem zavičaju?
- Što je konurbacija?
- Tko i kako upravlja Gradom?
- Koliko tvoje naselje ima stanovnika?
- Tko je zaštitnik tvoga mjesta i kada je njegov spomendan?

Zanimljivost

Republika Hrvatska podijeljena je na 20 županija i Grad Zagreb. Županije se sastoje od više općina i gradova kao manjih teritorijalnih jedinica. U Hrvatskoj postoji 6756 naselja. Neka od njih imaju status grada (naselja s gradskim obilježjima). U našem kraju gradovi su Pakrac i Lipik. Riječ grad ima dvojako značenje: naselje s gradskim obilježjima i manja teritorijalna jedinica koju čini grad (gradsko naselje) i određeni broj okolnih naselja. Gradom upravlja gradonačelnik ili gradonačelnica te gradsko poglavarstvo. Biraju ih punoljetni stanovnici na lokalnim izborima.

Zastava i grb Pakraca

Zastava i grb Lipika

Zaštita prirode

Zbog neodgovornog djelovanja čovjeka na prirodu došlo je do smanjenja broja nekih biljnih i životinjskih vrsta. U **Crvenoj knjizi** zapisane su sve ugrožene biljne i životinjske vrste našeg kraja, ali i cijele Hrvatske. Osim biljaka i životinja zaštićuju se i dijelovi prirode od posebne ljepote i važnosti: špilje, rijeke, jezera, parkovi i šume.

Promotri ovaj grafikon i svojim riječima objasni što sve utječe na smanjenje broja biljaka i životinja u tvom zavičaju.

Zaštićene biljke

Na travnjacima, rubovima šuma i u šumama našeg zavičaja rastu brojne zaštićene biljke. One se ne smiju brati i presađivati.

Među zaštićenim biljkama ističe se **obična kockavica** koja raste na livadama u blizini Poljane i Gaja. Naziv je dobila po cvjetovima koji su iscrtani poput šahovnice. Povezuje se s hrvatskim grbom zbog čega je hrvatski simbol.

Zaštićene su sve **proljetnice** koje su većinom šumske biljke.

Kao jedan od najljepših parkova sjeverne Hrvatske, 1965. godine **lipički park** je proglašen spomenikom parkovne arhitekture. U njemu rastu divlji kesten, hrast lužnjak, lipa, tuja, smreka, američki borovac, tulipanovac, katalpa, bukva, grab, breza, javor, klen i dr. Iako je dosta stradao u Domovinskom ratu, još uvijek se ističe ljepotom i raznolikošću biljnih vrsta

Lipički park

Neke od zaštićenih biljaka pakračko-lipičkog kraja.

kockavica

pasji zub

kukurijek

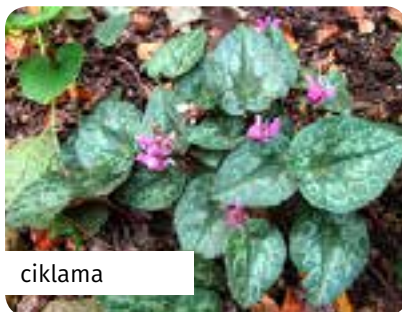
šumarica

visibaba

drijemovac

ciklama

mali zimzelen

- Razmisli. Po čemu su ove biljke dobile imena?
- Riješi rebus i dobit ćeš ime jedne zaštićene biljke.

+ '3ca

Zaštićene životinje

Šišmiši su jako ugroženi pa ih je zaštićeno nekoliko vrsta. U špilji **Trbušnjak** nalazi se najveća sačuvana skupina šišmiša u ovom dijelu Europe. Od njih su zaštićeni **veliki šišmiš** i **dugokrili pršnjak**.

U Hrvatskoj gotovo su sve **ptice** zaštićene. Od ugroženih vrsta možemo istaći sivu i crnu žunu, škanjca, orla kliktaša, goluba dupljaša, bijelu rodu, bijelu čaplju i dr.

Zaštićene životinje ne smiju se ubijati i uznemiravati.

Ekološki program Europske unije pod nazivom Natura 2000 namijenjen je za zaštitu ptica na određenom području u Europskoj uniji pa tako i Republici Hrvatskoj. Pod zaštitom **Nature 2000** nalaze se i područja u našem zavičaju: Trbušnjak – Rastik, Ribnjaci Poljana, potoci oko Papuka, Psunj i Bijela.

Ispod fotografija posebno zaštićenih životinja upiši nazive koji nedostaju.

siva žuna

orao kliktaš

golub dupljaš

gatalinka

uskršnji leptir

barska kornjača

Od ostalih životinja ugrožene su i zaštićene: vidra, dabar, kuna bjelica, žaba gatalinka i krastača, barska kornjača, europski zec, europska vjeverica, puh, mnoge vrste leptira kao što uskršnji leptir i šumski okaš.

Odgovori

- Na koji način čovjek ugrožava prirodu?
- Gdje se nalazi najveća skupina šišmiša u ovom dijelu Europe?
- Koji je značaj lipičkog parka?
- Što je i po čemu je posebna obična kockavica?
- Nabroji pet ugroženih životinja.

vjeverica

dabar

zec

kuna

škanjac

šišmiš

Biljni i životinjski svijet

Nizine i brežuljci našeg zavičaja obrasli su **travnjacima**. Većina su umjetni jer ih je stvorio čovjek krčenjem šuma radi poljoprivrede i gradnje naselja. Da nije toga, naš zavičaj kao i svu Hrvatsku, prekrivale bi šume.

Na travnjaku prevladavaju različite vrste trava koje se koriste kao **stočna hrana** (svježa trava, sijeno, otava). Osim trava ovdje se mogu naći i brojne vrste **cvijeća**. Najčešće livadne biljke su: **trputac, djetelina, ivančica, razlićak, kiselica, kopriva, maslačak, rusomača** ili **pastirska torbica, žabnjak ljutić, rumenka** i **livadni zvončić**.

ivančica

razlićak

rusomača

trputac

šafnan

Travnjaci su stanište raznih vrsta životinja zato ih je važno čuvati. Na i uz travnjak žive brojni **kukci**: bumbari, pčele, leptiri, skakavci, bogomoljke, mrmci, livadni mravi, božje ovčice i pauci. **Bumbari, pčele** i **leptiri** su važni za oprašivanje biljaka. **Pčele** proizvode med. U tlu žive **gujavice** koje kopaju kanale i na taj način čine tlo rahlim, prozračnim i gnoje ga. Od gmazova najčešći stanovnik travnjaka je **sljepić** – gušter bez repa i **zelembać** – najveći gušter našeg kraja. **Fazan, poljska ševa, pastirica** i **škanjac** najčešće su ptice koje možemo ovdje vidjeti. **Krtica** živi pod zemljom, a **zec** na travnjak dolazi zbog hrane.

Zanimljivost

Brojne biljke su ljekovite i jestive. Kopriva liječi slabokrvnost, trputac kašalj, a maslačak jača imunitet. List maslačka zove se radić i koristi se za salatu. Nažalost, ima i otrovnih biljaka kao što je šafnan.

Od pobrkanih slova složi ime korisnog kukca koji se kao i bogomoljka hrani nametnicima na biljkama i time pomaže njihovoj zaštiti.

OBŽAJ VAČOCI

To je _____

lastin rep

gujavica

krtica

fazan

sljepić

Zanimljivost

Krtica je gotovo slijepa jer život provodi pod zemljom. Kopa kanale u tlu ujedno miješajući tlo. Hrani se gujavicama i ličinkama kukaca.

Kada osjeti da je u opasnosti, sljepić odbaci svoj rep i tako uplašiti neprijatelja. Rep mu kasnije ponovno naraste.

Bogomoljka je koristan kukac koji se hrani raznim ušima, nametnicima na biljkama. Izgledom tijela podsjeća na granu a mijenja boju ovisno o okolišu u kojem se nalazi.

Odgovori

- Nabroji nekoliko biljaka koje rastu na travnjacima.
- Koje životinje oprašuju biljke?
- Koja biljka je otrovna?
- Nabroji ptice koje žive na travnjacima.

Životinje i biljke ovise jedne o drugima. Ne smijemo ih uznemiravati ni uništavati!

Gore i prigorja su obrasle šumama u kojima raste drveće: **grab, bukva, hrast i javor**. Hrastov plod žir i bukvin **bukvica** hrana je životinjama. Osim drveća u šumama raste **grmlje: lijeska, divlja ruža i božikovina**. Ljeska daje plod **lješnjak**, a divlja ruža **šipak**. Ostalo grmlje s jestivim plodovima su **kupina, drijen i glog**. Postoji i grmlje s otrovnim plodovima, npr. **kurika**.

U **prizemnom sloju**, zbog nedostatka svjetla, nema puno zeljastih biljaka. Većinom su to **papratnjače, mahovine i gljive**. Neke od gljiva poput **vrganja i lisičarki** su jestive i vrlo ukusne, a neke, kao što su **muhara i zelena pupavka** izrazito otrovne. U rano proljeće, dok još nije naraslo lišće te do tla dolazi puno svjetlosti, u šumi možemo naći brojne **proljetnice**: visibabu, jaglac, ljubičicu, šafran, kukurjek...

lješnjak

šumska jagoda

glog

gljive

kurika

kupina

Osim jestivih plodova postoje i otrovni. Nikada ne jedi šumske plodove ako nisi siguran/na jesu li jestivi. Ako ubereš nepoznati šumski plod, obvezno nakon toga operi ruke!

Životinjski svijet naših šuma vrlo je bogat, od prizemnog sloja, preko grmlja, do sloja drveća. U **prizemnom sloju** ističu se **jež i pjegavi daždevnjak**. Jež je vrlo korisna životinja koja se hrani miševima, kukcima, zmijama i raznim plodovima.

U **sloju grmlja** možemo naći ptice kao što su **slavuj i zeba**. Česte životinje su **srna, divlja svinja, lisica i kuna**.

Zanimljivost

Srna je plaha životinja vrlo aktivna u sumrak i noću. Mijenja dlaku ovisno o godišnjem dobu. Mužjak srne zove se srndać, a mladunče lane. Osim srne u šumi možeš sresti i košutu čiji je mužjak jelen, a mladunče tele.

Srne i divlje svinje znaju učiniti velike štete na usjevima. Lisica i kuna noću često ulaze u naselja u potrazi za hranom. Lisica je prenosnik bjesnoće.

divlja svinja

lisica

jelen

U **slaju drveća** žive kukci, leptir gubar i potkornjak. Gusjenice **leptira gubara** hrane se lišćem i pupovima drveća, a **potkornjaci** buše kanale u drvetu zbog čega mogu izazvati velike štete u šumama. U krošnjama drveća žive ptice: **zelena žuna**, **djetlić** i **jastreb**. Čest stanovnik je i **vjeverica**.

Šuma nije smetlište, ona nije igralište. Šume su Zemljina pluća! Zapamti da si u šumi samo gost!

Zanimljivost

Djetlić se hrani ličinkama potkornjaka koje se nalaze u drvetu. Zbog toga brzim pokretima i jakim kljunom buši koru drveta kako bi došao do hrane. Tom prilikom stvara poseban zvuk.

Vjeverica ima kitnjast rep koji joj pomaže za održavanje ravnoteže prilikom kretanja po drveću. Hrani se orasima, lješnjacima, gljivama, jajima ptica... Zimi miruje u dupljima stabala i hrani se plodovima koje je skupila kao zalihu.

Riješi rebus i dobit ćeš ime jednog neobičnog kukca. Istraži nešto više o njemu.

+ ak

Pakrački kraj

zavičajna povijest za niže razrede osnovne škole

Daniela Crnković

Prapovijest

Pakrački kraj bio je naseljen u dalekoj prošlosti. To nam potvrđuju mnogi ostatci iz **mlađeg kamenog doba**. Jedno od najzanimljivijih prapovijesnih nalazišta je **Mali kraj** u **Badljevini** gdje su pronađeni brojni ulomci keramičkih posuda i kamenih alatki starijih od 6 000 godina. Prapovijesnih nalazišta na pakračkom području ima jako puno, ali većina ih nikada nije istražena.

Posuda s lokaliteta Mali kraj u Badljevini sastavljena od brojnih dijelova

Kamene alatke – čest nalaz na prapovijesnim lokalitetima

Žrvanj i rastirač s lokaliteta Mali kraj u Badljevini

Zadatak po zadatak

- U kojemu je vremenskom razdoblju najranije bio naseljen pakrački kraj?
- Koje je prapovijesno nalazište najzanimljivije?
- Koliko su stari arheološki nalazi pronađeni na njemu?

Rimsko doba

Nekada davno pakrački kraj naseljavao je ilirski narod Jazi. Rimljani su osvojili ovaj kraj i pokorili Jaze u 1. stoljeću. Podizali su rimska naselja, gradili rimske ceste i širili rimsku kulturu. Vrlo važna rimska cesta, koja je povezivala velike rimske gradove Sisciu (današnji Sisak) i Mursu (Osijek), prolazila je kroz pakrački kraj. O prisutnosti Rimljana na ovom području svjedoče brojni arheološki nalazi iz toga vremena: nadgrobni spomenici, kamene ploče, ostatci rimske ceste, rimske cigle i crijepovi...

Nadgrobni rimski spomenik pronađen u Brusniku. Čuva se u Arheološkom muzeju u Zagrebu.

Ostatci rimske ceste u Grahovljanima

Nadgrobni rimski spomenik iz Kusionja. Čuva se u Muzeju grada Pakraca.

Rimska ploča s likom Herkula pronađena u Pakracu

Zadatak po zadatak

- Koji narod je živio u pakračkom kraju prije dolaska Rimljana?
- Koji arheološki nalazi dokazuju da su Rimljani živjeli u našem zavičaju?
- Nacrtaj strip kako se putovalo rimskim cestama. Razmisli što se koristilo kao prijevozno sredstvo te koliko je trajalo putovanje od Siska do Osijeka.
- Nabroji najznačajnije rimske spomenike iz pakračkoga kraja.

Tragom prošlosti...

- Herkul je lik iz grčke i rimske mitologije. Polubog, sin boga Zeusa i Alkmene, najljepše žene toga vremena. Često je prikazivan s toljagom u ruci.
- Arheolozi poput detektiva istražuju ono što se dogodilo u dalekoj prošlosti. Oni prikupljaju tragove, sve pažljivo bilježe, a onda sastave priču koja je rezultat njihove istrage. Tragove nalaze u zemlji zbog čega moraju kopati. Znanost koja se bavi traženjem, iskapanjem, prikupljanjem, bilježenjem, proučavanjem ostataka predmeta i građevina naziva se arheologija.

Arheološko iskapanje srednjovjekovne utvrde u Pakracu, 2019. g.

Zadatak po zadatak

- Budi arheolog!

Potreban pribor: sitna igračka ili neki drugi sitni predmeti, kutija za cipele ili neka druga kartonska kutija, kistovi različite veličine za temperu, zemlja i pijesak. U kartonsku kutiju stavi zemlju i pijesak (bilo bi poželjno da se radi o različitim vrstama zemlje). Igračku ili neki drugi sitniji predmet ili više njih stavi u različite slojeve zemlje. Kistom

za temperu polako, sloj po sloj, četkaj i promatraj nakon koliko vremena ćeš doći do skrivenog predmeta. Međusobno se možete igrati na način da si prijatelji u razredu međusobno skrivaju predmete u kutiju koja ovdje predstavlja malu arheološku sondu.

- Zabilježi kako je bilo iskopati, koliko je to trajalo te kako si se osjećao/la kad si konačno iskopao/la zakopani predmet!

Srednji vijek

Na početku srednjeg vijeka pakrački kraj nalazio se u sastavu Županije **Svetačje** koja je dobila ime po mnoštvu svetih izvora. Središnji dio te županije, koji je obuhvaćao područje današnjih Gradova Pakrac i Lipik, nazivao se **Pakar**. Dobio je ime po rijeci Pakar. U srednjem vijeku današnja rijeka Bijela nazivala se Pakar, a današnja rijeka Pakra – Pakrac.

Pakrački kraj bio je podijeljen na posjede koji su bili u vlasništvu zaslužnih plemića i crkvenih redova. Od crkvenih redova najpoznatiji su bili **ivanovci** i **templari**. Ivanovci su sagradili jednu od najvećih utvrda toga doba u Slavoniji. Nalazila se na području današnjeg grada Pakraca i u izvorima se spominje kao **Utvrda sv. Ivana evanđeliste** ili češće samo **Pakrac**. Ona je jezgra današnjeg grada. Prvi put je spomenuta 1278. godine. Pretpostavlja se da je dobila ime po istoimenoj rijeci uz koju je sagrađena. U toj utvrdi u 13. stoljeću nalazila se **kovnica novca** u kojoj se kovao novac **slavonski banovac**. Kovnica je 1260. godine preseljena u

Zagreb. Ivanovci su utvrdom i cijelim posjedom vladali sve do početka 16. stoljeća kada dolazi u vlasništvo plemićke obitelji Šubić Zrinski. Posljednji gospodar Pakraca prije dolaska Turaka Osmanlija bio je slavni **Nikola Šubić Zrinski** koji je poginuo u boju s Turcima kod Sigeta.

Ivanovac

Templar

Tragom prošlosti...

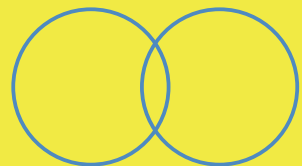
- Maketa pakračkog starog grada. Utvrda je bila nepravilnog peterokuta sa sedam okruglih kula koje su bile povezane debelim zidinama. U sredini utvrde se nalazila visoka kula. Oko utvrde je bio opkop napunjen vodom. Unutar utvrde nalazila se velika ivanovačka crkva.
- Slavonski banovac je bio vrlo kvalitetan i cijenjen novac u srednjem vijeku. Izrađen je od srebra visoke čistoće, promjera 15 mm. Na novcu se nalazi lik kune u trku jer je u Slavoniji prije pojave novca glavno platežno sredstvo bilo krzno kune. Odatle potječe i naziv za novac Republike Hrvatske.

Zadatak po zadatak

- Koji crkveni redovi su bili vlasnici posjeda u pakračkom kraju?
- Objasni kako je Pakrac dobio ime.
- Usporedi uz pomoć Vennovog dijagrama slavonski banovac s današnjom kovanicom od jedne kune. Uoč sličnosti i razlike.
- Zamisli da još danas postoji utvrda grada Pakraca. Što bi iz nje mogli naučiti? Kako bi ju mogli u današnje vrijeme iskoristiti?
- Maštaj i napiši sastavak na temu Utvrda, moj dom.
- Izradite od glinomola maketu utvrde. Radite u paru.

BANOVAC KUNA

U selu Dragovič pokraj Pakraca postoje ostatci srednjovjekovne **crkve sv. Stjepana**. Sagrađena je u 13. stoljeću.

Južno od Dragovića, u šumama udaljenima sat vremena hoda, nalaze se ostatci srednjovjekovne **utvrde Čaklovac**. Sagrađio ju je mađarski plemić Čak u 13. stoljeću. To je najočuvanija srednjovjekovna utvrda u pakračkom kraju.

Nedaleko sela **Tornja** nalazi se **srednjovjekovna crkva** sagrađena u 15. stoljeću. Posebna je po tome što u osnovici ima oblik trolista. To je najočuvanija crkva i građevina iz srednjeg vijeka u našem zavičaju. U 18. stoljeću dolazi u vlasništvo pravoslavne crkve te dobiva ime crkva sv. Pantelejmona.

Na pravoslavnom groblju u selu **Šeovica** nalazi se nadgrobni spomenik koji nazivamo **stećak**. Na njemu piše hrvatskom ćirilicom (bosančicom) da ovdje počiva starac Radmio. Potječe iz 16. stoljeća. Svi spomenuti spomenici zaštićeni su kao kulturno i povijesno dobro.

Ostatci crkve sv. Stjepana

Utvrda Čaklovac

Crkva sv. Pantelejmona

Stećak u Šeovici

Zadatak po zadatak

- Kako se zove najočuvanija srednjovjekovna utvrda u pakračkom kraju? Gdje se nalazi?
- Opiši srednjovjekovnu crkvu kod Tornja? Koje ime danas nosi?
- Koji spomenik se nalazi na groblju u Šeovici?

Turci Osmanlije

Sredinom 16. stoljeća pakrački kraj osvajaju **Turci Osmanlije**. Još prije njegova osvajanja većina stanovništva napustila je svoje domove i pobjegla na zapad. To je samo olakšalo osvajanja. Već napuštenu pakračku utvrdu Turci su zauzeli **1544. godine**. U napuštene utvrde Turci su postavili vojne posade i naselili muslimansko stanovništvo. Oko utvrda, po obroncima Papuka i Psunja, naselili su **pravoslavne Vlahe** koji su se bavili stočarstvom i stražarili uz granicu.

Turci Osmanlije vladali su pakračkim krajem oko 150 godina. Na njegovom području uspostavili su **pakrački sandžak**. U njemu su bile brojne granične utvrde čiji je zadatak bio obrana od prodora austrijske vojske. Središte sandžaka bilo je u Pakracu.

Krajem 17. stoljeća pakrački kraj je oslobođen turske vlasti. Kao i cijela Slavonija ponovno ulazi u sastav Habsburške Monarhije (Austrije). Muslimansko i dio vlašskog stanovništva odselilo se.

Janjičari

Zadatak po zadatak

- Koje su posljedice turskih osvajanja?
- Koliko dugo su Turci Osmanlije vladali pakračkim krajem?
- Koji je bio značaj Pakraca u tursko doba?

Tragom prošlosti...

- Tursko Carstvo dijelilo se na pašaluke, a pašaluci na manja područja – sandžake. Slično se danas Republika Hrvatska dijeli na županije, a one na općine i gradove.
- Janjičari su bili najbolje pješake postrojbe u turskoj vojsci.

Vrijeme baruna Franje Trenka i obitelji Janković

Nakon oslobođenja od Turaka osnovano je **pakračko vlastelinstvo**. Sastojalo se od 36 sela. Središte mu je bilo u Pakracu. Vlastelinstvo je u 18. i 19. stoljeću bilo u vlasništvu raznih plemićkih obitelji.

Sredinom 18. stoljeća kupuje ga **barun Franjo Trenk**. Osnovao je vlastitu vojnu postrojbu koju su prozvali **Trenkovi panduri**. S njome je ratovao za svoju caricu Mariju Tereziju po brojnim europskim ratištima.

Trenkov dvorac

Tragom prošlosti...

- Trenkov dvorac je kroz povijest služio kao dvorac, vojarna, bolnica i škola. Zgrada je danas napuštena i čeka obnovu.

Franjo Trenk

- Barun Franjo Trenk bio je vrlo obrazovan, hrabar, ali sklon tučnjavama, kockanju, dvobojima i ljubavnim avanturama

Trenkov pandur

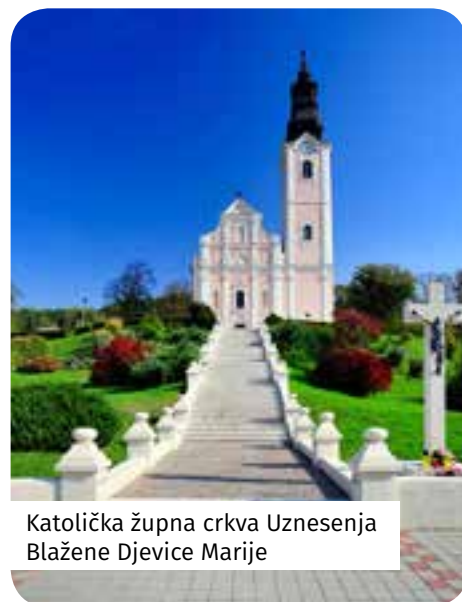
- Trenkovi panduri nastali su od dragovoljaca i pomilovanih slavonskih hajduka. Odijevali su se poput Turaka Osmanlija. Bili hrabri ratnici. Prva su vojna postrojba u Europi koja je imala vojnu glazbu.

Antun Janković

Julije Janković

Katolička župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije

Varoška kuća

Pravoslavna episkopska crkva sv. Trojice

Pakračko vlastelinstvo 1760. godine kupuje **Antun Janković**. Sljedećih 100 godina ono će biti u vlasništvu te obitelji, jedne od najbogatijih plemićkih obitelji. Nakon Antuna, vlastelini će biti njegovi nasljednici **Ivan, Izidor i Julije Janković**. Oni su poticali razvoj poljoprivrede i obrtništva, ulagali znatna sredstva u obrazovanje i crkvu. U njihovo vrijeme izgrađena je Varoška kuća, katolička župna crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, pravoslavna episkopska crkva sv. Trojice, kompleks Janković, Spahijski podrum i dr.

Kompleks kurije Janković

Spahijski podrum

Tragom prošlosti...

- Nekada se smatralo da je kovnica novca bila u Spahijskom podrumu. Danas je to mišljenje odbačeno. Spahijski podrum služio je vlastelinstvu kao ostava za žitarice, voće, povrće, vino i drugu potrebnu hranu.
- Kompleks kurije Janković bio je središte pakračkog vlastelinstva. Sastojalo se od Malog dvora, kurije Janković te dvije gospodarske zgrade. Kurija je riječ latinskog podrijetla, a označava raskošnu kuću.
- Varoška kuća je jedna od najljepših općinskih baroknih zgrada u Hrvatskoj. Izgrađena je za činovnike vlastelinstva, a kasnije je postala sjedište trgovišne općine.

Zadatak po zadatak

- Po čemu su bili poznati Trenkovi panduri?
- Usporedi način odijevanja Trenkovih pandura i janjičara.
- Kako je obitelj Janković utjecala na Pakrac?
- Osmisli pitanja za intervju s barunom Trenkom.
- Istraži kompleks kurije Janković. Raspitaj se u gradskom muzeju koju su ulogu nekada imale te zgrade, a koju imaju danas? Popuni tablicu.

NAZIV ZGRADE	Čemu je služila zgrada nekada?	Čemu zgrada služi danas?
Mali dvor Janković		
Kurija Janković		
Gospodarska zgrada 1		
Gospodarska zgrada 2		

- Pročitaj na Varoškoj kući godinu izgradnje. Odredi koje je to stoljeće. Koliko je godina prošlo od njezine gradnje?

Doba željeznice i industrije

Kada je Pakrac krajem 19. stoljeća dobio **željezničku prugu**, to je označilo nagli razvoj grada. Gradnjom željeznice započelo je snažno ulaganje u grad ali i dolazak radne snage. Otvorena je tvornica za preradu drveta **Slaveks** uz koju se izgrađuje i radničko naselje. U narednom vremenu ova tvornica će snažno utjecati na rast i razvoj grada. Gradi se **ciglana** u Filipovcu. Pakrac postaje sjedište općinskog poglavarstva, kotarskog suda, pravoslavne eparhije, otvara mješovitu pučku te učiteljsku školu, poštanski i brzojavni ured, sinagogu te brojne obrtničke i trgovačke radnje.

Tvornica Slaveks

Tragom prošlosti...

- Sinagoga je zgrada u kojoj židovi obavljaju vjerske aktivnosti. Pakračka sinagoga sagrađena je 1875. godine, a srušena na početku Drugog svjetskog rata. Godine 1900. u Pakracu je živjelo 187 židova.

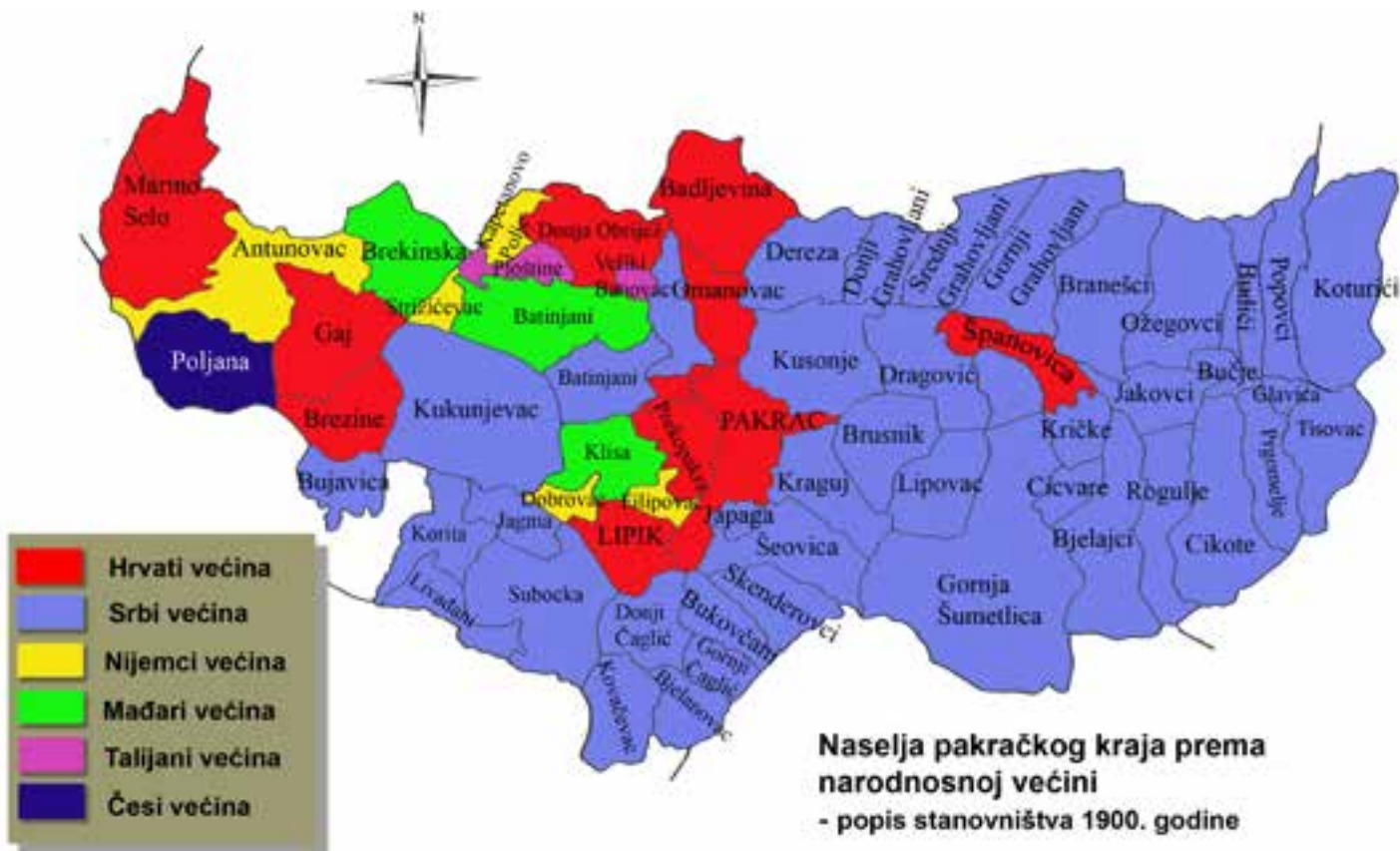

Sinagoga u Pakracu 1920. g.

Zadatak po zadatak

- Što je pokrenulo ulaganje u Pakrac krajem 19. i početkom 20. stoljeća?
- Koje tvornice su tada otvorene?
- Prepoznaješ li na slici u kojem dijelu grada se nalazila sinagoga?

Krajem 19. stoljeća pakrački kraj naseljava stanovništvo različitih nacionalnosti. Oni su u ovaj kraj došli na poziv koji je doseljenicima nudio razne olakšice ili kao radna snaga. Tako su se doselili Hrvati iz Gorskog kotara i Like te brojni Mađari, Nijemci, Česi, Slovaci, Talijani i drugi. Zbog toga je naš kraj i danas bogat nacionalnim manjinama. O nacionalnoj raznolikosti mnogo nam govore naša prezimena.

Općina Pakrac prema narodnosnom sastavu 1900. godine.

Zadatak po zadatak

- Istraži podrijetlo prezimena u razredu.
- Na temelju podataka iz tablice izradi na računaru dva grafikona narodnosnog sastava stanovništva Pakraca 1900. i 1991. godine. Analiziraj, usporedi, zaključi...

	Ukupno	Hrvati	Česi	Mađari	Nijemci	Slovenci	Srbi	Talijani	ostali
1900.	2762	1043	254	292	386	61	593	65	68
1991.	8197	3033	176	41	14	28	3514	151	1240

Pakrac u 20. stoljeću

Početak 20. stoljeća Pakrac nastavlja rasti, prostorno i brojem stanovnika. Grade se mnoge zgrade i nastaju nove ulice. Najznačajniji graditelj toga vremena bio je **Stjepan Golubić**. Pakrac se pretvara u važno obrtničko i trgovačko središte. Uz rijeku Pakru, kod Špančićevog mlina, gradi se gradsko kupalište. Grad dobiva struju iz vlastite **elektrane**. Gradi se **Hrvatski dom** u Pakracu i **Češki dom** u Prekopakri. Nažalost, započinje rušenje starog pakračkog grada, čiji su posljednji ostatci uklonjeni 1960-ih godina prošlog stoljeća.

Kuća Grgurić koju je sagradio Stjepan Golubić 1906. godine

Hrvatski dom u Pakracu

Češki dom u Prekopakri

Obiteljska kuća Stjepana Golubića

Tragom prošlosti...

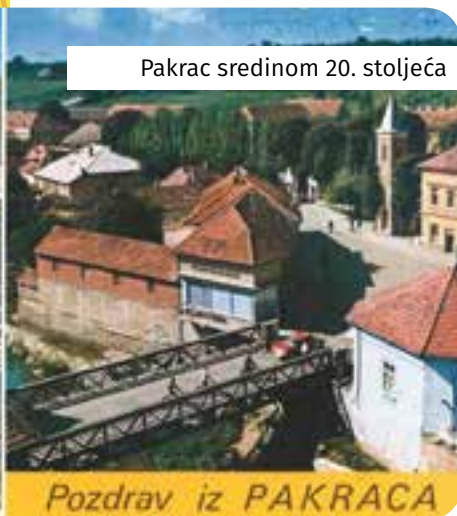
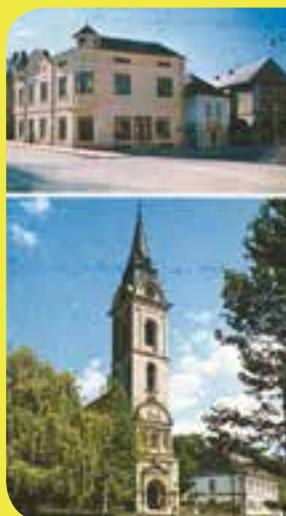
- Prva električna centrala, u narodu poznatija kao munjara, počela je 1906. godine proizvoditi električnu energiju. Njenu izgradnju financirao je poduzetnik, Belgijanac Maurice Sheuer. Zgrada munjare srušena je 2011. godine.

U drugoj polovici 20. stoljeća Pakrac se sve brže gospodarski razvija. Otvaraju su nove tvornice, a u potrazi za poslom velik broj stanovnika doseljava se u grad iz okolnih sela. Stanovništvo grada i okolice zaposleno je na pilani **DIK Papuk**, tekstilnoj industriji **Moderna**, građevinskoj tvrtki **Konstruktor**, uslužno zanatskom poduzeću **Jedinstvo**, trgovačkom poduzeću **Budućnost**, bolnici, školama itd. Pred sam Domovinski rat Pakrac je imao više od 8000 stanovnika i bio je gospodarsko, političko i kulturno središte šire okolice. Općina Pakrac koja obuhvaćala 68 naselja imala je više od 27 000 stanovnika. Nažalost, još jednom razvoj grada zaustavio je krvavi rat.

Zadatak po zadatak

- Kako se zvao graditelj koji je osmislio i gradio velik broj kuća u Pakracu?
- Kada je Pakrac dobio električnu energiju? Kako je stanovništvo nazivalo električnu centralu?
- Što je utjecalo na preseljenje stanovništva sa sela u Pakrac?
- Pronađi stare razglednice i fotografije Pakraca na internetu te osmisli razglednicu na temu Pakraca nekad i sad.

Pakrac sredinom 20. stoljeća

Pozdrav iz PAKRACA

Razglednica Pakraca s početka 20. stoljeća

Razglednica Pakraca sredinom 20. stoljeća

Domovinski rat

Domovinski rat u Republici Hrvatskoj započeo je u Pakracu **1. i 2. ožujka 1991.** godine. Pobunjeni policajci srpske nacionalnosti 1. ožujka 1991. godine razoružali su kolege Hrvate i pod svoju kontrolu stavili Policijsku postaju u Pakracu. Istog dana u Pakrac stižu i postrojbe Jugoslavenske narodne armije (JNA). Drugi dan zbog ove pobune u Pakrac pristižu specijalne jedinice hrvatske policije iz Zagreba i Bjelovara te dolazi do oružanog sukoba. To je prvi oružani sukob između hrvatske policije te pobunjenih Srba i JNA. Smatra se da je tim događajem **počeo Domovinski rat** u Republici Hrvatskoj.

19. kolovoza 1991. godine započeo je artiljerijski i pješački napad pobunjenih Srba na grad Pakrac i okolna sela. Od tada pa sve do početka 1992. godine trajali su neprekidni, žestoki napadi. Sredinom rujna pobunjenim Srbima na pakračkom bojištu u pomoć pristižu postrojbe Jugoslavenske narodne armije iz BiH i Srbije. Napadi na grad i okolicu još se pojačavaju. Pakrac trpi velika oštećenja koja su vidljiva i danas. Veliki broj branitelja i civila su poginuli ili ranjeni, stanovništvo se raselilo, većina kuća je uništena ili oštećena, stradale su crkve, tvornice i kulturni objekti. Pakrac je jedan od **najrazrušenijih gradova** u Domovinskom ratu.

Početkom 1992. godine, nakon uspostave primirja, u pakrački kraj pristižu mirovne snage

Vlado Laučan

Dr. Ivan Šreter

Tragom prošlosti...

- Vlado Laučan – mladi hrvatski policajac ubijen od strane ekstremnih Srba u ljeto 1991. Prva je žrtva Domovinskog rata na pakračkom području.
- Dr. Ivan Šreter, upravitelj lipičke bolnice, predsjednik Hrvatske demokratske zajednice Općine Pakrac, vođa hrvatskog naroda u predratno doba. Uхваćen je na srpskoj barikadi u Kukunjevcu dan prije početka rata, odveden u srpski logor Bučje gdje je mučen i ubijen. Njegovi posmrtni ostatci nikada nisu pronađeni.

Ujedinjenih naroda te započinje obnova. Dijelovi Grada Pakraca još uvijek su pod srpskom okupacijom. Oslobođeni su u vojnoj akciji **Bljesak 1995. godine**.

Danas smo svjedoci suživota stanovništva različitih nacionalnosti. Danas zajedno gledamo u budućnost i gradimo novo lice Pakraca.

Zadatak po zadatak

- Opiši početak Domovinskog rata u Republici Hrvatskoj?
- U kom razdoblju su vođene najjače borbe u pakračkom kraju?
- Kada su oslobođeni okupirani zapadni dijelovi Pakraca? Kako se zvala vojna akcija?
- Koje su posljedice Domovinskog rata?
- Pogledaj ovaj kratki film:
<https://www.youtube.com/watch?v=m8dW5wCWCbQ>
Zapiši dojmove.

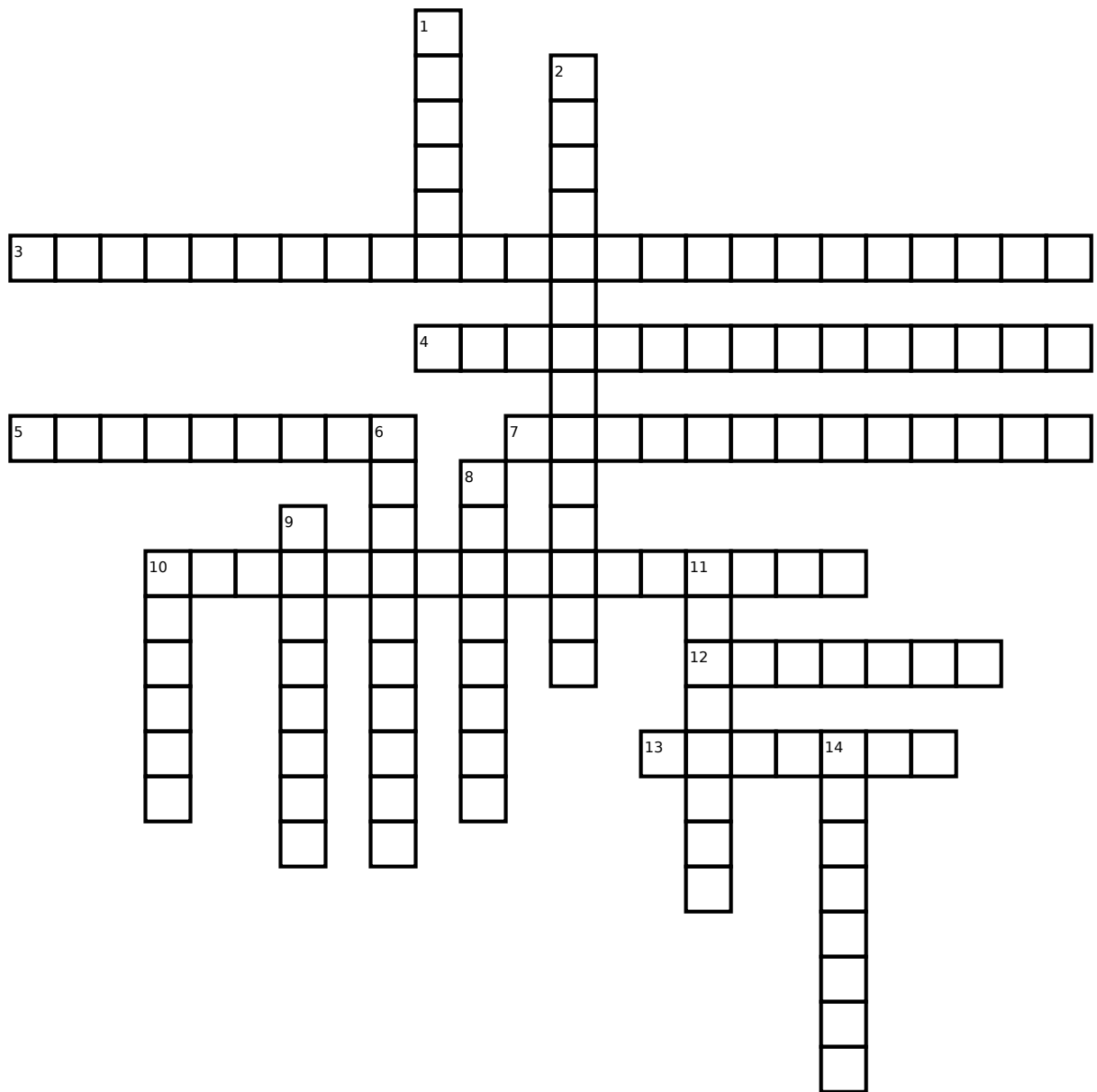
Tragom prošlosti...

- Ženska narodna nošnja Prekopakre

Anekdota: Šebićev gusan

Obitelj Šebić poželjela je za objed ispeći gusana u krušnoj peći. Naložili su peć u svo-
me dvorištu, i dok se vatra razgorijevala ,krenuli su uloviti gusana kako bi ga pripravili
za pečenje. Ovaj je počeo bježati po dvorištu te se zaletio u krušnu peć. Ova se priča
ubrzo pročula po gradu te od tada mnogi Pakračani upotrebljavaju izreku Pametan si ko
Šebićev gusan.

PAKRAC

OKOMITO:

1. KOVINA OD KOJE JE IZRAĐIVAN SLAVONSKI BANOVAČ
2. POZNATI GRADITELJ S KRAJA 19. I POČETKA 20. STOLJEĆA
6. ODVEDEN U LOGOR
8. UTVRDA SAGRAĐENA U 13. STOLJEĆU U DRAGOVIĆU
9. VITEŠKI RED KOJI JE SAGRADIO UTVRDU SV. IVANA EVANĐELISTA
10. NADGROBNI SPOMENIK
11. VLADALI 150 GODINA PAKRACOM TIJEKOM 16. I 17. STOLJEĆA
14. ZGRADA U KOJOJ ŽIDOVSKI VJERNICI MOLE

VODORAVNO:

3. CRKVA SAGRAĐENA U OBLIKU TROLISTA U TORNJU
4. VOJNA POSTROJBA KOJA JE IMALA VOJNU GLAZBU
5. OBITELJ KOJA JE UNAPRIJEDILA PAKRAČKI KRAJ
7. NAZIV RATA KOJI JE ZAPOČEO 1991.
12. NAZIV ZGRADE PRVE ELEKTRIČNE CENTRALE
13. VOJNA OSLOBAĐAJUĆA AKCIJA 1995.

Kod veprove glave

Srednjovjekovna kraljevska kuhinja

Kažu da je gastronomija – umijeće pripremanja i poznavanja hrane – poznata od čovjekova otkrića vatre. Kroz razna vremenska razdoblja i civilizacije ovisila je o dostupnim i poznatim poljoprivrednim kulturama, životinjskim vrstama i drugim namirnicama. U ovom suvremenom hedonističkom dobu gastronomske povijesne rekonstrukcije postale su sastavni dio mnogih događanja vezanih uz prošlost. U tom pogledu se i Povijesno društvo Pakrac – Lipik po prvi put uključilo u organizaciju pakračkog sajma *Slavonski banovac*. Na njegovom 10. izdanju odlučili smo sudjelovati s gastronomskom atrakcijom *Srednjovjekovna kraljevska kuhinja*. Budući da se na ovom sajmu već godinama rekonstruiraju razni aspekti srednjovjekovnog života, odlučili smo dati i svoj obol kroz kulinarsku ponudu.

Projekt *Srednjovjekovna kraljevska kuhinja* bilo je potpuno putovanje u nepoznato – izazov za brojne članove i simpatizere društva. Trebalo je pronaći i odabrati najprikladnije srednjovjekovne recepte, prilagoditi ih današnjim uvjetima, pribaviti namirnice, osigurati financijska sredstva, izgraditi nastambu za kuhanje i prodaju jela te medijski najaviti događaj. U odabiru jela uglavnom nam je pomogla *Renesansna kuharica* Zlatka Sedlanića, ali i drugi recepti prikupljeni iz raznih kuharica i s interneta.

Tjedan dana prije sajma, održali smo kulinarsku probu na jezeru *Pjeskara* kako bismo isprobali odabrana jela. Istovremeno smo od starih hrastovih greda, dasaka, letava, jutenih vreća i građevinske trstike izgradili pričuvnu srednjovjekovnu krčmu *Kod veprove glave*.

Jelovnik nam je stvarno bio kraljevski. Sastojao se od dviju juha, toplog i hladnog predjela, pet glavnih jela, dvaju kolača i jednog pića. Slijed smo započeli juhama od koprive i gljiva. Za toplo predjelo ponudili smo *čarobni zalogajčić* – pileća jetra u slanini pečena na žaru, a za hladno predjelo *svinjski kotlet u kosanoj masti* – svinjski kare aromatiziran borovnicom, ispečen te dva tjedan odležan u kosanoj masti. Od glavnih jela najzahtjevniji bio je *mladi pijetao s nadjevom od kestena*. Slijedili su: *kraljevski odrezak* – odresci od veprovog buta s bikovim jajima, *slomljeni umak na kruhu* – bijelo meso s umakom na prepečencu te *pržena jaja u vinu* – kuhana jaja na prepečencu s umakom od jaja i vina. Sva ova jela bila su u srednjem vijeku namijenjena najvišim društvenim slojevima. Kmetovi i ostala sirotinja, dakle većina stanovništva, prehranjivali su se uglavnom raznim kašama od žitarica. Zbog toga smo spravili i jedno takvo *sirotinjsko* jelo: *ječmenu kašu sa zeljem*. Slijed završavamo desertom: orahnjačom i makovnjačom s mentom. Uz našoj krčmi posjetitelji su mogli popiti *Samostansko pivo* uz demonstraciju spravljanja piva na srednjovjekovni način što nam je omogućio Marko Barčan sa suradnicima iz pivnice *Slavonica*.

Idejni začetnik cijelog ovog projekta bio je Vladimir Šuperina, glavni organizator Stjepan Benković, a glavni kuhari Anto Duvnjak, Krešimir Savi i Vladimir Šuperina. U organizaciji, pripremanju i posluživanju hrane i pića pomagali su Dario Časar, Marijo Plažanin, Kornelije Ivanović, Dalibor Horvat, Tatjana Benković, Marko Barčan, Josip Horvat, Hrvoje Đurđević i Stjepan Benković. Glavni građevinar bio je Kornelije Ivanović koji je žrtvovao nekoliko alata u izradi krčme. Natpise u drvetu izradio je Mario Benković, a logističku potporu pružio nam je Muzej grada Pakraca i njegova ravnateljica Jelena Hihlik. Zahvaljujemo donatorima koji su nas opskrbili potrebnim namirnicama i ostalim potrepštinama: Muzeju grada Pakraca, Gradskoj knjižnici Pakrac, Mariju i Sanji Savi, TZ-u Pakrac, Studencu d.o.o., Gabrieli Sabo Seleši, Slobodanu Katunar, Danijeli Časar, Tatjani i Stjepanu Benkoviću, Ružici i Draganu Benkoviću, Mariju Plažaninu, Korneliji Ivanović, Marku Barčanu, Antu Duvnjaku, Janji Duvnjak, Vladimiru Šuperini, Krešimiru Saviju

Kod veprove glave

srednjovjekovna kraljevska kuhinja

JUHE

krem juha od koprive
juha od gljiva

TOPLO PREDJELO

čarobni zalogajčić

HLADNO PREDJELO

svinjski kotlet u kosanoj masti

GLAVNA JELA

mladi pijetao s nadjevom od kestena
kraljevski odrezak
slomljeni umak na kruh
pržena jaja u vinu
ječmena kaša sa zeljem

KOLAČ

makovnjača s mentom
orahnjača

PICE

samostansko pivo

Srednjovjekovni sajam u Pakracu – Slavonski banovac
20. studeni 2018., Pakrac

i Tei Lokner. Zahvaljujemo obitelji Lokner iz Lipika koja nam je darovala staru hrastovu građu za izradu krčme *Kod veprove glave*. Financijski su nas potpomogli Grad Pakrac, R.S.A instalacije i Mali Caffè.

Iako smo u ovaj projekt (naročito na sam dan sajma) ušli s dozom straha, neizvjesnosti i nelagode, reakcije na ovu našu akciju više su nego dobre i prelaze sva naša očekivanja. Bili smo jedna od najvećih atrakcija sajma, pristigle su pohvale sa svih strana, o nama su pisale novine, bili smo u brojnim televizijskim izvještajima, Grad Lipik nas je pozvao na suradnju na jednom od njihovih sajmova, razmišljamo o odlasku na druge slične sajmove... Na kraju, odlazimo kući zadovoljni s nadom da se i dogodine vidimo *Kod veprove glave*.

P.S. Povijesno društvo Pakrac – Lipik u 15 godina svoga rada i postojanja, 10 Zbornika, stotina povijesnih članaka, brojnih radnih akcija, knjiga, brošura... nikada nije u ovakvoj mjeri svrnulo pozornost javnosti na sebe. Kako bilo, ova manifestacija bila je velika promocija povijesnog društva i povijesti općenito. Izgleda da ne prolazi samo ljubav kroz želudac.

KOD VEPROVE GLAVE
SREDNJOVJEKOVNA KRALJEVSKA KUHINJA

10. SAJAM SLAVONSKI BANOVAČ
20. LISTOPAD 2018.

KUHANJE SREDNJOVJEKOVNOG
PIVA OD 13 SATI

BOGATA PONUDA SREDNJOVJEKOVNIH
JELA OD 14 SATI

Kod veprove glave II

Grofovska kuhinja – 18. i 19. stoljeće

Svrnuvši veliku pozornost na sebe gastronomskom manifestacijom *Kraljevska srednjovjekovna kuhinja* na sajmu *Slavonski banovac* u Pakracu, angažirani smo od strane Grada Lipika da sličnu manifestaciju upriličimo i na *Sajmu cvijeća*, najvećem i najatraktivnijem lipičkom sajmu koji se 2019. godine održao 12. svibnja.

Kao najreprezentativnije kulinarsko razdoblje Lipika ocijenili smo 18. i 19. stoljeće, vrijeme kada su ovim krajem vladali plemići Jankovići. U svezi s tim počeli smo pronalaziti i istraživati kulinarske recepte toga doba. Glavni izvor nam je bila *Nova zajedno složena kuharska knjiga*, izdana 1813. godine u Zagrebu (pretisak 2006.). Nakon detaljnog istraživanja odlučili smo se za sljedeći, od nas prozvani *Grofovski menu*, koji se sastojao od šest sljedova. Zahvaljujući prijateljskim odnosima s lokalnim lovačkim društvima mogli smo si priskrbiti poveći broj fazana i meso divlje svinje, neophodne sastojke naših recepata.

Grofovski menu započeli smo fazanovom i telećom juhom. Nakon spravljanja fazanove juhe, iskošteno meso fazana koristili smo u spravljanju fazanova gulaša. Slično smo učinili i s teletinom. Nakon pripreme juhe obrađenu teletinu s povrćem pekli smo ispod peke.

Kao toplo predjelo poslužili smo bikove bijele bubrege u slanini pečene na žaru. Iako je sam nagovještaj jela na brojne posjetitelje djelovao odbojno, samo najhrabriji ustvrdili su da se radi o vrhunskoj deliciji. Hladno predjelo bilo je već isprobani i vrlo funkcionalni *kotlet u borovnici i svinjskoj masti*. Od glavnih jela nudili smo: *goveđu pržolicu* – goveđi ramstek pečen u maslacu, *veprovinu na kotlovinu* – aromatizirani odresci od veprovog buta u kotlovinu te već spomenuti *teletina ispod peke* i *fazanov gulaš*. Za prilog nudili smo *kruh knedle*, kašu sa zeljem, umak od hrena i lovački umak. Slijed završavamo desertima. Uz vrlo raskošnu *tortu Katarina Zrinska*, na jelovniku su se našli tradicionalni *salenjaci s pekmezom* i *povarak od sitne kaže*.

Posjetitelji naše krčme mogli su, uz simboličnu cijenu, izabrati jednu juhu i predjelo, dva glavna jela i jedan kolač. U ponudi je bilo i pivo *Grof i Grofica* lokalne *Pivovare Slavonica*.

Ovaj projekt bio je zahtjevniji od prethodne gastronomske manifestacije zbog obimnijeg menija, složenosti jela, većeg broja obroka i posjetitelja. Naša krčma *Kod Veprove glave* također je doživjela preinake te je proširena za više od polovice, izradili smo kulinarske stolove i proširili dvorište. U pripremnim radovima, građevinskim radovima, pripravljanju i posluživanju hrane sudjelovalo je 15-ak članova društva.

Uz određenu dozu pristranosti tvrdimo da smo bili najposjećeniji štand na sajmu. Na naše delicije čekalo se u dugačkom redu. O tome koliko je ova manifestacija prihvaćena od posjetitelja svjedoči podatak da su u vremenu od 12 do 15 sati posluženi (razgrabljeni) svi pripremljeni obroci, a pojedinci su čak vjerovali da smo djelatnici nekog restorana.

U trenutku kada ovaj broj Zbornika bude u tisku, odradit ćemo svoj ponovni gastronomski nastup na pakračkom sajmu *Slavonski banovac* za koji se već sada združeno pripremamo. No, o tome nekom drugom prigodom.

In memoriam

Ana Murišan

(1948. – 2018.)

Ana Murišan rođena je 3. rujna 1948. u mjestu Mali Žam u općini Vršac u Vojvodini, od oca Petra i majke Rozalije.

Srednjoškolsko obrazovanje stekla je u Pakracu završivši opću gimnaziju 1967. godine. Razrednik joj je bio poznati pakrački profesor Gojko Bosanac. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1973. godine diplomirala je povijest i filozofiju, a 1975. godine na istom je fakultetu završila tečaj marksizma. Nakon fakulteta vratila se u Pakrac zaposlivši se odmah u Srednjoškolskom centru u kojem je provela čitav radni vijek, 41 godinu. Predavala je čak 5 predmeta: Povijest, Filozofiju, Logiku, Sociologiju i do 1991. godine Marksizam.

Anu su krasile mnoge profesionalne i ljudske vrline. Što se tiče profesionalnih vrlina, bila je profesor starog kova – izvrstan govornik, temeljita, njena naobrazba bila je vrlo široka i bila je pravi profesionalac u svom zanimanju. Od ljudskih vrlina izdvajam vedrinu, ljubaznost, blagost, iskrenost, odgovornost i čovjekoljublje. Bila je omiljena podjednako među učenicima i kolegama. Kao nastavnica i razrednica mnogih generacija učenika strpljivo je tumačila gradivo, vodila ih na natjecanja, ocjenjivala završne maturalne radove. Svoj posao koji je jako voljela i koji ju je ispunjavao radila je maksimalno profesionalno i odgovorno. Na svaki sat je odlazila dobro pripremljena, nikad nije kasnila, a bilo joj je jako važno da učenike ocjenjuje pravedno.

Tijekom Domovinskog rata, točnije 1991. godine, radila je u Bjelovaru, ali se odmah u proljeće 1992. vratila u svoj voljeni Pakrac. Zajedno s ostalim kolegama pomagala je čistiti zgradu stare gimnazije i pripremiti ju za nastavu koja je počela u ožujku 1992.

U rujnu 2002. godine Ana i ostali nastavnici Srednje škole Pakrac konačno su doživjeli preseljenje u potpuno novu i modernu zgradu o kojoj se dugo pričalo i čekalo na njezinu izgradnju.

Godine 2004. sudjelovala je u osnivanju Povijesnog društva Pakrac – Lipik kao i časopisa za lokalnu povijest – Zbornika Povijesnog društva Pakrac- Lipik.

Meni je bila profesor mentor, a kasnije stručnjak od kojega sam puno naučio o struci, ali i o životu. Bila je osoba u koju si se mogao pouzdati, povjeriti joj se ili potražiti savjet. Često smo razgovarali o stručnoj literaturi, raznim povijesnim temama, problemima, učenicima, metodama ocjenjivanja... Pamtim njena predavanja koja sam volio slušati iz kabineta dok je ona bila u razredu. Ti njeni govori podsjećali su me na profesore s fakulteta. Pod velikim odmorom nije propuštala druženje s kolegama i u zbornici, uz kavu, *pretresala* je događanja u školi i izvan škole. Na sjednicama nastavničkog vijeća njeni rječiti govori uvijek su izazivali pažnju i uvažavanje.

Godine 2014. Anu smo ispratili u zasluženu mirovinu. Povremeno je navraćala u zbornicu, ali i ta druženja bivala su sve rjeđa zbog bolesti koja ju je snašla i s kojom se borila nekoliko godina, dostojanstveno i smireno. Vijest o njezinoj smrti ražalostila je sve nas u Srednjoj školi Pakrac jer smo izgubili profesoricu i divnu kolegicu koja je svojim radom i životom obilježila naše živote i živote naših učenika.

Znam da se Ana nije bojala smrti jer se vodila jednom izrekom svog omiljenog filozofa Immanuela Kanta koja kaže: *Smrti se najmanje boje oni čiji život ima najveću vrijednost.*

Branko Križan

In memoriam

Ivan De Zan

(1937. – 2019.)

Početak 2019. godine sve nas u Povijesnom društvu Pakrac – Lipik zatekla je tužna vijest – u 82. godini života, 2. siječnja, nakon kratke i teške bolesti preminuo je dr.sc. Ivan De Zan, naš sugrađanin, bivši dekan Učiteljskog fakulteta u Zagrebu, profesor, učitelj. Iako nikad nije bio formalni član Povijesnog društva Pakrac – Lipik, bio je naš neupitni prijatelj, čovjek koji je s velikim zanimanjem pratio rad i aktivnosti Društva i uvijek bio na raspolaganju za bilo kakvu stručnu pomoć, savjet i informaciju.

Njegova biografija uistinu je bogata. Teško je sve nabrojiti i biti siguran kako ništa niste izostavili ili zaboravili. Rođen je 24. listopada 1937. godine u Filipovcu. U Pakracu je završio osnovnu i Učiteljsku školu, dok je Višu pedagošku školu i Prirodoslovno-matematički fakultet završio u Zagrebu.

Prvo radno mjesto bilo je učiteljsko u osnovnoj školi u Donjem Čagliću. Učiteljsko zvanje, koje je dijelio sa suprugom Mirom, odvelo ih je u Ivanovo Selo, nakon toga u Grubišno Polje i napokon natrag u Pakrac i pakračku Gimnaziju. Tijekom svih tih godina nije se gasila žed za znanjem i znanstvenim usavršavanjem, ona iskra koja je kod našeg profesora De Zana bila prisutna i nakon što je formalno otišao u mirovinu. Učiteljske godine bile su vrijeme kad je intenzivno radio sa svojim nadarenim učenicima stvarajući kroz mlade biologe ljude koji su danas doktori, farmaceuti, profesori, a sve to zahvaljujući upravo njemu.

Profesor biologije, prosvjetni savjetnik u Zavodu za školstvo Ministarstva prosvjete i sporta RH, predavač, a zatim docent na Filozofskom fakultetu u Zagrebu – sve su to radna mjesta koja su obilježila njegov radni vijek. Od 1995. do 1998. godine bio je prodekan, a od 1998. godine dekan Učiteljske akademije Sveučilišta u Zagrebu gdje je svoje znanje i predanost učiteljskom pozivu na najbolji mogući način prenosio na buduće generacije učitelja.

Aktivan je bio u znanstveno-istraživačkom radu o čemu svjedoči 14 znanstvenih radova, 9 priopćenja na kongresima, 32 napisana udžbenika s popratnim didaktičkim materijalima za osnovne i srednje škole, 15 stručnih radova te 37 ostalih radova, sudjelovanje u 3 znanstvena projekta financirana od Ministarstva znanosti Republike Hrvatske, a kruna njegova rada, mogli bismo reći, sveučilišni je udžbenik Metodika nastave prirode i društva.

Grad Pakrac svom je Pakračaninu 2009. godine dodijelio Grb Grada Pakraca za životno djelo nastojeći i na taj način zahvaliti upravo za to što je i u svoj znanstveno-istraživački rad uspio utkati dijelove svog pakračkog djetinjstva i mladosti. Dobitnik je i Godišnje nagrade *Ivan Filipović*, Savezne povelje pokreta *Znanost mladima*, *Velike povelje Narodne tehnike*, *Nagrade za životno djelo Županije požeško-slavonske 2014. godine*.

Impozantna biografija i postignuća nisu nešto što je profesor De Zan napadno isticao – njegova skromnost, iskrenost i srdačnost bili su uistinu ono zbog čega smo ga svi voljeli i cijenili. Nedostajat će nam kao stalni posjetitelj događanja i programa u knjižnici, muzeju, a nedostajat će nam i svakodnevni susreti i čvrst stisak ruke na nekoj od pakračkih ulica.

Dragi naš profesore De Zan, zbogom i hvala Vam na svemu!

Monika Lucić Fider

In memoriam

Vjekoslav Štrk

(1949. – 2018.)

Tiho i nenametljivo kako je i živio, 2018. godine nas je napustio i Vjekoslav Štrk. Arheolog po struci i čovjek koji je cijelim svojim bićem živio arheologiju, umro je u svom rodnom Pakracu 3. 10. 2018.

Rođen je 28. 7. 1949., osnovnu školu i gimnaziju završio je u Pakracu te upisao svoju već davno zacrtanu želju – jednopredmetnu arheologiju. Unatoč tome što je Pakrac dugo bio prostor koji je zaista vadio za arheologom i arheološkim istraživanjima, ovdje nije uspio pronaći svoje radno mjesto. Nije bilo muzeja niti slične ustanove koja bi se brinula za istraživanje ove prevažne baštine. Zaposlio se najprije u Državnom arhivu u Bjelovaru i od 1981. radio je u Čazmi, na pola radnog vremena kao kustos Zavičajnog muzeja, a pola kao tajnik tadašnje Samoupravne interesne zajednice za kulturu i informacije. Od 1985. radi poslove kustosa, a 1990-ih je bio ravnatelj Centra za kulturu Čazma u čijem sastavu je i muzej.

Niz godina radio je kao kustos u Gradskom muzeju u Čazmi, sve do umirovljenja 2014. godine. Od početka svojeg kustoskog rada u Čazmi, rekognoscirao je i istraživao više arheoloških lokaliteta: ranobrončano nalazište *Radinac*, crkvu sv. Marije Magdalene i samostan uz crkvu, srednjovjekovnu utvrdu u Čazmi, dvor Svibovec u Narti te druge lokalitete u Čazmi i okolici. Kao tajnik SIZ-a sudjelovao je u obnovi i restauraciji crkve sv. Marije Magdalene, posebno orgulja. Objavio je više stručnih radova vezanih uz povijest i arheologiju grada i nekadašnje općine Čazma, a autor je izložbe i kataloga *Posjedi i crkva zbornog Kaptola sv. Duha u Čazmi*. Vodio je i neke arheološke nadzore u Pakracu. Jedan od njih prilikom gradnje nove tržnice 2002. te drugi prilikom obnove zgrade Muzeja grada Pakraca. Volio je svoj rodni grad i velika želja bila mu je početak arheoloških istraživanja ovog prostora. Sam je proučavao i vodio brigu o mnogim mogućim lokalitetima na području grada ne bi li se pronašlo nešto novo i ne bi li iz zemlje izronio neki njegov još uvijek nepoznati dio. Bio je jedan od rijetkih koji je znao prepoznati vrijednost napokon započetih arheoloških istraživanja Starog grada Pakraca i jako im se veselio. Nažalost, nije uspio poživjeti tako dugo da vidi Stari grad koji tek treba izroniti iz zemlje.

Bio je jedan od osnivača Povijesnog društva Pakrac – Lipik. Upravo zahvaljujući njegovu prijedlogu pokrenuto je izdavanje *Zbornika Povijesnog društva Pakrac – Lipik*, časopisa tada novo-osnovanog društva. U zadnjem broju Zbornika objavljen je njegov vrijedan i zanimljiv članak pod nazivom *O nazivlju Pakraca kroz povijest*. Nažalost, njegovo intenzivnije bavljenje arheologijom i poviješću ovog prostora prekinula je bolest te iznenadna smrt, a pokopan je na katoličkom groblju u Pakracu. Nadamo se da je sad na nekom spokojnijem mjestu s kojega može mirno promatrati svoj Pakrac, grad koji je toliko volio.

Jelena Hihlik

In memoriam

Elvira Ančić

(1945. – 2018.)

Elvira Ančić se rodila 1945. godine u Pakracu. U rodnom je gradu završila osnovnu (1952. – 60.) i Učiteljsku školu (1960. – 1965.) te Pedagošku akademiju, smjer hrvatski jezik – razredna nastava (1965. – 1967.). Gotovo cijelog radnog vijeka radila je u razrednoj nastavi u osnovnim školama u Đulovcu kod Daruvara (1967. – 1975.), Gojlu kod Kutine (1975. – 1981.) i Donjem Dragonošču u Novom Zagrebu (1981. – 2002.).

Pisanjem se počela baviti još u osnovnoj školi. Prvu pjesmu napisala je u četvrtom razredu kao domaću zadaću (Kesteni u aleji, 1956.) dok joj je prva pjesma objavljena u trećem razredu Učiteljske škole (Uzalud, Telegram, 1963.). Od srednjoškolsko-studentskih dana nadalje povremeno je objavljivala poeziju i prozne tekstove za *svoju dušu* u novinama i književnim časopisima: *Bjelovarski list*, *Virovitički list*, *Mladost*, *Pakrac danas*, *4. juli*, *Telegram*, *Rukoveti*, *Pokret*, *Provincija*, *Polet*, *Vjesnik komune*, *Novi Zagreb* i *Hrvatski književni list*. Surađivala je u Školskim novinama, za vrijeme i poslije rada u školi s temama iz školske prakse. S djecom je izrazito njegovala istraživačko-projektni oblik rada što je ostavilo i vizualne tragove u dječjim razrednim listovima. Za rad u struci 1997. godine dobila je *Državnu nagradu Ivan Filipović*.

Već prvih radnih dana u Đulovcu bila je vanjski dopisnik *Radio-Daruvara* te pokrenula izdavanje školskog lista *Polet mladosti* kojega je bila i urednica. S učenicima je realizirala generacijske razredne listove (prema C. Freinetu): *Spomenar* (1989.), *Šarene istine* (1996. i 1997.), *Cvjetići* (8 brojeva, 1997.-2001.) i *Smješko* (dva broja, 2002.). U Donjem je Dragonošču bila među pokretačima i osnivačima *Društva Naša djeca* (2000.) te mjesnog *Etno-muzeja Turopoljska hiža* (2001.). Autorica je pisanog materijala vezanog uz taj muzej (npr. promidžbeni Radni muzejski listići EM TH za uzraste od predškole do petog razreda osnovne škole, popratne brošure uz postave Kruh i Lan i dr.). Uz petu obljetnicu njegova djelovanja izradila je kronološke foto-dokumentacijske vremeplove: *Kruh, Lan, Hiža, Turopoljsko dvorišće, Posjeti i Eko-etno aktivnosti* (2006.).

Zastupljena je u zbirkama poezije: *Staze* (Grubišno Polje, 1971.), *Nad zgarištima zvijezde* (Zagreb, 1990.1992.) i *Osmijeh nakon suza* (Daruvar, 1997.) te u zbornicima s pedagoškom tematikom: *U potrazi za suvremenom osnovnom školom* (Zagreb, 1991.), *Ako je škola život* (Zagreb, 2005.) i *Škola škole* (Zagreb, 2011.).

Napisala je Spomenice škola u Đulovcu (1974.), Gojlu (1979.) te uredila godišnjak *90 godina osnovne škole Dragonožec* (2000.). Napisala je i tekstualni dio godišnjaka *Deset godina KUD-a Vrhovje župe Dubranec* (2011.).

Nakon odlaska u mirovinu posvetila se proučavanju povijesti svog rodnog kraja, odnosno povijesti Učiteljske škole u Pakracu čiji je polaznik bila. Tako, 2010. godine, sudjeluje kao urednik, član uređivačkog odbora i jedan od najvažnijih suradnika u nastanku monografije *Tragovi zadnje generacije maturanata Učiteljske škole u Pakracu*. Autorica je vrlo značajne monografije *Učiteljska škola u Pakracu: (1871. – 1965.): dokumenti, tragovi, putovi, sjećanja*, izdanoj 2014. godine u kojoj je ukoričila povijest ove vrlo važne ustanove, priče ljudi koji su ju pohađali te najznačajnijih profesora koji su na njoj predavali.

Elviru Ančić pamtit ćemo kao osobu živog duha, osebujnu intelektualku, upornu i marljivu istraživačicu i sakupljačicu povijesnih izvora. Povijesno društvo Pakrac – Lipik vrlo je aktivno

suradivalo s njom, pogotovo u nastanku monografija *Tragovi i Učiteljska škola u Pakracu*. Svojim predanim radom nepovratno je zadužila ovaj kraj te dala veliki doprinos proučavanju zavičajne povijesti. Uz vrlo vrijedan prosvjetarski rad njena ukoričena povijest Učiteljske škole predstavlja jedno od njenih najvažnijih postignuća te trajnu uspomenu na rad i djelo Elvire – *učiteljice, spisateljice i neumorne istraživačice*.

Stjepan Benković

Z B O R N I K
POVIJESNOG DRUŠTVA PAKRAC – LIPIK

BROJ 11